

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MISKOLCI EGYETEM
3515 MISKOLC-EGYETEMVÁROS
VEZETŐ: KABDEBÓ LÓRÁNT

TÉMAVEZETŐ: KULCSÁR PÉTER
/SZÖVEGTUDOMÁNY/

S. VARGA KATALIN

AZ 1674-ES GÁLYARABPER JEGYZŐKÖNYVE
TEXTUS ÉS ÉRTELMEZÉSE
/ÉRTEKEZÉS/

BUDAÖRS-BUDAPEST, 2004. NOVEMBER

„Az Isten nem azért küldte annak a szép hierarchiának képét, úgymint relígiót, közinkben, hogy azzal az emberi társaságokra rendelt és minden nemzetektől tartatott regulákat megbontsuk. Azaz ok nélkül és csak relígiónak színe alatt valakire támadni nem jó, nem Isten kedve szerint való, ismég, ha szövetséget vetünk ellenségünkkel, azt megbontani, hit titulus alatt, bűn és nagy véték. De ezt a mostani világban lévő papjaink másképpen értik, holott éjjel-nappal szegény országunkben zelusnak neve alatt lutheránusok és kálvinisták ellen declamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltanak, nem mezítelen igazságnak okaival, hanem haraggal, gyűlölettel, s ha őtölök lehetne, tűzzel-vassal (...) nem isteni zelus ez, hanem lábok alól felszedett ambitio, kivel magok javát s nem az Isten dicsőségét keresik, kivel Krisztus urunk intentióját, fundációját és testamentomát elrontják.”

Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések

Tartalom

A kötet elé.....	6
A PER ÉS A TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET	7
Historiográfiai előzmények	12
A PER SZÖVEGE, A FORRÁS	17
A jegyzőkönyv műfaji jellemzői, keletkezése, meghatározása	17
A másolatok.....	17
Vizsgálatunk tárgya: az eredeti példány	21
A szöveg értelmezése	24
A deliktumok (Vádak és ítéletek).....	34
Az eljárás.....	40
A PER PROPAGANDA-ELEMEI.....	61
A tanúbizonyítások.....	71
Önigazolás – jogi keretben	98
A JEGYZŐKÖNYV ÉS TOPOSZA.....	109
Vitnyédi István (1612–1670).....	114
Az információ, a levél	122
Hírlevelek a perben	129
KITEKINTÉS. A PRÉDIKÁTOROK	137
FÜGGELÉK	145
IRODALOMJEGYZÉK.....	229
NÉVMUTATÓ	249
HELYNÉVMUTATÓ.....	271
MELLÉKLET	289

A kötet elé

A könyv témájának alapjául szolgáló elhíresült gályarabper a 17. század utolsó negyedének a világirodalomban – bízvást mondhatni – egyik legtöbbet traktált politikai és közjogi botránnya volt. A per a protestáns interpretálások nyomán az „ellenreformáció” erőszakossá válásának eklatáns példajaként szolgált, s még a közelmúltban is a „pozsonyi vértörvényszék” cím alatt tárgyalták. A perbe fogottak közül 543 prédikátort és iskolamestert marasztaltak el, ítélték száműzésre, jószágvesztésre, több tíz prédikátort pedig gályarabságra. Őket a Földközi tengeren 1676-ban de Ruyter holland admirális szabadította ki.

A per eredeti jegyzőkönyve három évszázad múltán vált a nagyközönség és a szakmai közvélemény számára is olvashatóvá 2002-ben. Nem ritka egy-egy fontos történeti dokumentum ilyen hosszú lappangása. Megjelentetése a téma iránt elkötelezett Kalligram kiadó érdeme, magam, mondhatni, a kötet mindenese voltam, a perirat megtalálójá, a kötet szerzője, szerkesztője, szöveggondozója, fordítója. Örömem telt a munkában, és jólesett a pozitív visszhang. Ez serkentett további munkára, kutatói figyelmemet immár a szövegre, létrejöttére, nyelvi eszköztárára, kommunikációs rétegeire fordítva.

Érdekelték a per iratanyagának keletkezési körülményei, a lehetséges szerzők, szubjektív viszonyuk a perhez, kerestem az egyes iratok és irattípusok irányultságát és fogalomvilágát, a sztereotípiákat, hogy a szöveg mennyire volt alkalmas a vád állításainak igazolására – akár a tények tiltakozása ellenére is –, illetve a megvádolt személyeken keresztül hogyan próbálták a vádat az általuk képviselt közösség egészére kiterjeszteni. Mindez egy társadalomfilozófiai szerkezetben is értelmezhető, akár mintát és ösztönzést nyújtva azoknak, akik bármely korszak (értve alatta akár a jelenkort is), bármely hasonló törekvésből származó dokumentumanyagát vizsgálják.

E könyv megírását részben azok a szakmai buzdítások is serkentették (és segítették), amelyeket kollégáimtól kaptam. Balázs Mihály, Heltai János, Jankovics József, Mezey Barna, Péter Katalin, Szabó András, R. Várkonyi Ágnes nevét említeném meg. Szeretném kiemelni a Miskolci Egyetemet, ahol tudományos megmérettetésen is átesett munkám, itt elsősorban is Kulcsár Péter, Bessenyei József segítségével tartozom köszönettel. Hargittay Emil a végső fázisban egyengette szakmai figyelmével a kötet sorát. A könyv megjelentetéséhez az anyagi segítséget az Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Könyv Alapítvány támogatása nyújtotta, továbbá köszönettel tartozom a Magyarországi Evangélikus Egyház kiadáshoz felajánlott hozzájárulásáért.

A per és a történelmi emlékezet

Magyarországon az államhatalom által támogatott, századok múlva is az erőszakos katolizáció példáiként emlegetett perek sorozata¹ az 1674. március–áprilisi eljárással jutott csúcspontjára. A történelmi emlékezet² gályarabperként tartja számon ezt a pert, amely Pozsonyban protestáns prédikátorok és iskolamesterek ellen zajlott. A „gályarab” nevet a kései utókortól származtathatjuk, a meghozott ítélet (gályarabság³) okán. A gályarabság valójában „az ókori rabszolgamunka-formából kialakult újkori büntetésnem”. Summázott tényeit és magyarországi alkalmazását a legújabb évek lexikon-szócikke ekként fogalmazza meg: „A magyar jogtörténetben a pozsonyi rendkívüli delegált bíróság által 1673-ban és 1674-ben hazaárulás és felségsértés címén elítélt és gályára küldött protestáns lelkipásztorok sorsával összefüggésben bukkant fel a 17. század végén. A Habsburg Birodalom gyakran küldte rabjait Nápoly, Velence, Buccari, Trieszt gályáira, s ez 1707, Nápoly elfoglalása után általánosan alkalmazott büntetési nemmé vált egészen a század végéig.”⁴ Gyakorlatilag szinte egyenértékű

¹Számuk 1670 januárja és 1674 nyara közt mintegy 250-re tehető. Lásd PÉTER Katalin, *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben*, Bp., 1983 (A Ráday Gyűjtemény Évkönyvei), 35. Az ún. földesúri térítő ellenreformációra lásd PÉTER Katalin, *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon = Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, 1988, 113–115; FAZEKAS István, *Falusai közösségek hitváltoztatása a 17. században*, Vigilia, 64. évf. 1999, 7. sz., 521–527.

²A történelmi emlékezet fogalomhasználatának alakulása külön dolgozat témája lehetne. A könyv szerzőjeként igyekeztem megválasztani a megfelelő szóhasználatot, követtem a szakirodalom mérvadó példáit. Az mindenestre bizonyos, hogy a vizsgált textus (Fazekas István kifejezését alkalmazva:) a „korlátozott protestáns vallásgyakorlat” kora, állandósult protestáns szóhasználat a „gyászévtized” egyik legerőszakosabb időszakának terméke. Az erőszakos katolizáció a 17. század egyház-, művelődés-, és társadalomtörténetéből elszigetelten kiemelve nem vizsgálható, a mégoly ismert adatok rendszerezése, értelmezése folyamatos igény. Ennek egyik bizonyítéka, hogy éppen a kézirat lezárása idején jelent meg Tusor Péter az ellenreformáció és katolikus reform/megújulás fogalomhasználat kritikájával (is) foglalkozó fontos írása, *Felekezetszerveződés a kora újkorban* címmel (Vigilia, 2008. január).

³Lásd az európai büntetési gyakorlatról általánosságban is: Richard van DÜLMEN, *A rettenet színháza: Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Bp., Századvég–Hajnal István Kör, 1990.

⁴*Magyar Nagylexikon*, VIII, Bp., Magyar Nagylexikon Kiadó, 1999. A magyarországi rabvesztés és -kereskedelem legújabb összefoglalása: PÁLFFY Géza, *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén: Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez*, Fons, 4. évf. 1997, 1. szám, 5–78. FODOR Pál, *Máltai kalózok*,

volt a halálbüntetéssel: halálíg, vagyis *életfogytiglan szóló* szabadságfosztó büntetés-ként funkcionált, amely elsősorban az állam (a király, a kormányzat) kezében álló lehetőségként jelent meg, ezért központilag vezényelt törvénykezési eljárásban nagyobb valószínűséggel alkalmazták, mint egy vármegyei törvényszék előtt.

Az ítéletlevél név- és helynévanyaga szerint 543 protestáns prédikátort és iskola-mestert marasztaltak el, ítélték száműzésre, jószágvesztésre, több tíz prédikátort pedig gályarabságra. Őket a Földközi-tengeren 1676-ban de Ruyter holland admirális⁵ szabadította ki. Az európai közvélemény szélesebb körei⁶ valójában csak ekkor értesültek a két évvel azelőtti, Pozsonyban lezajlott eseményekről és magáról a perről is, amely ettől kezdve „örök időkre” megkapta az alkalmazott büntetésnem után a „gályarab” állandó jelzöt.

A megtorló intézkedések megkezdésekor 1670-ben az uralkodó állandó vizsgálóbizottságot hozott létre. Ez volt a löcsei commissio, amely Rottal János (Johann Rottal) elnökletével Lőcsén ténykedett (1670 októberéig), majd (1671 februárjától) Pozsonyba, később (1671 augusztusától) Bécsbe tette át székhelyét. Tevékenységével kapcsolatban kiemelnénk a perről Európa-szerte közzétett híradások egyetlen magyar nyelvű változata kiadásához írt tanulmányában Bene Sándor (az 1673–1674-es perfolyamra vonatkozóan is megszívlelhető) összegzését: „Konstruált vádakra [...] nem volt szükség s ilyen értelemben nem is beszélhetünk »konceptiós perekről«. Tekintettel azonban arra, hogy a jogi eljárás elsődleges célja politikai természetű volt, [...] mégiscsak működött egyfajta koncepció. A kormányzatnak *kirakatperek* [Bene Sándor

török rabok és francia kereskedők a Földközi-tengeren a 17. század elején, Történelmi Szemle, 41. évf. 1999, 3–4. szám, 369–385.

⁵Michiel Adriaenszoon de Ruyter (1607–1677) a 17. században az akkor hét tartományból álló Holland Köztársaság admirálisa, a holland flotta parancsnoka volt. A hajózási utak nyitva tartásáért, a kereskedelem szabadságának biztosításáért számos csatát vívott a franciákkal, britekkel, spanyolokkal. Az admirális akkoriban a spanyolokkal szövetségben a franciák ellen vezetett háborúba, s éppen Nápolynál időzött flottájával, amikor 1676 februárjában híret vette, hogy a rabok ott vannak. Elérte a helyi alkirálynál, hogy engedjék szabadon őket. Lásd a holland–magyar kapcsolatokról legújabbban: BITSKEY István, *De Ruyter admirális és a magyar irodalom: négyszáz éve született a magyar gályarabok szabadítója*, Debreceni Szemle, 15. évf. 2007, 2. sz., 164–173.

⁶A per nemzetközi vonatkozásainak feltárása további levéltári kutatásokat igényel. Bizonyos diplomáciai eljárások mindemellett köztudottak. Hammel Gerard van Brunigh (Bruininx) bécsi holland és Bergt Gabrielson Oxsenstierna bécsi svéd követ-kormányának nevében (nyomtatásban is megjelent) felterjesztést nyújtott be Lipót császárhoz a magyarországi vallásszabadság helyreállítását kérve. A Hollandiától, illetve a híres bécsi holland követtől, Hammel Bruyninx-től származó két (latin, illetve francia nyelvű) levélre (HHStA Ungarische Akten. *Miscellaneae*. Fasc. 427. 6566., 6768.), amelyet már a per után írtak, s amely a nevezetes holland közbenjárásra vonatkozik, Fazekas István hívta fel a figyelmemet.

kiemelése] megrendezésére volt szüksége, magának az eljárásnak kellett propaganda-funkciót betöltenie”.⁷

1674-ben a nyilvánosságnak szánt politikai nyelvben I. Lipót (*virtus regalis*) a kereszténységet fenyegető összeesküvéstől mentette meg Európát; a prédikátorok veszélyeztették az ország rendjeinek békéjét, a kereszténység ellenségével szövetkeztek, – veszélyt jelentve Európára. Ugyanakkor „önként elismerték, hogy visszaéltek a rájuk bízott szolgálattal,”⁸ továbbá „a köznépet zendülésre lázították és lázadásra szövetkeztek”. Ezek az alapvadások, amelyek alapján a felperes tetszőlegesen bővíthette földrajzilag, létszámát tekintve és időben (1665-ig visszamenőleg) az örökös hűtlenség bélyegével sújtott bűnösök körét. Ellenséges magatartásukat a nyilvánosság előtt nyomtatványokkal (és vitairatokkal) igazolta a Habsburg propaganda.⁹

A kormányzati gondolkodás a kereszténység védelmének színlelése mögött nem a kereszténység, hanem a felekezet védelmét erősítette, a protestánsellenesség számára szabad utat teremtve. Vizsgálatunk tárgya, az 1674-es per jegyzőkönyve¹⁰ talán a legfontosabb alapforrása ennek a témának, s mint „önálló textus”, tükrözi a 17. századi Magyarország megosztottságának, az egyházak konfesszionális identitása merev határainak az egyház¹¹ és az állam, a vallás és a társadalom újradefiniálásának kritikus

⁷BENE Sándor, „Hóhérok teátruma”: A Wesselényi mozgalom perei és a hazai recepció kezdetei, kíséző tanulmány a *Síralmas jajt érdemlő játék: Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi mozgalomról* című kötetben, közléteszi és bev. BAJÁKI Rita, szerk. és utószó HARGITTAY Emil, Páliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1997, 46. Lásd ehhez a 102. lábjegyzetet a későbbiekben.

⁸A hirhede „jogeljáráselmélet” (Verwirkungstheorie) 1670-ben kimondta, hogy a protestáns rendek politikai mozgalmak révén a nekik korábban biztosított szabad vallásgyakorlás jogát eljátszották, így a protestáns egyházak törvénytelenül működnek s betiltandók. Lásd BITSKEY István, *Szellemi élet a kora újkorban = Magyar Művelődéstörténet*, szerk. KÓSA László, 2. jav. kiad., Bp., Osiris, 2001, 242. Vö. NÉMETHY Sándor, *A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája*, *Theológiai Szemle*, 1980, 6. szám, 331–334; 1981, 3. szám, 162–163; 1981, 4. szám, 219–224; 1981. 5. szám, 295–300; 1982. 2. szám, 99–105; 1983. 1. szám, 234–244; 1983. 5. szám, 276–286; 1984. 2. szám, 97–102.

⁹Mind ezek a tételek visszatükröződnek a korabeli nyugat-európai negatív magyarsággépben, amelynek meghatározó összetevői akár a politikai döntéshozók gondolkodásában, akár – populárisabb szinten – a piac- és vásárterek közhangulatában: a magyarok békétlen természetű, folyton lázadó, törökbarát barbárok, a kereszténység ellenségei. Lásd erről legújabban JANKOVICS József, *Ex occidente...: A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Balassi Kiadó, 1999 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok, 3).

¹⁰A jegyzőkönyv lelőhelye: Esztergomi Prímási Levéltár, *Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Religionaria, 1790/4*. Kiadása: *Vitetnek üelősékre...: Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, kiad. S. VARGA Katalin, Pozsony, Kalligram, 2002, 344 l.

¹¹A témáról lásd ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai 1647–1687*, III, Bp., A Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai, 1893. Újabb Tatjana

szakaszából, még tágabb kontextusban az abszolutista államberendezkedés kiépítésének folyamatából.

A történeti interpretációkban ez az évtizednyi periódus már a legkorábbi korszaktól kezdve mintegy kettős életet élt. Volt a pernek vagy inkább a pereknek egy történeti megközelítése, amelyben azok a lipóti abszolutizmus keretei között a újkori katolicizmus és az új Habsburg térnyerés egyik eszközeként jelentek meg, arra alapozottnan, hogy ami Európa-szerte mint a korona és a rendek bonyolult, de megnyilvánulásában alapvetően politikai természetű küzdelmeként ment végbe, az a Királyi Magyarországon a katolikus király és a protestáns rendek sorozatos összecsapásának formájában öltött testet, amelyben maga a vallás mintegy politikai tényező került előtérbe.

A másik megközelítés inkább a per következményeire, az elítéltek meghurcoltatására, mártíromságára, a „gályarabok utóéletére” helyezte a hangsúlyt. Ezzel egyidejűleg pedig a perre mint a rekatolizációs törekvések 1671 és 1681 közötti időszakának („gyászévtized”) egyik bizonyítékára – főleg egyháztörténeti megközelítésben – az országosan kiterjesztett, erőszakos protestánsüldözés hatalmi megnyilvánulására hivatkoztak. A felekezeti elfogultságokon ma már felülemelkedő kutatásoknak is szembe kell nézni azzal, hogy a per megítélését a vallásügyi elfogultságok (pro és contra) a kezdetektől befolyásolták. Mindeközben maga a per, az eljárás eseményei, – bármelyik megközelítésben is – a Habsburg és katolikus represszió egyik stációjaként jelentek meg a történeti érdeklődésben. Tegyük hozzá: mindezt természetesen az is befolyásolhatta, hogy nem volt ismert a per jegyzőkönyvének, ítéletlevelének semmilyen eredeti példánya, csak egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő, kései másolatai.

A történelmi emlékezetben az 1670-es évtized – és különösen a továbbiakban tárgyalt 1674-es pozsonyi per –, a peres eljárások következményei (miként a gályarabság is) összességükben a magyarországi protestánsüldözés szimbólumává lettek. A perre és következményeire már nem sokkal utána is különböző koncepciók épültek a Weselényi-féle szervezkedés burjánzó történetéből, az Erdélyi Fejedelemségig és a Portáig nyúló reményekből, a későbbi történeti irodalomban pedig az I. Lipót abszolutizmusának lényegi összetevőit meghatározni kívánó vitákból, a kuruc mozgalom előzményeit tárgyaló kérdéskörökből és a „gyászévtized” egyházi vonatkozású témáiból. Hitelesítésként pedig ott voltak a fogságból szabadulók vagy az üldözést túlélők em-

GUSSAROVA, A *vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében* = R. Várkonyi Ágnes *emlékkönyv*, szerk. TUSOR Péter, Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998, 308–319. Itt jegyzem meg, hogy a szöveg a status catholicus és a protestánsok vallásügyi küzdelmeikben politikai szabadságuk egyik sarkalatos kérdéseként, országgyűlési helyük elismertetése érdekében használt status evangelicus fogalmak szembeállításával a lázadók jogos elítélése kontextusában foglalkozik. A peranyagban, a vélhetően koholt levélben sommás megfogalmazásként is előbukkan /76/: Evangelicus status bene iam rem disposuit.

lékiratai, amelyek főként a protestánsüldözéshez, a mártírológiai megközelítéshez nyújtottak kellő bizonyítékot.

1999-ben találtam rá az Esztergomi Prímási Levéltárban a fentebb jelzett „ősforrásra”, az 1674-es processus eredeti (talán egyetlen eredeti) jegyzőkönyv-textusára. Elvégeztem a latin nyelvű textus szöveggondozói munkálatait, a latin szöveget magyarra fordítottam, amely aztán az eredeti latinnal együtt bilingvis kiadásban, bevezető tanulmánnyal megjelent a pozsonyi Kalligram Kiadónál 2002-ben. (*Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve.*)¹² A kötet használatához elengedhetetlen volt név- és helynévjegyzék, a legfontosabb személyekre vonatkozó adattár, áttekintő és részletes térkép készítése. Ugyancsak kutatásaim során talált, más műfajú forrással tettem teljessé e forrásközlést, kiegészítve az OSZK Kézirattárban¹³ őrzött, s addig nem publikált, ismeretlen szerzőjű korabeli *album amicorum* rajzaival. Valószínűleg egy kortárs peregrinus örököltette meg rajzaival ebben a személyes műfajban – az ismert emlékirók¹⁴ alapján Európa-szerte elterjedt toposzok érzelmi hatása alatt – a gályarabságba hurcolt prédikátorok történetét.

A jegyzőkönyv vizsgálatához nagyban segítségemre voltak a hazai irodalom- és történettudomány azon eredményei, amelyek a vaskvári békét követő évtizedeket tágabb európai összefüggésekben vizsgálták.¹⁵ Akkor (lásd erről a *Vitetnek ítélőszékre...* kötetben megjelent tanulmányomat), a bilingvis forráskiadásra dolgozva (1999–2002), a szöveggel való foglalatosskódás indított arra, hogy munkámat folytassam, de közben mind tágabb lett az a levéltári forrásanyag is, amely feltárult előttem, célszerűnek látszott tehát, hogy ezeket az eddig publikálatlan eredményeket összegezzem és közreadjam.

¹²Könyvészeti leírását lásd a 10. jegyzetben. A *Vitetnek ítélőszékre...* címadást az egyik korabeli – jelenlegi ismereteink szerint Szőnyi Nagy István prédikátornak (1634–1709) tulajdonított – jeremiáda (*Az Isten anyaszentegyházának nyomorúságos sorsán való siralom*) motiválta. (*A kuruc küzdelmek költészete*, vál., s. a. r., szerk. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977.) Az 1671 márciusától felerősödő templomfoglalások idején Kassáról kivezényelt német katonákkal Szőnyi Nagy Istvánt is elűzték Tornáról (1671. március 11-én Szikszóra menekült, majd innen Debrecenbe kényszerült továbbmenni, 1675-ben a bujdosók között végzett papi szolgálatot). (1671-ben a Káthay famíliától elkobzott katonai erődítménybe császári zsoldosok vonultak be, kiktől 1675-ben bujdosók foglalták el. Strassaldo császári generális, kassai főkapitány katonasága azonban még az ősz folyamán visszafoglalta.)

¹³Hodosi Sámuel albuma. OSZK Kézirattár Oct. Lat. 777.

¹⁴*Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., 261–289. Vö. *Galeria Omnium Sanctorum: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*, szerk. MAKKAI László, közrem. FABINY Tibor, LADÁNYI Sándor, Bp., M. Helikon, 1976.

¹⁵A per szövegének kiadási munkálataim dolgozva, fordítás közben, számos jogtörténeti, peres eljárási fogalommal kellett megismerkednem és azokkal „megbirkóznom”. Jogtörténeti kérdésekben Béli Gábor volt segítségemre. A per jogtörténeti vonatkozásaival részletesebben foglalkozott: *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., bevezető tanulmánya, 11–38.

Historiográfiai előzmények

Az 1670-es évektől igen nagy számban jelentek meg külföldön az ún. exuláns irodalom termékei. Számos (a protestáns és a nemzeti sérelmeket tükröző) vers, „propagandairat” keletkezett a korszak eseményei kapcsán. Többet közülük a ponyvanyomtatványok még századokon át népszerűsítettek.

Nagyszámú hivatott művelőre talált a népszerű vallásos irodalom, nemesek és ismeretlenek (kuruc költészet) is gazdagították e költészetet. 1670 körül születtek a vallásüldözésről (éppen Eperjeshez kapcsolódó) darabok is, miként Ladiver Illés publicisztikatörténeti drámája. Olykor családi legendárium részévé vált a prédikátorok üldözésének története. Szirmay András (1656–1706)¹⁶ kapcsán Kazinczy Ferenc¹⁷ így írt erről:

„A’ Wesselényi nevérol nevezett támadást Andreas Szirmay Historia motuum sui temporis czim alatt megírta. Fellobbanván, de hirtelen el is nyomatván ez a’ zendülés, midőn 1671. közel háromszáz gyanúba-vett Nemesek és Predikátorok a’ Pozsonyi fogságba hurczoltattak, s ott Gróf Rottal és Heister előlülések alatt ítéltek, egy inkább pajkos, mint ártalmas szava miatt [...] ő is elfogattatott, de nem terheltvén egyéb vétekkal, szabadon eresztetett. Itt azon szoba felett vala lakása, mellyben a’ vallatások tartatának, s Szirmay általfurta a’ deszkázatot, a’ Vallatókat és Vallókat kihallgatta, s a’ mit látott és hallott, feljegyzette. Maradéki még bírják a’ becses papírosokat.”¹⁸

A 18. században erdélyi könyvesházban is volt már az üldözött prédikátorok emlékezetét őrző kézirat, így például az 1747. évben készített könyvkatalógusban: *Historiaja a Magyar országi Ekklesiák üldöztetésének, és a Papok Posonba való tizáltatásoknak, tömlőzözteteseknek, Gallyakra eladatatasoknak, és ki Szabadulasoknak. 4 Reszben Kéz írásban. Historiaja a Magyar országi Ekklesiák üldöztetésének, és*

¹⁶Lásd Szirmay András biográfiájáról KINCSES Katalin Mária, „Magamat megh fegyversítvén...”: Egy felvidéki köznemes, Szirmay András hagyatéka = Kultusz és hagyomány: Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján, Bp., Argumentum, 2003, 17–32.

¹⁷Uő. foglalkozik Kazinczy Ferenc még zempléni levéltárosként Szirmay Andrásról írt biográfiájával. (Uo. 17.) A Kazinczy-idézet lelőhelye: *A’ Szirmay ház a’ Magyar Nemzet Europába költözése olta a’ mai időkig*, („1 példány”) h. n., 1820, fol. 33., lásd Uo., 17.

¹⁸Idézi KINCSES Katalin Mária, Uo., 18. A kézirat geneológia kapcsán a szerző az esemény valóságát kétségbe vonja egyrészt a per jegyzőkönyve alapján, mivel Szirmay András önéletrajzi művében erről bővebben nem ír, a Kazinczy által említett feljegyzések pedig nincsenek meg, Szirmay András pedig az 1674-es per jegyzőkönyve alapján nem idézték Pozsonyban (lásd *Vitetek ítélszékre...*, i. m., 219–237).

a Papok Posonba valo tztáltatásoknak, tömlőtztéteseknek, Gallyakra eladatatosoknak, és ki Szabadulasoknak. 4 Reszben Kéz írásban.¹⁹

Annak megnyugtató tisztázásához, hogy vajon az egyháztörténeti források szisztematikus összegyűjtésének folyamata a 18. században ennek a pernek, a per történéseinek a felkutatására, az erre vonatkozó kéziratok másolására is kiterjedt-, kiterjedhet-e, további kutatások szükségesek. Rendszeres forrásgyűjtő munka katolikus oldalon 1695 táján, Hevenes Gábor, a bécsi Pázmáneum rektora felhívása nyomán indult meg, aki az egyháztörténeti kutatás elmaradottságát és a hazai levéltári anyag pusztulását panaszolva forrásgyűjtésre szólított fel. Így került sor elzárt hivatali és egyházi levéltárak írott forrásainak, okleveles anyagának rendezésére, másolására. Ebből a gyűjtésből, de az ő iskolájából kikerülő történetírói hagyatékokból (így például Katona István gyűjtéséből) jelenleg nem ismert az 1674-es eljárás eredeti vagy másolati példánya.

Protestáns részen is megindult az egyháztörténeti források felkutatása. Az első, 1710-ben két névtelen író által készített feldolgozást a cenzúra ugyan még kitiltotta. Debreczeni Ember Pál *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* című forráskiadványa már halála után jelent meg, 1728-ban, Utrechtben, Adolf Friedrich Lampe utrechti professzor neve alatt. Schmal András és Klanicza Márton a felső-magyarországi evangélikus egyház adatait gyűjtötték össze (Fabó András, *Monumenta evangelicorum*, I–III, Pest, 1861–1865). A pert hitelesítő forrásról ezekből a gyűjtésekből sem tudunk meg további információkat.

Az egyház- és tudománytörténelem jeles képviselőjének, a protestáns adatgyűjtő Bod Péternek fordítása (1738) nyomán Szilágyi Sándor újra kiadta Kocsi Csergő Bálint, *Kősziklán épült ház ostroma című munkáját* (Lipcse, 1866).²⁰ Az eredeti kéziratot a Sárospataki Református Könyvtár Kézirattárában őrzik (Kocsi Csergő Bálint, *Historia ministrorum ecclesiarum Hungariae Augustae et Helveticae confessionis Posonium citatorum*, 1673; Ms., aut. Sárospatak, Ref., Kt. 217.)

A század talán legnagyobb formátumú tudós egyénisége, Bél Mátyás munkássága már túllépett az egyháztörténet korlátain. A tudós, államelméleti teoretikus, egyház-

¹⁹Bethlen Kata (1700–1759) könyvjegyzékének 130. tétele. Lásd *Árva B(etleni) Bethlen Kata Széki Teleki József úr özvegye könyveinek Laistroma = Erdélyi könyvesházak*, III, s. a. r. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3), 24–41. A székelyudvarhelyi Református Kollégium 1747-es kézírata alapján.

²⁰Újabb kiadásai: KOCSI CSERGŐ Bálint, *Kősziklán épült ház ostroma*, ford. BOD Péter = *Galeria Omnium Sanctorum: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*, i. m., 29–109. KOCSI CSERGŐ Bálint, *Kősziklán épült ház ostroma*, ford. BOD Péter, MIKLÓS Dezső, SZIMONIDESZ Lajos, s. a. r. MIKLÓS Dezső, [Leányfalu], 1995.

szervező, a pozsonyi evangélikus líceumigazgató Bél Mátyás²¹ (1684–1749) művében a jogállamiság elvének alapján tekinti át a protestánsokat ért sérelmeket (az 1705-ös szécsényi országgyűlésig, amelynek eredményeit részletesen ismerteti).²² A Bél-iskola jeles tanítványa, Ribini János közölt számos forrásadatot egyháztörténeti művében.²³

Hosszabb csend után az 1857 áprilisában meginduló protestáns tudományos folyóirat, a *Sárospataki Füzetek*,²⁴ különösen a megjelenése utáni első évtizedben, tág teret szentelt a gályaraboknak. Így például Rác Károly közli A nápolyi gályákra ítélt protestáns lelkészek apológiáját;²⁵ Maklári Pap Lajos közli Séllyei István és Beregszászi István leveleit, de nem tünteti fel a forrást.²⁶ Ugyanitt lásd Nagy Józseftől Az evangyeliumi egyház viszontagságai Magyarországon a 17. század nyolcadik évtizedében;²⁷ Bethlen Miklós levele a száműzött protestáns prédikátorokhoz (Rác Károly fordításában) évekkel később ugyanitt szintén megjelenik.²⁸

1863-ban közzétett egy perszöveg-másolatot a *Sárospataki Füzetek*.²⁹ A közzétévő Ladányi Gedeon éppen csak pár évtizeddel korábban előkerült kései másolatot használt a kiadáshoz. Sajnos, a kiadott másolat hibákkal teli szöveg, arra azonban megfelelt, hogy hitelesítette a per jegyzőkönyvének (ítéletlevelének?) létezését egy szűkebb, majd a hivatkozásokkal egyre tágabb olvasóközönség számára. Egészen 2002-ig ez a nyomtatott változat maradt az egyetlen hivatkozási alap.

Megjegyzendő, hogy a pernek korábbi másolatai is léteztek, mielőtt ez a kiadás átvitte a köztudatba a forrás létezését. Megemlíteném közülük (lásd erről a későbbiekben) az eddig ismert egyetlen szlovákiai, a betléri Andrassy-kastélyból az 1970-es

²¹KINCSES Katalin Mária, *A tolerancia realitása: A Rákóczi szabadságharc öröksége Bél Mátyás írásaiban = Kultusz és hagyomány, i. m., 73–93.*

²²A Mellékletben az 1671–1773 közötti törvénytelenésekre vonatkozóan (*Uo.*, 88–89) Kincses Katalin Mária idézi BÉL Mátyás eddig ismeretlen munkáját: *Kurtze Erzählung der Religions Geschichte in Ungarn occasione der Rakoczischen Revolution in Ungarn* – keletkezési idejét 1705 utánra (1707?) datálja.

²³RIBINI János, *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae*, II, Pozsony, Lippert, 1789.

²⁴Sárospataki Füzetek, protestáns tudományos folyóirat, megjelent Sárospatakon, évente 10 füzetben. Szerk.: Erdélyi János, Antalfi János, Árvai József, Heiszler József, Bihari Imre. Kiadta: Hegedüs László és Szeremley Gábor.

²⁵Sárospataki Füzetek, 1861, I. rész, 740–750; II. rész, 830–850.

²⁶Sárospataki Füzetek, 1863, 60–62.

²⁷Sárospataki Füzetek, 1866, 759–809.

²⁸Sárospataki Füzetek, 1868, 915–936.

²⁹*Causa Fiscii Regii contra V. D. Ministros coram Delegato Poseniensi Judicio anno 1673 mota, et anno 1673* [Rác Károly, alább, a 30. jegyzetben említett munkájában, a nyomdahibás évszámot a címben korrigálja a helyes 1674-re] *terminata*, I, 541–567; II, 655–691; III, 915–933. Lásd a 38. jegyzetet és az ahhoz tartozó szövegrészt.

évek elején előkerült példányt. A másolatok szisztematikus felkutatására máig nem került sor.

A történeti érdeklődés ébredésével párhuzamosan, a 19. századi kutatómunkák szerveződése során, Ráth Károly, Rómer Flóris, Szilágyi Sándor, Szabó Károly forráskiadásai, kutatási eredményei, bibliográfiája az 1674-es per forrásanyagához kapcsolódóan is figyelemreméltók. A Magyar Történelmi Társulat megalapítása (1867) utáni időszakból pedig Pauler Gyula forrásgyűjtése a Wesselényi szervezkedéssel kapcsolatban máig hasznosan forgatható munka, számos hivatkozás forrása.

Az utókor figyelme 1863, a másolat megjelentetése után, a továbbiakban – főleg Rácz Károly munkássága nyomán³⁰ – érthető okokból elsősorban a perbe fogottak személyére, nevére irányult, a protestáns egyháztörténet pedig leginkább az üldözöttek állhatatos kitarásának példáit vette sorra.

E század elején Thury Etele próbálkozott meg a külföldi irattárakban fellelhető egyháztörténeti forrásanyag szisztematikus feltárásával.³¹ Nem annyira magához a perhez, mint inkább a per előzményeit feltáró forrásanyag feltérképezéséhez szolgáltattak számos igen hasznos adalékot Szabó István protestáns egyháztörténeti kutatásai.³²

A magyarországi protestantizmushoz kapcsolódó iratanyag feltárásában Károlyi Árpád (1853–1942), a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (egykorú magyar nevén, a Házi-, Udvari és Állami Levéltár) igazgatójának (1909–1913) gyűjtése hasonlóképpen értékes adalékokat tartalmaz.³³ 1976-ban a prédikátorok gályarabságból való kiszabadításának 300. évfordulója adott újabb alkalmat az emlékirók, a szabadult vagy megszökött prédikátorok fennmaradt beszámolóinak közzétételére.

Jól tükrözik a téma feldolgozatlan állapotát az ekkoriban a közérdeklődés előterébe került, a kutatások, elemzések hiányait is számba venni igyekvő írások.³⁴ Továbbra

³⁰RÁ CZ Károly több kiadást megért *A pozsonyi véstörvényesség áldozatai* című adatgazdag munkája (Sárospatak, 1874, szerzői kiadás) számos információját és adatát tekintve helyesbítésre szorul. Rácz könyve számos téves adat alapforrása.

³¹A közel egy évszázaddal ezelőtti gyűjtőmunkába enged bepillantást legújabbban THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története*, I–II, s. a. r. KONCSOL László, Pozsony, Kalligram, 1998 (Csallóközi Kiskönyvtár). Sajnos a kiadvány nélküli az összevetést más forrásokkal, újabb szakirodalommal, Thury Etele egyéb adataival, a sajtó alá rendezés ezen hiányosságai miatt hivatkozási anyagként csak kritikával használható.

³²Lásd regesztagyűjteményét: *Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból = Egyháztörténet*, I, Bp., 1958, 203–230; II, 1959, 132–174, 301–370.

³³FAZEKAS István, *Károlyi Árpád iratgyűjteménye a protestáns egyháztörténethez a Haus-, Hof- und Staatsarchivban*, Bp., 1999 (A Ráday Gyűjtemény Évkönyvei, 9), 335–359. Az Ungarische Akten (HHStA UA) általam a MOL Mikrofilmtárában (W 1305–1306.; W 538–539) tanulmányozott, a per jegyzőkönyve szempontjából legfontosabb iratait ezen számok alatt idézem a továbbiakban.

³⁴*Galeria omnium sanctorum...*, i. m. LADÁNYI Sándor, *A gyászévtized történetének forrásai és szakirodalma: Eredmények és feladatok*, Theologiai Szemle, 1975, 1–2. sz., 15–23.

is várat magára azonban a pert minden vonatkozásában feltáró és kritikusan elemző kutatómunka, a legkülönbözőbb műfajokban kapcsolódó szövegek (nyomtatványok, röpiratok, vitairatok, emlékiratok, történetírók művei, diplomáciai iratok, levelezések, versek, perjegyzőkönyvek, s másolatokban terjedő példányaik) szisztematikus (hazai és külföldi) feltérképezése és összegyűjtése.

A téma az ismeretterjesztő írásoktól kezdve a prédikátor-életrajzok megírásáig, lexikoncikkéig stb. – Magyarországon és a szomszédos országokban, sőt azon országokban, amelyekben a korabeli prédikátorok megfordultak – számos megközelítési lehetőséget, kutatási anyagot rejt magában. Ezért a teljes téma meglehetősen tág összefüggésben értelmezhető mindmáig.

Vizsgálódásaink sorát korlátoznunk kellett. Ekként tehát nem is vállalkozhattunk sem a teljes historiográfiai, sem recepciótörténeti áttekintésre.

Középpontba a szövegalkotás folyamatának legfontosabb momentumait, elsősorban magát a szöveget állítottuk, a kora újkori politikaszöveg egyik műfaját, ezen komplex, jog-, köz- és egyháztörténeti forrást vizsgálva.

A forrásszöveg által reprezentált valóság hű megragadása – azt gondolom, e gályarabper esetében különösen – interdiszciplináris kutatási eredmények nyomán következhet be.³⁵ A tudomány elveit helyesen alkalmazva magam sem vélhettem azt, hogy „egy eseménynek a másik révén történő gépies meghatározottsága”³⁶ magát a valóságot adja. A vizsgált szöveg kódolt formában tartalmazza azokat az eseményeket, amelyek közvetítésére szánták, kutatásaink során tehát a szövegalkotó által használt kódot vagy inkább e kódok készletét próbáltuk meghatározni, értelmezni.

E per-műfajban *saját tényeit* az egykori szövegalkotó úgy választotta ki, szerkesztette egybe, ahogy azokat a saját korában hangsúlyosnak vélte. A szövegbe kódolt jelentések lehetséges köre jóval tágabb annál, mint amit a textus létrehozója által kiválogatott jelentések sugallhatnak. A választott *nézőpont*,³⁷ a filológiai vizsgálat keretében a per-dokumentumok alapján kívánunk minél többet megtudni az 1674-es perről.

FABINY Tibor, *A gyászévtized kutatási problémái a Magyarországi Evangélikus Egyházban*, Theologiai Szemle, 1976, 78. sz., 193–202. Uő., *A gyászévtized evangélikus emlékirói*, Theologiai Szemle, 1975, 9–10. sz., 259–264. Az 1976-ban, Debrecenben rendezett konferencia összefoglalásaként: *Rebellion oder Religion?* hrsg. Peter F. BARTON, László MAKKAJ, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977.

³⁵A kéziratot forrásanyag, az egykori nyomtatványok nagy száma miatt a kritikai feldolgozás komoly felkészültségű, kiterjedt (többnyelvű, külföldi) levéltári, kézírattári munka nyomán valósulhat csak meg.

³⁶Vö. GYÁNI Gábor, *Posztmodern kánon*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003 (Európai Iskola Sorozat). A szerző *A történeti tény mint konstrukció* fejezetben idézi Humboldt megfogalmazását. Wilhelm von HUMBOLDT, *A történetíró feladatáról* = Uő. *Válogatott írásai*, 1985, 19.

³⁷Erre vonatkozó összevetésként lásd *A nézőpont megválasztásának elkerülhetetlensége* című fejezet, *Uo.*, 28–32.

A per szövege, a forrás

A jegyzőkönyv műfaji jellemzői, keletkezése, meghatározása

A forrás meghatározásaként – úgy vélem – nem önkényesen éltem a *jegyzőkönyv* megnevezéssel. A korabeli hivatali irat (*acta*) ezt a „műfajt” képviseli. Mint elsődlegesen jogi forrás, vádakat fogalmaz meg, bizonyítékokat (pl. tanúvallatásokat), érveket sorol, törvényben megszabott büntetésekre utal, valamennyi szövegbe foglalt érvelése az alkalmazott jog érvényességét szándékozik bizonyítani az ítélet meghozása érdekében olyan eredeti iratok alapján, amelyeket az utókor már nem vehet kézbe, legfeljebb csak bizonyos azonosságokat fedezhet fel egyéb korabeli forrásokat tanulmányozva. Tehát a vizsgált eseményről, a protestáns prédikátorok elleni felségárulási perről ez az „interpretáló közeg” a forrásunk, amelynek szövegalkotóját kontrollforrások hiányában nem nevezhetjük ugyan néven, de biztosan a jogban és a latin nyelvben járatos írástudó lehetett. A „tanácsadók”, a szöveg megfogalmazóinak neve szintén kideríthetetlen ma már, tény azonban, hogy az iratot Szelepcsényi György hiteles aláírása és vörös viaszba nyomtatott papírfelzetes pecsétje zárja le. A fogalmazványok nem állnak az utókor rendelkezésére. A végleges írásba foglalás vélhetően Orbán István kancelláriai titkár nevéhez fűződik. A forráskiadásnál úgy véltem, hogy kalligrafikus írását szemléltetni is érdemes, ezért döntöttem úgy, hogy a forrás eredeti szövegét is bemutassam a lapszéleken. Az eredeti forrás előkerülését (1999) tudománytörténeti jelentőségű pillanatnak vélem, mielőtt azonban ennek szövegét venném vizsgálat alá, szükségesnek tartom a másolatok kérdését röviden érinteni.

A másolatok

Amint azt fentebb említettem, nyomtatásban, a valóságos történések után mintegy két évszázaddal vált ismertté a szakmai és szélesebb közönség számára egy másolati példány alapján a per jegyzőkönyve. Ladányi Gedeon, az egykori közreadó szerint a textust a pozsonyi káptalan levéltárában őrzött (ma már kideríthetetlen, hogy eredeti vagy 18. századi másolati) példányról Szatmár város jegyzője írta le az 1832–1836-os országgyűlés idején. (Sarkadi) Nagy Mihály másolati példánya (*Transcripta a Archivo Capituli Posoniensi anno 1834*) a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattárában található. (Jelzete: R 473/a. A dátuma: 1834. január 4. Számozott

53 dupla oldal, eredeti oldalszámozás felett ceruzával is oldalszámok.),³⁸ s ugyanott tanulmányozható egy további másolat: *Szelepcsényi György idéző- és ítéletlevele a protestáns prédikátorok ellen. Pozsony, 1674.*³⁹

A Ladányi Gedeon által kiadott másolat címadása mindenesetre azonos a Sarkadi Nagy Mihálynak tulajdonított másolat címével. Tehát ezt a csak pár évtizeddel korábbi másolatot tette közzé Ladányi Gedeon a *Sárospataki Füzetek* 1863. évfolyamában, három részletben (*Causa Fiscii Regii contra Verbi Divini Ministros coram delegato Poseniensi Judicio anno 1673. mota et anno 1673. terminata*). A Ladányi Gedeon-féle kiadásnak már a címe is korrigálásra szorult, ezt Rácz Károly *A pozsonyi vészörvényszék áldozatai* című, Sárospatakon 1874-ben kiadott munkájában végezte el (*anno 1673. mota et April 30. anno 1674. terminata*).⁴⁰ A protestáns prédikátorok elnevezésével (*Verbi Divini Ministri*) csak e kiadáson megjelent meghatározásként találkozzunk, egyébként a per jegyzőkönyvében *praedicatores* az elnevezésük (kivéve a beillesztett hírleveleket, amelyek Apafi udvarában készültek és a vád részeivé váltak).

A Ladányi-féle kiadásban nemcsak előfordulnak félreolvasások, hiányoznak szavak; gyakoriak a szócserek – jelző és jelzett szó pl. –, kimaradtak belőle szövegrészek, de legjellemzőbb rá a latin nyelv rovására elkövetett hibák sokasága (elírásból, téves olvasásból, félre- vagy nem értésből adódóak egyaránt). Feltűnő, hogy miként torzulhatott nyelvileg ennyire a kiadás során. Ha valóban Sarkadi Nagy Mihály említett másolatáról készült, még inkább meglepő a forrásul használt kései másolati példányhoz képest az 1863. évi nyomtatott változatban a hibák sokasága. A helynevek és nevek tekintetében pedig egyszerűen leírhatatlan, milyen károkat okozott a kiadás.

Az általam kiadott, jelenlegi ismereteink szerint egyetlen eredeti forrás és a 19. században megjelent kései másolat összevetéséből (azaz a *Vitetnek ítélszékre...* kötet oldalszámaival jelzett helyeket egybevetve a Ladányi-féle, a *Sárospataki Füzetek*ben

³⁸A *deliberavimus* szó a jegyzőkönyvben mint a törvényszék „technikai döntéseinek”, egyben „ítéletének” ismétlődő kifejezése (154/, 156/, 158/, 166/, 104/, 118/, 1134/, 1174/, 1204/, 1212/, 1214/). Az eredeti példánytól eltérően, a Sarkadi Nagy Mihálynak tulajdonított másolatban a *deliberavimus* kiemelve, mintegy fejezetcímre tagolásként szerepel, miként a Ladányi-féle kiadásban is. Lásd még ehhez a 40. jegyzetet. Az *extractus* eredeti példánya (lásd *Vitetnek ítélszékre...*) szövegére hivatkozásaim a továbbiakban lásd ekként, /.../-ben, a fentebb említett szövegkiadás alapján, a latin nyelvű jegyzőkönyv-oldalak páros számjegyű oldalszámaival: /40/-/216/-ig. Hogy a hivatkozott – latin nyelvű – forráshelyeket könnyebben követni lehessen, mellékelem ugyanakkor Függelékként a kötet végén a latin szöveget, s a továbbiakban hivatkozásaimat azonos oldaljelzésekkel teszem meg.

³⁹Ismeretlen szerzőtől 1750 körüli másolat, jelzete: R 1030., 45 ff. 400×235.

⁴⁰Ladányi Gedeon (1824–1886) jogtörténeti munkássága során sem ezt megelőzően, sem későbbi munkássága idején nem találtunk annak nyomára, hogy a per elemzésével foglalkozott volna. Kiadásához – a korabeli forráskiadási módszerektől nem idegen módon – hozzáfűzte „e tárgy körül minden fölvilágosító vagy magyarázó jegyzetet fölöslegesnek tartva”.

megjelent szöveggel) a fentebb mondottakra csak néhány példát idéznék, a szövegromlás/szöveghiány jellegének jelzésére:

I. Lipót mandátumát a jegyzőkönyvbe másolják, a Ladányi-féle kései másolati kiadásban ebből az alábbi, zárójelbe tett rész (*prouti haec omnia, et singula ex certis scriptis hisce copialiter includis clarius, et uberius apparerent*) nélkül olvasható /44/. Uo.: „pro ulteriori benigna nostra ratificatione transmittere velitis helyett: *pro ulteriori benigna ratificatione transmittere velitis*”;

Máshol: „*Ipsa celebris schola Sáros Patakina, quae ab ipsa reformatione in misera hac gente pertendente, religionis reformatae, iuventutis Hungariae ex ordine tam nobilium tum plebeorum in spem ministerii semper ferens, sede antiqua, armata manu expulsa*” helyett a mondat lerövidül: „*Ipsa celebris schola Sáros Patakina, sede antiqua, armata manu expulsa*”; /86/. Uo.: „*Fratres in Christo amore conjunctissimi*” helyett: *Fratres in Christo conjunctissimi*”;

Végezetül álljon itt példaként: „*idemque rebelles cum praedicantibus [...] invaserunt dominum Episcopum Varadiensem Georgium Bársony, cum uno Canonico, et Patre Societatis Jesu illac pergentem, eosdemque omnibus rebus spoliaverunt, vulnerarunt, et ad mortem contuderunt. Bársony publicum regni prothonotarium crudeliter occiderunt*” /100/. Ugyanott a befejező mondat a *Sárospataki Füzetek* (1863) közlésében elmarad: „*Joannem autem Bársony publicum regni prothonotarium crudeliter occiderunt.*”⁴¹

A perszöveg másolatban, miként utaltam rá, több kolligátumban is fennmaradt. Ezek között azonban egykorú másolat ez idáig nem került elő.

A későbbi másolatok közül volt módomban megismerni az eddigi egyetlen ismert, szlovákiai gyűjteményben megőrződött variánst is, amely a betléri Andrászkastélyból került elő az 1970-es évek elején.⁴² Az irat, tartalmának pontos visszaadására törekvő hosszú címe: *Processus delegati per Sacram suam Majestatem*

⁴¹Mindenesetre egyelőre magyarázat nélkül marad a teljes szövegből különösen az alábbi két rész (kurzívval jelölöm) kimaradása, lásd fentebb latinul: „A híres sárospataki kollégiumot is, amely egyébként ennél a szerencsétlen nemzetnél a reformáció kezdetétől biztosította a reformált vallás prédikátorai közé való bejutás lehetőségének reményét mind a nemesi, mind a közrendből származó – magyar ifjúság számára, régi székhelyéről elűzték [...]”; a másik pedig: „a felkelők a prédikátorokkal együtt [...] rátámadtak – az egy kanonok és egy jezsuita páter kíséretében oda tartó – Bársony György váradi püspökre; mindenükből kifosztották, megsebesítették, sőt halálra verték őket; Bársony Jánost, az ország törvényes ítélőmesterét pedig kegyetlenül meggyilkolták”.

⁴²Megtalálójá és a példány birtokosa Erdélyi Géza. Tévedés azonban (e másolat címleírását közölve), a forrás lelohelyének megnevezése nélkül, egykorú másolatként említeni. (Lásd FERENCZ Anna, *Hitből táplálkozva: Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók*, Somorja, Méry Ratio, 2004, 118. A szerző sajnos vizsgálati módszerében egyszerűen negligálja az eredeti példány, az egykorú, illetve későbbi másolatok közötti forráskritikai különbségtételt.

imperatoriam Leopoldum actione Fiscii Regii adversus nonnullos Augustanae et Helveticae Confessionis addictos, Rebellionis complices ab intus nominatim specificatos in causam attractos continuative institutus et anno 1674ro sub praesidio Primatis Regni Hungariae Georgii Szelephényi terminatus.

A jegyzőkönyv 18. századi másolati példányaira leltem az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Egyikük, a betlérihez képest rövidebb, summázott változat; egykorú másolója a címadással igyekezett minél pontosabban utalni a tartalomra: *Continuatio iudiciorum contra rebelles praedicantes et alios complices, anno 1674.* (OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 4374.). Ugyanott egy másik, szintén 18. századi másolat (Fol. Lat. 4052.): *A Szelepcsényi György elnöklete alatt Pozsonyban, 1674-ben tartott bíróság jegyzőkönyve* (ceruzával írt cím-meghatározás az iraton).

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár őriz egy kései másolatot (*Acta processus contra praedicantes temporibus Georgii Szelephényi Archiepiscopi Strigoniensis agitati* Msptum 1674, N. IV. 15. (MS 2115). amely másolatot az Eszterházy Gyűjtemény legrégebb, 1784-es katalógusai között találtam meg első előfordulásként bejegyezve.⁴³ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában leltem egy, az autográf példánnyal azonos másolatra: *Litterae Georgii Szelephényi archiepiscopi Strigoniensis de processu contra ministros protestantes in Hungaria Transdanubiana.* Posenii. 30. Aprilis 1674. ff. 1-66. bejegyzés alatt (Fol. Lat. 3424.).

Szintén újabb másolat Sárospatakon a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében (Kézirattár 295). Tanulmányozható az MTA Mikrofilmtárban (A. 3116/IV.): *Processus delegati per sacram suam Maiestatem Imperatoriam Leopoldum actione Fiscii Regii adversus nonnullos Augustanae et Helveticae Confessionis addictos Rebellionis Complices ab intus nominatim specificatos in causam attractos continuative institutus et anno 1674 sub praesidio Primatis Regni Hungariae Georgii Szelephényi terminatus.* E valamelyik kései másolatról készült példányban a tanúkat arab számmal írják, a keresztneveket rövidítik, a tanúk életkorát is arab számmal írják.

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Coll. Batthy. Relig. II. n. 2–3.) szintén rendelkezik másolati példánnyal a *Processus et Acta Commissionis Regiae contra Rebelles Praedicantes* iratanyagában (tanulmányozható mikrofilmen is: MTA Mikrofilmtár, A 7040/II).

Vajon mikor és miért készültek ezek a kései, 18. századi másolatok? Kérdés, hogy ilyen távol az eseményektől, a 18. században, hol, miért másolták, miért terjesz-

⁴³Torner Ignác (1736–1786) eperjesi adminisztrátor, majd Egerben a Püspöki Iskola (Lyceum) első könyvtárosa 1777-től, a neki tulajdonított katalógusban (Ms 2083) még ugyan nem tünteti fel, de a „könyvtárszervezés” során 1784-ben (Ms 2084) és máig azonos helyen, azonos iktatószámmal a gyűjtemény része ez a (megjegyzem az eredetivel azonos, pontos szöveggel, kitűnő latinsággal másolt) kézirat.

tették kézirat formájában, s honnan került például az egri líceumba a 18. századi másolat a gyűjtések során? Ma már kideríthetetlen, hogy ott volt-e esetleg korábban is, csak nem vették jegyzékbe,⁴⁴ magánlevéltárból került ide, esetleg bécsi/vatikáni levéltári gyűjtések során hozta Eszterházy Károly művelt tanácsadóinak egyike.⁴⁵

Vizsgálatunk tárgya: az eredeti példány

Miként említettem, az eredeti, hiteles jegyzőkönyv után kutatva találtam rá 1999-ben az Esztergomi Prímási Levéltárban az 1674-es rendkívüli eljárás eredeti (talán egyetlen eredeti) jegyzőkönyv-textusára. A Szelepcsényi György érsek, magyarországi helytartó, a rendkívüli bíróság (*iudicium extraordinarium*) elnöke aláírásával hitelesített eredeti példány jelzete az Esztergomi Prímási Levéltárban: *Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Religionaria, 1790/4*. (Egy korabeli kis cédulán ez áll mellette: *Processus Szelepcsényianus contra praedicantes in facto rebellionis*. Azaz: Szelepcsényi pere a prédikátorok ellenében lázadás ügyében). Magát a perről készült jegyzőkönyvet az eredeti példányt iktató ismeretlen hivatalnok úgy értékelte, hogy azt Szelepcsényi György esztergomi érsek és Vitnyédi István neve minősíti, és ekként iktatta: *Wittnyedii rebellem et alios praedicantes acatholicos concernenta ad 1674 et 1675*. Azaz: A lázadó Vitnyédire és más akatolikus prédikátorokra vonatkozó [dolgok] 1674- és 1675-ből.

Ezen egyetlen eddig ismert eredeti forrás 74 kettős folio terjedelmű, újkori, jogi nyelvezetű, latin szöveg, az 1674-es felségárulási per jegyzőkönyve, mely adott helyen (Pozsony), adott pillanatban (1674. március–április) és adott kontextusban (rendkívüli bíróság) írásban rögzített jelentéseket közvetít. A szöveg saját műfajában elsődlegesen jogi forrás, amelynek háttérében a 17. század első negyedétől a rendek és az udvar összeütközésének alapját képező vallási kérdések állnak. Tegyük azonban hozzá, hogy keletkezésének körülményeit, mint magát a pert is, a vassvári békét (1664) megelőző-követő évek rendi elképzelései, az arra adott hatalmi válaszok és a „békében” megoldatlanul hagyott kérdések legalább ilyen mértékben meghatározták. Az

⁴⁴A tervezett egyetemi teológiai kar oktatóinak és hallgatóinak több tudományterületen való jártasságát nemcsak a fontosabb eszmeáramlatok „beengedése” kívánta biztosítani, de például az egyháztörténetben, egyházjogban való tájékoztatásukhoz szükséges könyvek (kéziratok?) beszerzése is.

⁴⁵Eszterházy tanácsadói a könyvek beszerzését illetően Giuseppe Garampi pápai nuncius Bécsben, Pietro Gazzaniga bécsi professzor, Giovanni Bertieri és Agostino Gervasio voltak. Lásd BITSKEY István, *Hungariából Rómába: A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 162–164.

1670–1671-es persorozat „hatalmi tapasztalatát” folytatva⁴⁶, a jogi kereteken saját szempontjait érvényesítve túllépő államérdek (*ragione di stato*) ebben a perben is fontos új elem: a vád argumentációja ezt a toposzkészletet tartalmazza.

A szövegben a jelentéshordozó a latin nyelv, amely szóban elhangzó vagy írásba foglalt, valóságos, hamis stb. információkat (is) közvetít az utókor számára. A jegyzőkönyv politikai praxisként, politikai beszédmódként is tanulmányozható *extractus* (megítélésünk szerint minden bizonnyal egy terjedelmesebb peranyagból), kivonat. Nézőpontja, fogalomhasználata, érvelési technikája egyoldalú, hiszen az érvelés a törvényességet az uralkodó nevében képviseli: a textus ennek megfelelően egy sor sztereotípiát sulykol; a bíróság által szentesített formában az ellenségkép nyer nyelvi kifejeződést, s egyben igazolja az uralkodó törvényes eljárása jogosságát. Ugyan a döntési mechanizmus hatalmi ágai-bogai (kormányzati *simulatio* és *dissimulatio*) titkosak, de nyilvánvaló és általánosított vád a Habsburg-ellenesség. Így a hatalom által gyanúsán szemlélt vagy éppen leleplezett, vagy machinált, koholt információk egyaránt helyet kaphatnak benne. A megtévesztés, a hamis képek kialakítása a perben végig ezt a célt szolgálja.

Az eljárásban (a perszövegben) a *publicae preces*, a *conventicula privata*, a *contiones*, az egyházi beszédek a perbe fogottak által gyakorolt, ún. „illegális közvéleménynek” tekinthetők. A prédikátorok (*praedicatores*, *ministri*) és hallgatóságuk (*auditores*) közti „titkos” (*clandestinus*) nyilvánosságot jelenít meg. Ide tartozik mindaz, amit a hatalom a lázadókkal, felkelőkkel (*rebelles*) való kapcsolatukként tilt. Felsorolt bűneikkel általában is rebellisekké válnak, legalábbis ebben összegzi a per a Habsburg-ellenes mozgalmak célkitűzéseit; amely időszakot (eseményt) konkrétumként is rögzíti a szöveg a koholt levelek utalásaival, hogy tudniillik szövetséget kerestek egymással. A korszak Magyarország-fogalmán belül Alsó-Magyarország és Felső-Magyarország – utóbbi helyzeténél fogva az Erdélyi Fejedelemséggel közvetlenül határos – területéről van szó. (Az elméleti vonallal két részre osztott Gömör és Heves vármegyéket, valamint a Jászságot Felső-Magyarországhoz számították.) Az ország igazgatási központja ekkor Pozsony lévén, a központi tájzsemlélet játszott szerepet a további két-két kerületre felosztás, azaz a Dunán inneni, illetve Dunán túli és a Tiszán inneni, illetve a Tiszán túli megnevezésekben.⁴⁷ Ha a *Vitetnek ítélőszékre...* kötethez

⁴⁶A történeti és jogtörténeti kutatások által még nem kellően feltárt időszakról van szó, az azonban bizonyos, hogy jelentőségében, kiterjedtségében a vizsgált per volt a folyamatban az utolsó és legkiterjedtebb eljárás.

⁴⁷Szepes vármegye nyugati határától a Tisza észak–déli irányáig húzott meridián vonaltól nyugatra eső országrészt nevezték Alsó-Magyarországnak, a tőle keletre, Erdélyig húzódó terület meghatározása Felső-Magyarország volt. A magyar állam fogalmáról 1526 és 1699 között (Schwartner Márton rendszere alapján) részletesebben lásd BAK Borbála, *Magyarország történeti topográfiaja: A honfoglalástól 1950-ig*, Bp., História-MTA Történettudományi Intézete, 1997 (História Könyvtár, Monográfiák, 9/1), 76–78.

mellékelt térképekre tekintünk, látható, hogy a Dunán inneni, a Dunától északra elterülő területek nagy része a török fokozatos terjeszkedése miatt az Oszmán Birodalomhoz került.

Az „illegális diskurzus” bűnének (*delictum*) e főbb bizonyítékait a felperes magyarországi politikai kérdésekben szavukat hallató kortársaktól eredezteti (lásd a koholt levelek íróit vagy éppen az elkobzott diplomáciai iratok meghamisított vagy éppen megnevezett szerzőit).

A Wesselényi-szervezkedést követően a hatalmi öngigazolás a főrendiek 1671-es kivégzésének jogos mivoltát közvetetten, mintegy antedatálva tovább propagálja: a Habsburg-ellenesség mellett a török és francia szövetség-elképzelések erőteljes hangsúlyozása a vádban is erre a korábbi időre megy vissza. A perszöveg olvasója a bíróság közreműködésével tudatosan alkalmazott „időtudat változások” és ezek „retorikai reprezentációja” részesévé válik: az 1669-i dátum például (lásd a szövegbe beillesztett vádlevelek okán. Megjelenik a főúri szervezkedés is: törvényesítendő a büntetéseket, az ok-okozati viszonyokat éppen a vasvári békét követő magyarországi ellenállás „bűneiből” eredeztetik. (A perben is felhasznált leveleket még évek múlva is terjeszti a Habsburg propaganda.) A per a gyakran ismételt *cinkosok* (*companni*) fogalom használatával kronológiailag és földrajzilag bonyolult logikájú vádakkal terjeszkedik.

A büntetés elhíresült neme pedig nem a jegyzőkönyvből ismerhető meg, mert itt „a történések” egészen más fordulatot vesznek /212/: *siquidem tum intuitu pluralitatis personarum iudicialiter, ut praefertur condemnatarum, tum vero ob defectum tot compedum memorati in causam attracti et condemnati, omnes et singuli commode incarcerari non possent; ideo ex speciali gratia sedis istius iudiciariae ita cum iisdem dispensatur, ut nimirum iidem intra ambitum istius civitatis Posoniensis sese contineant, usque ad ulteriorem resolutionem; nemoque eorundem se ex hinc subducere aut discedere praesumat, sub poena executionis iam latae sententiae ipso facto irremissibiliterque et absque ulla dilatione contra tales exequendae.*⁴⁸ A fentebb idézett mondat „jelentése” az eljárásban (további kontrollforrások hiányában) a valóságos indítékokat tekintve szinte csak találgatásokkal értelmezhető, viszont elhelyezése a szövegben a propagandának is szánt fenyegetést (*terribile ac formidolosum cedat in exemplum et refrenamentum aeviternum*) követően⁴⁹ és a büntetést valószínűsíthetően újabb perbe fogottakra kiterjesztő szövegrész előtt, a perfolymat szándékának üzenetét is tartalmazhatja.

⁴⁸ „mivel a törvényesen elítélt személyek nagy száma és a megfelelő számú béklyó hiánya miatt az említett valamennyi perbe idézett egyenként nem börtönözhető be – az ítélőszék különös kegyéből egészen az utolsó határozatig Pozsony városának falain belül maradjanak; e döntésünk alól magát kivonni, és innen, az ítéletben kimondott büntetés azonnali és irgalmatlan s minden halasztás nélküli végrehajtásának terhe alatt eltávozni közülük senki ne merészeljen.”

⁴⁹ Azaz: „legyen ez minden időkre rettenetes és félelmetes példa és visszatartó erő”. Lásd erről részletesebben és a teljes vonatkozó szövegrész közlésével a 70. jegyzetet.

A büntetésnek „nyilvánossá vált formája”, a gályarabság, a prédikátorok közönséges rabkereskedelemben kerülése okozza elsősorban, hogy a protestáns hatalmak diplomáciai figyelme középpontjába kerülhetett az ügy. Az akkori közvélemény ugyanakkor csak a két inkriminált nyomtatványt (Vitnyédi István levelei), annak különböző nyelveken terjesztett változatát ismerte, nem pedig a per jegyzőkönyvét, sem a per ítéletét, hanem csak annak nyilvánosan hangoztatott törvényességét. A hatalmi propaganda érveléseiben az uralkodó elleni lázadás, a rebellió miatti általános fenyegetettség hangsúlyozása már a megelőző évek során elfogadott volt, s kevésbé a vallási elmentékre helyezte a hangsúlyt, sőt e kérdésben a hatalmi toleranciát sugallta. Európa protestáns közvéleménye azonban a gályarabok elbeszélései alapján joggal vonta kétségbe a propagált vallási tolerancia megvalósulását. Ha eddig is voltak tiltakozások Lipót valláspolitikája ellen, úgy azok most már a nagy nyilvánosság előtt kaptak hangot. Mindenesetre tény, hogy a publicisztikai érvek a továbbiakban nem bizonyultak meggyőzőnek.

A szöveg értelmezése

A textus (perjegyzőkönyv), mint utaltam rá fentebb, elsődlegesen jogtörténeti forrás. Hogy jegyzőkönyv-e vagy ítéletlevél, ez jogtörténeti és egyben textológiai dilemma is. Az kétségtelen tény, hogy a pernek nincs külön ítéletlevele, a jegyzőkönyvben elhelyezve viszont sommázzott indokkal maga az ítélet kétszer is olvasható: /204–/212;/ /46/–/52/.⁵⁰

A per 1674. március 5-én kezdődött, és többszöri halasztással mintegy két hónapig tartott. A jegyzőkönyv *extractus*át április 30-án zárta le Szelepcsényi György esztergomi érsek aláírással és pecséttel. Maga az eljárás – ez a jegyzőkönyvből is kiderül – a korabeli joggyakorlás szokásrendjéhez igazodott. Az ilyen pereknek nem volt pontosan meghatározott, szigorú perrendje, a delegált bíróságok pedig sokszor még ettől a szokásrendtől is eltértek; vagyis az efféle bírósági eljárás, már csak az eljáró tribunal jellegéből adódóan is *iudicium extraordinarium* (rendkívüli törvényszék) volt. A perben delegált bíróság tagjait a jegyzőkönyv az első oldalon ismerteti rangjuk és tisztségeik felsorolásával együtt.⁵¹

A klasszikus perrendtartásnak megfelelő eljárás (a felperest képviselő ügyész, a vádlottakat képviselő ügyvédek és a törvényszék között) perjogi értelemben a honi törvények és szokás rendjén folyt le, amely megállapítás az eljárási cselekmények láncolatára, a szokásos processzuális aktusok foganatosítására vonatkozóan kétségtelenül

⁵⁰Lásd összevetésként és bővebben a 26–30. és 34–40. oldalakon.

⁵¹A delegált bíróság tagjairól, működéséről lásd bővebben ugyanitt, az eljárást elemző fejezetben.

érvényes. A per a törvényszék elnökének, Szelepcsényi Györgynek a bejelentésével kezdődik, hogy tudniillik az eljárás a múlt évi, 1673. szeptember 25-én a „felkelésben cinkostárs prédikátorok ellen indított és kellően be nem végzett per folytatásának tekintendő” (lásd: perfolyam!). Ezután (először itt, majd még három alkalommal) ismertetik a vádlottak körét, megnevezve egyrészt azokat, akik megjelenésre kötelezettek voltak, másrészt és hangsúlyosabban azokat, akik távol maradtak; ám az ügyész többször megismételt mindenkori állítása szerint mind a megjelentek, mind a távol maradtak egyaránt bűnösök. Ugyanis, ha a prédikátorok nem jelentek meg, a bíró távol maradtoknak (*absentes*) nyilvánította őket, ami egyet jelentett azzal, hogy lemondanak a védelemhez való jogukról. Másrészt a távolmaradás – miként a jegyzőkönyvből kitűnik – azonnali elmarasztalást vont maga után. Ha tehát a vétkesek nem jelentek meg, engedetlenségben bizonyultak bűnösnek, ha viszont megjelentek, valamennyi vádpontban elítélhetők voltak. A szövegben az értelmezés miatt, de a per menete szempontjából is nagyon fontos a szöveg széljegyzeteinek feloldása: *prima proclamatio* – a prédikátorok első kikiáltása, vagyis a perbehívás, pontosabban felszólítás a bíróság előtti megjelenésre. Hasonlóképpen a *prima proscriptio* – a prédikátorok első levelesítése. A megjelenés elmulasztása „makacsság” miatti joghátrányt helyez kilátásba, vagyis mint cselekmény a vád tárgya lesz, és második és újabb levelesítés jogosultságát vetíti előre.

A vádló-felperes feladata a perben a vádak igazolása volt. A felsorakoztatott vádak és az azokat igazolandó tanúvallomások állításait tételesen cáfolni nehéz, szinte lehetetlen volt, a „védelem” legföljebb a megtörtént események szándékait és mozgatóit helyezhette más megvilágításba.

A prédikátorok elleni vád a következőkben foglalható össze: a beidézettek túllépték szolgálatuk megszabott kereteit, de mindenekelőtt istenkáromlás (*blasphemia*) büntetést követtek el a katolikusok ellen, és ezzel királyuk, a katolikus rend, a közcsendesség (*publica tranquillitas*) a szentek és legfőképpen a Mária-tisztelet ellen vétettek, amely (miként a *querela Hungariae* és a *propugnaculum Christianitatis* toposzok is) a török hódítás idején a mindenkinél hatalmasabb égi patrónus által megtestestített „védelem” kifejezője volt.⁵² A prédikátorok azonban legfőképpen lázadók, akik híveiket (*auditores, populus, plebs, rudis plebicula*) úgyszintén lázadásra buzdították, amit a végvárakra is kiterjedő rebelliók bizonyítanak. Vád továbbá, hogy gyűléseket tartottak, felkelőkkel leveleztek és lázítottak; mindezek mögött pedig országvesztő „törökösségük” áll. Bűnük az is, hogy ellenszegültek a perbe hívó idézésnek és az idézést kézbesítő hivatalnokokat török börtönbe vették. Gúnyiratokat írtak és nyomtatattak, hamisan tájékoztatták a külföldi fejedelmeket, és az ország szentesített, 1659. évi 13. törvénycikke ellenében oltalmat kértek a töröktől. Mindezekről a kilátásba he-

⁵²A Mária-tisztelet megsértése Mária országokat és népeket védő szerepének tagadására utal. A forrásban a konfesszionális ellentéteket erősítő elemként van csak jelen.

lyezett legszigorúbb büntetés sem tartotta vissza őket, vagyis szembefordultak az ország szentesített törvényeivel és szokásjogával. A vádak általánosítóak, tehát személyi bizonyítottság nélkül valamennyi vádlottra érvényesek. Ezt az álláspontot a királyi ügyész a per folyamán következetesen képviseli, és tanúvallomásokkal megerősítve többször is beterjeszti. Ugyanez vonatkozik a törvényszéktől kért büntetésre, tehát a száműzetést, a jogfosztást és a minden ingó és ingatlan javaktól való megfosztást általánosságban kéri valamennyiük ellen.

A védők érvelési logikája a vádéval ellentétesen építkezik: hangsúlyozzák, hogy a vádak nem általában, hanem személyre szólóan kell bizonyítani, az eseményeket és helyszíneket pedig konkrétan meg kell jelölni. A vádlottak készek arra, hogy ártatlanságukat külön-külön, akár személyes testi esküvel (*iuramentum corporale*), valamely szent dolog (ereklje, fészület, Biblia) érintésével bizonyítsák.

A törvényszék (bírói) szerepe mindezek mellett egyrészt technikai jellegű – az eljárási szabályok, a törvényesség betartatása, a pro és kontra mérlegelés, a periratok másolatának kiadása a vádlottak képviselőjének, a perhalasztások engedélyezése –, másrészt természetesen a bíróság feladata az ítélet meghozatala. A törvényszék döntéseit (a *Vitetnek ítélőszékre...* szövegkiadás és a mostani kötet függeléke alapján azonos oldalszámokon visszakereshetően), 12 alkalommal külön is kiemelik, a *deliberavimus*, (úgy határoztunk) szó hangsúlyozásával (/54/, /56/, /58/, /66/, /104/, /118/, /134/, /174/, /204/, /212/, /214/), utoljára mint a vádpontokat bizonyítottnak elfogadó határozatot.⁵³

Deliberavimus /54/: constaret manifeste, supranominatos reos conventos [...] ad personaliter comparendum legitime esse citatos, eosdem nihilominus in culpabilitatis suae manifestum indicium sese a facie iuris contumaciter absentasse, [...] ideo praementionatos reos conventos in totali actione et acquisitione domini actoris convincendos et proscribendos literasque proscriptionales et sententiales contra ipsos extradandas;

(Mivel nyilvánvalóan kitűnik, hogy a megnevezett vádlottakat [...] törvényesen idézték személyes megjelenésre a törvényszék elé, ők pedig, a joggal szembeszegülve bűnösségük nyilvánvaló jeleként, magukat makacsul távol tartották tőle; [...] ezért az említett vádlottak a kereset egészében és a felperes úr vádja szerint elmarasztalandók és száműzendők és ellenük a minden jószáguktól és jogaiktól való megfosztást elrendelő ítéletlevelet ki kell bocsátani.)

⁵³Az 1863-ban kiadott másolati példány mintegy ezekre az igékre „rákeresve”, a *deliberavimus* „fejezetcímek” alatt (*i. m.*, 549, 550, 551, 554, 555, 661, 667, 673, 916, 928, 932. oldalak) tagolta a szöveget. Lásd korábban ugyanerről a 38. jegyzetet. Az eddig ismert másolatok egyikében sem találtam a forrás ehhez hasonló formai átszerkesztésével.

Deliberavimus /56/: memoratus Stephanus Séllyei maiorem diligentiam in conducendo sibi procuratore adhibere debuisset, nihilominus ex gratia sedis concedendum eidem respirium in crastinum. Ac nihilominus [...] ex officio iudicatus et autoritate sedis imposuimus egregio Gregorio Sándor, Francisco Nagy et Wolffgango Rezler procuratoribus, quatenus pro munere suo et procuratorio obligamine causa in praesenti eidem Stephano Séllyei superintendenti assistant.

Causa itaque memorata usque ad diem nonam antelati mensis-martii sub termino prorogationis haerente [...].

(Az említett Séllyei Istvánnak, jóllehet nagyobb igyekezetet kellett volna tanúsítania abban, hogy képviselőt fogadhasson magának, az ítélszék kegyességéből a haladék másnapig megengedett, [úgy határoztunk] mindazonáltal, hogy odarendeljük Sándor Gergely, Nagy Ferenc és Rézler Farkas ügyvédek, hogy tisztségüknek és képviselői kötelezettségüknek megfelelően a mostani perben Séllyei István szuperintendensnek a törvényszék előtt segédkezzenek. Az említett per ezért egészen március hónap 9. napjáig [felfüggesztett]).

Deliberavimus /58/: Ad quas memoratarum partium allegationes deliberavimus, ex quo paria actionis cum termino competenti essent reo convento communicata, ideo eundem directius respondere debere ad actionem domini actoris.

(A szóban forgó felek ezen replikáira tekintettel úgy határoztunk, hogy lévén a vád másolata – a megfelelő határidővel együtt – az alperes számára átadott, a törvény elé hívott fél köteles közvetlenül felelni a felperes keresetében foglaltakra.

Deliberavimus /66/: concedi paria actionis cum respiro primae diei iuris;

(Azt a határozatot hoztuk, hogy engedélyt adunk a kereset másolatának átadására és egyidejűleg a törvény általi egynapos halasztásra.)

Deliberavimus /66/: admitti latae sententiae infrictionem onusque seu birsagium memoratis reis conventis ex speciali gratia sedis relaxandum. Ita ut iisdem, cum reliquis comparentibus, iuribus suis invigilent ad actionemque domini actoris respondeant.

Recurrente itaque antelati respirii termino alias ob intervenientes reliquas causas fiscales, usque ad decimum quintum diem martii prorogato [...].

(Úgy határoztunk, hogy az ítélszék különös kegyességéből megengedi nekik [ti. a pereskedő feleknek] a bizonyítás terhének, avagy a bírságnak hatálytalanításával egyidejűleg a rájuk érvényes ítélet hatálytalanítását azzal a feltétellel, hogy – miközben gondot fordítanak jogaikra, a felperes úr keresetét a többi megjelenttel egyetemben megválaszolják.

Elérkezvén az újlag kitűzött nap, amely időpont más egyéb kincstári peres ügyek közbejötté miatt egészen március 15-e napjáig kitolódott.)

Deliberavimus /104/: concedi eidem paria universorum productorum collateraliter, cum respiro primae iuris, in quantum videlicet eadem producta causam praesentem concernent.

Recurrente itaque eiusdem respirii termino, qui fuerat decima sexta martii, procurator domini actoris instabat ulterius etiam pro finali causae iudicio.

(Úgy határoztunk, megítéljük [az alperesek képviselője] számára, amennyiben már ezen iratok a jelenlegi ügyet illetik, a törvényszéken kívül felvett valamennyi tanúvallatás másolatát, továbbá ezzel együtt az egynapos halasztást.

Az engedélyezett időpont lejártának napján, március 16-án a felperes ügyésze ismételt a végső ítéletet követelte.)

Deliberavimus /118/: meritorias earundem allegationes, responsiones et producta iudicialiter calculanda, factaque calculatione, pro exigentia iustitiae partes easdem recepturas iudicium; Et quia ob ferias imminentis Pascatis praefata calculatio hic et nunc commode neutiquam peragi posset, id circo differendam ad primam iuris, diem utpote secundum mensis aprilis.

(A felek érdemi perbeszédeit, válaszait és bemutatott bizonyítékait törvényes módon számba kell vennünk, e számvetés után pedig az igazság követelményeinek megfelelően a felek számára igazságot kell szolgáltatnunk. Mivel azonban közeleg húsvét ünnepe, az említett mérlegelést itt és most semmiképpen sem lehetséges alkalmasan elvégezni, ezért az az első törvéynapra halasztandó, úgymint április hónap másodikára.)

Deliberavimus /134/: quoad comparentes in causam attractos, concedi iisdem paria actionis et productorum cum respiro primae iuris;

(Úgy határoztunk, hogy a jelenlevő törvényszék elé idézettekkel szemben engedélyezzük az alperes fél számára a vád és a periratok másolatát, és a másnapi folytatás mellett döntöttünk.)

Deliberavimus /174/: concedi eidem collateraliter paria productorum cum respiro primae iuris. Qua demum recurrente nobisque iterum die nimirum tertia aprilis pro tribunali considentibus, antelatus procurator domini actoris hesternam suam instantiam pro repetita habendo ulterius etiam instabat pro finali iudicio.

([Kérelmére] úgy határoztunk, hogy átengedjük neki betekintésre a törvényszéken kívül készült okmányok másolatait, s egyben engedélyezzük a törvény adta egynapos halasztást.

A haladék lejártával, miután tudniillik április harmadik napján törvényszékként ismét összeültünk, a felperes úr ügyésze fenntartotta tegnapi előterjesztését, és továbbra is a végső ítélet meghozatalát követelte.)

Deliberavimus /204/: constare manifeste quod licet praementionati in causam attracti ad actionem contra eosdem propositam, partim qualificative, partim vero negative respondissent, eiusmodi tamen qualificativam et negativam responsionem suam nullo penitus evidenti et sufficienti documento comprobassent, tantominus ab impetitione et actione antelati domini actoris sese enodare potuissent.

(Bár az előbb említett alperesek az ellenük beterjesztett peres eljárást illetően azt részint csak megszorításokkal elismerő, részint pedig a felperes vádjait alapjában tagadó választ adtak, s e válaszukat semmiféle nyilvánvaló és egészséges igazolással nem támasztották alá, [úgy határoztunk, bebizonyosodott:] magukat az említett felperes úr keresete és eljárása alól a legkevésbé sem tudták felmenteni.)

Deliberavimus /212/: siquidem tum intuitu pluralitatis personarum iudicialiter, ut praefertur, condemnatarum, tum vero ob defectum tot compedum memorati in causam attracti et condemnati, omnes et singuli commode incarcerari non possent; ideo ex speciali gratia sedis istius iudiciariae ita cum iisdem dispensatur, ut nimirum iidem intra ambitum istius civitatis Pisoniensis sese contineant, usque ad ulteriorem resolutionem; nemoque eorundem se ex hinc subducere aut discedere praesumat, sub poena executionis iam latae sententiae ipso facto irremissibiliterque et absque ulla dilatione contra tales exequendae.

(Mivel [...] a törvényesen elítélt személyek nagy száma és a megfelelő számú béklyó hiánya miatt az említett valamennyi perbe idézett egyenként nem börtönözhető be, [úgy határoztunk] az elítéltek az ítélszék különös kegyéből egészen az utolsó határozatig Pozsony városának falain belül maradjanak; e döntésünk alól magát kivonni, és innen az ítéletben kimondott büntetés azonnali és irgalmatlan s minden halasztás nélküli végrehajtásának terhe alatt eltávozni közülük senki ne merészeljen.)

Deliberavimus /214/: siquidem ex suprafactis literis relatoriis constaret manifeste supranominatos praedicantes pro praesenti termino et loco ad ius extraordinarium legitime esse citatos eosdemque nihilominus in manifestum culpabilitatis suae indicium sese a facie iuris et iustitiae contumaciter absentasse: Reliquos vero quominus ad praesens iudicium citari possint ad Turcas recursum fecisse taliterque per multifarias Turcarum comminationes dictam citationem impedivisse, ex eo eosdem, universos et singulos in totali actione et acquisitione procuratoris praefati domini actoris convincendos, proscribendos literasque sententiales et proscriptionales contra eosdem extradandas.

(Minthogy a fentebb említett levelekből nyilvánvalóan kitűnik, [úgy határoztunk], hogy a nevezett prédikátorokat törvényesen idézték a rendkívüli törvényszék elé a mostanra kitűzött időpontra és ide, erre a helyre, ők azonban – vétkességük nyilvánvaló jeleként – a joggal és a törvénykezéssel makacsul szembeszegültek, többek pedig, hogy őket semmiképpen se lehessen a mostani törvényszék elé idézni, a törökhöz fu-

tottak, és az említett citációt a törökök fenyegetésének segítségével ekképpen sok helyütt megakadályozták, ezért valamennyiüket együtt, és külön-külön is a mondott felperes úr teljes keresetében el kell marasztalni, és a száműzetésükre vonatkozó, a minden jószáguk és jogaik elvesztését elrendelő ítéletlevelet ellenükben ki kell adni.)

A Magyarországot (*Regnum Hungariae*) fenyegető zendülésben (amelyet a per szövegében az időbeni közelséget kifejező *rebellio moderna* elnevezéssel illetnek) a vádlottak mindannyian cinkostársak (*companni*), akik a vádpontok szerint megérdemlik a hűtlenségükért (*notae perpetuae infidelitatis*) járó büntetést. Az örök hűtlenség bélyegének büntetése alól nincs kegyelem, a király sem adhat feloldozást. A vádiratok között a külhoni fejedelmekhez intézett, a perszövegbe szerkesztett röpiratok *patria* fogalma, a honi törvényeket (*leges patrias*) felhasználó érvelése is része a „vád alá helyezett” politikai diskurzusnak. A politikai közösség sorsát, hivatását, feladatait megfogalmazó elképzelésekkel szemben a textus az uralkodóhoz való lojalitást helyezi előtérbe. Az országhoz, a nemzethez való hűség helyett az alattvalói engedelmességet.

Az értelmezést nehezíti, hogy közvetlenül a perre vonatkozó legmagasabb szintű döntés máig nem ismert. A per további terjeszkedése, hogy a vádak hogyan jelentek meg az ország valamennyi prédikátorára vonatkozó vádakként, bonyolult – s máig feltáratlan – kapcsolatrendszer feltételez a központi kormányzat és annak magyarországi képviselői között.

A vád – miként erről a későbbiekben még lesz szó – bizonyítékai közé közügyekről szóló magánleveleket is beemelt. A jegyzőkönyvben alkalmazott datálás szerint az egyik levél Eperjesen íródott 1669. május 10-én, a másik 1669. december 30-án.⁵⁴ Az 1669-re keltezett évszámok, a levélíró személyisége (Vitnyédi István) és a címzettek (Bethlen Miklós,⁵⁵ illetve Keczer Ambrus), a tartalom, már erős politikai színezetet ad a vádlottak tevékenységének. Másfajta politikai tanulssággal és céllal szolgál a nyilvánosság kirekesztésével keletkezett diplomáciai levelezés (a hírlevelek) bizonyítékká minősítése. A leveleket feltehetően Apafi Mihály udvarában fogalmazták (a jegyzőkönyv szerint) még 1671-ben (talán mindegyiket Bethlen Miklós⁵⁶). Míg az előbbi két

⁵⁴Vö. *Vitnek ítélszékre...*, i. m., 72–75, a május 10-i dátummal és rejtjelekkel írott levél; *Uo.*, 74: ugyanezen levél latinra fordított változata, amely szintén a jegyzőkönyv része; *Uo.*, 75–77: a december 10-i dátumú, Keczer Ambrusnak címzett levél; *Uo.*, 74–76, ez utóbbi levélnek a jegyzőkönyv számára latinra fordított változata.

⁵⁵Lásd a Bethlen Miklós életművet leginkább ismerő Jankovics József szövegkiadásban: *Bethlen Miklós levelei 1677–1698*, összegyűjtötte, s. a. r., bev., jegyz. JANKOVICS József, a latin nyelvű részeket ford., idegen szavak jegyzéke KULCSÁR Péter, magyar nyelvi jegyz., szójegyzék NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Próza Emlékek, VI/1–2). Lásd a Vitnyédi-levelekről: *Bethlen Miklós levelei, Uo.*, VI/2, 1167–1169.

⁵⁶Aki Bethlen Miklósról is „terhelő bizonyítékot” kívánt volna előteremteni, annak nem lehetett nehéz rejtjelezett levelet bármilyen tartalommal összeállítani. Kiterjedt diplomáciai kap-

levél nyomtatvány formában is bejárta Európát pro és kontra bizonyítékként,⁵⁷ az utóbbiak – mivel titkos követségek, küldöncök útján indultak útjukra (kobozták el őket egyaránt), nem voltak ismertek a korabeli nyilvánosság előtt. (Legalábbis szerzőik, aláíróik sosem tettek/tehetek róluk említést.) Színlelt aláírójuk (az 1673-ban elhunyt Kovásznai Péter erdélyi református püspök) szerepe a perben szintén további kérdéseket vet fel, az 1663-ban elhunyt Medgyesi Pál mint a prédikátorok követe nevének perbe hozása szintén, az 1671-ben elhunyt Czeglédi István nevének és erdélyi követségnek emlegetése ugyancsak arra utal, hogy korábbi évek eseményeiért, szellemi irányzatáért bűnhődnek, immár csak nevükkel a vádlottak.

A per a jegyzőkönyv egyértelműen az előző évi (1673) eljárás folytatásának, mintegy „kiterjesztésének” jelenti ki, majd folyamatosan arról esik szó, hogy mit nem illesztenek a szövegbe, mert az a terjedelmesség miatt felesleges. Vélhetően egy per-folyam zárult le 1674-ben, s az, hogy a per a korábbi évek megtorló intézkedéseitől nem „függetleníthető”, mutatja a tanúbizonyításokban résztvevő személyek (a „tudakozás”) azonossága is.

A perben felhasznált tanúvallatások kérdőpontjait e jegyzőkönyvből nem ismerhetjük meg. Azt sem tudjuk, valaha előkerülnek-e kifejezetten az 1674-es perre vonatkozó, *lecta et correcta* hitelesítő megjegyzéssel és a vármegye hivatalnoka által hitelesített tanúvallatások. Vizsgálataink szerint következetesen és rendszeresen jelennek meg a már 1670–1671-ben megfogalmazott tanúvallatásokkal analóg kérdőpontok-

csolatai, diplomáciai szerepe miatt a perben tulajdonképpen személyét is rossz fényben tüntetik fel. A korabeli tájékoztatás/tájékozódás nehézségét mutatja az is, amikor Bethlen *cum maxima securitate* (a legnagyobb biztonsággal) való kommunikációként például 1667. augusztus 10-i levelében a *clavis* (rejtjel) használatára kéri Teleki Mihályt. (*Bethlen Miklós levelei, i. m., VI/1, 185*). 1671. október 22-i levelében (címezte szintén Teleki Mihály) Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemhez, Harsányi Jakabhoz írott levelekről tesz említést Bethlen, és ismét hangsúlyozza a *clavis* fontosságát. Lásd még a 361. és a 375. jegyzeteket arra vonatkozóan, hogy többször (már 1670 októberében is) készültek ilyen tájékoztató levelek. Az 1672. mácius 14-i levélben történik említés újabb hírlevelekről, köztük például a valóban Kovásznai Péter püspöknek tulajdonítható levélről is. (Vö. *Bethlen Miklós levelei, i. m. VI/1, 240–241; 251–252.*)

⁵⁷*Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae, ad innocentiam suam Orbi Christiano declarandam, opposita Iudicio Tribunalis Posoniensis. Anno MDCLXXVII. Ultrajecti, Ex Oficina Guilielmi Clerck. Anno 1678. (RMK III, 2938). Az első kiadás Szabó Károly szerint Kolozsáron jelent meg. Lásd RMK II, 1400; Abraham van POOT, *Naauwkeurig verhaal van de Vervolginge aangerecht tegens de Euangelise Leeraren in Hungarien...*, Amsterdam, 1684, 444–450. A két (pseudo-)Vitnyédi-levél angol nyelvre fordításáról lásd a 340. jegyzetet. Lásd továbbá a 274. jegyzetet: Labsánszky János (esztergomi) érseki titkár feltehetően az összeállítója az *Extractus brevis et verus* című (Kollonich fogalmazványával kiegészült) propagandakiadványnak.*

nak⁵⁸ megfelelő válaszok az 1674-es per szövegében. 1674-ben meghatározóan ezekből a korábbi és folyamatosan egybegyűjtött vizsgálatokból (*inquisitiones*) mintegy összesűrítik a vádakat hitelesítő tanúvallatásokat. A sorozatos tanúvallatásoknál a korban szokás volt a kérdőpontok írásban rögzítése. A per szövegében azonban ezzel nem találkozunk. A (valamikori) kérdőpontokra adott válaszokat is összevonják, immár szerkesztik, kivonatolják. A korszak más iratanyagában és az *extractus* szerkesztői által válogatott, jegyzőkönyvi tanúvallatásokban felfedezhető ezen „szöveg-megfelelésekre” a későbbiekben még visszatérünk.

Az utókor számára a jegyzőkönyv olvasata több réteget rejt, bár nem enged közvetlenül bepillantani a vádak és a védelem érvei mögé. A hatalom szerkesztette szövegkönyvből azonban félreérthetetlenül felismerhető kinek-kinek a szerepköre; a lejegyzettek alapján a választóvonalat a kibékíthetetlen érvek és az érvelések logikai tartománya jelenti. Ezek az egymást „kergető” érvek adják a szöveg drámaiságát. Az idő is viszonylagos, a szöveg mai olvasatban már összeszűkül, a vádban megszűnik a valódi események egymásutánisága, és mind a vádak, mind a védekezések „időtlennek” válnak. Szüntelen eltolódásával a múlt képe valójában a hatalom perek által gyakorolt repressziójának hivatkozási alapja; jellegzetessége pedig, hogy sorra új és újabb alakot ölt magára. A múlt és a jelen elbeszélése egységes szövegtextust alkot, s valójában a szituáció, a per kerül óhatatlanul előtérbe. Időbelisége ennél fogva csak a processzusnak lesz, annyiban, hogy az irat szerkesztője jelzi azért az eltelt időt, a tárgyalási napoknak pontos dátumot ad, s néha utal a per idején történetekre is, a közelgő húsvétra, az időjárás körülményekre vagy éppen konkrét napokra (a március–áprilisi hónapokból).

A *Vitetnek ítélőszékre...* című bilingvis szövegközléssel – reményeim szerint – használható kiadás áll az érdeklődők, a szakma rendelkezésére e felségárulási perről. A szöveg elemezhetővé vált, fogalomhasználata összehasonlító vizsgálatokat tesz lehetővé. Bizonyította, hogy a jogi formák és szabványok mögött több mint egy évtized magyarországi/európai történései rejlenek. A történések szisztematikus feltérképezése ugyanakkor azért nehéz, mert a büntetési szándék eleve torzítja az eseményeket. Egy perben hangsúlyosabbá a büntethető tények válnak, a mögöttes szellemi mozgalmak, meghatározó egyéniségek, diplomáciai mozgások csak áttételesen vannak jelen – ha ugyan felfedezhetők. A „tömegek” mozgása ugyan „papíron” történik csak, a dráma-

⁵⁸ „Az catholica religio s catholikusok ellen kitül mitsoda alkalmatlan szókat hallottak avagy az erdeliekkkel, törökkel kicsodák fenyegetöztek, avagy kitül hallottak valaminó karomkodo szokatt Boldogh asszony avagy az szentek ellen”; Hallotta e az tanu, és tudgya nyilván Miskolcon lakozó Deöri András az eő Fölsége híveit eördögk lelkü pártosoknak szíttá volna és hogy lelövással is fenyegette, mellyeket és kiket nevezze meg”; „Tudgya e, hallotta e, Ungh varmegyében, ki kardoskodott, és ki ingerlésekből a pápistákat mondotta pribéknek, és hogy ki kell vágni minnyajokat és kicsoda turbálta az catholica religio exerciciumját. Kivaltkepen az szentséges sacramentum ellen ki szolt?” MOL E 148 (NRA) Fasc. 1737. № 1–8.

iságot azonban tovább fokozza, hogy noha folyamatos mozgás és változás van, mégis állandóságában súlyosbodik a vádak láncolata, hiszen a per elején rögtön leszögezett vádpontokhoz vissza-visszatér, s az érvelések végén azt ismétli meg a perszöveg.

A politikáról tisztán politikai terminusokban diskuráló nyilvános szféra” (Bene Sándor) esélyét az 1660-as 1670-es évek eseményei elsodorták. A politikai döntéshozókhoz a korszak „proto-értelmiségének” (Nagy Levente szóhasználatával) elképzelései nem jutottak el. A per annak is egyik példázata, hogy „gyanúba keveredéshez” elégségesen rendelkezésre állt a vaskövér békéig visszamenően az elképzelések „információ-összevisszasága” is. Ez utóbbi adja a szövegnek rejtett értelmét.

Irodalmi párhuzamokon a korszak kutatói (Péter Katalin) kimutatták, hogy „a katolikus rendi nemesség körében is megjelent a nemzeti királyság iránti igény, ami a protestáns nemesi rendi ellenzékhez hasonlóan Habsburg-ellenes irányba tolódott. Megindult egyfajta közeledés is protestáns részről, és mindkét szárnyon előkerült a szövetségkeresés gondolata”. Ezért a „szövetségkeresésért” büntették a nemeseket is szép számban a főúri kivégzéseket követően.

A jegyzőkönyv a vádak között mintha a hatalom (katolikus és protestáns rendi) ellenségeit együtt kezelő szóhasználat is élne. A liga = confederatio (*liga perniciosa* /178/, *liga occulta* /206/), és egyetlen előfordulásként a *coniuratio nefaria* /206/ az „ellenségtéremtést” talán évekre visszamenően közvetíti a szöveg olvasója számára. A *complicitas* (cinkosság) a létező vagy potenciális politikai szövetségek felszámolásának a formális indoka. A Vitnyédi István nevével operáló vád, Vitnyédi halála után több mint 3 esztendővel, antedatáltan, a jóval korábbi (francia, török, erdélyi) szövetségkeresésre (1665) utal. A Vág-melléki és a Dunán inneni protestánsok sérelmeivel egyaránt érzékenyen foglalkozó Vitnyédi István így lesz főszeplője a nem véletlenül 1669. április utána keltezett hamisított leveleknek.

A magyarországi nyilvánosság szerkezete minden bizonnyal jóval strukturáltabb volt annál, mint arra a per szövegéből következtetni lehet. A beszéd, az írás, a gondolatok kicserélése, a „kommunikációképes társadalom” (Bene Sándor) ekkorra hatalommal ellenséges tevékenység, a felekezetre osztott társadalomban pedig az ellenségkép mint toposz érthetően a nem katolikusokban (acatholici) ölt testet. A hatalom ellentámadása az 1671-es kivégzésekkel korántsem zárult le, s a „pamfletek, a leplezetlenül politikai célú röpiratok, a francia–Habsburg, a katolikus–protestáns viták pro és kontra érveikre használták fel az összeesküvés vagy a királyságban a protestáns vallások és az alkotmány eltörlésére indított támadás történetét.”⁵⁹

⁵⁹R. VÁRKONYI Ágnes, *A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1661–1674 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., MTA TKI Gazdaság- és Társadalomkutató Csoport, 2002, 426. A szervezkedésről a legkorábbi összegző monográfia: PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*,

A Habsburg központi kormányzervekben egyre aktívabb államférfiak csoportja a Wesselényi-mozgalommal párhuzamosan szervezte a magyar állam intézményeinek visszaszorítását az ország ügyeinek tényleges intézéséből. Bár ez a folyamat a perből konkrétan nem kísérhető nyomon, de fogalomtárának néhány jellegzetes eleme igen.

Az „időhorizont” a szöveg történetiségét tekintve „változékony”. Szüntelen eltolódásával a múlt képe is (tágabb értelemben a hatalom peres eljárásai a Habsburg-ellenes irányok ellen) szükségképpen új és új alakot ölt magára, mindig másnak mutatja magát. A szöveg értelmezéséhez ezért is elsődlegesek azok a kutatások, forráskiadások, amelyek az 1664 utáni főúri, nemesi szövetségkeresést, a Habsburg-ellenességben rejlő kezdeti egyházak-felettségét, a nemzetközi erőviszonyok változásait, vagy éppen a kormányzati intézkedések miatt a protestáns ellenállás felerősödését, a korabeli „európai konföderációs” gondolatokat, a törökkel való különszövetség tervezetét, Erdély példájában a követendő példát látó elméletek befolyását differenciáltan elemzik a vasvári békét megelőző és azt követő évtizedekből.

Mivel peres eljárás szövegvizsgálatom tárgya, az eredeti példány ismeretében mostani vizsgálatom részeként nem tekinthettem el annak összegzésétől, miként artikulálja maga a szöveg a vádlottak ellen felhozott vádakat. A latin nyelvű vádak (és ítéletek), a jogi fogalmak, a bonyolult/bonyolított latin nyelvű szövegkontextus vizsgálatának elvégzése – a perszöveg kiadásra előkészítése során – nem kis feladatot rótt rám. A hatalmas és több műfajból ötvözött szövegegyüttes értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges volt, hogy a latin (jogi) terminus technicusokat értelmezni lehessen a szövegfolyamon belül. Ez nehezen sikerült volna a fogalmak, a jogi csűrés-csavarás magyar nyelven történő megértése/megértetése nélkül. A szöveg további filológiai vizsgálatának elvégzéséhez tehát a magyarra fordítás során felhalmozott tudásmennyiség is rendelkezésemre állt, s azt következtetéseimben most a legteljesebb mértékben hasznosítom is. (A nehéz latin szöveg, a túlbonyolítottság miatt az idézett, kiemelt szövegrészek magyar fordítását is megadom lábjegyzetben.)

A deliktumok (Vádak és ítéletek)

Az extractus szövegében a bűnök (*delicta*) összegzett felsorolása, amelyek a büntetést alátámasztják – miként alább idézem is az előfordulásokat –, nemcsak végső sommázatként (/204/–/212/, hanem már szinte rögtön a textus elején /46/–/52/) is olvasható. Szövegösszevetésük egyértelművé teszi, hogy a jegyzőkönyv köztes, pro és

I–II, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1876. Legújabbán lásd BENE Sándor idézett tanulmányát („*Hóhérok teátruma*” ..., i. m.).

kontra replikái ellenére a jegyzőkönyv utolsó oldalain szinte szó szerint megismétlődnek a perbe fogottak ellen az első oldalakon (lásd alább kurzívval szedetten) felsorolt vádak.⁶⁰ Vagyis a vád valamennyi pontja a hatalom szempontjából bizonyítást nyert.

A Fiscus elvárásainak megfelelni igyekvő végrehajtások során ebben a perben és a hasonló perekben a bíróság által begyűjtött „elbeszélések” (*fassiones*) a bírósági eljárás hatására váltak „történetté”. Ezek a „történetek” pedig a hivatalos folyamatban eljáró személyek értelmező tevékenységének megfelelően egy bírósági interpretációs szűrőn keresztül váltak a büntetőper deliktumaivá.

A perszöveg elején megfogalmazottak és a jegyzőkönyv lezárásakor papírra vetettek azonossága szembetűnő, tanulmányozható, alább tehát a sorrendet megfordítva, először közlöm az összegzéseket, s ezeket össze lehet vetni a mellettük általam szintén kiemelt, már a perszöveg elején rögtön sommázott, azonos tartalmú vádakkal. Az idézett helyek tág körét adják mindannak, ami az 1670-es években más felségámulási perek alapanyagául is szolgálhatott, s amelyekből a Felső Részek és a Dunán túliak szövetkezése – bizonyítandó a vádak – ekként kirajzolódik. (A kiemelt, adott oldalszámokon a szöveg latin eredetije is tanulmányozható a Függelékben, az egyszerűség kedvéért az összevetéseket most csak az általam fordított részek idézésével végzem el.)

Azonosságok /204/–/206/ és /46/:

„a törvény elé idézettek [...] kötelességüket Istenről, az emberekről és valamennyi előljárójukról nem átván megfedkezni [...] elhanyagolták, sőt [...] saját hivatalukkal hamisan visszaélve [...] a királyi Felség [...] következképpen a katolikus rend ellen prédikációikban, szónoklataikban nyilvánosan éppúgy, mint magánbeszédikben, gyűléseiken és tanácskozásaikon gyalázatos és szégyenletes módon kifakadtak, és amazok becsületét keresztény emberhez különösen méltatlan és becstelen szavakkal gyalázták.”

„attól az időtől fogva, hogy őket az egynémely ágostai és helvét hitvalláshoz ragaszkodó országlakó által úgy-ahogy bitorolt s máig megtartott ighirdetés hivatalára felfogadták, tisztségük, szolgálataik, kötelességük mezsgyéjéről önkényesen letérvén s attól messze eltávolodván, [...] a katolikus rend és a közmegegyezés, az ország sarkalatos törvényei által bevett római katolikus hitvallás ellen gyalázatos szájjal és istenkáromlással förtelmeskednek.”

Azonosságok /204/ és /48/:

„sőt végül magát a legszentségesebb Királyi, úgy is, mint Apostoli Felséget és az egész katolikus rendet istentelen nyelvvvel hitszegőnek, szentségtörőnek, bálványimádónak, sőt pápista kutyának csúfolták és mocskolták.”

⁶⁰A latin nyelvű deliktumok a kötet végén a Függelékben, a per szövegében a jelzett oldalakon tanulmányozhatók.

„Az összes katolikust – s ebből következően ő Császári és Királyi Felségét [...] Magyarországon a vallásfelekezetek legfőbb oltalmazóját és patrónusát is – hitszegőnek, istentelennek, bálványimádónak, még a töröknél is kárhuzatosabbnak, sőt alávaló módon pápista kutyának nevezik, ekként megszólják, rágalmazzák, s egyéb elvetemült, hitetlen, a keresztény emberhez méltatlan gúnyos szavakkal [...] gyalázzák, s ontják magukból a szidalmakat.”

Azonosságok /204/ és /48/:

„a szenteket és Isten kiválasztottjait pedig, s ami még nagyobb istentelenség, mi több, példátlan szabadosság, Isten Boldogságos szülőanyját, Szűz Máriát is rágalmazták [...] és rettenetes istenkáromlásokat okádtak ki magukból.”

„A tudatlan köznépet avagy hallgatóságukat [...] arra uszították, hogy [...] a szenteket, Isten kiválasztottjait, kiváltképpen a boldogságos istenszülő Szűz Máriát – durva és kíméletlen beszédekkel – szüntelenül becsméreljék.”

Azonosságok /206/ és /50/:

„valamint az is, hogy a többi, előbb felsorolt vádlott különböző időben és helyen veszélyes konventikulumokat tartott [...]; hogy a romlott szándékú, s az ország törvényeiben sokszor tilalmazott konventikulumokat annál nagyobb titokban folytathassa, az ország, sőt az egész kereszténység nyilvánvaló veszedelmére a veszprémi erősség bástyájának falát is áttörte.”

„odáig merészkedtek, hogy ezen ország – amely annyi évszázadon át az egész kereszténység legállhatatosabb védőbástyája volt – általános nyugalma és csendessége ellen, annyi ország és tartományaik veszedelmét és pusztulását okozó, a törvény és a király által, hűtlenség bűnének terhe alatt oly sokszor megtiltott magán-összejöveleket hívjanak egybe és látogassanak.”

Azonosságok /206/, /208/ és /48/:

„a hegyvidéki városokban, Pozsonyban és más környező városokban, továbbá a Szenicen, Szobotistban és egyéb környékbeli helyeken, sőt az ország Dunán túli provinciáiban és városaiban, miként Pápán, Győrött, Sopronban, Kőszegen, Veszprémben és más környező helyeken az ottaniakat – akik érdekeltek voltak e titkos szövetségben és kárhuzatos összeesküvésben – zendülésre buzdította [ti. Regius Pál].”

„végső romlást és teljes pusztulást előidézni törekedtek, amint ezt azok a tettek is tanúsítják, amelyeket különösen Szenicen és – Nyitra, Trencsén, Árva vármegyében – több más helyen is, tudniillik az ország Felső Résezin, akárcsak a Dunán inneni részeken [...] vittek végbe bűnös szándékuk és az összeesküvések borzalmas és hallatlan példáiként.”

„a felperes ügyésze hivatkozott azokra a dolgokra és cselekményekre, [...] amelyeket a Felső Résezen, Bártfán, Kisszebenben és Szőlős mezővárosában, a Dunán túl

pedig Pápán, Söptén, és Szentgróton követtek el; azután hivatkozott ugyanerre az Árva vármegyei lázadás és zavargás tekintetében; ezenkívül Szenice, Szobotist, Turoluka, Puhó és egyéb más helyek esetében az ott lakó prédikátorok szentségtörő szervezkedést illető előkészületeire, s az efféle munkálkodás nyomán támadt [...] szerte az országban gerjesztett lázongásokra.”

Azonosságok /206/ és /50/:

„elhatározták, hogy az egész országból az adót a töröknek kellene adni [...], ezenfelül a franciák királyától várták és remélték ezt az adót.” (Lásd ez utóbbi ezen vádpont egyedüli előfordulásaként – kiemelés S. V. K.)

„Ezen kívül arra vetemedtek, hogy a törököt a kereszténység megmaradásáért mostanáig annyi ezer ember kiontott vére árán megdicsőült Magyarország meghódoltatására bírják; hogy az országból adót ígérjenek a töröknek.”

Azonosságok /208/ és/50/:

„Az előbb említett legszentebb Felség és az Ország ellenében – egy hasonló jogi eljárás során már egyébként elítélt – más, lázadásban mesterkedő hűtlennel és főkolompossal, mint az átkos emlékezetű Vitnyédi Istvánnal, Thökölyvel, Petrőczyvel és ugyanígy az utálatra méltó hitszegés többi résztvevőjével kölcsönös levelezésben voltak, és őket tanácsal, segedelemmel, pénzzel, adománnyal és élelemmel is támogatták – sőt lelkesültségükben házukba is befogadták. [...] A sokaság lázítására és felkelésre való buzdítására egymás után küldözgették hamis vádakkal és okfejtésekkel teli összeesküvő leveleiket a külhoni népeknek és a hitvallásukon lévő fejedelmeknek.”

„odáig merészkedtek, hogy [...] – a korábbi években az egykori gonosz Vitnyédi Istvánnal és Keczer Ambrussal, illetve az említett lázadás más fontosabb vezetőivel való kapcsolatuk révén – néhány helyen már korábban fellángolt istentelen zendülést tervezzenek, szítsanak és abban részt vegyenek, és ezeknek, valamint a gonosztevő Ispán Ferenc, Szócs János és más cinkostársaik vezetésével újabban más helyeken is feltűnedező rebelleseknek is [...] segítségükre legyenek; az elégedetlenekkel együtt tanácskozzanak, velük a zendülés módzatait kiterveljék; [...] sőt nyilvános istentiszteletet tartsanak a felkelők szerencsés előnyomulásáért és sikeréért, s szintúgy Felséges Urunk egyéb ellenségeiért.”

Azonosságok /208/ és /48/:

„hírhedt, gúnyolódó iratot írtak és adtak nyomdába, amely zendülésre, összeesküvésre és nyílt felkelésre buzdított, és amelyet holmi imádkozások örve alatt, mondvasínált ürüggyel, hamis látszatot keltve osztották szét a köznépek, híveiket, az előkelőbbeket is, ezzel felkelésre bujtogatva [...]”

„Sőt a fentebbieken túl, az előbb említett katolikus rend és a legszentebb Felséges Úr ellen megátalkodott módon csúfokodó, egyértelműen lázadásról árulkodó gúnyiratokat is összeszerkesztettek, azokat kinyomtatták, s a köznép, vagyis híveik között fohászok avagy imák ürügyén osztogatták.”

Azonosságok /208/ és /50/:

„Azonkívül a törökkel is leveleztek, ahonnan válaszul lelkesítő leveleket kaptak, s ami messze a legkárhózatosabb, ezen törvénybe idézett néhány prédikátort, tudniillik a bűntársaikat, követségbe küldték hol a budai vezírhez, hol a nógrádi béghez, sőt a kanizsai erősségbe, majd Egerbe, Váradra és Székesfehérvárra és – az ország szentesített 1659. évi törvényének 13. artikulusában kifejezettek semmibe véve – az ottani törökökhöz folyamodtak oltalom, tanács és támogatás végett. Ráadásul a feljebb említett alperesek közül néhányan határozottan kijelentették: inkább alávetik magukat a pogány hitetlenségnek, mintsem hogy a mostani törvényszék előtt megjelenjenek.”

„[Arra vetemedtek, hogy] maguk közül – segítő és támogató pártfogásért könyörögve – hol a budai vezírhez, hol a kanizsai, az újvári, az egri, a váradi pasához, a nógrádi béghez és egyéb török tisztviselőkhöz követeket küldözgessenek, s magukat önszántukból azok mohamedán hitvallása követőikül ajánlják; továbbá, hogy leveleket küldözgessenek az elégedetleneknek és Felséges Urunk egyéb ellenségeinek, amelyekben az ország megtámadását szorgalmazzák; a végvári erősségek falán titokban rést üssenek, s mindazokon a dolgokon ügyködjenek, s mindazzal megpróbálkozzanak, amit csak külső és belső összeesküvésüket előmozdítandó ki tudtak találni az ország elpusztítására és tönkretételére; ráadásul e mostani törvényszéki vizsgálatokkal kapcsolatban a törökhöz forduljanak, hogy ezen eljárás ellenében tőle pártfogást kérjenek; az idéző levelek átadására kiküldött szolgabírákat a törököknél bepanaszolják, őket a törökökkel bebörtönöztessék, és halálra vesszőztessék.”

Azonosságok /206/ és /48/:

„Az is bizonyos továbbá, hogy az Istentől elrugaszkodott kisszebeni prédikátor, a kárhózatos emlékezetű Regius Pál a szentségtartóból a tiszteletreméltó oltáriszentséget a földre dobta, és ott azt – több mint istentelen bűnnel – az Isteni Fenség iránti megvetés kinyilvánításaként lábával megtiporva megszenteltelenítette.”

„az egyszerű köznépet avagy hallgatóságukat – annak lelkét felbolygatván – ellenszenvre, gyűlöletre, meghasonlásra, viszálykeltésre, zavargásra, a Krisztus-hívők és a Felséges Urunk iránt hűségesek üldözésére, a katolikus papok lekasabolására, a templomok megszenteltelenítésére és kifosztására, az oltárok szétrombolására és tűzbe vetésére, a szent ereklyék gyalázatos bemocskolására, ráadásul – még hallani is szörnyű – Krisztus testének, úgymint a szentséges szakramentumnak a szentségtartóból, a tabernákulumokból és cibóriumokból a földre szórására, s annak bűnös és kárhóztatandó megcsúfolására [...] uszították.”

Azonosságok /210/ és /52/:

„a fentebb felsorolt vádlottakat a megnevezett felperes úr ügyésze által az előbbiekben elősorolt honi törvények foglalata és tartalma szerint, nevezetesen: Szent István II. törvénykönyvének 51. fejezete, Zsigmond császár és király I. dekrétumának vonatkozó részei, és ugyancsak az ő III. dekrétumának 9. cikkulusa, a Hármaskönyv 1. részének 13., 14., 16. és 49., 2. részének 12. és 51. titulusa, azonkívül az 1556. évi 14. és 15.,⁶¹ az 1536. évi 40., sőt az 1556. évi 23. cikkulus, továbbá az 1622. évi 20. cikkulus⁶² szerint felségsértés, tehát hűtlenség bűnében elmarasztalván fővesztéssel, valamint – hogy azok a királyi kincstárat illessék meg – mind a Magyar Királyság határain belül, mind pedig a csatolt részeken, a Magyar Szent Korona joghatósága alatt bárhol birtokolt és bárhol leledző ingó és ingatlan javaik elvesztésével [...] kell sújtani [...].

Regius Pál kisszebeni prédikátort pedig az előbbiekben ismertetett büntette, a szent szakramentum, méltatlan és megvetendő földre dobása és szentségtörő megtaposása miatt az 1553. évi 7. cikkulus és Mátyás király VI. dekrétumának 61. cikkulusa szerint súlyosbításként előbb kéz- és láblevágással, majd elevenen megégettetéssel kell sújtani.”⁶³

„Ezen elvetemült, mértéktelen, és kárhoztatandó bűneik, ártó próbálkozásai és erőfeszítéseik miatt a felperes úr ügyésze követelte, hogy őket, azaz a fentiekben előterjesztett vétek és bűnök mostani elkövetőit mint az oltáriszentség földre szóróit és megtipróit kéz- és lábvesztéssel, a képek megtaposóival és elégetőivel együtt (a felségsértés bűnén felül) – az 1553. évi 7. törvénycikk és Mátyás [1486. évi] VI. törvényének 61. cikkelye értelmében – elevenen megégetéssel, egyéb bűneik tekintetében pedig a többi, fentebb említett vádlottakkal egyetemben a felségsértés bűnéért kijáró, úgymint fővesztéssel és általában saját – mind ingó, mind ingatlan – ezen ország határán belül bárhol s az országhoz tartozó visszaállított és a királyi kincstárhoz csatolt Részekben található javaik elvesztésével büntessék az ország törvényei: jelesen Szent István király II. dekrétumának 51. cikkelye; a Zsigmond császár I. dekrétumában foglaltak;

⁶¹Az 1556. évi vonatkozó helyek a jegyzőkönyv elején felsorakoztatott büntetések törvényi felsorolásában még nem szerepelnek. Minden bizonnyal a „rebelles, inobedientes, pacis turbatores literarum, et mandatorum regionum contemporis puniantur” (A lázadóknak, engedetleneknek, a békebontóknak, a királyi levelek és parancsok megvetőinek büntetése), azaz a rendelkezésünkre álló kiadás szerinti 23. cikkelyre történő utalás. Vö. *Corpus Iuris Hungarici, 1526–1608*, szerk. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin Társulat, 1899, 406–407.

⁶²1622. évi 20. articulus: *Animadversio, et poena in eos, qui motus, et tumultus, rebellionemque, et factiones concitarent.* (Azok elleni büntetés, akik zavargást, lázadást, felkelést szítanak.) A jegyzőkönyv elején felsorakoztatott törvényi felsoroláshoz képest új törvénycikk a jegyzőkönyvben.

⁶³Regius Pál az egyetlen, akit kiemelnek büntetése perszonalíssá tételével. A szent szakramentum méltatlan és megvetendő földre dobása és szentségtörő megtaposása miatt az 1553. évi 7. cikkulus és Mátyás király VI. dekrétumának 61. cikkulusa szerint súlyosbításként előbb kéz- és láblevágással, majd elevenen megégettetéssel kellett sújtani az elkövetőket.

nemkülönben az ő III. törvénykönyvének 9. artikulusa; hasonlóképpen a Hármaskönyv 1. részének 13., 14., 16. és 49. artikulusa szerint; így a Hármaskönyv 2. részének 12. és 51. artikulusa; azután az 1556. évi törvény 23. cikkelye; hasonlóképpen az 1606-os bécsi béke záradéka,⁶⁴ aztán az 1548. évi törvény 14. és 15. artikulusa; az 1536. évi 40. törvénycikk és azonfelül az ország egyéb, szentesített törvényei alapján a jog szerint rájuk bizonyított összes vétkeik miatt.”⁶⁵

Az eljárás

A prédikátorok elleni hűtlenségi per(ek)ben a vád tárgyává tett cselekmények fogalmi értelemben a felségsértésnél jóval súlyosabb büntettnek, felségárulásnak (*crimen perduellionis*) számítottak, az uralkodó elsődleges joghatósága szerint pedig, a honi szokásjog szabályaitól eltérően, ezekben rendszerint a király által delegált bíróságok (*delegatum iudicium*) jártak el.⁶⁶ E bíróság összetételét a király határozta meg, mégpedig ad hoc jelleggel. 1674-ben az uralkodó nem is a teljes guberniumot delegálta, csak a gubernium magyar tanácsosai vettek benne részt. Világi bíróság ítélkezett, amelynek méltóságuknál fogva egyházi személyek is tagjai voltak.

I. Lipót 1673. február 27-én Johann Caspar Ampringen elnökletével kormányzóságot (*gubernium*) létesített az ország ügyeinek teljhatalmú intézésére, amely 1681-ig állt fenn. A be nem töltött nádori méltóság helyett működő uralkodói gubernium tagjai, akik a perben is meghatározó szerepet játszottak, az ország legfőbb méltóságai közé tartoztak, Szelepcsényi György mellett még három tanácsos töltötte be ezt a tisztséget, úgymint Forgách Ádám országbíró, Kollonich Lipót kamarai elnök és Majthényi János személynök.

A delegált bíróság tagjait a per jegyzőkönyve az első oldalon ismerteti rangjuk és tisztségeik felsorolásával együtt: Szelepcsényi György esztergomi érsek, a végső fórum, azaz a király elé terjesztett ügyek bírója, vagyis igazságügyekben az uralkodó helytartója (*in iudiciis locumtenens*⁶⁷); Széchenyi György, a kánonilag egyesített bácsi

⁶⁴A per lezárásakor a hivatkozást nem ismétlik meg.

⁶⁵A törvényi felsorolás az uralkodó elleni főbenjáró bűneik kiemelésével – mintegy keretbe foglaltan – a törvényesség látszatát egyszerre erősíti vádak és ítéletek kettősségével.

⁶⁶A *iudicium extraordinarium* a nyolcados törvényszék és az ún. rövid törvénykezés mellett a királyi tábla működésének rendes formája. Vö. PÉTER Katalin, *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben, i. m., 34.*

⁶⁷Az 1629-es nagyszombati zsinat határozataiban rögzítette az esztergomi érsek politikai funkcióját és hatáskörét. Kimondták, hogy a primás az ország főkancellárja, Esztergom várme-

és kalocsai egyházak érseke és a győri püspökség adminisztrátora; erdődi Pálffy Tamás nyitrai püspök, őfelsége udvari magyar kancellárja; gróf Kollonich Lipót bécsúj-helyi püspök, a Jeruzsálemi Szent János-rend lovagja, a Magyar Kamara elnöke; Sennyey István veszprémi püspök; Gubasóczi János pécsi püspök; Forgách Ádám Ghymes örökös grófja, országbíró és tárnokmester; Esterházy Pál Fraknó örökös grófja, királyi főudvarmester és bányavidéki főkapitány; erdődi Pálffy Miklós Pozsony vármegye örökös főispánja, királyi főkamrás; nagykárolyi Károlyi László Szatmár vármegye főispánja és Majthényi János személynök. A jegyzőkönyv felsorolásukra szorítkozik, a szövegből közreműködésükre vonatkozóan nem található közvetlen információ.

Az eljárás lefolytatása és szabályai a bíróság előtti szakaszban a rendes per (*processus sollemnis*) 17. századi gyakorlatának feleltek meg. Olyan, alapvetően írásbeli eljárásról volt szó, amelynek során a formai kifogások megtétele, valamint a „felelés” (az érdemi vita) írásban folyt. Minderről, beleértve a mellékelt tanúvallatási és önvallomási (a terhelt vallomását tartalmazó), illetve az egyéb bizonyítási eljárásokról felvett jegyzőkönyveket, szokás szerint kivonatokat készítettek, és a bíróság döntéséhez, az ítélet meghozatalához nem az olykor igen terjedelmes eredeti iratok, hanem ezek az *extractusok* szolgáltak alapul.

Az 1674-es per jegyzőkönyve egy ilyen eljárásnak, törvényszéki folyamatnak az összefoglalása, sőt inkább kivonata, hiszen önkényesen kihagynak belőle számos evidenciát, olyan formális okra hivatkozva, hogy azokat hosszadalmas lenne újra leírni. A törvényekre hivatkozás a büntetés törvényességét kívánja hangsúlyozni. A korszak más forrásai alapján feltételezhető ugyanakkor, hogy protestáns prédikátorok elűzése/büntetése anélkül is megkezdődhetett közel másfél évtizede, hogy peres eljárások keretében történt volna, ezért szisztematikus feltérképezésük meglehetősen nehéz feladat. 1673–1674-ben szinte a perekkel egyidejűleg a „gyakorlatban” már foganatosított büntetéseket: levéltári források tanúskodnak arról, hogy például 1674-ben is, szinte a perrel egyidejűleg megkezdték a prédikátorok vagyonának összeírását, elkobzását (olyan aprólékossággal, hogy az az évi termés mennyisége, betakarításának mi-kéntje után is „nyomoztak”).⁶⁸

A per szövegének kiadásán dolgozva nem volt nehéz észrevenni, mennyire hangsúlyos a vádak között a prédikátorok „töröknek behódolási szándéka”. A magyarországi török uralommal sajátos tartalmat nyert „hódolás” fogalma a kor politikai kultú-

gye örökös főispánja, az ország egyik legfőbb bírói testületének, a Királyi Táblának az ülnöke. A király után ő az első zászlósúr, és méltóságban csak utána következik a nádor.

⁶⁸A Veszprém megyei elítéltek esetében levéltári források (beadványok a Magyar Kamarához) tanúskodnak arról, hogy szöleik szüretelését, katonai védelem mellett, a katolikus papság végeztette el. SZABÓ István, *Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681 = Károlyi Árpád emlékkönyv*, Bp., 1933, 462.

rájában igen gazdag értelmű fogalom.⁶⁹ A vád mögött a Magyar Királyság főméltóságainak alternatívát kereső, közel két évtizedre visszamenő felismerése keresendő, amely oda vezetett, hogy meggyengült az addigi törökellenesség; a Királyi Magyarországnak az ígéretek ellenére nem számíthatott arra, hogy a Habsburgok fellépnek a török ellen. A rendi szervezkedés 1664-től datálódik, a vasvári béke által teremtett anarchikus állapotoktól, miután a tárgyalásokon sem a törvénytelenül elfoglalt területek, sem a behódoltatott falvak visszaadása, sem a rabcsere, sem az adócsökkentés, sem a határok rögzítése, sem Érsekújvár ügye nem merült fel. Az országgyűlés összehívása is csak ígélet maradt. A vasvári béke megkötése miatti kiábrándulás, az országban évtizedek óta napirenden lévő (sok hamis tudati elemet is görgető) rendi panaszok, a protestáns vallási sérelmek, mint a „hagyományos” Habsburg-ellenes motívumrendszer és a vasvári békét követő radikális külpolitikai orientáció, mint a török felé tájékozódás ok-okozati viszonyai a perben közvetlenül és tételesen nincsenek jelen, a bíróság (a Fiscus), és a vádlottak (prédikátorok) szembenállása mégis ebben a meghatározott keretben helyezkedik el. A peres eljárás során pedig, így a szövegben is, az arányokat, a hangsúlyokat nem volt nehéz befolyásolni, a büntethetőséget az összeesküvés mértékéig „kivédhetetlenül” felerősíteni.

Zrínyi Miklós (1664), Lippay György esztergomi érsek (1666), Wesselényi Ferenc nádor (1667) halálával karizmatikus egyéniség nélkül maradván a vezetőit veszített rendi mozgalom ugyan még a szerveződés stádiumában megbukott, de közvetett hatása – az évek során felgyülemlett peranyagok, tanúvallatások, konfiskálások sokaságával a háttérben, amint azt a per előtörténete is bizonyítja – még évek múlva is jelen volt a korabeli hatalmi gondolkodásban. A prédikátorok elleni per ezeknek a felgyöngyölt tényeknek és a gyanúokoknak szétválaszthatatlan elegyéből állt össze, amely a jegyzőkönyvben fenyegetést sugalló mondatban /210/–/212/ nyíltan kifejezést is nyer: „Ipsius quidem praerecensitis universis in causam attractis, in poenam demeritam, ut videlicet omnis eorundem posteritas reatus sui poenam et poenalem eorundem afflictionem, in perpetuum lugeat, aliis vero similia, fors molituris, terribile ac formidolosum cedat in exemplum et refrenamentum aeviternum.”⁷⁰

⁶⁹ A Magyar Királyság hódoltatásáról, Apafi „magyar királyságáról”, az erdélyi és a királyságbeli információkról, Comenius, Zrínyi szerepéről, a török elleni nemzetközi tervekről és vállalkozásokról lásd R. VÁRKONYI Ágnes, *Apafi-Zrínyi-Comenius: Erdély a nemzetközi török háborúban, 1663–1664 = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SÍPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1996, 502–524.

⁷⁰ „Valamennyi vádlott számára szolgáljon ez megérdemelt büntetésül, hogy valamennyi utóduk örök időkre nyögve gyászolja bűnös voltuk megtorlását s az említett vádlottak büntetésének gyötrelmeit, azok számára viszont, akik hasonló cselekedetekre találnának vetemedni, legyen ez minden időkre rettenetes és félelmetes példa és visszatartó erő.”

A Habsburg-ház magyarországi politikájával szembeni elégedetlenség a Wesselényi-féle szervezkedésbe és az 1670 tavaszán megindult nemesi felkelésekbe torkollott. A Pálffy Tamás (nyitrai püspök és magyar kancellár), Kollonich Lipót (bécsújhelyi püspök), Báthory Zsófia (II. Rákóczi György özvegye) továbbá Ferdinand Volkra (a bécsi udvari kamara alelnöke, a szepesi kamara igazgatója), Gottfried Heister (az udvari haditanács képviselője), Holló Zsigmond (a szepesi kamara tanácsosa) és a másik oldalon Szelepcsényi György prímás és Rottal János, Wenzel Lobkowitz (az egész magyarországi politika *spiritus rectora*, ahogyan Benczédi László nevezi) közötti, a letartóztatásoktól a szervezkedések felszámolásától datálható bonyolult személyi és hatalmi érdekeket és a főpapok (Szelepcsényi, Szegedy Ferenc egri püspök, Sennyey István veszprémi püspök, Széchenyi György kalocsai érsek) személye kapcsán a hűtlenség gyanújának terjeszkedését, a bonyolult és ellentmondásokkal teli politikai helyzetben, főképpen is az 1670. évi rendi felkelés bukását követően az új magyarországi berendezkedés alternatívájára is meghatározó „Szelepcsényi ügyet” plasztikusan elemzi Benczédi László.⁷¹

A jegyzőkönyv, amelyben az összeesküvések, felkelések, a külföldi szövetségkeresés, az Erdélyi Fejedelemség szerepe, a török kérdés és általában a „törökösség”,⁷² a városok és végvárok „tumultusai”, a lázító beszédek stb. lettek a vád erősségei, a Habsburg-ellenességet a török orientáció okán együttesen büntető összefoglalás: *compendium*. A perirattá „szerkesztődő”, szerteágazó történések pedig a vád azon bizonyítékai, amelyek politikai síkon a Habsburg hatalom magyarországi berendezkedését megzavaró „rebelliós” előzményekig, s még messzebb, egészen a vasvári béke feltételeiben csalódott magyar főnemeselek sikertelen mozgalmáig nyúlnak vissza. A szöveg retorikája a lázadást és prédikátort egybekötve /40/ politikai, kormányzati-hatalmi beszédmód súlyával bír.: *contra nonnullos rebellionis in quibusdam locis regni huius Hungariae exortae complices*.⁷³ A *rebellio* lesz a gyűjtőfogalom a perben, s a büntetések közös gyűjtőfogalma is. Az uralkodó elleni lázadás miatt büntetést elő-

⁷¹Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén, Történelmi Szemle, 1675, 7–8. sz., 488–502.

⁷²A „törökösség” fogalmának plasztikus értelmezését adja: SZAKÁLY Ferenc, *A gyöngyösi ispotály-per 1667–1668*, Eger, 1981 (Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 10), 5–26. A törökösség és a török kérdés, a jegyzőkönyvből a többszörös manipuláltság miatt nehezen tanulmányozható problémakör, inkább a fenyegetettség keltése a cél az erre vonatkozó szövegrészekben, de sem a konkrét eseményekre, sem a büntetések megtörténteire vagy elmaradására ezekből nem következtethetünk.

⁷³„Magyarország némely vidékein támadt felkelés bizonyos cinkostársai” megbüntetésére ül össze a bíróság. Itt jegyzem meg, hogy az 1672. május 13-i perben, amely Szelepcsényi György elnökletével pozsonyi polgárok és – úgymond – akatolikusok ellen folyt, a *contumaces* (cinkostársak) szintén kulcsfogalom: „in negotio fiendae institutionis processus contra contumaces haereticos Posenienses”. Sőt, Szelepcsényi az uralkodónak további jelzőhalmazával írta le a „a cinkostárs eretnek pozsonyiak” ügyét. MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64.

revetítő fogalomkör (*rebellio, rebelles, rebellare*) általánosító és minősítő inkább, ritkán vonatkozik konkrét eseményre is – pontosabban általában olyan konkrét esemény kerül csak be a szövegbe, amelyekben a büntetés akár megtörtént, akár nem, a citálások körén kívül eső személyekre vonatkozott.

A prédikátorok mint *pestis patriae* (a haza kártevői) összegző szókapcsolatot /200/, a minden baj (nem először és utoljára) okozói, szítói (*fontes et origines, causae, incentores, concitatores, authores*) kifejezések sommázataként használják. Ismétlődő előfordulásait – olykor ugyanazokon az oldalakon – követhetjük végig: *praedicantes fuisse primarios authores et concitatores Szeniczensis rebellionis, /100/; praedicantes fuisse primariam causam rebellionis Szeniczensis /100/; praedicantes fuerint causa ipsius rebellionis; /138/; fatetur verissimum esse non postremas causas, et incentores fuisse, et esse huius rebellionis praedicantes /138/; scire pro certo praedicantes incentores, et concitatores fuisse huius rebellionis, /138/; Cibinienses fatetur praedicantes fuisse primas causas huius rebellionis /138/; publicae pacis et tranquillitatis turbatores in hac rebellionis fuerint primaria causa praedicantes /138/; praedicantes non postrema causa fuerint huius rebellionis /176/; praedicantes indubitate verificari posset [...] omnino causa fuerint rebellionis /176/; seditionum, rebellionum, aliorumque malorum, et periculorum, quae in Regno hoc Hungariae annis prateritis subsecuta sunt, fontem, et originem fuisse, et esse praedicantes /198/.*

A prédikátorok fenti cselekedeteinek hangsúlyozásaként a szöveg gyakorító igék használatával a többszöri előfordulást általánosítja.⁷⁴

Az 1674-es eljárásban, miként a korábbi évek peres irataiban, főként vallatási jegyzőkönyveiben, a szervezkedések körüli bizonyosság és a gyanakvás egyaránt tárgya volt számos tanúvallatásnak. A bujdosók a Wesselényi-szervezkedés kudarca után szökésükkel megelőzték a rájuk váró büntetést. A főúri összeesküvők, nemesek megbüntetése megtörtént, a konfiskációkat végrehajtották, erre azonban a szövegben még utalás sem történik. Sőt – Vitnyédi személye miatt – a főúri kivégzések idejénél korábbi évekből is építkezik a vád.

Vitnyédi István személye Zrínyi Miklóshoz fűződő egykori kapcsolataival a folyamatosságot képviseli a perbe foglalható deliktumokat tekintve. Személye jól példázza, hogy egy-egy főúr szolgálatában álló, másodvonalba tartozó értelmiségi is önálló elképzelésekkel léphetett fel, s ez valószínűsíthető a Zrínyi bizalmasának számítót Vitnyédinél. A vonatkozó szakirodalom teljes körű vizsgálata alapján vonta le Nagy Levente⁷⁵ azt a következtetést, hogy a *Síralmas panaszhoz*⁷⁶ és a *Nádori emlék-*

⁷⁴Igy például a *missitare, sollicitare, concitare, cogitare, excogitare, consultare, tractare, fabricare, clamare, frequentare, attentare, invitare, occurrere* igék használatával.

⁷⁵NAGY Levente, *Zrínyi és Erdély: A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, Bp., Argumentum, 2003 (Irodalomtörténeti Füzetek, 154), 58. Nagy Levente elemzése szerint Klobusiczky András (konstantinápolyi követ) és Vitnyédi István lehetnek azok, akik

irathoz⁷⁷ hasonlóan az *Elmélkedés* összeállítói körét is Vitnyédi és a felső-magyarországi nemesség köreiben kell keresni.⁷⁸ Amikor 1665 júniusának végén Vitnyédi átadta a magyar–francia szövetség tervezetét⁷⁹ Jacques Gremonville francia követnek, azt állította, hogy a tervezet kezdetleges formáját még maga Zrínyi Miklós dolgozta ki. Ugyanakkor ez az első írott terve annak az elgondolásnak, amit utóbb Dunai Konföderációnak neveztek. A tervezet arra is rá akarta venni XIV. Lajost, hogy (az *Elmélkedés* koncepciójával összhangban) támogassák a közép-európai országok szövetségét megteremtő nagy magyar királyság visszaállítását (a Magyar Királyság szövetségre lépne Erdéllyel, Horvátországgal, Szlavóniával, Dalmáciával, Havasalfölddel és Moldvával, sőt igyekeznének Lengyelország csatlakozását is elérni).⁸⁰

Gremonville francia követ kettős diplomáciai játékának ugyanúgy része volt, hogy egyes elégedetleneket, a Wesselényi-szervezkedést támogatta, miként az, hogy titkos szerződést kötött I. Lipóttal a spanyol örökösödés ügyében. Az 1668. január 19-én aláírt titkos szerződésben a francia király és a császár fegyverletételre kényszerítette Spanyolországot, a magyar főnemesi szervezkedés vezetőinek azonban nemcsak ezt követően, hanem már a korábbi években sem jutott szerep XIV. Lajos terveiben. A francia király nemcsak hogy nem bízott a felkelésben, de spanyolországi örökösödési jogának elismerésén és az azonnali békén túl nem is kívánta Magyarország függetlenségének ügyét hathatósabban támogatni.⁸¹

A per háttérének megértéséhez plasztikus ábrázolását nyújtja ezeknek az évtizedeknek Kosáry Domokos, kitekintéssel a majdani új nemzetközi rendszerben betöltött

II. Rákóczi György magyar királyságáról, valamint Zrínyi nádorságáról álmodoztak. Zrínyi Erdély-felfogásának változásairól: *Uo.*, 150.

⁷⁶A *Siralmas panasz* keletkezéstörténetéről PÉTER Katalin, *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1973 (Irodalomtörténeti Füzetek, 83).

⁷⁷Lásd R. VÁRKONYI Ágnes, *Az elvesztett idő: Zrínyi Miklós nádori emlékirata?*, Hadtörténelmi Közlemények, 113. évf. 2000, 2. sz., 437–476, 269–327.

⁷⁸Az *Elmélkedéssel* legutóbb behatóan foglalkozott Bene Sándor. (Lásd BENE Sándor, SZABÓ Sándor, *Oktatás jó elmélkedésre*, Hadtörténelmi Közlemények, 113. évf. 2000, 2. sz., 437–476 (a betűhív átirat közlése). Összegzésként (Bene Sándor, Nagy Levente, R. Várkonyi Ágnes vizsgálódásai nyomán) kiemelném, hogy a későbbiekben propagandairattá váló irat eredeti változatában még felelősségteljes tanácskozások nyomán született, amelyből a harcos propaganda, a vallási türelmetlenség, a gúny, a másik fél sértegetése hiányzott, amikor cselekvési programot kívánt adni a korabeli politikai kultúra normáitól eltérő módon.

⁷⁹Vitnyédi kiadatlan szövetségtervezetét (amely a francia–magyar „örökös szövetség” terven túl kiegészülne a lengyel szövetséggel) idézi NAGY Levente: *Zrínyi és Erdély, i. m.*, 153.

⁸⁰Zrínyi nélkül a francia orientáció politikai kalandhoz vezetett. Vö. KOSÁRY Domokos, *Franciák Magyarországon 1664-ben*, Bp., ELTE BTK, 1989 (Zrínyi-dolgozatok, 6), 51.

⁸¹A téma szerteágazó szakirodalmából erre vonatkozóan lásd Jean BÉRENGER, *Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején: 1664–1668*, Történelmi Szemle, 1967, 3. sz., 276–291, továbbá a francia diplomácia szerepéről: KOSÁRY Domokos, *Magyarország és Kelet-Európa a XVI–XVII. században, Valóság*, 1973, 9. sz., 23–33.

politikai pozícióra: „A hosszú felörlődés, a reménytelenség és újabb sokkhatások következtében a magyar rendi politika kezdett eltorzulni és valamiféle kényszerpályára futni. Szereplőin mindinkább a „jogos” felháborodás vett erőt. S ez egyre fokozódott a továbbiak során, amikor mindig újabb ellencsapásokat kellett elszenvedniök az akciók és ellenakciók e reménytelen dialektikája közben. Magában véve minden lépés „jogosultsága” indokolható, csak éppen a folyamat egésze nem. Magyarország ugyanis, amikor a nagy fordulat elkövetkezett, a nemzetközi politika országútaján keresztben állt egy olyan lehanyatló hatalom segéderőjeként, amely neki tulajdonképpen legrégibb, igaz ellensége volt.”⁸²

A jegyzőkönyv a török kérdést a kereszténység elleni bűn (*Turcam praeterea ad subiugandum regnum hoc Hungariae, tot millionum corporum sanguine hactenus gloriose pro permansione christianitatis effuso conspersum, invitare 150*)⁸³ formájában artikulálja. A török elleni küzdelemről való nemzetközi gondolkodás Zrínyi Miklós képviselte irányzata ekkorra vezető egyéniségek nélkül háttérbe szorult vagy kimerült diplomáciai próbálkozásokban. Bethlen Miklós Gyulafi Lászlónak⁸⁴ írt, 1668. május 11-i levelének utóiratát⁸⁵ idézve Jankovics József arra hívja fel a figyelmet, hogy ekkorra Bethlen János és fia már eltávolodtak attól a Zrínyi féle programtól, mely a Rajnai Szövetség⁸⁶ jegyében a kereszténység török elleni támadó háborúra való összefogásában testesült volna meg. A brandenburgi fejedelemmel kapcsolatot kereső, a perben is olvasható levél (Aparfi fejedelem udvarából) ezt követően születhetett. A vád részéről ez is az uralkodó, I. Lipót ellen irányuló és XIV. Lajos nagy hatalmi törekvéseivel egyező tervek egyik kritikus színtereként kapott helyet a perben.

⁸²KOSÁRY Domokos, *A magyar és a rendi politika történetéből*, Bp., Osiris, 2001 (Milleniumi Magyar Történelem, Historikusok). Idézi Uő., *Magyarország Európában*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003, 32.

⁸³„[Ezenkívül arra vetemedtek,] hogy a törököt a kereszténység megmaradásáért mostanáig annyi ezer ember kiontott vére árán megdicsőült Magyarország meghódoltatására bírják.”

⁸⁴Közép-Szolnok főispánja, az elégületlenek kapitánya, Magyarországból Erdélybe fut (a későbbiekben Aparfi udvari főkapitánya).

⁸⁵„olgy messze valo dolognak láttzik nekünk, hogy tsak consideratioba sem vehettyük, [...] merő tsak füstnek s álomnak tartom azt a gondolkozást.” Lásd *Bethlen Miklós levelei, i. m., VI/1, 637–638.*

⁸⁶Zrínyiék részben Szászországra, főként azonban a Rajnai Szövetségre építették terveiket – a német fejedelemségeknek János Fülöp mainzi választófejedelem vezetésével szerveződött ezen „ligája” a francia befolyásra támaszkodva próbálta érdekeit a császárral szemben érvényesíteni (természetes szövetségesül kínálkozva a Habsburg hatalmat megkerülve önálló külpolitikai mozgásteret kereső magyar politikusok számára). Bécs csekély szimpátiával szemléltette 1658 augusztusában a komoly politikai erőcsoport, a Rajnai Szövetség létrejöttét (Mainz, Trier, Köln, Pfalz a birodalmon belül, s a svéd és a francia király kívülről) azzal a céllal, hogy a török kiűzését előkészítse. Vö. a felső-magyarországi vármegyéket 1661 óta foglalkoztató hódolási elméletéről, illetve az 1662-es országgyűlés törökellenes szervezkedés-elképzeléseiről NAGY Levente: *Zrínyi és Erdély, i. m., 72–78.*

A tanúvallatásokkal, elmúlt esztendőök konfliktusaiból merítve, két ponton erősítik fel a török kérdést: a végvárakkal és a felvidéki protestáns nemesi ellenzékkel való kiterjedt foglalataskodással. Az utóbbiak ugyanúgy ki voltak szolgáltatva a török zaklatásainak, mint a Dunán túli részek, s akiknél a török szövetség és az azzal járó behódolás már jóval korábban meggyökeresedő elképzelés⁸⁷ nyomán valóban felmerülhetett, de amely csoportnak Erdély példája, egy viszonylagos önállóság lehetősége⁸⁸ is a szeme előtt lebeghetett. A felvidéki protestáns nemesi ellenzék vezéralakjai Szepessy Pál borsodi alispán, Ispán Ferenc az abaúji nemesség hangadója, Keczer András és Menyhért sárosi nemesek, mindketten a Thököly család „főmberszolgái”, Bocskay István,⁸⁹ Kende Gábor (Szatmár megyei nemes, a bujdosók későbbi vezetője), akik az 1666. augusztus 23-i murányi gyűlésen kapcsolódtak be Wesselényi németellenes rendi szervezkedésébe, 1671 után mind Erdélybe menekültek, és szoros kapcsolatot tartottak fenn Teleki Mihállyal.⁹⁰ A magyarországi rendiség egészét átfogó mozgalom,

⁸⁷Konkrétan Klobusiczky András tervei, Comenius művei (amelyek elsősorban Zrínyi és az erdélyi összefogás iránt fejtettek ki propagandát) képviselték ezt az irányt. A Zrínyi-életrajzok kiadójának angliai környezetében találkozni ugyanezzel: mivel a magyarok német segítségre nem számíthatnak, a törökkel békében együtt kell élniök – Vö. NADÁNYI János (1641–1707), *Florus Hungaricus*, ed. Amsterdam, 1663.

⁸⁸Az 1663–1664-es háború kezdetén Köprülü Ahmed nagyvezír Apafi Mihály erdélyi fejedeleme akarta bízni a Felvidéket, ha az behódol. A „Köprülü-terv” a TÓTH Sándor László (*Szinán nagyvezér tervei 1593–94-ben*, Hadtörténelmi Közlemények, 1982, 159–174.) által elemzett „szináni ajánlathoz” hasonlóan kudarcot vallott. Thököly Imre felvidéki, Kassa központú vazallus fejedelemsége (1682–1685) a Felvidék keleti részét, 13 vármegyét foglalta magában, s a „szináni ajánlat” kései, rövid ideig fennálló megvalósulásának tekinthető. Az annexió és vazallitás kérdésének megítélése egybehangzó: felvidéki török vazallus állam létesítése, ha nem is volt teljesen irreális elképzelés, fennmaradására a Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti kiegyenlítetté váló erőviszonyok miatt úgyszólván semmi esély nem volt.

⁸⁹Zemplén vármegye főispánja és a sárospataki főiskola gondnoka, a felvidéki protestáns nemesség legtekintélyesebb képviselője. A magyarországi támadás előkészítéséről Erdéllyel folyó tárgyalások egyik kulcsfigurája, Zrínyi politikai elképzeléseinek képviselője a Zrínyi és Erdély között a közvetítő szerepet betöltő Felső Rézszen. (Lásd erről HAUSNER Gábor: „*Zrínyi Miklos Uram Actai*”: *Vitnyédy István levelesládájából* = „*Mint sok fát gyümölcsele...*”: *Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, Bp., ELTE, Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 1997, 59–68.) A rövid életű felső-magyarországi fegyveres ellenállás kudarca után a császári csapatok elől 1672 nyarán futott ki Erdélybe, s ott hunyt el még ebben az évben.

⁹⁰Az interessátusok veszélyes helyzetével is tisztában voltak, így „státuszuk” biztonságosabbá tételéért is születtek elképzelések: 1667. október 19-én, Bethlen Miklós Teleki Mihálynak írott levelében (*Bethlen Miklós levelei, i. m., VI/1, 199.*) írja: „Borynak, Wyttniedinek, ha *secure* írhat ember megh kellene írni, hogy itt Erdélyben ha tsak ház helyetis vénnének Donatit extráhálván, ugí mint Residentiás embereket oltalmazhatnok, nem mint Transfugakot, kiknek refugiumot ighen syncere kell adni, s meghis tartani [...]”. Tudniillik arról, hogy Apafi adományozzon az interessátusoknak birtokot s ezzel menedéket, miként az október 17-én Bethlen Já-

amelyben a török orientáció⁹¹ is megjelenik mint Habsburg-ellenes főurak szövetsége, árulkodó módon felbukkan a szöveg végén /206/: [...] *denique rebellionis occultae ligae ac nefariae coniurationis, non solum toti regno Hungariae, verum universae quoque christianitati, cum unione Turcarum attentatae sese complices reddidisse.*⁹² (Ne feledjük, a jegyzőkönyv ebben a szerkesztett formában a „rebelliót”, az abban való cinkosságot a főúri kivégzéseket megelőző időből eredezteti.)

Amikor a szöveget olvassuk országvesztő törökösségükről,⁹³ vagy amikor a szemükre hányják, hogy ellenszegültek a perbe hívó idézésnek, és az idézést kézbesítő hivatalnokokat török börtönbe vettették, arról sem feledkezhetünk meg, hogy a perbe hívott prédikátorok nagy része hódoltsági alattvaló, kettős igazgatás alatt élt.⁹⁴ A per szövegében ugyanakkor (a többször emlegetett) törvényi büntetés jelzi, hogy számukra a törökkel való kapcsolattartás még elfogadható formáinak körét igen szigorú szabályok közé szorították. Erre utal a „törökösség” törvény általi büntetését elrendelő 1659. évi 13. törvénycikk gyakori hangsúlyozása, amely szerint például bármely háttár- vagy birtokügyben tilos volt a törökhöz folyamodni.⁹⁵ A per jegyzőkönyvéből nem adódik rálátás a korabeli mindennapos török–magyar együttélésre,⁹⁶ inkább azok

nosnak írt levélben (l. *Uo.*, 195) is erről töpreng Bethlen Miklós (mérlegelve a török megengedő – akkor *salva res* – vagy elutasító magatartásának következményeit egy ilyen helyzetben).

⁹¹Benczédi László hívta fel a figyelmet arra, hogy azt követően, hogy Lipót és miniszterei a „keresztény szolidaritás” eszméjét feledve (vö. Machiavelli és követői nyomán a „ragione di stato” mint vezérfonal szerepét az állami döntésekben), úgy ítélték meg, hogy XIV. Lajos, a Rajnai Szövetség, s a magyarországi mágnások sűrűsödő kapcsolatai (döntő) hatalmi érdekeiket veszélyeztethetik, hideg fejlel aláírták az államrezonhoz fűződő érdekeknek megfelelőbb vasvári békét. A törökös tájékozódás, amely addig elsősorban az erdélyi állam külpolitikájában öltött testet, ekkortól már a magyarországi társadalomban is befogadó talajra talált. BENCZÉDI László, *A török orientáció a XVII. század végi magyar politikában = Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században: Tanulmányok*, szerk. BODÓ Sándor, SZABÓ Jolán, Eger, 1983 (Studia Agriensia, 3), 21–33.

⁹²„[A többi, előbb felsorolt vádlott] végül a zendülésüket támogató titkos szövetség és azon istentelen összeesküvés cinkosává vált, amely nemcsak a Királyi Magyarországot, hanem a törökkel egyesülve az egész kereszténységet is fenyegeti”.

⁹³Nemegyszer a „törökökért imádkoztak” vád a tanúvallatásokban is megjelenik. A vád nem ekkori: 1672. április 25-én a Haditanács ez ügyben kért vizsgálatot a magyar kancelláriától. Lásd SZABÓ István, *Protestáns egyháztörténeti adatok, i. m.*, 143, ill. ezt követően a bécsi udvari kamara eljárás indítását rendeli el a „rendetlen” imádkozás miatt, *Uo.*, 145.

⁹⁴Lásd a *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m. mellékelt térképeit.

⁹⁵A hódoltsági alattvalókra kiterjesztett tilalmak gyakorlati érvényesítéséről és konkrét eseteiről lásd SZAKÁLY Ferenc, *Magyar intézmények a török hódoltságban*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1997 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 21), 36–64. A hódoltság feletti török–magyar hatalmi osztozkodásról bővebben lásd: HEGYI Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1995 (História Könyvtár).

⁹⁶A váradi vilájet megszervezésével 1664 után Felső-Magyarországot minden addiginál sűrűbben sújtották török portyák és rablótámadások. A váradi pasa rendszeresen küldte ki portyáit

az események lettek büntetendő cselekményként kiemelve, amelyekben a citációk megtagadását valamilyen török vonatkozással lehetett kapcsolatba hozni vagy éppen már üldözöttek próbáltak török patrocíniumot kérni.

A szöveg alapján az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos diplomáciai próbálkozások a törökösség vádjával súlyosbítják a prédikátorok helyzetét. Az Apafi fejedelem környezetéből származó, a külhoni kapcsolatokat (egészen a török Portáig) így közvetten bizonyító hírlevelek, röpiratok csak a vád kimondása szempontjából érdekesek, a kapcsolatok valóságos tartalma a jegyzőkönyvben a továbbiakban nem is érdekes, hiszen a vád időtlen, bármikorra vonatkozhat. Nem tudhatjuk azt sem (a segítségben bizakodást inkább a fokozott elkeseredés erősíthette), valóságosan elfogott iratokról van szó, vagy konstruált iratokról, amikor a tanúvallatásokban az onnan érkező segítségre, az onnan érkező hadakra várakozás az általánosságban ismétlődő vád.

Bethlen Miklós személyén keresztül bizonyítják a Vitnyédi Istvánnal fenntartott titkos erdélyi kapcsolatokat, amikor is 1666 tavaszán titokban Teleki Mihállyal együtt Felső-Magyarországba látogatott, és ott tárgyalt Wesselényi Ferenc nádorral, a későbbi Thököly Istvánnal a magyarországi elégedetlenség és Apafi együttműködéséről. A két inkriminált levelet, amelyek egyik címzettje Bethlen, vélhetően akkorra konstruálják, amikor Zrínyi Péter kibékítette Rákóczi Ferencet a 13 vármegye protestánsaival (Sárospataki egyezség, 1669. április 26.). Az első levelet talán azért sem véletlenül datálták erre az időpontra, mert az uralkodó által 1669. április 29-re összehívott eperjesi gyűlés az 1662-es országgyűlést kiáltotta ki minden baj okozójának, minthogy azon a katolikus töredék hozta a törvényeket. (A felső-magyarországi rendek és Erdély képviselőinek részvételével zajló gyűlés nem eredményében, hanem érveléseiben számíthatott a vád szempontjából megfelelő tényanyagnak).

E bonyolult háttér és politikai küzdőtér tehát már hosszú évekkel ezelőtt meghatározhatta a per jegyzőkönyvének retorikáját. Vitnyédi személyén át a szervezkedések tulajdonképpen a Zrínyi Miklós halálát közvetlenül követő időszakig nyúlnak vissza, a két konkrét időpont, 1669 és 1671 (lásd a levelek és a röpiratok dátuma) pedig arra teszi a hangsúlyt, hogy már a főúri kivégzések *előtt* a prédikátorok bűnössége vitathatatlan volt.

A per döntéshozóit, a hatalmi szervezeteket a per szövegén keresztül nem tanulmányozhatjuk, viszont a hiányzó ismeretekre a vasvári békét követő időszak mind teljesebb feltárása, kutatási eredményei alapján lehet választ találni. A Habsburg központi kormányzat behatóbb vizsgálata alapján szögezi le R. Várkonyi Ágnes a vasvári

a Felső-Tisza vidékére, Szabolcs és Szatmár vármegyék tájaira. A törökkel szemben nyújtott német védelem elégtelensége, a töröknek való *oltalom nélküli* magatehetetlen kiszolgáltatottság más levéltári forrásokban azonban megfogalmazódik: „Az lopó török miat” rettenetes ínségre panaszkodik a zólyomi *universitas comitatus*, s arra, hogy „a sok *expensa* ellenére öfélége hadai nem tesznek semmit”. MOL E 41 (Litt. ad Cam.) № 107. 1674. április 12.

béke következményeit elemző legújabb tanulmányában, hogy „az abszolutista berendezkedés nem a Wesselényi-szervezkedés felszámolása után következett be. Az 1663-ban feltűnő, majd 1664 után a központi kormányzat vezetésében egyre aktívabb államférfiak csoportja a Wesselényi-mozgalommal párhuzamosan szervezte meg a magyar állam intézményeinek kiszorítását az ország ügyeinek tényleges intézéséből. Bemutatja a „régí irányt” képviselő udvari intézményeket és politikusokat: az Udvari Kamara (elnöke: Ludwig Sinzendorf gróf, 1615–1683) és a Haditanács (Bécsi Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat, Consilium Bellicum*) elnöke: Wenzel Lobkowitz herceg, 1609–1677); a diplomata Adolf Schwarzenberg, 1615–1683. Elemzi az állampolitika új pólusát: A jogász Johann Paul Hoher, (1616–1683) a diplomata és egyházpolitikus, a spanyol származású szerzetes és professzor, Christophorus de Royas y Spinola (1626–1695), akit a császár 1661-ben hívott udvarába s aki a vallási unió hirdetésével európai hírt és nagy ellenfeleket szerzett: a birodalom belső békéjét úgy látta biztosíthatónak, ha a lakosság vallási megosztottságát megszüntetik s a három gazdaságpolitikus Becher, Hörnigk, Schröder ennek a legfőbb döntéshozói körnek a kulcsfigurái.⁹⁷

„A rosszul megkötött béke következményei között a magyar politikai elit az új helyzethez alkalmazott taktikákkal, a társadalom az önvédelem változatos módjaival próbálta megőrizni létét, identitását, otthonát. A politikai elit nem adta fel az ország egyesítésének stratégiáját, napi politikai céljaiban azonban kudarckokat elszenvedve és részleges eredményeket elérve a Habsburg kormányzat belső hatalmi harcának erős irányvonalával, a Királyság alkotmányát felszámoló, főméltóságait a döntéshozók köréből kiszorító, a birodalmi nagyhatalmi abszolutizmust a politika, a diplomácia, a gazdaság, a propaganda korabeli hatékony eszközeivel kiépíteni szándékozó csoportjával került szembe. Végül vereséget szenvedett.”⁹⁸

Miközben R. Várkonyi Ágnes, az 1664-es vasvári békét követő évtized újraértelmezésének szükségességét taglalja, három mérvadó véleményre hívja fel a figyelmet.

Benczédi László korábbi kutatásaira: ami történt, az nem összeesküvés volt a fogalom eredetileg megfogalmazott értelmében, hanem különböző szervezkedések, mozgalmak, eltérő politikai-társadalmi tendenciák laza halmaza, azaz szervezkedés.⁹⁹ Benczédi továbbá megállapította, hogy a Titkos Tanács¹⁰⁰ 1670. március 19-i ülésén a

⁹⁷R. VÁRKONYI, *A Wesselényi szervezkedés történetéhez...*, i. m., 445–459.

⁹⁸Sommázza R. Várkonyi, *Uo.*

⁹⁹Benczédi levéltári kutatásait összegző alapvető műve ma is hivatkozások forrása. BENCZÉDI László, *Rendiség abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon: 1664–1685*, Bp., Akadémiai, 1980 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, Új Sorozat, 91).

¹⁰⁰A Titkos Tanács (*Geheimrat*) a legfontosabb döntéselőkészítő és döntéshozó szerv, mind a birodalom, mind az osztrák örökös tartományok vonatkozásában. A külügyek sorában viszont nem tartozott feladatkörébe az ekkor már (a magyar rendek sérelmére) a Haditanács körébe utalt, az Oszmán Birodalommal foglalkozó keleti diplomácia (*Ostpolitik*) irányítása.

„régii terv” megvalósításáról döntött, amikor elhatározta, hogy bevezeti az abszolutizmust, a pereket pedig megfogalmazása szerint „a bűnösséget eleve eldöntött preconcepció” jellemezte, miközben hangsúlyozta, hogy a vádlottakat, a rendiség érdekeit érvényesítőket is súlyos felelősség terheli. A preconcepciót mint „kirakatpert”, az állam öngazolását, az alattvalók megfélemlítését, demoralizálását legújabbán Bene Sándor értelmezte.¹⁰¹ Mezey Barna arra hívta fel a figyelmet, hogy az eljárás a 20. századi koncepciók perekként semmiképpen sem rokonítható, mert nem megengedhető a jogtörténet politikai értelemben vett aktualizálása.¹⁰² R. Várkonyi Ágnes arra hívja fel a figyelmet, hogy „a preconcepcionális per képzete elvi szinten elsősorban az abszolutista államrendszerek strukturális változását ismerte tisztázható.” Beleértve az udvar világát, az államrendszer működési mechanizmusát és a politika tudományának új döntéskultúráját és információs kódrendszerét, sőt, számba véve a bűn fogalmának eltérő tartalmát a két állam, a Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság között. A Habsburg abszolutizmus mélyrehatóbb vizsgálatán kívül a kifejezési formák, a szövegek és a szimbolikus nyelvezet megértésének „új tudománya” vezethet el az 1660–1670-es évek összetett valóságának jobb megismeréséhez. Az idézett megállapítások érintik a prédikátorok elleni perek vizsgálatát is, különösen ha azt is tekintetbe vesszük, hogy az 1674-es per vonatkozásában a felizott indulatoknak, a retorikus túlzásoknak,¹⁰³ a dörgedelmes hangnak mennyi változatával találkozhatunk levéltárak kiadatlan iratai között, és e kiterjedt jogi szöveg értelmezésénél sem tekinthetünk el ezektől a korban megszokott túlzásoktól, és csak a korszak retorikájába illesztve vonhatunk le következtetéseket.

A per kapcsán, noha szorosan nem tartozik ide, mégis megemlítenék a bíróság elnökétől két rövid iratot, arra vonatkozóan, hogy a főméltóságok (a vármegyék és a várkapitányok) hogyan próbáltak beépülni az új rendszerbe, vagy igyekeztek kiépíteni „önhatalmú önvédelmi megoldásokat”, ugyanakkor a török területen a magyar feudális rendszer kiépített pozícióit próbálták védeni vagy tovább erősíteni.¹⁰⁴ Szelepcsényi

¹⁰¹BENE, „Hóhérok teátruma”..., i. m., 46–47.

¹⁰²Előadása elhangzott a *Vitetnek ítélőszékre...* c. kötet bemutatóján, 2002. május 10-én, az ELTE Jogi Karán. A gályarabper kétségtelenül politikai indíttatású, politikai tartalmú eljárás volt, kétségtelenül csoportos módon léptek fel a magyar prédikátorok ellen, ez azonban azt a konstrukciót, amelyet a szovjet jogi modellben kidolgoztak, nem idézi meg. Vö. 7. jegyzet.

¹⁰³ A per értelmezéséhez további szempontokat adhat a hitviták műfajaira, argumentációjára, funkcióira vonatkozó kutatási program, amely Heltai János szakmai irányításával folyik. Vö. HELTAI JÁNOS, *A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1600–1655)*, ill. *A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete = „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI JÁNOS, TASI RÉKA, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 2005, 115–174, 251–299.

¹⁰⁴Vö. Hegyi Klára sommázatával: „A magyar nemesség hódoltsági és a törökök királysági jelenléte közé mégsem tehetünk egyenlőségjelet. Egyszer talán pontosan kiszámítjuk, hogy a

Györgynek mint az 1674-es bíróság elnökének alább idézett, eddig ismeretlen szövegében – jellemzően a fenti folyamatokra – két szemléletes „életképre” találunk.

Az idézett levelek alapján, messzemenő következtetések levonásában – a pontos háttérrel nem ismerve – óvatosnak kell lenni, de bizonyára ilyen „rendhagyó” esetek is befolyásolhatták a bíróság véleményét, amikor patrocíniumkérés vádjává változott az, ami a súlyos adórendeletek idején napi kényszerből eredhetett, azaz valamilyen módon meg kellett tagadniuk az adófizetést.

A hódoltsági ellenreformáció területi kiterjedésének fontos problémájára, amely „nyilvánvalóan szorosan összefügg a világi intézmények és a magyar katolikus hierarchia benti jelenlétével”, Molnár Antal hívja fel a figyelmet, jelezve a kérdéskör országos vizsgálatának szükségességét, viszont kiemelve, éppen a gályarabper jegyzőkönyve kapcsán, hogy a török határ túloldalán fekvő helyeken az egyházi és világi hatalom elképzelhetőnek tartotta a kényszerítő ellenreformációs intézkedések foganatosítását – még ha természetesen erre nem is okvetlenül volt tényleges lehetősége.¹⁰⁵

A második levélben a hódoltság-széli térítő folyamatnak egyik alkudozással, érveléssel teletüzdelt módozatát kísérhetjük figyelemmel.

Az érsekújvári basához¹⁰⁶ a levél 1671. augusztus 10-én íródott, Bécsben:

két fél mekkora jövedelmet húzott a másik országrészéből, és nem kizárt, hogy ebből a versenyből a törökök kerülnek ki győztesen; egy lényeges eltérés azonban a mérleget mindig a magyar fél oldalára fogja billenteni. Éspedig az, hogy amíg a magyar nemesség a török területen egyéb földesúri jogait is gyakorolta, és adójövedelmek mellett befolyást is szerzett, igazgatott és szervezett, addig a törökök a magyar várak háta mögött csak pénzt, terményeket, ingyen munkaerőt és értékesíthető rabokat akartak szerezni, arra kísérletet sem tettek, hogy királysági adózóik életét bármilyen formában befolyásolják.” HEGYI, *Török berendezkedés Magyarországon, i. m.*, 162.

¹⁰⁵MOLNÁR Antal: *Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2005 (METEM Könyvek, 49), 196.

¹⁰⁶Az érsekújvári basát illetően vö. Tóth Sándor László megállapításával, miszerint a pasa magyarországi pályafutása korántsem Nagyszöllőstől Zsarnócaig (kb. 1661–1664) tartott, sőt a közhiedelemmel ellentétben még 1667-ben sem került el Magyarországról, hanem legalább 1672-ig működött itt. Az erőteljes hódoltatást képviselő pasa áthelyezéséről, sőt haláláról többször terjedtek el álhírek, amelyek nemcsak a kortársakat, hanem a kutatókat is jobbra megtévesztették. Kücsük Mehmed 1661–1663-ban jenői–temesvári beglerbég, 1664-ben váradi beglerbég, 1665–1666-ban újvári beglerbég, 1667–1668-ban újfent temesvári beglerbég, 1669–1670-ben ismét újvári beglerbég, végül 1671–1672-ben másodszor is váradi beglerbég volt. Átlagosan körülbelül két évet töltött el egy-egy megbízatás során az adott vilájet élén. E félkörívet leíró vándorlás a Hódoltságon belül alátámasztja azt a megállapítást, hogy a Porta egyáltalán nem törekedett arra, hogy a magas rangú tisztségviselőket állandóan áthelyezze a birodalom egyik végéből a másikba. A hódoltsági viszonyokat jól ismerő Kücsük Mehmedet az ellene felmerülő állandó panaszok ellenére nem váltották le, legfeljebb egy másik magyarországi vilájetbe helyezték át. Az újonnan létesített beglerbégiségek esetében fontos volt az adóztatási

„Vettük illendő tekintettel az ngod nekünk iratott levelét melyben tudositt benünket hogy Komárom vármegyében lévő tisztviselők kívánának az oda való szegénységtul bizonyos hátra maratt adosságokat és Restantiakat; kire nézve meg hatta Ngod az szegénységnek, hogy se nyilván, se alattomban ne adjanak semmit is. [...] De io akaro vitéz Úr barátunk, nem láttuk mi okból köllessék azt írnyá Ngdk, tudván azt, hogy noha my az hatalmas felséges római császárnak törvényes országgh pöreibe s igasságnak határok s jóságok elintézésibe helytartója vagiunk, mind az által a hadakozó dolgokhoz, és az császár adójához nem avathattyuk magunkat, az mint hogy Ngtoknak is [...] nem szokta ártani magát, az Passák, Békek tisztibe, egyszóval semminemeő hadakozó állapotokba, és császár adójában, az ki az vitézlő rendnek jár. Hogy ha peniglen az mi jövedelmünket tiltány akarja Ngod az szegénységtül, az bezzegh immár az szent békesség és a két hatalmas császár között való eggiezés ellen léssen [...] Hogy ha penig tovabis azzal fenyegetni fog Ngod, hogy elpusztitattya szegény emberink helyét, az iránt Nagtok töb kárt val, találunk mi azoknak más ioszáginkba elég helyt, az hol iobban el tarhattyuk eököt, de mi osztan oka semminek ne legiunk, lám my az my részünkről nem titlyuk hogy Nagytok mind az maga személyére, s mind a császár adójára be vegie holdultságtul az iövedelmet, miképpen tilhattya meg hát Nagtok, hogy az ki a my személyünket és a császár adóját illeti, meg ne adgia az mi iobbágiunk. Minekokáért el hittük, hogy Nagod bölcs elméjével jól meg fontolván az dolghot követny foghja az közönséges igazságot, és az szent békességnek conditiojat, adgion számot az után rolla a ki az ellen vett, mink inkább meghartyuk a io szomszédságbéli hozzánk illendő barátságot, mint valakinek rövidséget tegiunk [...] Mi Szelepcheny György úr Naghodnak mint Szomszéd Vitéz úrnak.”¹⁰⁷

A másik levél 1673. január 20-án kelt,¹⁰⁸ közvetlenül kötődik a perhez, s a holdtsági peremvidéken a térítésekhez:

„[...] Mocha névő falunkból el szökvén egyházi tanétóik¹⁰⁹ és már sok üdötül fogvast a nélkül lévén, hogy alab valók az barmoknál nelegyenek, és egyházi tanétó nélkül ne élének, rendeltünk nekik jámbor egygyügyü egyházi papot, a ki eöket minden jamborsaghra oketván, maghok csöndös megh maradasokra vezzerelye; mert látuk, hogy az előbbený tanétójok maghahoz hasonlokkal edgyütt arra hozta volna

határ kiterjesztése, amelyre a birodalom és saját érdekeit kíméletlen erőszakossággal érvényesítő Kücsük Mehmed kétségkívül alkalmas volt.

¹⁰⁷MOL A 106 (Hungarica Esterhazyana) № 64.

¹⁰⁸Véleményem szerint a történet háttéréhez tartozik, hogy Komárom megye szolgabíráját, a mocsai nemes Csapó Györgyöt, mivel nem engedett áldozópapot bevinni Mocsára, Szelepcsényi György esztergomi érsek börtönbe csukatta. Vö. MIKLÓS Dezső, *Az első rendszeres magyar református egyháztörténet: Brevis delineatio...*, 139.

¹⁰⁹A gutai uradalomhoz tartozó Mocsá (Mocha) névű faluról van szó. Kocsi Csergő Bálint szerint Mocsá prédikátora Szomódi János, az egyik későbbi gályarab volt, akit elűzött az esztergomi érsek tisztartója. (Vö. MIKLÓS, *Brevis delineatio, i. m.*, 113.

eökököt, mind az két hatalmas császár ellen teöt sok rossz cselekedetekkel, és zenebonalkodásokkal, hogy maid az midön ingyir sem gondolták volna nyavalyassok, nagy veszedelemre jutottak volna.

Az minthogy ugyan azon elszeket áruló tanítójak hasonló tarsáýval együt hamis vadolassával olytat hazudoz Nagsodnak, és töb török uraknak, hogy az falu el pusztul ha bé mégyen az jámbor pap, kire nézve myís be küldöttük volt Naghodhoz szegény emberrink közül, hogy azon áruló tanétoz hazugsághát és maghok veszedelmét Nagyságod elejébe adván, hozták volna hüt levelét az papnak, de Nagyságod miránk halasztotta az dolghot, hogy írjunk Nagsodnak.

Mi ezért azon mochaiakat magunkhoz hivatván, és által látván veszedelmeket, be küldöttük eöket Nagsodhoz, hogy mivel magokis azon egyházý tanétoz szeretik, köztök való békességnek megh maradássára hüt levelét hozzanak neki, mellet Naghtok adhat, mert csak ugy tudgya Naghod, hogy mind az két hatalmas császár Zsitvatoroknál 1616. esztendőben let békesseghkor, az mely Nagyságotoknál le vagyon írva, és az ki ez mostani utolsó szent békességhben¹¹⁰ foglaltatott, erős hittel arra esküdöt megh, az mint azon véghezésnek hetedik articulussábül, és czikelybül nyilván kitétczék, hogy az szent Jézusnak Népe közül való papok, barátok, és tanétoz, kik az Papa hütít követik, az hatalmas török császár birodalmába szabadon és bekevel maradgyanak, és hogy azon hatalmas török császárok azokhoz minden oltalommal és kegyelmességhel lesznek, azokat senkinek törvény és igazsagh kévül háborgatni nem engedik.

Az minthogy attúl fogvást, mind eddighis, az olyan papok békével maradtak, és maradnak mindenüt, nem csak itten, mert ezek soha szeghénséghnek romlására, avagy a két hatalmas császár között való veszekedés, és zenebona szerzésére nem igyekeznek, mint amaz ki koborló hajdúkból, ki tolvaibül, s latorbül let tanétoz, azkikról az fellől megh írt véghezésben és szent békesseghben semmi emlekezet nincsen, hanem el unvan az tolvailast, s más képpen el nem élhetvén, egy kis írást, és olvasást tudván, tanétozoknak hiszék maghokat, es az allat békével nem maradhatvan, néha Naghtokhoz, neha hozzánk csapnak, s az szegénységhegh egymás között egymásra tamasztvan, sok költségekbe, faradsagokba, és veszedelmes állapotba hozzák.

Mostis enni sok latorsaghokra, éghetü voltokra, s egyéb féle kimondhatatlan czégheres,¹¹¹ és büntetésre méltó vétkeyokre neze hivatgyuk s citallyuk Kadia szé-

¹¹⁰„Szent békesség”: a vasvári békét a törökkel való levelezésben ekként nevezik. Vö. Csáky Ferenc főkapitány levele az egri pasához (1670. október 20.): *Véghvári levelek: Egri és váradí pasák s szolnoki bégek levelezése magyar véghvári kapitányokkal és hódoltságh helységhekkel, 1660–1682*, s. a. r., bev., jegyz. IZSÉPY Edit, Bp., 1962 (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai, 17).

¹¹¹Szövegösszefüghés szerint más-más értelmet kaphat, a korszak retorikájában gyakran alkalmazott szó (Vö. Medgyesi Pál, a 300. évfordulóra megjelent *Praxis pietatis* kiadását, 1939. 207: „Tarts számat a cégheres vétküeknek rettenetes kimenetelekre, hogy istentelen cselekedé-

künkre¹¹² eökök hogy jámborok légyenek, de latvan magokis hogy nem igaz emberek, holmi kedvességgel széphétik dolgokat Nagstoknál, és az két hatalmas császár között való szent békességhe mindenképpen föl bontaný incselkednek, mert eök más képpen békességhe üdőben maghok latorsaghiban elő nem mehetnek, és így vesztik és rontják az szegény adózó fizető embereket.

Megh lattyá maid Ngsod ha ezen mochaýak hüt levelet nem nyernek, és az jámbor papjok ekként nálok megh nem marad, sok falvinknak, s nem csak Mochanak, szél foghia fuýni az helét. Igazán iriuk Ngtoknak mink el nem szenvedgyük ezt az nagy torventelensegeket és nemely hamis emberek practicaýat, és nemis engedhetgyük azt hogy többül [többé] olyan lator és tökéletlen tanétó köztök lakýék, készebbek vagyunk inkab valamennyi olyan falunk vagyan, pusztan hagyatatny, hogy sem mint olyan latorbúl, tolváibúl let tanítók, az hatalmas két császár hütty ellen practicalódó hazuk embereket szenvedni.

Tudgyuk mindenkor sok hazugsaggal mind irasunknak, mind uzenetünknek elejét viszik eök Nagstoknak, de mi szonkal nem jatzunk, mi magunkhéval szabadok vagyunk, ha pusztulásra jut ügyek, és veszedelem éri őket, nem mi leszünk az, ha nem az ki az hatalmas két császár között vala szent békességhe hittel le pöcsételt véghzését föl bontya.

Ezért Vitez Úr barátunk Nagyságod lássa mit mível, job ha maghais azon lészen, hogy hüt levelet nyerjenek maghoknak, és az jámbor pap tanítójok békével maradgyon köztök, a ki csak arra oktattya eökök, hogy Istennek szolgálhayanak, és mind két részrül való Uroknak fizesenek, s azoknak elletekért s eghességhekért imadkozzanak. [...] Várjuk ezért minnyárt az válaszot Nagyságodtúl, jobb ha Nagyságod az mi uri szavunknak helt ad, hogy sem mind az olyan tökéletlen csavargo hazugoknak, mert ha Nagyságod nem teszen róla, mi rövid nap Isten segetseghebúl az mi hatalmas csaszarunkhoz föl hivatatvan eö Fölségénél ezen dolgokat az Fényes Portára is

tektől eliszonyodhassál! – a kegyes istenfélőktől eltérő magatartású, az isteni szolgálatban képmutató emberek kerüléséről.” Pázmány Péter (Magyari Istvánt idézve, de) általánosságban arról, hogy „Új tanító Atyafiak oly iszonyú szitkokat s káromlásokat szórnak fejünkre, hogy az emberi elme nagyobbakat ugyan nemis gondolhat,” amikor „Az Pápistaság tellyes Istentelenséggel, szentség töréssel, fertelmességgel, ámulósággal és sok töb czégéres vétkekkel bír”, prédikálják (BITSKEY István, *Pázmány vitairatai a keresztény egységről és az iszlámról*, Vigilia, 64. évf. 1999. 7. sz., 69–87. (Az mostan támat uý tudományok hamisságának tíz nyilván-való bizonyysága.)

¹¹²Kadia, (turc. Kadi) iudex; bíró Bartal MCMI *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Condidit Antonius Bartal, Lipsiae, MCMI, reprint, 1983, 362. Az utalás is megerősíti azon véleményünket, hogy a prédikátorperek folyamatosan zajlottak.

vitettetjük. [...] Ezek után Hozzánk illendő dolgokban jóakarattal kedveskedő szomszédgya és barátja Szelepcsényi György 1673. január 20.”¹¹³

A peres eljárás hátterében anarchikus állapotok: a törvénytelenül elfoglalt területek sorsa, behódoltatott falvak visszaadásának megoldatlansága, a rabcsere anomáliái, a határok rögzítése helyett azok bizonytalansága, a császári adórendeletek sora, a királyi végvárok¹¹⁴ megoldatlan problémái. A végvári katonák számának csökkentése, a hadsereg-korszerűsítés kezdeti lépései idején¹¹⁵ óriási felháborodást váltottak ki a vallási megkülönböztetések. A perszövegben nem véletlen a tanúk között a prédikátorok ellen vallomást tevő katonák magas száma.¹¹⁶

Az eljárás nem kevés adalékot szolgáltat a Habsburg uralkodók és a városok bonyolult helyzetére, amelynek lényegi összetevője, hogy az uralkodónak adózó városok gazdasági jelentősége mellett (a rendek ellenében) megnövekedett azok politikai szerepe is. (A nemesek ellenében a királyi hatalmat erősíthette országgyűlési részvételével a 17. század végére már mintegy harminc, királyi kiváltsággal bíró város.) Az úgynevezett öt felső-magyarországi város (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kiszseben, illetve az 1655-től szabad királyi város Késmárk), az egykori tárnoki városok közül Pozsony, Sopron és Nagyszombat, illetve a továbbiakban Modor, Korpona, Kőszeg emelhető ki közülük a per jegyzőkönyve szempontjából.¹¹⁷ Ha a megtorlások idején az elszenvedett katonai atrocitások határozzák is meg leginkább lehetőségeiket, az 1674-es pert közvetlenül megelőző esztendőben szerepük sajátos annyiban, hogy a beszélgetések, az erőszakos térítések ellen nagyobb volt az esélyük az egységes fellépésre.

¹¹³MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64., 1673. január 20.: Litterae suae Celsitudinis ad Mahmet Agam Strigoniensem ratione introducentis in Mocham parochi.

¹¹⁴I. Lipót német császár és magyar király 1671. augusztus 7-i rendeletét a végvári katonaság átszervezéséről 1671. december 22-én írta alá Raimondo Montecuccoli, a Haditanács elnöke, 1672. február 12-én ismertette a konkrét végrehajtási rendelkezéseket Batthyány Kristóf Kanizsával szembeni, Esterházy Pál bányavidéki főkapitánnyal és Pethő Zsigmond magyarországi helyettes főkapitánnyal. CZIGÁNY István, *Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700*, Bp., Balassi Kiadó, 2004, 123. Amikor 1672 tavaszán–kora nyarán hozzákezdtek a redukcióhoz, könnyen lehet, hogy a mustrák idején történtek a per jegyzőkönyvében a tanúk vallomásaiban hivatkozott csoportosulások, gyűlések, amelyek mindig többes számban fordulnak elő, ezzel is az általánosítást erősítve, illetve a résztvevőket is általánosan („nemesek”, „hallgatóságuk”) meghatározva.

¹¹⁵„A Kanizsával szemben vetett végeken 1673 őszén, a főkapitány többszöri sürgetésére, a főhadkommisszáriátusság az illetmény kifizetésére kirendelt fizetőmestert azzal az utasítással látta el, hogy csak a katolikus hitű vitézeknek osszon zsoldot. Amikor ezt a katonák megtudták, olyan felháborodás kerekedett, hogy az Udvari Haditanács jobbnak látta, ha a protestáns katonáknak is kifizeti az elmaradt javadalmazást.” Lásd CZIGÁNY István, *Reform vagy kudarc*, i. m., 143.

¹¹⁶Lásd vitézlő Bende János tanú vallomása /164/, amelyben azt a kijelentést teszi, hogy a plebs még élete kockáztatása árán is (*defendent illos ad mortem*) megvédi prédikátorait.

¹¹⁷BAK Borbála, *Magyarország történeti topográfiája*, i. m., 85–86.

A peres eljárásban mindenesetre a városok mint I. Lipót ellenzéke kap külön hangsúlyt azzal, hogy az uralkodói véleményt „közvetítő” mandátum (másolat) bevezető része a jegyzőkönyvnek.

A jegyzőkönyvbe másolt királyi mandátum elsősorban is városokat sorol fel. A perben nem e „kiemelt” helyek (Lőcse, Késmárk, Sopron) bűnössége lesz a tárgya az eljárásnak, mert az országos méretűvé terjeszkedik (ugyanakkor kétségtelen, hogy mind a három helyet ekkorra már az erőszakos folyamatok egyformán elérték). A felső-magyarországi felkeléssel szemben indított ellenakció, többek közt Kassa 1670. évi megszállása eldöntötte a császári őrség beszállásolásának kérdését, és a felső-magyarországi városok szövetségéből adódóan kedvezőtlenül hatott Eperjes, Lőcse, Bártfa, Késmárk és Kiszseben sorsára is. Az országban állomásozó katonaság ellátását a városokra, az oda bevitt és ott eladott szeszes italokra és húsról 1672-ben kivetett fogyasztási és forgalmi adóból fedezték, amelyet a Magyar Kamara (*Ungarische Kammer, Camera Hungarica*)¹¹⁸ szedtetett be. A bányavárosok egy összegben váltották meg *accisa*-terhüket. Az Ampringen-féle gubernium korszakában tovább nőttek a városok adóterhei s egyben -hátralékai is, ami a kamarai vizsgálatok megszorítását, és a számadáskönyvek ellenőrzését vonta maga után és ezzel egyidejűleg évenkénti tisztújításokkal járt, ami lehetővé tette a kamarai tanácsosok újraválasztásának befolyásolását is azzal a céllal, hogy a testületben kioroszakolják a katolikusok és nem katolikusok kívánatos számarányát.¹¹⁹

Nem lehet meggyőzően feloldani azt az ellentmondást, amely az uralkodói mandátum „iránya” és a kiterjesztett per között van, vonatkozik ez arra is, hogy például „összetartozásuk” külön említése nélkül, de ott sorakozik a szepesi 13 város,¹²⁰ s mindegyikből törvényszék elé idézik a prédikátort is 1674-ben: Igló (Gnendelius Mihály), Leibic (Eccard Ábrahám), Duránd (Gajtner Menyhért), Ruszkin (Alman Pál),

¹¹⁸Felépítésében ellenőrző szervét, az Udvari Kamarát követte, vagyis állandó jelleggel (naponta kétszer) Pozsonyban ülésező szakhivatal lett. A Kassán székelő Szepesi Kamara (*Zipserische Kammer, Camera Scepusiensis*) felettese ugyancsak az Udvari Kamara volt. Függettsége katonai is volt, mint a pozsonyié, hiszen legfontosabb feladata a helyi végvári katonaság zsolddal és élelemmel való ellátása, vagyis a hadügyigazgatás és a végházak kiszolgálása volt.

¹¹⁹A hivatalviselés korlátozása hasonló, ismétlődő rendeletek tényét vetíti előre: III. Károly 1731-ben kiadott rendelete, a fél évszázadon át érvényben maradt *Carolina Resolutio*, nyílt kiutasítást nem tartalmazott, de előírta, hogy az állami hivatalnokoknak le kell tenni az ügynevezett dekretális esküt, amely eskü elmondása bármely protestáns személy részéről egyet jelentett hitének megtagadásával. Az említett rendeletnek egyébként volt egy titkos záradéka, amely kifejezetten előírta, hogy a protestánsok egyetlen állami hivatalban sem kaphatnak állást.

¹²⁰Tóth István György állapítja meg: a lengyel király és kormányzója, Stanislaw Lubomirski a katolikus ellenreformáció buzgó hívei voltak, ugyanakkor féltékenyen őrködték azon, hogy az elzalogosított szepességi városok ne függjenek a magyar királyi hivataloktól. *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, IV, ed. Tóth István György, Roma–Budapest, 2005 (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes 4), 2649.

Béla (Fontanus János és Popradinus Ádám), Ménhárd (Haycius Fülöp és a káplánja, Udland Godefrid), Szombathely (Klesch Kristóf¹²¹), Strázsa (Svarcz András), Mateóc (Langsfeld Krisztián), Felka (Neoskovi(us) Mihály és Zeldenraich József káplán), Poprád (Weisz Tóbiás), Olaszi (Klesch Dániel¹²² és Schnatinger János káplán), Váralja (Bayer János).¹²³

Az 1674. évi per – ebben az olvasatban – tulajdonképpen a Lőcse, Késmárk, Bártfa, Kiszzeben és a szepesi 13 város ellen éveken keresztül gyakorolt atrocitásokat, templomfoglalásokat zárja le jogi procedúrával. Késmárk, Lőcse 1673 szeptembere és 1674. január 15-e között más levéltári forrásokban is gyakran felbukkan mint „újabb” lázadása miatt büntetendő város. Más levéltári anyagokban számos konkrét panasszal is találkozhatunk.¹²⁴ Maguk az események a perben megnevezett helyszíneken belül és kívül is több szinten zajlanak, hatalmi „háttér-harcok” meghatározta viszonyok között. Lőcse történetének ezt az időszakát,¹²⁵ illetve már ezt megelőzően a lőcsei ferences kolostor elfoglalásának históriáját Hain Gáspár¹²⁶ ismerteti. Az általa leírtak jól tükrözik a perek háttérében folyó gyakorlatot és az események szövevényességét.¹²⁷ Kassa

¹²¹Klesch Dániel egyik fia, Kristóf Szepesszombatról 1674-ben elmenekült. Testvére, Kristóf Dániel (Klesch, Christophorus Daniel) megírta apjának Kassán a vallása miatt szenvedett hathónapi fogságát.

¹²²Klesch Dániel (1619?–1697) vétke az volt, hogy az Eperjesen alapított főiskola kapcsán Vitnyédivel személyesen ismeretségben volt. 1673-ban már elhurcolták, fél évre börtönbe zárták, 1674-ben Németországba távozott.

¹²³Bayer Jánosról bővebben: *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., 62, 293, 297.

¹²⁴Eperjesre, Késmárkra vonatkozóan lásd Archívna Správa: Okresný Archív v Prešove. C 219 (MOL Mikrofilmtár); Archívna Správa: Okresný Archív, Poprad (Kežmarok) C 211 (MOL Mikrofilmtár). Ugyanitt olvasható a szepesi kamara intézkedése a protestánsok vallásgyakorlatának megszüntetéséről (1674. március 5.). Az uralkodó rendeletére hivatkozva a szepesi kamara tiltja a protestánsok vallásgyakorlatát, illetve a protestantizmus kíméletlen felszámolására szólít fel (1674. szeptember 4., illetve szeptember 13.).

¹²⁵1674. január 7.: a szepesi kamara kiküldött biztosa tolmácsolja az uralkodó parancsát, miszerint a polgárok válasszanak katolikus bírót és katolikus tanácsot; 1674. február 8.: *rebellio* miatt az egész városi tanácsot személyesen megidézik Pozsonyba a királyi ügyész törvényszéke elé, „ugyanakkor a presbitériumot is és minden a városban található menekültet és egyházi személyt”). Lásd HAIN Gáspár, *Szepességi vagy lőcsei krónika*, I–III, kiadja BAL Jeromos, Dr. FÖRSTER Jenő, KAUFFMAN Aurél, Lőcse, Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1910–1913, 364.

¹²⁶Az idézett kiadásban Hain krónikájának 1674. április 6-ot követő oldalához azt a megjegyzést teszik a szerkesztők, hogy az eredeti kézirat lapja ki van tépve, illetve ki van cserélve (uo. a 425. lábjegyzet: április 9-én a templomok átadására kényszerültek). Emlékeztetnék arra, hogy a per jegyzőkönyvét április 30-án zárja le aláírás és pecsét, az ítéletet azonban már április 3-án prédikátorok és 7-én tanítók ellen meghozták.

¹²⁷Lásd még ehhez Bársony György váradi és Szegedy Ferenc egri püspök kiterjedt levelezését ekkortól a prédikátorok elűzése (*expellere praedicantes*) ügyében. HHStA UA W 1306 Fasc. 127.

városáról¹²⁸ számos, a protestánsok eltávolítását kérelmező irat¹²⁹ található levéltári források között. 1671 márciusától a templomfoglalások felelősödtek.¹³⁰ A perben olyan prédikátorokat citálnak, akiket már évekkel ezelőtt megfosztottak templomuktól.¹³¹ Az uralkodó Rottal Jánosnak sorolja Eperjes, Bártfa bűneit egy 1670. augusztus 20-i iratban.¹³² 1671. december 2.: Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kísszeben és Késmárk azért folyamodik a Haditanácshoz, hogy vessen véget a katonák kihágásainak, és ne engedje elvenni a templomaikat;¹³³ 1672. szeptember 10.: a késmárki templomot elveszik a protestánsoktól.¹³⁴

1672. szeptember–október: a bujdosók első jelentősebb támadása Felső-Magyarországon, amelynek során több templomot is visszafoglalnak.¹³⁵ Petrőczy István báró egyike volt azon menekülteknek, akik a Kassa közeli Enyickénél harcoltak Spankau

¹²⁸Az HHStA Ungarische Akten Fasc. 432. jelzetű csomója olyan iratokat tartalmaz, amelyek valamilyen módon a magyarországi protestantizmushoz kapcsolódnak. A fasciculusok tartalmát rövid kivonatokban ismertette FAZEKAS István, *Károlyi Árpád iratgyűjteménye, i. m., 335–359.*

¹²⁹Igy például Fodor János kassai főbíró (aki egyébként a felső-magyarországi hadbíró tiszteit is betöltötte) és más kassai szenátorok folyamodványa, amelyben érvekkel alátámasztva kéri a kassai protestáns prédikátorok eltávolítását a városból. HHStA UA W 538 /fol. 88-89./ Év nélkül. (1670–1671). Eredeti, Fodor aláírásán kívül további nyolc személy kézjeggyével és pecsétjével ellátva. Itt jegyezzük meg, hogy Fodor János, akinek folyamodványaival a későbbiekben is találkozunk, az egykori kállói harmincados és postamester, 1669-től látta el a hadi bírót (*iudex bellicus*) feladatait a felső-magyarországi hadi bíraskodásban, ennek a tisztségnek köszönhetően pedig 1672 és 1675 között Kassa város bírói posztján pillanthatunk be tevékenységébe. Lásd PÁLFFY Géza, *Katonai igazságszolgáltatás a Királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*, Győr, Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára, 1995, 160.

¹³⁰Szegedy Ferenc püspök Paris von Spankau vezérőrnaggyal, 1670-től a felső-magyarországi 13 vármegye fővezérével való titkos egyeztetés után hajdúival elfoglalta a kassai nagytemplomot, plébániát és iskolát. Erről számol be Szelepcsényi Györgynek. HHStA UA W 538 /fol 101/a-102. Kassa, 1671, november 25.

¹³¹Igy például Csúzi Cseh Jakabot elűzték Komáromból (– a per idején Losoncról idézik).

¹³²Igy Eperjes bűnét, hogy akatolikusai a ferences atyákat megvesszőztek, Bártfán pedig rátámadtak egy papra, aki az oltári szentséget vitte. MOL P 507/A (Levelezések) № 389. I. Lípót Rottalnak. Vö. a jegyzőkönyvben /188/ az ugyanezen tartalmú vádat Bártfa esetében.

¹³³SZABÓ István: *Protestáns egyháztörténeti adatok, i. m., 228.*

¹³⁴Szelepcsényi György Hoher udvari kancellárnak a 140 éve elfoglalt templomok (*templa detenta*) méltó visszakerülését jelenti. A *collatio* eseménye, s az új plébános neve gyakran kerül az érsek jegyzetei közé. MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64.

¹³⁵1674-ben a szatmári főispán is tagja a törvényszéknek. Szatmárban az előző évben kimondták: a prédikátorokat kényszeríteni kell, hogy az „okozott károkat” javaikból (*bona*) térítsék meg („addig életeket az prédikátorok ne féltsék tőlünk”). MOL E 41 (Litt. ad Cam.) 1673. augusztus 24.

csapataival. A harc kimenetelét Szöcs János döntötte el martalócaival.¹³⁶ Petrőczy szerencsétlen kimenetelű vállalkozása miatt a hajdúk is elpártoltak tőle, de amikor Gyulafehérvárra futott, Apafi sem bízott már benne. Személye az ellenség-mítosz egyik megtestesítője a szövegben, hiszen Nádasdy Ferenc országbíró révén ő maga a Wesselényi-szervezkedésben gyanú alatt állt, s a császári csapatok elől elmenekülve jutott a bujdosók sorsára, akik fővezérüké választották.

Sopron város képviselőivel március 5-e előtt kényszeregyezés jön létre. Sopronban 1674. február 28-ára a királyi *commissio* (tagjai: Széchenyi György, Pálffy Tamás és Kollonich Lipót) visszaszerzi a templomokat a katolikusok számára.¹³⁷

A főnemesi szervezkedés felfedését és vezetőinek kivégzését követően 1670-től nemcsak a katonai megszállás, az idegen katonák beszállásolása sújtotta a városokat, de a hadsereg szinte az összes várospolitikai probléma „megoldásában” részt vett. Az 1673 elején meginduló prédikátorperekben (a prédikátorok felkutatásában, elfogásában, a templomfoglalásokban) a kamara és az egri püspök mellett a hadsereg játszotta a főszerepet.¹³⁸

¹³⁶Beszámol a győztes hadsereg pusztításairól BETHLEN János, *Erdély története 1629–1673*, ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, utószó, jegyz. JANKOVICS József, mutatókat összeáll. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Balassi Kiadó, 1993, 504.

¹³⁷Sopron városából ifj. Serpilius János városbíróra és az ismert prédikátorra, Szobicz (Szowits) Kristófra utal uo. /92/ általánosított terhelő vallomás, elképzelhető, hogy régebbi tanúvallomások alapján. Sopron 1681-es iratcsomagjában (MOL E 210 (*Acta religionaria et ecclesiastica*) található I. Lipót Pozsonyban, 1674. február 23-án kelt mandátuma (másolatban), amely nem más, mint a város – valójában az ott élő lutheránusok elleni erőszakos fellépést megindokló uralkodói *dictatum*. Megfogalmazása jelzi a pereket megalapozó légkört: „pro evitando tam arduo et onerato contra se instituto processu”, azaz: az ellenük indított kellemetlen és súlyos eljárás elkerülése érdekében. A lelőhelyre való hivatkozás nélkül közli RIBINI János, *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae, i. m.*, II. (Eggenberg hercegné, született Brandenburg-Bayreuth Anna Mária örgrófnő, a brandenburgi örgróf leánya, herceg Eggenberg János Antal osztrák főmarsall özvegye, aki 1671-ben költözött Sopronba, megvásárolta a Resch-féle házat a Szent György utcában, amelyet azután átengedett a hívőknek is istentiszteleték tartására.)

¹³⁸Lásd ennek a folyamatnak vizsgálatára vonatkozóan is H. NÉMETH István, legújabb kutatási eredményeit összegző monografikus igényű feldolgozását: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon: A felső-magyarországi városszövetség*, I–II, Bp., Gondolat–Magyar Országos Levéltár, 2004 /Doktori Mestermunkák, 1) 328, 520–521.

A per propagandaelemei

Aki a per latin nyelvű jegyzőkönyvét elolvassa, aki a per magyarra fordított szövegét áttanulmányozza (különösen ha maga is kísérletet tesz a latin szöveg nyelvileg pontos, szabatos visszaadására), annak számára a szöveg „megnyílik” és felszínre hozza azokat az „összetevőket”, amelyeket mint „rész-elemeket” magam a szövegalkotó szándékaiban (manipulálásában) felfedezhetőnek vélek. E kötet fejezeteinek sorrendje tehát természetesen nem véletlenszerű, s ha a történeti valóság és a propagandisztikus elemek egymáshoz való viszonyának teljességre törekvő bemutatására nem is vállalkozhattunk, alapvető törekvésünk kutatásaink során az volt, hogy vizsgálati szempontjaink, viszonylagos autonómiájuk sérelme nélkül, egymáshoz kapcsolódjanak, még ha olykor – fejezeteinkben – bizonyos mozzanatok kényszerű ismétlődését is vállalnunk kellett. A szöveg-propaganda elemei végül is nemcsak e fejezetnek képezik tartalmát. A per olvasata kapcsán a propaganda-elemek jelenlétére (akár nyíltan vannak jelen a szövegben, akár rejtetten) fokozott hangsúlyt kellett helyezni. Lásd bűneik (*delicta*), a „kötelezvények” (*reversales*) problémája, az uralkodói „színlelés” („államrend”-ellenességük) szerepe, kompromitált/kompromittálható „neves személyiségek” (pozitív és negatív értékrend szerinti) felsorakoztatása.

A kötelezvények (*reversales*) problémáját azért érzem idetartozónak, mert a perszöveg /136/ lázadásukat, az összeküvéseket prédikátori hivatásuk (vallásszabadságuk) gyakorlásával ([...] *munerisque et officii sui linea sponte deviantes longaque recedentes* /46/; *officiis et muneribus suis abusos* /132/; *ac nihilominus ab ulteriori exercitio muneris seu officii praedicalialis, siquidem tali munere perfide, dolose et cum pernicie totius regni abusi essent, a modo imposterum suspendendos et inhibendos*¹³⁹) hozza szoros összefüggésbe. Holott az egész folyamat a tudatos, erőszakos térítés jegyében történik (reverzális aláírása „mentheti meg az elkövetőt”), amely folyamatot pedig szintén a mindenkori lázadásban cinkosság manipulatív retorikája fedi le. A perszöveg elemzéséhez azonban időben kissé korábbra kell visszatekintnünk.

Lippay György esztergomi érsek propozíciói alapján ismert, hogy az 1658. június 2-re összehívott Synodus Dioecesana a hazai protestantizmus fő támaszát jelentő Er-

¹³⁹ „szolgálataik, kötelességük mezsgyéjéről önkényesen letérvén”; „feladatukkal és kötelességükkel gyarlón visszaéltek”; „azonfelül prédikátori tisztségük avagy szolgálatuk további gyakorlása alól – mivel ezen szolgálattal hitszegőn és álnokul és az egész Birodalom romlására visszaéltek – mostantól a jövőre vonatkozóan felfüggesztendők és eltiltandók”.

délyi Fejedelemség megrendült helyzetét¹⁴⁰ kihasználva, újra kívánta rendezni a katolicizmus és a protestantizmus királyságbeli viszonyát, az utóbbi jogfosztásával. Az 1658-ban készült (Győr megyei) vizitációk már pontos jelentést készítettek a falvak felekezeti megosztottságáról. A rekatolizáció ekkori folyamatát az 1659. évi országgyűléshez érkezett panaszok is jól tükrözik.¹⁴¹

Az 1658-as nagyszombati zsinat után, amely „nyílt hadüzenetet jelentett be”¹⁴² a protestantizmus ellen (a bécsi és linzi békeponthoz mellőzésével), protestáns prédikátorok folyamatosan lettek szenvedő alanyai erőszakos áttérítéseknek,¹⁴³ felségárulási perek sorozata indult „akatolikusok” ellen,¹⁴⁴ zártak börtönbe prédikátorokat, írtattak velük alá kötelezvényeket. A másik nagyfontosságú esemény a tekintélyes, s mindaddig a protestantizmus oszlopának számító Rákóczi-ház valláscseréje volt.¹⁴⁵

¹⁴⁰A korszak prédikációirodalmában bűnlisták sokasága keresi az okokat. Így például a debreceni Báthori Mihály 1658-as prédikációjában (*Hangos trombita*), miközben az erdélyi hadfogságba esését elemzi, feltárva Isten büntetésének okait, a *czégéres véteket*, azaz a hit és a vallás gyakorlása terén jellemző bűnöket emlegeti. LUFFY Katalin, „A'kik életekkel, erkölcsökkel építenek és tanítanak”: *Puritán elvárások az 1660–1668 közötti alkalmi beszédekben = Kegység, kultusz, távolítás. Irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. GÁBOR Csilla, SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Sapientia, 2002 (Sapientia Könyvek), 49.

¹⁴¹HAUSNER Gábor, a *Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéről* írt dolgozatában (Magyar Könyvszemle, 117. évf., 2001, 3. sz., 332–340) adalékokat szolgáltat a Dunán túli térítésekhez. Így arra például, hogy Esterházy Pál (1652–1661 között földesúr volt Pápán és egyben a pápai végvár kapitánya) a vallásos irodalom körébe tartozó (középkori) történet 1661–1662-ben készített fordításával a frissen megtért magyar anyanyelvű alsóbb néprétegek, a falusi, mezővárosi polgárság, a végvári katonaság hitét és vallásgyakorlatát miként kívánta megerősíteni.

¹⁴²Benczédi László ebben látja egyik komoly okát a vallási küzdelmek erőszakossá válásának, amely a protestantizmus jogfosztásának folyamatát elindította. Vö. BENCZÉDI László: *Rendiség abszolutizmus és centralizáció, i. m.*, 10. Az Esterházy Pál és sógora, Nádasdy Ferenc által támogatott térítő akcióknak a vallási ellentétek elsimításán, a belső egység megteremtésén fáradozó Zrínyi Miklós fellépése vetett véget.

¹⁴³Arra vonatkozóan, hogy a rekatolizált jobbágyok nem akarat nélküli robotok voltak, akik a földesúr intésére cserélték volna vallásukat, a Nádasdy Ferenc erőszakossága miatt Csepregen evangélikus lelkészüket nélkül maradt jobbágyoknak prédikáló, katekizmust oktató Acsády Bonifác pálos misszionárius beszámolóját idézi TÓTH István György, *Hittérítés vallásszabadság nélkül: Olasz misszionáriusok és magyar nemesurak a 17. századi Magyarországon*, Századok, 135. évf., 2001, 6. sz., 1346.

¹⁴⁴Miként már utaltunk rá, a felségárulási perek sorozata a hatvanas-hetvenes évek fordulóján kezdődött. A legismertebb közülük az 1672. május 13-i, amely pozsonyi polgárok ellen folyt (a jegyzőkönyvben erre történeti utalás /202/: *in causa perduellionis Posoniensium*). Ezt követi az 1673. szeptember 25-i dátummal megkezdett, majd az ennek folytatásaként elrendelt 1674. március 5-re kihirdetett eljárás.

¹⁴⁵Analógiaként kínálkozik, hogy hasonló presztízsnövelő siker koronázta, amikor 1668-ban Bossuet francia püspök katolikus hitre téríti a református Turenne-t, XIV. Lajos egyik legkiválóbb hadvezérét, a protestáns közösség legismertebb tagját. A reformátusok jogainak leépí-

Az 1673. évi eljárás,¹⁴⁶ amelyről Szelepcsényi az uralkodónak mint „spontán áttérésekről” számol be, a perben pedig mint eljárásra hivatkozás, az uralkodótól megszerzhető ezen jogot viszi tulajdonképpen tovább.¹⁴⁷ Eddig kevésbé felhasznált levéltári források valamelyest többet árulnak el. Szelepcsényi György sietve az ügy (*negotia omnia*) teljes sikeréről (*absque ullo strepitu*) számol be az uralkodónak Pozsonyból, 1673. október 6-án:¹⁴⁸ a söptei és körmöci prédikátorok önként elfogadták bűnösségüket, amely tényt a bűnük elismeréséből (*recognitio*) fakadó megalázkodásukkal (*sese humiliaverint*) fejezi ki a szöveg, és azzal, hogy kötelezték magukat az ország örökös elhagyására.¹⁴⁹ Összesen 44 prédikátor adott ekkor reverzalist – Szelepcsényi jelentése szerint.¹⁵⁰ A Bars vármegyei Körmöc (Cremnicium, Kremnicz)¹⁵¹ és a Dunán túli (Vas vármegye) Söpte /190/ lett „próbája” mintegy az 1674-ben „újra felvett” pernek.

tésében Franciaországban a következő hullám az 1671-es évre tehető. Azzal érvelve, hogy engedélyezésük nem foglaltatik benne szó szerint a nantes-i ediktumban, intézkedéseket hoznak a protestánsok által fenntartott elemi iskolák ellen, és megtiltják a reformált vallásúak számára az úgynevezett szabad foglalkozások (pl. orvos, ügyvéd), illetve a könyvkiadói mesterség gyakorlását. SZÁSZ Géza, *A francia állam és a protestánsok a 17. században – túréstől tiltásig*, Aetas, 2000, 1–2. sz., 39–61.

¹⁴⁶Kutatásaim során Szelepcsényi által jegyzett latin nyelvű idézőlevél 1673. augusztus 25-i keltezéssel levéltárból is előbukkant. (Eszerint a *Fiscus* megunta a *contra Vos*, azaz a prédikátorok ellen felhozott sok panaszt, és felülvizsgálásukkal megbízta a szeptember 25-i rendkívüli törvényszéket, hangsúlyozva, hogy ne csak ügyvédjüket küldjék, hanem személyesen jelenjenek meg. MOL G 12 (Levelek) 19. d.

¹⁴⁷Hochoer udvari kancellár nemcsak a löcsei commissio idején, ekkor is bizalmi szerepet tölt be, rajta kívül Miller jezsuita szerzetes, a király nagy befolyású gyónatópapja, akivel Szelepcsényi megosztja gondolatait. Így például 1673. május 8-án Késmárkról írja: „praedicantes haeretici tam Germani, quam Slavi [...] amovebuntur”. MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64.

¹⁴⁸Szelepcsényi György az uralkodóhoz, Pozsony, 1673. október 6., HHStA UA W 538 (fol. 130-131.) (Másolat.) Orbán István királyi titkár feljegyzése szerint 1673. október 30-án a magyar kancellária átküldte az osztrák kancelláriára. (Másolat.)

¹⁴⁹A későbbiekben is nagy jelentőséget tulajdonítanak az önkéntesség (*sponte et voluntarite*) írásba foglalásának: Lásd például uo. W 538 (fol. 134–135.) Daniel Nokel [Nobel?] és másik 18 lelkész kötelezvénye, Pozsony, 1673. október 6. (Másolat.) 346. Kívül: *Obligatio praedicantium in qua se ob promulgatam sententiam ex regno Hungariae, et eius provinciis sub poena nota infidelitatis exclusos fatentur, neque ullo inquam tempore illud se redituros promittunt et obligant.*

¹⁵⁰Gresner, a besztercebányai primárius prédikátor keresztnévének (Illés) megnevezése nélkül 1674-ben az idézettek közötti névsorban szerepel. Zürichi iratok alapján Thury Etele (lásd *A Dunántúli Református Egyházkerület története, i. m., II, 23.*) az 1673-ban áttértek között említi. Azt, hogy a perbe fogottak listái hamarabb készen lehettek, de nem követték a közben bekövetkezett (elűzés, száműzés, kényszerű áttérés vagy éppen visszatérés arra a helyre, ahonnan elűzték) változásokat, talán nevének újbóli, 1674-es előfordulása is igazolhatja.

¹⁵¹Közel félszáz az 1674-ben csak Bars vármegyéből perbe idézettek száma Vö. *Vitetnek ítélszékre*, i. m. 219–259.

A levéltári források arról árulkodnak, hogy már a per előtt és azt követően is számos, úgynevezett kötelezvényel (*reversales*), azok eredeti példányával vagy másolataikkal találkozhatunk a hazai levéltárakban, kéziratárakban, amelyek kifejezetten a vallási gyakorlatról való lemondást (*Prima formula pro migrantibus; Secunda formula pro manentibus*) tartalmazzák.¹⁵²

A térítő szándék erőszakos megnyilvánulásairól más forrásokból (pl. emlékirók visszaemlékezéseiből) értesülhetünk, ugyanakkor az 1674-es jegyzőkönyvbe közel 200 prédikátor, lázadásukat elismerő kötelezvényéről, reverzálisáról (*reversales*) illesztenek be egy mondatot /200/: *Quo in passu referebat se idem procurator etiam ad reversales ducentorum prope vel ultra praedicantium, velut complicum modernorum in causam attractorum, in quibus ulro recognoscerent sese ministeriis suis abusos fuisse, plebem ad seditionem concitasse in rebellionemque consensisse.*¹⁵³ Ezen egyetlen előfordulás a fenyegetésen túl további burkolt információt takar: reverzálisaik, prédikatori szolgálatukról történő lemondásuk és rebelliós bűneik kerültek szoros összefüggésbe egymással.

Szelepcsényi György azt, hogy a prédikátorokat törvényesen ítélték el és száműzték (*praedicantes tanquam in nota infidelitatis iudicialiter condemnatos et proscriptos*), már ekkor hangsúlyozza, s a reverzális-adás értelmezésén túl (*volenti enim non fit iniuria, et quod iure fit, iniuria nequit*)¹⁵⁴ még a prédikátorok március 5-re idézését megelőzően, az uralkodónak a per valódi céljait is megfogalmazza: *Ubi lues illa praedicantium qui ministerio suo abusi, uti iam antehac sat clare comprobatum est, plebem ad foedam rebellionem concitarunt, animantque etiam de praesenti in locis suis inpune, imo libere reliquentur. Unde nihil aliud expectandum, quod reliqui etiam, qui vel e regno exsesserunt, ad reversales de non administrando amplius suo*

¹⁵²Csak alapos számbavétel és forráskritikai vizsgálat deríthetne fényt keletkezésük valóságos körülményeire. Vö. Turoluka prédikátora, a latin és szlovák nyelvű egyházi író, kiadó, Krmann Dániel/Daniel Krman azonos nevű apja a *tumultus* idején (lásd a jegyzőkönyvben Turoluka hangsúlyos szerepét) kényszerült menekülésre, s „ügyében” a nyitrai Verbóc prédikátorát, Lányi Mihályt (Michael Lany) faggatták. Lányi tanúvallomását követően maradásának feltételeivel, illetve külföldre száműzetéséről kötelezvény is készül 1673. január 24-én. (MOL E148 (NRA) Fasc. 690. № 11. *Reversales Michaelis Lányi praedicantis Vienna ex aresto admissi, et Regno Hungariae amandati anno 1671.*) Viszont „bűnössége” a forrás címadása kapcsán már egyértelműen egy korábbi, bécsi börtönből való kiszabadulást, s a száműzéssel egyenlő, kényszerű, országból való távozást jelöl. Feltehetően hazatért, s akkor érte az újabb kényszer és büntetés.

¹⁵³„Ennél a passzusnál az ügyész hivatkozott a mintegy kétszáz prédikátor, avagy újonnan perbe hívott tettestárs reverzálisára is, amelyben önként elismerik, hogy visszaéltek a rájuk bízott szolgálattal, a köznépet zendülésre lázították és lázadásra szövetkeztek.”

¹⁵⁴Vö. HHStA UA W 538 (fol. 130–131.), azaz „ami beleegyezéssel történik, az nem jogtalan, ha tehát jogosan történik, nem lehet jogtalanság” – olvasható a bíróság elnökétől a perrel egyidejűleg.

*ministerio decerunt, restitutione sui totis nihilibus contendant.*¹⁵⁵ Szolgálatuk gyakorlásának mindenkorra megtiltása ellen Szelepcsényi az uralkodónál még a *pseudoministeria* lehetősége ellen is szót emel.¹⁵⁶

A „térítés” mint a városok engedetlensége miatti új elem gyakorlat volt ugyan a valóságban is, mégis mára kideríthetetlen folyamat, hogy az uralkodó haragja ellenzéké, a rebellis városok ellen miként változott erőszakos térítéssé, bár kétségtelen, hogy „a megüresedett” helyekre az uralkodó maga is szorgalmazta katolikusok küldését. A fentebbi kérdések azt is felvetik, mennyiben határozták meg (ha meghatározták) uralkodói állásfoglalások a perpropaganda mikéntjét. Levéltári kutatásaim során találtam rá 1673-ból azon uralkodói mandátumra, amely közelebb visz a kérdés megválaszolásához. Egy olyan iratról van szó, amelynek tárgyát azok a Kollonich Lipót, a Magyar Kamara elnöke¹⁵⁷ által november 14-én, 15-én, 16-án és 20-án az Udvari Kamara és Haditanács konferenciáján proponált pontok (ügyek) képezik, amelyek alapján (azaz miután az uralkodó elé november 26-án és 27-én beterjesztették) ez az uralkodói mandátum létrejött. Ehhez tudni kell, hogy bizottsági tárgyalások, az egy-egy ügy előkészítésével foglalkozó ún. konferencia előzte meg a 17. század második felében a Titkos Tanács üléseit,¹⁵⁸ feltehetően ezen irat esetében is erről van szó. Az 1673. november 29-i mandátum¹⁵⁹ (az időpont tehát már a „próbabert” követő) kiemelten emlegetett helységnevei fontosak a vizsgált perszöveg szempontjából is: [...] *Tertio praedicantem Leuchoviensem una cum complicitibus ex nota infidelitatis infectis similiter ad inquisitionem Posonium citandum;*¹⁶⁰ *Quarto uti etiam instituendum ac*

¹⁵⁵ „Mivel a prédikátoroktól való azon ragadós nyavalya – akik tudniillik visszaélve szolgálattal, miként az bebizonyított, a népet gyalázatos lázadásra szítva és feltűzelve máig a helyükön, sőt szabadon maradhattak –, ezért elvárandó, hogy a többiek is, még ha eltávoznának is az országból, kötelezvényt tegyenek arra, hogy szolgálatukról a teljes mértékben lemondanak, és abba visszahelyezésükre nem igyekeznek.” MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64. 1674. február 24.

¹⁵⁶ Olyan hírekre hivatkozva, hogy a prédikátorok titokban visszatérnek. MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64.

¹⁵⁷ A bíróság tagjai közül Kollonich Lipót (1631–1707) szerepére vonatkozóan (aki 1671 és 1684 között nemcsak a Magyar Kamara elnöke, hanem az uralkodó titkos tanácsosa, fő tanácsadója egyházi ügyekben) a per előkészítésében csak további levéltári kutatások alapján lehet új következtetéseket levonni. Tevékenysége, az 1688-ban írt (viták kereszttüzébe került, végül el nem fogadott) terve, a *Das Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn* kiadása kapcsán az utóbbi években ismét felvetette a monografikus feldolgozás igényét.

¹⁵⁸ Vö. EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története: Mohácstól a török kiűzéséig*, Bp., 1946 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, 3: Hatóság- és Hivataltörténet), 53.

¹⁵⁹ *Mandatum electi domini imperatoris properum. 1673. november 29. (eredeti).* MOL E 21 (Ben. res.) 38–47. (fol. 88.) A teljes irat közlése szándékomban áll, itt most csak kifejezetten prédikátorokra vonatkozó határozataira szorítkozom.

¹⁶⁰ „Harmadsorban pedig, a lőcsei prédikátort, felségsértés bűnével megmételtyezett cinkostársaival együtt a pozsonyi inkvizíció elé kell idézni.” Hain Gáspár idézett naplója szerint (HAIN

*reassumendum esse processum, sive examen contra civitates Sebiniensem, Barthfensem, Kesmarkiensem et Leuchoviensem labe rebellionis evidenter infectas, benigne decernimus; [...] Octavo praedicantes acatholicorum e civitatibus montanis tanquam rebelles et in facto rebellionis convictos et confessos uti a Cancellaria nostra Ungarica Aulica informamur, expelli, et in eos animadverti potuisse, a legibus regni haud dissonum esse iudicavimus. Invigilabit tamen Camara nostra Ungarica eademque Cancellaria uti boni exempli pastores ac curatores animarum Catholici, in eorundem locum surrogentur.*¹⁶¹ Újabb kutatások alapján lesz összegezhető, milyen szerepet játszottak a bécsi központi hivatalok és a magyar királyi központi hivatalok a perben. A fenti tanácskozás ehhez egy fontos adalék.

Az értelmezést mindenesetre nehezíti, hogy az 1674. március 5-i dátummal elhíresült perre vonatkozóan az uralkodó eredeti mandátuma máig nem ismert, hiszen a jegyzőkönyvbe /42–44/ csak bemásolják az uralkodói jóváhagyás ezen bizonyítékát.¹⁶² Kiterjedt földrajzi meghatározottságú jegyzőkönyvről (ítéletről) van szó, és a jegyzőkönyvbe másolt uralkodói mandátumot kivéve, a szövegben nem az abban kiemelt három város (Lőcse, Késmárk, Sopron) a hangsúlyos. Pontosabban a hangsúlyok nem kiemelten e három városhoz köthetők.

A „kiterjesztéshez” talán nem is kellett volna külön mandátum? Bethlen János történeti munkájából ismert az uralkodó 1671-ben megfogalmazott levele Rottal Jánoshoz, a delegatum iudicium elnökéhez, amelyben a Majláth Miklós királyi jogügyigazgató által megnevezettekre vonatkozóan szabad kezet ad a büntetésekre: „*Mivel pedig az ilyen, mindenki előtt ismeretes gonosztevők, a béke és az általános nyugalom megzavarói, a királyi tekintély és a törvényes rendeletek megvetői, a pártoskodások, zavargások és felkelések felszítói [...], akik magán-összejöveleket tartottak, ártalmas tárgyalásokat folytattak, fegyvert fogtak mind a király, mind az ország kárára, a nemzet lázítói, engedetlenek és felkelők és más ilyenfajta gazemberek, cinkosaik és párthíveik, akik még életben vannak [...]* bűneiknek megfelelően lehet és kell őket büntet-

Gáspár *lőcsei krónikája*, i. m., 363.) audiencián is voltak a város követei az uralkodónál, hogy prédikátoraikat megmentsék.

¹⁶¹„Negyedikként pedig, hogy a lázadás gyalázatával megmértelyezett szebeni, bártfai, késmárki és lőcsei prédikátorok ellen a pert el kell kezdeni és újra fel kell venni, szintén kegyesen elrendeljük. [...] Nyolcadikként, minthogy a bányavárosokból az akatolikusok prédikátorai, mind rebellesek, és akikre – miként erről bennünket a Magyar Udvari Kancelláriánk tájékoztattott – a lázadás cselekedete nyilvánvalóan rájuk bizonyított, úgy ítéltük meg, az ország törvényeivel nem ellentétes, hogy elűzhetők és megbüntethetők voltak. Mindazonáltal a mi Magyar Kamaránk és ugyanezen Kancelláriánk legyen figyelemmel arra, hogy jó példájú pásztorokat és a lelkek katolikus gondozóit válasszák ezek helyébe.”

¹⁶²A bíróság elnöke egyébként más irataiban gyakran hivatkozik az uralkodói jóváhagyásra. Még I. Lipóthoz intézett levelében is ezt teszi: „*Nam processus praeteriti, qui specialibus Vestrae Maiestatis benignis litteris sunt approbati, etiam continuari iussi [...]*” Vö. MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64. 1674. február 24.

ni.”¹⁶³ A „felülvizsgálatok”, „végrehajtások” elrendeléséről az uralkodói irat kelte 1671. február 26. Ugyanebben a Bethlen János által lejegyzett iratban található az a fontos mondat, amelyből adódhat az a következtetés is, az uralkodó úgyszólván szabad kezét ad a büntető eljárásokhoz: „[...] teljhatalmunknál fogva minden törvényszéki eljárás nélkül mind az országon belül, mind azon kívül személyük és vagyonuk tekintetében bűneiknek megfelelően lehet és kell őket büntetni.”¹⁶⁴ I. Lipót 1671. június 18-án¹⁶⁵ Pozsonyba érkező rendelete véget vetett minden további megidőzésnek:¹⁶⁶ egyrészt be kellett fejezni az addigi pereket, másrészt a június 6-i, a repartíciót „korrigáló” rendelet elvette a figyelmet valamelyest a perekről.

1670 után az Udvari Haditanács jegyzőkönyveiben mindennaposak voltak a lelkészekkel kapcsolatos tárgyalások,¹⁶⁷ nem meglepő tehát, hogy az uralkodó véleménye propagandacéllal is megfogalmazódott:¹⁶⁸ Czeglédi Istvánra vonatkozóan (a fent említett esztendő tavaszán, 1671. április 20-án) az uralkodó személyes utasítást ad:

„Non possumus satis non mirari, quod Stephanus Czeglédy praedicans Calvinista Cassoviensis, famosi illius contra Maiestatem nostram anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo nono iam dudum praeterito, libelli ibidem Cassoviae impressi Author et divulgator, rebelliumque, ac seditiosorum in superioribus regni huius nostri Hungariae partibus ad principem Apaffium pro sollicitanda Transylvanarorum coniunctione ac subsidio ablegatus licet perniciosam illam legationem peregerit, eaque de causa postmodum arrestatus fuerit, nescitur tamen quibus de causis, non solum ex aresto dimissus, sed ne per Fiscum quidem nostrum regium ad praesentem delegationem nostram Poseniensem huiusque citatus esse perhibetur. Et quia praetensa contra eundem praedicantem praeteritorum excitatorum motuum, ac tumul-

¹⁶³Vitnyédi István, Thököly István, noha nem élnek, mivel örököseikre száll a büntetés, ott sorakoznak az ekkor névvel is felsoroltak között. Közli BETHLEN János, *Erdély története, i. m.*, 404–406.

¹⁶⁴*Uo.*, 405.

¹⁶⁵Megjegyzem, ezen időpont előtti dátummal kerülnek (konstruált) diplomáciai röpiratok a perbe.

¹⁶⁶1671. július 16-án azonban mégis kivégezték a 83 éves Drabikot. Drabik Mikulás (1588–1671) a cseh-morva testvérek felekezetének papja, Magyarországra menekülése után Lednicén volt pap.

¹⁶⁷Lásd erre vonatkozóan H. NÉMETH István, *Várospolitika és gazdaságpolitika, i. m.*, I, 328.

¹⁶⁸Vö. PÉTER Katalin, *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben, i. m.*, 10–11. jegyzet: Drabik Miklósról és Czeglédi István (1619–1671) református egyházi íróra, költőre vonatkozó bécsi iratanyagra hivatkozás *Uo.*, HHStA UA, Fasc. 294, 323.

tuum complicitas novis in dies advenientibus testium fassionibus, ac iudiciis haud obscure comprobaretur [...]”¹⁶⁹

I. Lipót – a fent idézett mondatokban – Czeglédi Istvánnal kapcsolatban felháborodását fejezi ki, hogy a kassai prédikátor azon 1659-ben kiadott könyv¹⁷⁰ szerzője (*author*) és terjesztője (*divulgator*) s a lázadó felső-magyarországiak követe Apafi fejedelemnél, börtönbe került ugyan, de ki tudja miként, onnan szabadon bocsátották és még azt is sikerült elérnie, hogy Pozsonyban nem kellett megjelennie, mivel azonban a közeli napokban érkezett tanúk vallomásaiból a törvényszék előtt világosan bebizonyosodott cinkossága a legutóbbi felkelésekben, tumultusokban, tehát mintegy „személyesen jár közben” azért, hogy haladék nélkül nyerje el büntetését és példája ne engedjen kíméletet az eretnek prédikátorok esetében.

Szelepcsényiről az eseményekkel egyidejűleg tudott volt, hogy döntése mérvadó a prédikátorok ellen indított perben. Sőt a „formula” annyira készen állt, hogy Szalontai István és Gömöri István¹⁷¹ írják, hogy – éppen utazás közben – készültek az alábbi sorok (a bécsi magyar kancellária titkára, Orbán István már „készen” diktálta az érseknek): „Mea vero ratione praedicantium opinio est, ut ad huc intra aliquot dies mortificentur, et tandem vestra majestas sacratissima expresso benigno mandato dignetur demandare, quod proscribantur et e regno Hungariae duas septimanas exeant, cum ea expressa clausula, quod si qui, post duas septimanas in ambitu regni Hungariae reperientur: sententiae poenae capitalis et amissionis omnium bonorum sub fuit eo facto irremissibiliter. Pro ulteriori vero informatione brevi ascensusus maiestatem vestram sacratissimam de totali negotio informare non intermittam.”¹⁷²

¹⁶⁹Bécs, 1671. április 20.: MOL E 21 (Ben. res.). Czeglédi Istvánt 1671 májusában Pozsonyba idézték. Útközben hunyt el. Az, hogy ő követségben járt Erdélyben, az évekkel korábbi indulatokból vádként 1674-ben is megmaradt.

¹⁷⁰Feltehetően Sárospatakon nyomtatott szatirikus hitvitázó művéről van szó, amelyben a katolikusokkal vitázik. A műből egyetlen példány sem maradt fenn. Vö. MOLNÁR Szabolcs, *A gúny eszközei Czeglédi István (1620–1671) írásaiban = Hatalom és kultúra*, I–II, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2004, I, 99–100.

¹⁷¹Szalontai mint a prédikátorok ügyvédje a perben, aki a források tanúsága szerint később is segítségükre volt. Talán elírás a keresztnév, Gömöri vezetéknevű prédikátor István keresztnévvel a jegyzőkönyvben nem szerepel.

¹⁷²„Véleményem a prédikátorokat illetően az, hogy néhány napig még sanyargatni kell őket, és legszentségesebb Felségtek kegyes rendeletével méltóztasson végre megparancsolni, hogy száműzzék őket és két héten belül az országból távozzanak, amely azzal a záradékkal legyen ellátva, hogy fej- és jószágvesztés könyörtelen végrehajtása mellett. A hátralévókról rövid híradással lenni szándékozván, legszentségesebb felségteket a teljes ügyről tájékoztatni nem mulasztom el.” Latinul idézi: *Magyar Leveleskönyv*, szerk. BALOGH József, TÓTH László, kiad. H. BALÁZS Éva, Bp., Corvina, 2001, 275. levél, 324–325.

A színlelés (a *simulatio* mint uralkodói állameszmény), az államérdek hangoztatása a per szövegében elsődlegesen mint a közcsendesség (*tranquillitas publicus*, analóg értelmezésben a *securitas*) megzavaróinak rebelliós törekvéseiben jelenik meg. Az 1674-es perben felsorolt valamennyi hitszónok (prédikátorok, tanítók) és a vád megfogalmazása szerint mint cinkostársak ellen előterjesztett és kiterjesztett érvényes vád a felségárulás,¹⁷³ amelynek előre megfogalmazott, már-már sztereotip, de a törvény szempontjából mindenképpen jól körülhatárolható esetei voltak, tehát jóformán csak be kellett illeszteni a vádba a megfelelő passzusokat. A vád így alkalmassá vált az örök hűtlenség (*nota infidelitatis*) bélyegének bizonyított jogi fogalomként (*delictum*) szélesítésére.

A gyakorlat (földesúri térítések formájában) eddigre már jó évtizeddel előtte járt az 1671-ben politikai iratban is hangot kapott érveknek. Fazekas István az Esterházy és Nádasdy birtokokon végbement térítéseket a gazdag forrásanyag alapján a következőképpen írja le: „1. A földesúr a patrónusi jogra támaszkodva elrendeli a protestáns lelkészek és iskolamesterek távozását. 2. A szellemi vezetők nélkül maradt faluba katolikus egyházi személy érkezik, általában jezsuita, esetleg ferences, ritkábban világi pap, akinek feladata a falu áttérésének lelki előkészítése. A hatásosság kedvéért az esetek többségében a leendő katolikus plébánost tisztartó és fegyveresek kísérik. 3. Elsődleges cél a közösség kulcsszemélyiségeinek (bíró és az esküdtek) megpuhítása. A határozottan ellenállókat nemegyszer elhurcolják, tömlöcbe zárják. A megrettent és vezetők nélkül maradt falu meggyőzése már könnyebben megy. 4. Az áttérésre határidőt szabnak ki. A hatásos érvek következtében a falu az esetek többségében megadja magát, és nyilatkozatban kötelezi magát, hogy katolikus lesz, misén vesz részt, katolikus módra meggyónik és megáldozik. 5. Utolsó lépésként sor kerül katolikus pap behelyezésére. A falu ezzel, legalábbis formálisan, hitet cserélt.”¹⁷⁴

Azt, hogy a rebellis protestánsok erőszakos áttérése mind történeti, mind jogi szempontból helytálló és Istennek kifejezetten tetsző cselekedet, 1671-ben politikai irat¹⁷⁵ is megfogalmazta. Jankovics József veti fel, hogy esetleg egy új – Habsburg-orientációjú – politikai generáció jelentkezése is kimutatható már Zrínyi Miklós halála

¹⁷³SZABÓ István, *Protestáns egyháztörténeti adatok, i. m.*, 151. Uő. jegyzi meg, hogy a haditanácsi jegyzőkönyvek a 70-es évek első évtizedében *Rebellent* írnak, ha a bujdosókat vagy a vallás miatt kitört kisebb helyi zavargások résztvevőit megnevezték.

¹⁷⁴Lásd FAZEKAS István, *Falusi közösségek hitváltoztatása a 17. században, i. m.*, 521–527.

¹⁷⁵BÁRSONY György, *Veritas toti mundo declarata* (Az egész világnak kijelentett igazság). Bársony művével több ellenirat is vitába szállt, így például a gönci Szatmárnémeti Mihály, aki a cím *veritas* szavát felcserélve érvelt a *falsitas* (hamisság) ellen, de megemlíthetnénk Komáromi Csipkés György vagy Pósházi János elleniratát is. A hírhedt vitáirat az erőszak politikáját hirdette, azt állítván, hogy a vallásszabadság gyakorlását biztosító 1606-os és 1647-es törvények, amelyeket a magyarországi protestánsok és Erdély vívott ki, érvénytelenek, mert a klérus nem fogadta el őket, és az érintettek is eltértek tőlük.

és a Wesselényi-szervezkedés megtorlása éveiben.¹⁷⁶ A Bársony György váradi püspök és Volkra Otto Ferdinánd Teofil gróf társaságában a templomfoglalásokban tevékenyen résztvevő¹⁷⁷ Csáky István (két nyelven) többször is megjelent művével kívánt az áttértettek kezébe olvasmányt adni.

A per jegyzőkönyvében a Bársony György és testvére János ellen elkövetett erőszak a vádpontok egyike. Amikor a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak írott egyik jelentésében (Korompa, 1674. február 2.) Franz Richno piarista misszionárius Lubomirski marsall, a lengyel király kormányzója eljárását kevesellte az eretnekekkel szemben, még ekkor is arra hivatkozott, hogy a starosta nem tett eleget Bársony György váradi püspök és szepesi prépostnak tett ígéretének, amely szerint elveszi az eretnekek templomait és kirekeszti az eretnekeket e területről.¹⁷⁸

Bethlen János történeti munkájában¹⁷⁹ Lipót császár 1670. július 23-i levelére hivatkozik, amelyben az uralkodó megparancsolja a püspököknek, hogy tartóztassa magát a „további portyázásoktól”. Benkovics Ágoston pálos szerzetes, a magyarországi missziók viceprefektusa jelentésében arról számol be 1673-ban a Kongregációnak, hogy a váradi püspök kiténik a prédikátorok elűzésében és a templomok visszafoglalásában. („Vir itidem zelosus et promotor fidei catholicae excellens, cuius pastoralis cura enituit summopere in ejiciendis ministris Lutheranis et reoccupatione templorum.”)¹⁸⁰ Vanoviczi János pálos szerzetes 1675. május 28-án már azt jelenti: „In Scepusio multi convertuntur ad veram fidem, etiam incolae tredecim opidorum, ex quibus jam praedicantes sunt excusi, et in aliquibus patres missionarii ordinis nostri concionantur, sacramenta administrant [...]”¹⁸¹

¹⁷⁶CSÁKY István, *Politica philosophiai okoskodás szerint való rendes életnek példája*, szövegmond., bev., jegyz. HARGITTAY Emil, Bp., Argumentum, 1992. Vö. ItK, 1994, 5–6. sz., 792–795. S az információáramláshoz, illetve annak megakadályozásához adalékul szolgálhat az is, hogy Csáky István mint szatmári kapitány elfogatta, felbontotta és a császári udvarba küldte Bethlen Miklós és Wesselényi Ferenc rejtjeles leveleit. Vö. BETHLEN Miklós *levelei*, i. m., 1, 149.

¹⁷⁷Vö. HAIN Gáspár *lőcsei krónikája*, i. m., 373–374. Benczédi László úgy vélekedett, hogy a kassai fogolycsere, áttértések ürügyén a prédikátorok ellen peres eljárásokhoz vezető tervekben meghatározó szerepe volt Szegedy Ferenc egri püspöknek, Volkra Otto Ferdinánd Teofil szepesi kamaraelnöknek és Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsosnak.

¹⁷⁸A jelentést idézi Tóth István György (ed.): *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania*, i. m., 2647–2648.

¹⁷⁹BETHLEN János, *Erdély története*, i. m., 381.

¹⁸⁰A katolikus missziók történetét világszerte összefogó és irányító bíborostanács, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide, 1622. január 6-tól működött. Lásd TÓTH István György, *A szaggatott kapcsolat: A Propaganda és a magyarországi missziók 1622–1700*, Századok, 2004, 4. sz., 843–892. Kollonich Lipót bíboros, győri püspök mint a Congregatio tagja, a hódoltság déli részén rendszeresen segítette a missziókat (Uo., 881.)

¹⁸¹„A Szepességben sokan megtérnek, a 13 városból a prédikátorokat elűzték, helyettük pálos misszionáriusok miséznek [...]” TÓTH István György, *Relationes missionariorum de*

Apafi Gyulafehérvárról, 1671. január 23-án, a brandenburgi választófejedelemhez írt levelében szükségét érezte annak, hogy tájékoztassa az európai fejedelmeket „nehogy [Magyarország] nyomorúságos állapota az ellenkező és az igazságtól eltérő értesítések következtében titokban maradjon előttük”:

„Szükségesnek gondoltam, hogy ezeket a dolgokat a valóságnak megfelelően, tetetés nélkül megírjam Felségeteknek. A Ti dolgokat legyen már megítélni felséges választó társaival együtt, hogy vajon csupán a szándék, sőt a saját biztonság miatti aggodalom érdemel-e olyan nagy büntetést, hogy tudniillik híre és minden vagyona elveszzen, és hogy vajon egyetlen és egy másik ember örültsége miatt ártatlanul meg kell-e büntetni annyi kiváló férfit? [kiemelés – S. V. K.]

Amint ugyanis már hozza a hír, kevés olyan egyházi és világi előkelő van egész Magyarországon, aki tömlöcben nem nyög, olyannyira, hogy a börtönöket nézve úgy tűnik, hogy amelyik magyart csak kiválnak vagy befolyásos férfiúnak találták, az vétkezett. De feltéve, hogy mindazok a foglyok igen ártalmasok, *nem kell a szerencsétlen népet, az alsóbb rangú nemességet, a városokat, a papokat, a prédikátorokat és Magyarország összes népét azért megfosztani törvényeitől, szabadságától, és vagyonától* [kiemelés – S. V. K.], még a vétkes előkelő férfiak ártatlan örököseit sem kell kirabolni, kitiltani az örökségükből, mivel még sem az emberi, sem az isteni törvények nem kényszerítik arra a fiút, hogy atyja méltánytalanságát hordozza. Ezért semmisüljön meg a nemes és egykor virágzó magyar nemzet, amelyik kiérdemelte, hogy a kereszténység védőbástyájának nevezzék?”¹⁸²

A tanúbizonyítások

A perben a szemben álló két fél: egyrészt a király, akit ügyésze képvisel, másrészt a *Fiscus* mint jogi személlyel szemben álló, az ország némely vidékén támadt lázadásokban cinkostárs (*complices, companni, asseclae, coadjutores*) prédikátorok (*moderni in causam attracti, moderni rei conventi*).

A vádló-felperes feladata a perben – miként említettem – a vád igazolása volt. A vádló nem volt kötve a vádhoz, valamennyi vádpontot szabadon értelmezhetette, vagyis az eljárás során eltérhetett tőlük, sőt a korábbiakhoz kapcsolódva újabb vádak is elő-

Hungaria et Transilvania (1627–1707), Roma–Budapest, 1994 (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes 1), 183–185, 202–203.

¹⁸²BETHLEN János, *Erdély története, i. m.*, 295–403. A levélhez fűzött jegyzetben Jankovics József megjegyzi, hogy az Apafi nevében Bethlen Miklós által írt levél nem jutott el címzettjéhez (*Uo.*, 402). Megírásának körülményeiről lásd BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, 230–231. Lásd a választófejedelemekhez írott későbbi levelek sorsáról később *A hírlevelek* című fejezetet.

terjeszthetett. (Az argumentáció ugyanakkor magába foglalhatta a hazai és a külföldi közvéleménynek szánt kormányzati propaganda „ellenségkép-eszköztárának” elemeit is).

Az elsődleges szempont a bűn terhelő bizonyítékainak begyűjtése volt, ami a korabeli eljárási elveknek megfelelően a beterjesztett vádpontokban és azok bizonyítékaiiban fogalmazódott meg. A jegyzőkönyvben a felsorolt vádak előrevetített igazolására, a teljes keresetre és a törvényszéki ítélet megalapozására a tanúbizonyítások (*fassiones*) szolgáltak. A felsorakoztatott állításokat tételesen cáfolni nehéz, szinte lehetetlen volt; a „védelem” legföljebb a megtörtént események szándékait és mozgatóit helyezhette más megvilágításba.

A Szelepcsényi György aláírásával és pecsétjével hitelesített egyetlen ismert, eredeti jegyzőkönyv *comitatus* szerinti felosztásban sorolja a citáltakat. Fontos kutatási szempontokra hívhatja fel a figyelmet az az irat, amelyre a Magyar Országos Levéltárban leltem: az 1674-ben törvény elé idézendők kiterjedt névanyagával azonos, másolatban fennmaradt lista három évvel korábbi levéltári iratanyagokban¹⁸³ maradt fenn, tanulmányozása után ennek alapján viszont megállapítható, hogy a jegyzőkönyv leghosszabb /120–/130/ névlistája (név és hely, vagy csak hely megnevezésével) gyakorlatilag azonos ezzel az 1670–1671-es perbehívandó-listával, amelyen kimondottan prédikátorokat és iskolamestereket sorolnak, akiket nem egyetlen időpontra szándékoztak megidézni, hanem (ugyan nem mindenhol jellemző a dátum feltüntetése) több időpont és nap szerepel a nevek mellett, főképpen 1671. januártól márciusig kijelölt napok. Az egyik listára már a per után – talán egykorú(?) vagy későbbi(?) – ismeretlen kéztől származó archivárius (ceruzás) latin nyelvű megjegyzéseként olvasható, hogy ezeket a prédikátorokat citálták törvényszékre 1674-ben.¹⁸⁴ Felmerül a kérdés, hogy idézendők (prédikátorok, tanítók) listája már 1670–1671-ben készülhetett. Ez a kérdés újabb források előkerülése nélkül nem oldható meg bizonyosan, viszont fontos adat ahhoz a feltételezéshez, hogy szinte az egymásra rakódott „idő-rétegekből” állt össze 1674-re a vád, amely mint pertechnika végigvonul az egész szövegen s ennek megfejtése vezethet el annak a rejtélynek a megoldásához, hogy miközben a szövegalkotó esetében az „idő” összeszűkülhet, az utókor számára érthetetlen módon kitágulhat, mert olyan távolra, elhunyt személyekre vezet vissza, amely az adott kontextusból alig értelmezhető.

S mindez nem befolyásolja az eljárás jogi folyamatát, mert az „idő” azon szinte teljesen kívül marad. A jogi eljárást pedig a jegyzőkönyv minden téren igyekszik alátámasztani. Így például az eljárás „nyomozó-vizsgálati szakaszában” a bizonyítékok összegyűjtésére rendelt vármegyei hivatalnokok csak és kizárólag a vádló-felperes,

¹⁸³MOL E 148 (NRA) Fasc. 518. № 1–30.

¹⁸⁴Miközben némelyek neve elé † jelet is tett. A megjelölt nevek némelyike az ismert gályarabok közül való, másoknál kideríthetetlen a † jel szerepe.

vagyis tulajdonképpen a bíró (törvényszék) által helybenhagyott-rögzített *deurumok*,¹⁸⁵ vagyis vallató, másképpen kérdőpontok alapján faggatták a tanúkat a releváns tényeket illető tudomásuk felől. Ezzel szemben a terhelt-alperes tanúit nem kérdezték ki, vallomásukat az alperes prókátora terjesztette a bíróság elé, de a bíróság nem volt köteles figyelembe venni őket. És rendszerint nem is vette figyelembe, kiváltképp akkor, ha valamely tény a hivatalból beszerzett vallomásokból egyébként is bizonyítottnak talált.¹⁸⁶

A peres eljárás mindazonáltal csak a szokásrendhez igazodott, pontosan meghatározott, szigorú perrend nem létezett, a delegált bíróságok pedig sokszor még ettől a szokásrendtől is eltértek, így az efféle bíróságok eljárása, miként a most vizsgált eljárásé – már csak az eljárt tribunal jellegéből adódóan is – *processus extraordinarius* volt.

A periratokból feltehetően ez a terjedelmes kivonat, amely alapján a bíróság a végső ítéletet (*finale iudicium*) meghozta. A döntő határozatot a törvényszék a felperes, jegyzőkönyvben többször idézett (58/, 64/, 68/, 116/, 118/, 134/, 174/, 200/) sürgetését követően hozta meg, azaz a vádpontokat bizonyítottnak fogadta el. Miként erre már többször utaltunk, ha a prédikátorok nem jelentek meg, a bíró távol maradtoknak (*absentes*) nyilvánította őket, ami egyet jelentett azzal, hogy lemondanak a védelemhez való jogukról. Ugyanakkor a távolmaradás a jegyzőkönyv szerint azonnali elmarasztalást vont maga után. Ha tehát a vétkesek nem jelentek meg, engedetlen-ségben bizonyultak bűnösnek, ha viszont megjelentek, valamennyi vádpontban elítélhetők voltak. Az akadályoztatás, amelyre a perbe fogottak olyan gyakran hivatkoznak,¹⁸⁷ első olvasásra csupán egyszerű kibúvónak látszik, pedig – ha szerény mértékben is – lehetett a szembeszegülés, a helyi ellenállás bizonyos formája is. Ezt erősíthetik meg a prédikátoraikat visszakövetelő beadványok, az egy-egy templomért folytatott küzdelmek. Mindenesetre a végrehajtás mikéntjére kevés forrás maradt fenn.¹⁸⁸

¹⁸⁵A tanúk a *de eo utrum* kérdést feltevő formula összevonásából keletkezett ún. *deurumokra*, vagyis a leendő peres fél által összeállított kérdésekre, kérdőpontokra vallottak eskü alatt.

¹⁸⁶A fenti lehetőségen kívül az alperest gyakorlatilag semmilyen más jog nem illette meg, végső soron csupán a vizsgálat tárgyának tekintették. Képviselőtét pusztán azért engedélyezték, mert a szükséges (zömében írásbeli) eljárási aktushoz már elengedhetetlen volt a kellő jártasság és a jog ismerete.

¹⁸⁷Itt jegyzem meg, hogy kontrollforrás hiányában a *megjelentek* és a *meg nem jelentek* perbeli listája csak a jegyzőkönyv szövege által egy adott pillanatban rögzített valóságtartalmat tükrözi.

¹⁸⁸Azért előfordul, miként a most idézett hivatalnok beszámolója: „ednihany helen csak nem agion verték a capitularist leg kivaltkepen Papkeszi nevő Zichi Pal Uram eo nagysága falujaba, azhova akarnak citalni meni capitularis urak, előre bé küldöt nigi katonat tudakozon ha a faluban török volna, az midón mar az egész falu fegiverbe lene, a praedikator hazanal, mingiart a nigi katonara tamattak kiket is iol meg vertik, az egiket ugi hiszik hofi reméntelen az

Ide sorolható az a korabeli vers is, amelynek szerzője a citációk történetétől verseli meg az eseményeket.¹⁸⁹

Az eljárási jog szerint a pereket perbehívó parancs vagy kereset előzte meg, illetve lefolytatásuk előtt meghatározták azokat a vallatási pontokat, amelyekre a per során választ akartak kapni. Az 1674. március 5-ére megidézettek perét illetően egy január 19-i dátummal fennmaradt kancelláriai iratmásolat informál az „érvényes” kérdőpontokról (*puncta interrogantia*). A kérdések a lázadásban való részvételükre, a Vitnyédivel való kapcsolatukra, a köznépre gyakorolt hatásukra, arra, hogy a népet a *publica tranquillitas*-tól igyekeztek-e elidegeníteni, a katolikusok elleni gyalázkodásra (*blasphemia*), titkos gyűlések (*conventiculum*) tartására, a nagyszöllősi tumultusra, a felkelőknek nyújtott segítségre, patrónusaik kilétére, a töröknek ígért adóra vonatkoztak, valamint arra, tartottak-e istentiszteletet a török eljövételéért, befogadták-e Lőcse, Késmárk és Bártfa, Kisszeben elítélt lázadóit.¹⁹⁰

Maga a jegyzőkönyv azonban már nem tartalmazza a kérdésekre adott valamennyi választ, csak azokat, amelyeket a vád szempontjából fontosnak ítélve kiemeltek a válaszok sokaságából. A 10 kérdőpontban meghatározott „témákon” túl kijelölték azt is, hová kell eljutniuk: az idézett irat a *civitasok* közül Lőcsét, Késmárkot, Bártfát és Kisszebent, a 13 szepesi várost külön is megnevezi.

A korszak kérdőpont-összeállításai (az általam ismert 31 pontra kiterjesztett leghosszabb¹⁹¹ és az alább idézett, 10 pontból álló a legrövidebb) szóhasználatukban megelőlegezték a mindenkori büntető eljárások szövegezését. Az 1670-es évek peres eljárásaiban a felkelésekre vonatkozó kérdések az elsődlegesek, a belőlük keletkező toposzok alapján pedig újabb gyanú-okok (*indicia*)¹⁹² születtek, amelyek újabb peres eljárásokhoz szükséges információkhoz is alapot szolgáltathattak. Az 1670–1671. évi levéltári forrásokban kutatásaim során ugyanezekre a tanú-nevekre bukkantam a vallatások iratai között, sőt a perbe szerkesztett tanúvallomásoknál ezeknek a korábbi szö-

elet mert az golobist ki nem vehetik a barbeliok. Az mely legent nem tudom az ha eő Fölsége jövedelméből köllösék giógithatnok, ha gyógyulhat, a vagi ha meg hal el takartatnom, mert az eő Fölségi dolgaban járt. Nagysagod és Kegyelmetek resolutiojat várom. Az inqvisitiokat holnap kezdgiük, mivel igen kesőn hoztak az parancsokatogak ugí mint die 16 febr. Pápára köllöt faradnom ertők [...]” MOL E 41 (Litt. ad Cam.) № 60. 1674. február 23.

¹⁸⁹*Pozsonyban 1674 citáltatott evangélikus prédikátoroknak sanyarú dolga.* Lásd *A kuruc küzdelmek költészete, i. m.*, 117–130.

¹⁹⁰*Puncta interrogantia ad partes Regni Hungariae suprascripta transmittenda.* 1674. január 31. MOL E 250 (Litt. Cam. Pos.) № 17. (Korabeli másolat.)

¹⁹¹MOL E 148 (NRA) Fasc. 1737. № 6.

¹⁹²A felkelés vezetőinek elfogása után egyébként a gyanúba került városok I. Lipótnak hűségesküt tettek, miután a Wesselényi szervezkedés központja éppen Felső-Magyarországon volt.

vegeknek a „használata”, az azonosság, a kivonatolás, a betoldás formájában éppúgy felfedezhető.

Egyéb levéltári forrás alapján, amely hangsúlyozza titokban (*in secreto*) maradásukat és azt, hogy másolatokat (*paria*) ezekről nem adhatnak ki,¹⁹³ az a következtetés is felmerülhet, hogy talán már 1671-től – készültek tanúvallatási kolligátumok, még-hozzá a tárgyalattal azonos káptalanok és konventek „bevonásával” mintegy előkészítve a további büntető pereket. Az akkori iratok egyikében a 10 kérdőpont már egy további, konfesszionális vonatkozással egészült ki: „Tudja-e, hogy a kálvinista nemesek Veszprémben, Pápán, Győrben vagy bárhol magánházaknál gyűléseket tartottak?”. A hatalom minden ilyen ellenőrizhetetlen magángyűlést¹⁹⁴ mint az összeesküvések melegágyát keményen tiltott. 1671 februárjából, amikor protestáns lelkészeket és iskolamestereket is kihallgattak, fennmaradt a jegyzőkönyvből ismert Vörösmarti Mihály (ekkor komáromi református lelkész) és Csúzi Jakab (ugyanott második református lelkész)¹⁹⁵ vallomása is: „magán-értekezleteket a kálvinisták tartottak ugyan, de tisztán csak lelki ügyekről tanácskoztak és határoztak, nem pedig ő felsége ellen, vagy a politikai ügyek vezetéséről”.¹⁹⁶

A legkiterjedtebb megkorlátozások 1670 áprilisában, a Habsburg–francia konfliktus lezárulását követően, Zrínyi Péter horvát bán és I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem vezetése alatt szerveződő fegyveres felkelés kudarcát követően indultak meg. „Zrínyiék nemcsak jogi, hanem politikai értelemben is hibát követtek el.” – összegzi a szervezkedést a legújabb kutatások alapján elemző Bene Sándor. „Megoldatlan belpolitikai érdekellentétekkel a hátuk mögött és teljes nemzetközi elszigeteltségben, a Habsburg–francia konfliktus lezárulta után, török és erdélyi támogatás nélkül robbantották ki a Bécs elleni fegyveres felkelést 1670 áprilisában.”¹⁹⁷

Az 1670–1671-es perben, miként a vizsgált 1674. évi eljárásban is, a bíróság a nyomozóhatóság szerepét is betöltötte, mindkét esetben hasonló volt az összetétele, de

¹⁹³Fogalmazvány, MOL A 35, 1671. február 16.

¹⁹⁴Zrínyi Péter, *Frangepán Ferenc Kristóf és Nádasdy Ferenc grófok elleni tanúvallatás*, közli RÁTH Károly, kiad. RÁTH Károly, RÓMER Flóris, Győr, 1897. (Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 3), 331. (1863: 315–320; 1865: 66–74, 329–340.) Az 1671 február–márciusi kérdőpontok között (9. pont) kifejezetten a Körmöc- és Breznóbányára meghirdetett magánösszejövetelek szervezőire is rákérdeztek. A Szepesi Kamara 1672. október 5-én rendeletben szólította fel a fő- és alispánokat, hogy „ögyeljének a titkos és magánösszejövetelekre, s az ilyeneken résztvevő nemeseket fogják el.” SZABÓ István, *Protestáns egyháztörténeti adatok, i. m.*, 163.

¹⁹⁵Vö. *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., 291, 294.

¹⁹⁶RÁTH, i. m., 340. (Veszprémben felvett vallatások); Vö. ugyanott még Komáromi [Sülyle] István és Ács Mihály (Győrben felvett vallatások) *semmit sem tud*. Bátorkeszi István uo. (Veszprémben felvett vallomások, 73.) *semmit sem tud, sem a közhíreken kívül semmi bizonyosat nem hallott*.

¹⁹⁷BENE Sándor, „Hóhérok teátruma”, i. m. 37.

hasonló az eljárás politikai eszköztára és módja is: a perbe fogottakat úgy idézték a bíróság elé, hogy nem ismertették velük a vádiratot. És azonos a hivatkozási alap: az 1606-os bécsi béke záradéka, amelynek értelmében a rendek lemondtak az ellenállás jogáról, és hűséget fogadtak törvényes királyuknak. Aki tehát ezt a hűséget megszegte, az ellen az 1556. évi 23. törvénycikk alapján vádat emelhettek. A két per ennyiben mutat folytonosságot egymással. Jogszerűségüket a korabeli külföldi politikai közvélemény sem kifogásolta, a közvetlen kormányzást pedig a hatalom a sorozatos felkelésekkel indokolta.

E politikai jellegű perek sorozatának jellemzője, hogy büntetőlisták sokasága készült, nemcsak a vasvári békét követően a külpolitikai orientáció bármilyen megváltoztatási szándékának feltérképezésére, hanem általában gyanúba keveredettekre vonatkozóan tanúkihallgatások¹⁹⁸ elrendeléséről, és a gyanúba-keveredettek vagy elítéltek javainak elkobzásáról¹⁹⁹ is. Az 1674-es peres eljárást követően is tanúskodnak iratok a széleskörű vagyonösszeírásokról.²⁰⁰ Ezekben az években, különösen 1670–1671-ben a mindenkori, az ún. *summarius extractus* listákon, a nevek mellett gyakran a (büntetési) stádiumokat is jelzik a megfelelő latin kifejezéssel: *absolutus*, *arestatus*, *bona occupatus*, *proscriptus*, *in suspensio*, *bona occupata*, *remissae citatoriae ipso*

¹⁹⁸MOL E 148 (NRA) Fasc. 691, d. n. tartalmaz számos tanúvallatást. Pl. *Summa totius processus causae per Fiscum regium institutae in qua ostendit Andreas Keczer criminis laesae maiestatis reum esse*; Már 1670-től, a Wesselényi-féle szervezkedésben való részvételük miatt vagyonvesztésre ítélt nemesek (Ispán Ferencről és Keczer Andrásról van éppen szó) több faluban, pusztán és mezővárosban fekvő részbirtokait írták össze haszonvételeikkal együtt. A birtokok a hódoltságban voltak, a forrás tanúsága szerint azonban ez nem akadályozta meg a földesúri jogok érvényesülését, sőt kincstári kezelésbe jutásukat sem. Az 1674. február 6-i dátummal bemutatott, Török Ferenc rimaszombati harmincados által lejegyzett iratot a március 5-re törvényszék elé idézett, későbbi gályarab prédikátorok (Kaposi István, Harsányi István) aláírásával látta még el. MAKSAY Ferenc, *Urbáriumok*, Bp., 1959, 33–35. Idézi: *Levéltárak-kincstárak: Források Magyarország levéltáraiból*, közread. BLAZOVICH László, ÉRSZEGI Géza, TURBULY Éva, Bp.t.–Szeged, 1988 (Magyar Levéltárosok Egyesülete, 21). A hegyaljai tehetős szőlőtulajdonos köznemesek kúriái, udvarházai mellé nemegyszer kerül az „elhagyott” szó Ispán Ferenc mikóházai kastélyában is csak az 1680-as évek végétől laknak ismét.

¹⁹⁹1671-ben a profugus rebellesek között írják össze például Vittnedi János vagyonát is. MOL Hiteleshelyi levéltárak elenchesai. Egri káptalan № 346. Ugyanitt a rebellesek nevei között olvashatjuk: „kémárki polgárok”, vagy éppen „Stephanus Toth budaházi praedicantius”, „Kókay János conductus (vár)jobbágy”. A pozsonyi kamara 1672-ben tájékoztatást kért (MOL Litt. ad Cam. Fasc. 44. № 29.) a szepesi kamarától, hogy az elkobzott jószágokból milyen áron, milyen feltételekkel és milyen vallású személyeknek adtak el vagy adtak bérbe.

²⁰⁰1674-ben tanúvallatások formájában is felméri a prédikátorok javait. A Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára. Jegyzőkönyvek (VeML XII. 1/i/aa; *Protocolla Authentica* 3. köt.) 1674. szeptember 14.

*non invento, sub alterique nomine certificatus absolutus, sententionatus, processuatus, censuratus.*²⁰¹

1670–1671-es források között olyan névsorra is találtam, amelyben azokat sorolják fel, akiket nem citálnak (*series personarum non citandorum*).²⁰² A bűnösség kiterjesztése folyamatosan történhetett, a felvett vallomásokat megőrizték és újabb gyanú esetén felelevenítették. 1671-ben általános formula, hogy elégséges indok (*ratio insufficiens*) hiánya miatt felkerülhetnek még prédikátorok és rebelligek egyaránt a *series personarum non citandarum* listára, többnyire azért, mert valamilyen okból, például *uno teste asseritur*, azaz csak egyetlen tanút találtak akkor éppen, vagy nem akartak a dologgal akkor tovább foglalkozni. Egy Szöllőssi István nevű prédikátor, továbbá a nagymihályi (Zemplén vm.) prédikátor, aztán Botka Ferenc, Török István, s az iratban *ductor militiae rebelliosae* jelzős szerkezettel is ellátott Szeőcz, azaz Szőcs János, akiknek neve levéltári iratban egy ilyen listán fedezhető fel,²⁰³ akik talán többször is rákerülhettek listákra, mielőtt nevüket perbe is belefoglalták.²⁰⁴ Szőcs János 1674-ben /50/ a prédikátorok cinkostársaként említődik, Botka Ferenc a jegyzőkönyvben /164/ pártfogójuk, Török Istvánt ugyanitt (/164/, /168/) mint erdélyi követüket említik: az extractus a felhasznált vallomással az 1671 és 1674 közötti történéseket mintegy igyekszik „egybeszerkeszteni”.

Pauler Gyula tesz róla említést tanúvallatások alapján, hogy „a mándoki pap, Bagossy Márton, Czeglédy társa erdélyi útjában, hirdeté, hogy a török megesküdtött szakállára, napra, holdra, csillagokra, hogy a reformatusokat oltalmába veszi, megsegíti, a midőn aztán jaj leszen a pápistáknak, és mind azoknak, kik a németekkel tartanak.”²⁰⁵ Ugyanezen eskü-formula mint Petrőczynek tett eskü, már külön a reformatusok megnevezése nélkül (helyette: *ipsos*) a jegyzőkönyvben /94/ a perbe idézettek elleni vádak között szintén olvasható.²⁰⁶ 1674-ben, a jegyzőkönyv „szerkesztése” során előfordul az is, hogy ugyanazon tanúvallatás-szöveghez tartozó név korábbi iratban

²⁰¹MOL E 148 (NRA) Fasc. 691. № 4.

²⁰²Uo.

²⁰³Továbbá Szőcs Gergely, aki konventikulumot celebrált Keresztúron, Tassy János gálszécsi prédikátor, Bagossy Márton mándoki prédikátor, aki Czeglédi István társa volt erdélyi útján, Orosz Pál prédikátor található még ezen a listán. MOL E 148 (NRA) Fasc. 691. № 4.

²⁰⁴Vö. *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., 164.

²⁰⁵PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*, i. m., I, 72.

²⁰⁶Vö. *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., /94:/ *Turcarum imperator iuraverit ad stellas et Lunam, salem et panem, mare et pisces, se velle ipsos protegere et quod iuramentum hoc praestiterit Petroczio.*

(1670–1671-ből) a latinra fordított foglalkozásnév alapján különbözik csak. Így említetném például Ambrosius Sutor²⁰⁷ alias Ambrosius Varga /144/ esetét.

A sorszámok egy-egy tanúkihallgatásnál olykor elérik közel a kétszázat, de sosem veszik át (levéltári kutatásaim eredményei szerint) a teljes iratot, kihagyhatnak bizonyos sorszám alatti tanúkat, olykor többet is, vagy lehet, hogy csak 1-2 tanút idéznek. (A kihagyásokra a sorszámokból is következtetni lehet.)

Feltételezhetően jóval több dokumentumot ismert a szövegalkotó annál, mint amennyit felhasznált. Olykor teljes dokumentum kihagyását „a terjedelmesség elkerülése miatt” hivatkozással jelölik: „ob prolixitatem scripturae, hic non videbantur inserendae /54/; Reliqua autem testimonia siquidem in priori processu iam essent inserta, non videbantur praesenti processui ob prolixitatem scripturae inserenda” /76/; „evitandam prolixitatem, non cernebatur praesentibus inserendus” /102/; a 179. sorszámú tanút követően /170/: „Reliqui autem testes qui ob evitandam prolixitatem hic non videbantur inserendi fatentur uno ore [...]”.²⁰⁸

Az eredeti perjegyzőkönyv általam vizsgált szövegében a tanúk korát, foglalkozását, azt, hogy az adott személy hová való, ritkán tüntetik fel, azaz egyszerűen elhagyják, még ha egy korábbi iratból a korát legalább közölték is – ez utóbbi alapján hámisításokat utolérni sem lehetett egyszerű, különösen mivel gyakran alkalmazták ráadásul még a *fatetur per omnia, uti immediate praecedens testis* (mindenben ugyanazt vallja, mint a megelőző tanú) formulát is.²⁰⁹

Ezt a formulát egyébként tanúvallatások szövegén belül is alkalmazták. Nemcsak, hogy a kérdőpontokat tartották feleslegesnek lejegyezni, hanem olykor a tanúként felsorakoztatott személyeknél csak nevük, (tanúkihallgatási) sorszámaik pusztá sorolásával hangsúlyozzák „az egyetértést” az előzőek vallomásához való egyszerű kapcsolódással.

²⁰⁷MOL G 10/124/a (Tanúvallomások, perek) 17. d. Az irat másolat, dátum nélküli. Arab számmal jelölik a sorszámot, utána a *testis* szó következik, majd latinosan a név és magyar nyelven a vallomás szövege.

²⁰⁸„az írás terjengőssége miatt – nem látszott szükségesnek ide felvenni”; „Ami a további tanúkat illeti, mivel vallomásukat már a korábbi peres eljárás idején felvették, úgy véltük az irat hosszúsága miatt, hogy a jelenlegi processzusba azt nem kell belevenni”; „részint az időfecsérlést elkerülendő [...] ezen jegyzőkönyvbe nem vesszük fel”; „a többi tanú pedig, akinek a vallomását a terjedelmesség elkerülése érdekében ide most nem tűnt érdemesnek felvenni, egyöntetűen vallja [...]”.

²⁰⁹Zapoczki János /94/; Kust András /100/; Mátyássi Ferenc /100/; Sztankay Lajos /138/; Korponai Miklós /140/; Bertóthi Sámuel /140/; Mark György /142/; Szabó János /144/; Tan Gergely /144/; Varga György /146/; Dész Imre /148/; Szabó György /150/; Wásárhely István /150/; Mészáros János /152/; Palovicz Pál /152/; Fodor János /154/; Győri János /154/; Simoncsics Mihály /154/; Koppány János /154/; Horváth György /156/; Pásztay Pál /156/; Tatay Benedek /158/; Tatay István /158/; László János /158/; Pottyondi(y) Ferenc /158/; Dőry Pál /158/; Náray Benedek /158/; Rác Ferenc /162/; Tallján Gergely /162/; Laszkai András /164/.

Az alábbi áttekintés a felfedezhető „vád-ismétléseket” gyűjti egybe, azaz a vallások sorrendjében közöljük a megelőző tanú(k) vallomásával (is) megerősített kliséket: a vasi /92/, a szepesi /92–94/, a pozsonyi /94–/98/, a győri /98/, az esztergomi káptalan /98–/102/, által felvett, illetve a Hont megyéből származó tanúvallatások /102–/104/, majd az egri /136–140/, a csornai /140–/160/ és a veszprémi káptalan /160–/172/ által felvett tanúvallatások szövegei alapján.

A vasi káptalan tanúvallatási jegyzőkönyvéből /92/:

A prédikátorok Vitnyédivel való kapcsolata: continuam praedicantium cum Vitnyedio vel in minimis occurrentiis habuisse conversationem et familiaritatem; ([a prédikátorok] még a legkisebb eseményeket is minden esetben és bizalmasan megtanácskozták Vitnyédivel).

A katolikusokat fenyegető kijelentéseik: pontificem Romanum cum universis catholicis,²¹⁰ si posset in uno cocleari aquae interimere vel in mare immergere nusquam intermitteret; Papa sit a diabolo creatus et omnes asseclae ipsius; ([Serpilius János] azt mondta volna valamely összejöveten: ha a római pápát és az összes katolikus megfojthatná egy kanál vízben, vagy a tenger fenekére süllyeszthetné, sohasem mulasztaná el; a pápa és nemkülönben valamennyi követője az ördög teremtménye).

A törökösség vádja: satius esse ipsos Turcico tributo subigendos, quam sub imperio suae Maiestatis manendos; (inkább fizetnének adót a töröknek, minthogy [Lipót császár] birodalmának alattvalói maradjanak).

²¹⁰Amikor a jegyzőkönyben a vádakká vált szavakat ismétlik, akkor a valóságkontextus mögött a hitviták (protestáns–katolikus különbségeket a másik ellenében pozicionáló) ellenségfogalmi is felidéződnek. Tóth Zsombor esettanulmányában Reinhart Kosseleck nyomán állapítja meg a felekezeti klasszifikáció kapcsán: „a saját felekezet megítélése tulajdonképpen átmegegy a másik felekezet kritikájába.” Lásd *Hitvita és marginália: Megjegyzések a „(hit)vita antropológiájához”* = „Tenger az igaz hitrül való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne...”, i. m., 175–197. (Lásd még *Uo.*, 44. jegyzet.) A per retorikájához, ahhoz, hogy a bizonyítás, az érvek végül is a bíróság önértelmező pozíciójának erősségét hivatottak demonstrálni, a retorika szintjén ellehetetlenítve az ellenfelet, vö. TASI Réka, „*Könnyű volna meg-torkolni*”: *Polemikus hang a 17–18. század fordulóján megjelent katolikus prédikációgyűjteményekben*, 199–216.

A szepesi káptalan tanúvallatási jegyzőkönyvéből /92/–/94/:

Katolikusok elleni kirohanásaik: contra catholicos debachati sint, appellando illos idololatrias; saepius audiverit praedicantem Késmarkiensem catholicos idololatrias et canes papisticos in concione appellasse;
([hallották] a késmárki prédikátorok szájából minduntalan való kirohanásaikat a katolikusok ellen, s hogy őket bálványimádóknak nevezték; a szószékről a késmárki prédikátor a katolikusokat bálványimádóknak és pópista kutyáknak nevezte).

A törökösség vádja: plebem animaverint his verbis. Auditores mei flabit iam melior ventus et praestat, ut totam substantiam nostram amittamus aut Turcae demus ac tandem in votis nostris consolemur;
(híveiket ezekkel a szavakkal buzdították: Tanítványaim, közeleg immár a kedvezőbb idő, és beteljesedik, hogy vagy elveszítjük mindenünket, vagy a török hatalomnak engedjük át, és végre kívánságunk szerint való megnyugvást nyerünk).

A rebelligek támogatása: cum magno applausu rebellibus occurrisse; praestare ipsos rebellibus adhaerere, quam Germanis;
(a késmárki prédikátor nagy rokonszenvet tanúsítva sietett a lázadók elé, és őket a városba, sőt azután a várba is bevezette; [hallotta a késmárki prédikátor szájából:] jobb lenne, ha maguk is beállnának inkább a lázadókhoz, minthogy megmaradjanak a németek mellett).

Tiltott gyűlések tartása: habuisse cum potioribus civibus in templo, clausis portis sua privata conventicula;
([miután a szokásos istentiszteleteket befejezték, ezen lázongó felkelések idején:] a templomban, nevesebb városlakók jelenlétében rendszeresen tartottak magángyűlézéseket zárt ajtóik mögött).

A pozsonyi káptalan tanúvallatási jegyzőkönyvéből /94/–/98/:

A prédikátorok tiltott gyűlései: fatetur praedicantes saepe privata habuisse Comaromii conventicula, quae dum parochus loci impedire volebat, statim certi Calvinistae armatis manibus contra ipsum consurexerunt; fatetur quod cum nuper mandatum domini vice commendantis Comaromiensis publicasset Lutheranis et Calvinistis, ut videlicet a privatis conventiculis et consultationibus desistant, voluerint ipsum lapidare et lapidassent, nisi iudex loci intervenisset; se scire plurima conventicula praedicantium;

(A prédikátorok Komáromban gyakran tartottak magán-összejöveteleket, s midőn ezt a helyi plébános meg akarta akadályozni, bizonyos kálvinisták felfegyverkezve támadtak rá; midőn nemrég a komáromi alparancsnok közhírré tette a lutheránusok és a kálvinisták előtt arra vonatkozó parancsát, hogy tudniillik hagyjanak fel gyűlézéseikkel és tanácskozásaikkal, meg akarták kövezni, és meg is tették volna, ha a helyi bíró közbe nem lép; [a tanú] tud a prédikátorok igen számos összejöveteléről).

A prédikátorok törököségét érintő vád: [se audivisse] praedicantes Comaromienses una cum aliis ad vezirium Budensem recurrisset); Turcarum imperator iuraverit ad stellam et Lunam, salem et panem, mare et pisces, se velle ipsos protegere; scit Petrum Deák sub his motibus cum plurimis aliis praedicantibus ad vezirium Budensem confugisse eiusque patrocinium implorasse; scit quod in anno millesimo sexscentesimo septuageno secundo, dum videlicet dominus episcopus Iauriensis, praedicantem e praesidio Tatensi amovere voluisset, statim Petrus Deák confugit ad vezirium Budensem ibique instabat pro patrocinio;

(a komáromi prédikátorok másokkal együtt a budai vezírhez fordultak; a törökök vezére megesküdt a csillagokra és a holdra, a sóra és a kenyérre, a tengerre és a halakra, hogy őket támogatni kívánja; [a tanúnak tudomása van róla, hogy] a prédikátorok közül Deák Péter igen sok társával együtt a budai vezírhez folyamodott, és annak oltalmáért könyörgött; 1672-ben, amikor tudniillik a győri püspök úr Tata várának prédikátorát állásából el akarta mozdítani, Deák Péter tüstént a budai vezírhez futott, s oltalmáért folyamodott).

Katolikus-gyalázás: catholicos idololatrias, canes papisticos et e regno eliminandos appellaverint et quod pro interitu catholicorum publice oraverint;

(a katolikusokat bálványimádóknak, pápista kutyáknak nevezték, akiket el kellene űzni az országból, és hogy ugyanők [ti. a kálvinisták] nyíltan a katolikusok pusztulásáért imádkoztak).

Rebelliseket segítettek: fatetur convenire solere in pago Szőnyi ibidemque preces instituere pro felici progressu et adventu rebellium; scit Petrum Deák saepius Budae et in Pest cum principalibus rebellibus, ut pote Petrocizio et Paulo Szepessy tractasse et consultasse; Item quod publicas preces instituerint pro felici successu rebellium;

([a prédikátorok] gyakran összegyűltek Szőny falvában, és ugyanott imáikba foglalták a lázadók szerencsés előretörését és megérkezését; Deák Péter gyakran tartózkodott Budán és Pesten a főbb lázadókkal, úgymint Petróczyvel és Szepessy Pállal, és velük tanácskozott; a [predikátorok] a felkelés szerencsés kimeneteléért imádkoztak);

Katolikusok elleni kirohanásaik: in nupero Papensi tumultu omnes imagines in templo existentes per Calvinistas ad minimas partes dissectas et confractas esse;

(minap, a pápai lázongás idején a kálvinisták apró darabokra törték és szaggatták, összetörték a templomi szentképeket).

A győri káptalan tanúvallatási jegyzőkönyvéből /98/:

Katolikusok iránti fenyegetéseik: paulo post venient rebelles cum Turcis et Tartaris in subsidium nostrum, credant papistae res ipsorum male agetur; paulo post venient tempora in quibus persequentur papistae et quod ipse sit aliquot papistas occisurus; [a kajári prédikátor arról beszélt:] majd megérkeznek hamarosan a mi megsegítésünkre a lázadók a törökökkel és a tatárokkal megerősítve; higgyék el a pápisták, hogy a dolgaik majd rosszul állnak akkor); [keszi prédikátor szájából hallotta a tanú:] nem sokára eljönnek azok az idők, amikor a pápistákat üldözik, s ő maga is kész lenne végezni néhány pápistával).

Rebellesek támogatása: esse in magno tripudio quotiescunque audiunt rebellibus feliciter negotium succedere; praedicantes partium superiorum Hungariae correspondere cum rebellibus.

[a lutheránusok és a kálvinisták] nagyon járják a fegyvertáncot, valahányszor azt hallják, hogy előrehaladnak a felkelők dolgai; [a prédikátorok] levelezésben állnak a felső-magyarországi lázadókkal).

Az esztergomi káptalan tanúvallatási jegyzőkönyvéből /98/–/102/:

Katolikusok elleni kirohanásaik: papistae sint-ecclesiae spurii et quod missa sit a diabolo et non a Deo inventa et-excogitata; Ioannes Mahalik [...] dixerit: missam papistarum similem esse excremento humano vel porcino; quidam cognomento Bacek arripuerit venerabile sacramentum ex altari et ad terram prostraverit, prostratum vero sclopo traiecerit, blasphemando his verbis: Si tu es Deus catholicorum, iuves nunc ipsos;

(a pápisták az egyház fattyai, és a misét pedig az ördög, nem pedig az Isten eszelte és találta ki; [tanúk vallották, hogy] Mahalik János [a katolikusok] miséit emberi vagy a disznó ürülékhez hasonlított; [miután a szenicei templomba betörték,] egy bizonyos Bacek vezetéknevű személy elragadta az oltárról a szentséges szakramentumot, a földre tiporta, és a földön heverő szentséget fegyverével efféle istenkáromló szavak kíséretében átdöfte: *Ha te vagy a katolikusok istene, akkor most gyámolítsd őket*).

Rebellisekkel való egyetértésük: quod rebellibus applauserint; praedicantes Modrenses receperint ad se rebelles Szeniczienses;

[a prédikátorok] az elégedetlenségért lelkesedtek; a modori prédikátorok befogadták magukhoz a szenicei lázadókat,

A prédikátorok rebellisekkel fenntartott kapcsolata: praedicantes mutuum habuisse correspondentiam cum rebellibus Szenicziensibus;

([a prédikátorok] levelezés útján kölcsönös kapcsolatban álltak a szenicei lázadókkal).

Tiltott gyűléseik (rebellisek támogatása): praedicantes plurima clandestina conventicula in Levard habuisse plurimosque haereticos ex Moravia, Austria et aliis locis in iisdem conventiculis interfuisse plurimumque applausisse de felici Szenicziensium rebellium successu;

(tiltott összejöveteleket tartottak Lévárdon, amelyekre Morvaországból, Ausztriából s egyéb helyekről igen sok eretnek érkezett; és igencsak örvendeztek a szenici lázadók sikerein).

A prédikátorok a lázadások okozói: praedicantes fuisse primarios authores et concitatores Szenicziensis rebellionis pariter et Turolukensis; praedicantes fuisse primariam causam rebellionis Szenicziensis;

(a szenici felkelést, miként a turolukait is, a prédikátorok kezdeményezték és szították; a prédikátorok voltak a szenici lázadás elsődleges okozói).

A prédikátorok törökössége: se scire, quod praedicans Szeniczensis Turcam Ujuariensem in subsidium et succursum per literas suas sollicitaverit; scit quod prae manibus dictorum rebellium sunt repertae certae literae Turcicae, manifestam correspondentiam cum Turcis continentes.

(a szenici prédikátor levelében az újvári török segítségét és támogatását szorgalmazta; az említett felkelők kezében találtak bizonyos török nyelvű leveleket, amelyek a törökökkel való kapcsolattartást nyilvánvalóan bizonyítják);

Hont vármegye szolgabírájának és esküdtjének tanúvallatási jegyzőkönyve /102/–/104/:

A prédikátorok törökössége (s ellenszegülésük): scit quod praedicans Ieineiensis confugerit ad begum Neogradiensem, implorando ipsius patrocinium, ne videlicet permittat ipsum ac reliquos praedicantes Posonii coram iudicio iuri stare assecurabatque idem praedicans praefatum begum, quod omnes velint Turcis ad-

haerere; praesentem fuisse, quando praedicans Ienoiensis [...] ad begum Neogradiensem confugerit, eundemque begum assecuraverit, quod omnes Turcis adhaerere, imo Mahometiznum etiam amplecti velint, dummodo ipsos protegat et non permittat ad iudicia Posoniensia comparere;

(a jenői prédikátor a nógrádi béghez menekült oltalmáért könyörögve, tudniillik, hogy akadályozza meg, hogy őt és a többi prédikátort a pozsonyi ítélőszék elé állítsák, s hogy ez a prédikátor arról biztosította a fentebbi béget, hogy mindannyian a törökök hívéül kívánnak szegődni; a jenői prédikátor a többi prédikátor nevében a nógrádi béghez sietett, és a béget biztosította róla, hogy valamennyien a török hívei lesznek, sőt a mohamedán hitet is készek felvenni, csak oltalmazza meg, s ne engedje őket a pozsonyi törvényszék színe elé állítani).

Az egri káptalan által felvett tanúvallatások /136/–/140/:

A prédikátorok a lázadások okozói: praedicantes fuerint causa ipsius rebellionis; verissimum esse non postremas causas et incentores fuisse et esse huius rebellionis praedicantes; praedicantes fuisse primas causas huius rebellionis; praedicantes incentores et concitatores fuisse huius rebellionis; publicae pacis et tranquillitatis turbatores in hac rebellionem fuerint primaria causa praedicantes; pacis et tranquillitatis turbatores rebellionisque incentores fuerint praedicantes;

([mindenütt úgy tudják, hogy] e lázadás előidézői a prédikátorok voltak; a prédikátorok nem utolsó előidézői és szítói voltak e zendülésnek; a prédikátorok voltak ennek a lázadásnak a fő okozói; a közbéke és a köznyugalom megzavarói – ezen zendülés legfőbb okozói – a prédikátorok voltak; a prédikátorok voltak a béke és a közrend megzavarói, és a lázadók felbujtói).

A prédikátorok kapcsolata a rebellekkel: de adventu rebellium gavisos fuisse plurimosque ipsorum in castris rebellium extitisse; plurimos praedicantes fuisse et esse inter rebelles eosdemque vel maxime contra catholicos saevire;

(örvendeztek a lázadók megérkezésének, s igen sokan közülük az elégedetlenek táborában is ott voltak); [a prédikátorok közül] sokan csatlakoztak a lázadókhöz, most is közéjük tartoznak, és legelvakultabban acsarkodnak a katolikusok ellen).

Támogatták a rebelleket: praedicans autem Cibiniensis fuerat ipsorum principalis animator, ipseque cum aliis duobus praedicatoribus dirigebat tormenta contra militiam suae Maiestatis;

(a kisszebeni prédikátor volt a legfőbb lelkesítőjük – két prédikátor társával együtt személyesen fordította az ágyúkat Felséges Urunk katonasága ellen).

Harcra buzdító szerepük a katolikusok ellen: plurimos praedicantes fuisse et esse inter rebelles eosdemque vel maxime contra catholicos saevire; se scire oculisque vidisse plurimos praedicantes, scholarum rectores et companos fuisse in castris rebellium mutuumque correspondentiam cum iisdem habuisse; praedicans Cibiniensis, postquam ad civitatem venerant rebelles, perfracta ecclesia arripuit in altari ciborium cum venerabili sacramento, quod hinc inde per terram dispersit. Item quod patrem Ciprianum catholicum, totaliter exuerint osque ipsius fimo equino repleverint; (a prédikátorok közül sokan csatlakoztak a lázadókhöz, most is közéjük tartoznak, és legelvakultabban acsarkodnak a katolikusok ellen; igen sok prédikátor, iskolamester és társaik ott voltak az elégedetlenség táborában, és [a tanú tudja, hogy a prédikátorok] velük kölcsönösen leveleket váltottak; a kisszebeni prédikátor, miután a lázadók a városhoz értek, betörve a templomba megragadta az oltáron a cibóriumot a szent szakramentummal együtt, s azt a földön szanaszét szórta. Továbbá, hogy a katolikus Ciprianus atyát teljesen lecsupaszították, és a száját lótrágyával tömték tele).

A csornai konvent által felvett tanúvallatások /140/–/160/:

A prédikátorok szövetsége a tudatlan köznéppel (plebs): confoederationem praedicanum cum suis auditoribus; plebem Lutheranam et Calvinisticam ita esse confoederatam cum praedicanibus, ut quidquid praedicanes velint, parata sit ea omnia exequi; plebem Lutheranam et Calvinianam esse confoederatam cum praedicanibus in omnibusque ad nutum praedicanum esse obsequiosam; adeo esse plebem confoederatam cum praedicanibus, ut parata sit sanguinem fundere pro illis; plebem praedicanibus esse confoederatissimam in summoque secreto tenere ea, quae a praedicanibus ipsis proponuntur;

(a prédikátorok és híveik szoros összeszövetkezését [elismeri] a lutheránus és a kálvinista köznép és prédikátoraik olyannyira egymás szövetségesei, hogy bármit készek végrehajtani, amit csak a prédikátorok kívánnak tőlük; a lutheránus és a kálvinista sokaság összeszövetkezett a prédikátorokkal, és mindenben prédikátorai parancsának engedelmeskedik); a sokaság olyannyira összeszövetkezett a prédikátorokkal, hogy vérét is kész ontani értük; a köznép összefonódott a prédikátorokkal, és amit a prédikátorok mondanak, azt a legnagyobb titokban tartja).

Tiltott gyűlések tartása: conventicula clandestina et nimium secreta saepissime habuerunt; clandestina conventicula adhibitis primariis auditoribus suis saepius habuerunt;

(gyakran tartottak titkos és szerfölött rejtett tanácskozásokat; gyakran tartottak előkelő híveik részvételével titkos tanácskozásokat);

A prédikátorok törökössége: non haberemus aliunde succursum, sufficiet nobis succursus Turcarum imperatoris, qui proteget nos et Deus ipsum adferat una cum Tartaris quantocius; certas contributiones inter se indixisse;

([a takácsi prédikátor szájából hallotta:] még ha – úgymond – máshonnan nem lenne is segítségünk, elégséges lesz számunkra a török császár támogatása, aki megvédelmez bennünket, és Isten hozza el mihamarabb a tatárjaival).

Rebellisek támogatása: se animaverint adventu rebellium ; pro felici item rebellium adventu et publicas preces et ieunias indixisse; certam summam pecuniae collegerint et rebellibus miserint;

(a lázadók eljöveteléért lelkesedtek; a felkelők szerencsés megérkezéséért könyörgéseket és böjtöt tartottak; bizonyos pénzüsszeget gyűjtöttek és azt eljuttatták a lázadónak).

Katolikusok iránti fenyegetéseik: publice dixerint, si talem modum haberent contra catholicos, sicut catholici contra ipsos, huc usque omnes catholicos trucidassent;

(nyilvánosan hangoztatták,) ha ugyanazt vennék mértékül, amit a katolikusok ellenük, mára már az összes katolikust lemészárolták volna.

A prédikátorok szövetsége Vitnyédivel: Vitnedium fuisse caput cum praedicanibusque secretam habuisse correspondentiam; Witnedium, summum patronum et protectorem praedicanum fuisse eundemque cum praedicanibus correspondentiam habuisse; praedicantes omnino correspondisse cum Vitnyedio eundemque quasi pro summo patriarcha reputasse; Vitnyedium magnam habuisse correspondentiam cum praedicanibus; praedicantes arctam familiaritatem et correspondentiam habuerint cum rebelle Vitnedio; praedicantes cum rebelle illo Vitnyedio, mutuum et secretam correspondentiam habere;

(Vitnyédi István volt a fő emberük, és a prédikátorokkal titkos levelezésben állt; Vitnyédi István volt a prédikátorok legfőbb patrónusa és támogatója, és kapcsolatban állt a prédikátorokkal; leveleztek Vitnyédivel, és őt mintegy a legfőbb pátriárkájuknak tartották; Vitnyédi kiterjedt levelezést folytatott a prédikátorokkal; prédikátorok bizalmas viszonyban és kapcsolatban voltak a lázadó Vitnyédivel; a zendülő Vitnyédivel kölcsönös és titkos levelezést folytattak).

Katolikusok elleni kirohanásaik: se audivisse ex ore Calvinistarum, dum in processione sacerdos portasset venerabile sacramentum, clamabant: *Ecce quomodo portatur idolum papistarum*, blasphemiam contra fidem catholicam, appellando eam fidem diabolicam, fidem caninam; quoad applausum rebellium et comminationem contra catholicos et conventiculorum celebrationem fatetur per omnia directe;

(miközben a pap a körmenetben szent szakramentumot vitte, ők [a kálvinisták] ezt kiáltozták: *Íme, na lám, hogy viszi a pápisták bálványát*); [a prédikátorok híveikkel való összeszövetkezéséről, továbbá] a katolikus hitvallás elleni istenkáromlásukról – minthogy ezt a hitet ördög szüleményének, hitvallóit pápistas kutyáknak nevezik, hasonlóképpen a lázongást övező ujjongásról, a katolikusok elleni fenyegetőzésről, [a tanú] mindenben határozott vallomást tesz).

A prédikátorok tiltott gyűléseket tartottak: quantum vero ad confoederationem plebis cum praedicantibus, privata conventicula et applausum rebellium fatetur directe uti alii praecedentes; rebellibus nimium applauserint, cum manifesta comminatione contra catholicos facta; (a köznépnek a prédikátorokkal együtt tartott magán-összejöveteleit és a lázadók iránti lelkesedést illeti, azt, amiként a többi, őt megelőző tanú is, ugyanúgy határozottan vallja; gyakorta lelkendeztek a lázadókat éltetvén, és közben egyértelmű fenyegetéseket hangoztattak a katolikusok ellen).

A veszprémi káptalan tanúvallatási jegyzőkönyvéből /160/–/172/:

A prédikátorok szövetsége: non tantum plebs, sed etiam nobiles et officiales acatolici sunt confoederati praedicantibus; (nemcsak a köznép, hanem a nemesek és az akatolikus tisztviselők híveivé váltak a prédikátoroknak.

Katolikusok elleni kirohanásaik, s a felkelőkkel való kapcsolatuk és törökösségük: contra catholicos comminationem per omnia fatentur directe; clamabant pleno ore: *Trucidemus omnes nequam filios papistas et eorum sacerdotes et demus tributum Turcis, qui proteget nos.*

([a tanúk egy véleményen vannak, hogy a prédikátorok] a katolikusok ellen fenyegetőznek; teli szájjal azt kiáltozták: *Öljünk meg minden semmirekellő pápistafit és azok papjait, és adózzunk a töröknek, az majd gondoskodik az oltalmunkról*).

Tiltott gyűléseik: clandestinorum conventiculorum crebram celebrationem; praedicantes crebra habere conventicula, adhibitis primariis auditoribus et eorum fautoribus, quid autem concludant ignorat, cum talia in maximo secreto teneant; (gyakran tartanak titkos összejöveteleket; a prédikátorok gyakran tartottak titkos gyűlézéseket bevonva tekintélyes híveiket és pártfogóikat; azt azonban, hogy milyen eredményre jutottak, nem tudja, mivel az ilyen gyűléseket a legnagyobb titokban tartották).

Rebelliszek támogatása: sint Deo laudes totum exercitum caesareum deleverunt rebelles, timet iam caesar, sed paulo post melius timebit; fatentur quod Calvinistae Vesprimienses saepius se proripuerint ad arma parati existentes ad rebellionem et tumultum; item rebellium aggratulationem; adventum rebellium cum desiderio exspectaverint eorundemque felici successui applauserint; [mind a prédikátorok, mind a híveik vakmerően kijelentették:] *Isten dicsőségére legyen, hogy a lázadók az egész császári sereget megsemmisítsék; és retteg már a császár, de hamarosan még jobban reszket majd;* [azt vallja, hogy] a veszprémi kálvinisták gyakran ragadtak fegyvert, késznek mutatkozva a felkelésre és a zendülésre; sóvárogva várták a felkelőket, és hogy [az akatolikusok] azok sikeres előrehaladását megünnepelték).

Más, korábbi, ugyanebben a jegyzőkönyvben is „felhasznál” iratokban gyakran szerepelnek női tanúk is. Előfordulásukat tekintve kihagyásokkal élt az 1674-es jegyzőkönyv összeállítója. A veszprémi káptalan által felvett, a jegyzőkönyvben /160–/170/ kihagyásokkal – az 1. sorszámtól a 179. sorszámig – közölt vallatások között Puczín Rosina,²¹¹ Tarka Erzsébet,²¹² Magor Éva²¹³ és Andorján Anna²¹⁴ csupán az 1674-ben „beválogatott” tanúk.²¹⁵

E legkiterjedtebb létszámú tanúvallatási dokumentummal kapcsolatban megjegyzem viszont, hogy e jegyzőkönyvben felhasználttal azonos tanúvallatási jegyzőkönyvmásolatban annak leltem nyomára, hogy a textusban olvasható, tanúskodó férfiak hitestársa is mint tanú, számos esetben szintén előfordult. Czeglédi Zsuzsanna (Gál János /96/ hitestársa); Komáromy Erzsébet (Horváth Gergely /98/ hitestársa); Magyar Judit (Szalamonváry János /160/ hitestársa); Horváth Judit (Ernest Pál /162/ hitestársa); Érsek Erzsébet (Húsvéth György /162/ hitestársa); Győri Zsuzsanna (Ötvös György /164/ hitestársa); Horváth Katalin (Bende János /164/ hitestársa) a „szerkesztett” változatból, amelynek egyik nyersanyaga ez az ismertetett irat lehetett, az 1674-es perjegyzőkönyvből ekként tehát kimaradtak, vallomásaikat, személyüket nem vették át.

²¹¹MOL G 10/124/a (Tanúvallomások, perek) 17. d. Az irat másolat, dátum nélküli. A tizenkettedik tanú /98/: Rosina Puczín, egregii Danielis Pontel civitatis Baziniensis capitanei consors.

²¹²A hetvenhatodik tanú /152/: nobilis domina Elisabetha Tarka consors nobilis Michaelis Fierer.

²¹³A hatvankettedik tanú /150/: nobilis domina Eva Magor, consors egregii Gregorii Turi.

²¹⁴A százharmincegyedik tanú /156/: nobilis domina Anna Andorjan, consors egregii Sigismundi Szinti ex Osztay Aszonffalva.

²¹⁵A latin szó ez esetben nem a testvér, rokon értelemben, hanem hitestárként értelmezhető. Erre következtethetünk abból, hogy női tanúnál mindig jelölik, kinek a házastársa, hitestársa (*consors*), talán a vallomásokat tekintélyesebbé téve vagy inkább a tanúk számát növelve.

Lásd a Függelékben közölt latin szöveget /168–/170/ ugyanakkor: a 89. sorszámmal és a 130. sorszámmal megnevezett tanúk között elhelyezkedő sorszám alatt megjelölt tanúvallomást tevő férfiakat sem neveznek meg itt következetesen a hasonló ügyben készült, egyébként azonos személyeket és szövegeket tartalmazó korábbi iratból. (Miközben persze ugyaninnen a nők közül viszont a 89. sorszám és a 130. sorszám között a 96. sorszámú Hegedűs Katalint (Roboz Benedek hitestársa), a 105. sorszámú Motosonszki Annát, a 111. sorszámú Győri Zsuzsannát, a 119. sorszámú Horváth Juditot, a 120. sorszámú Szalai Juditot (Szabó János hitestársa) is mellőzték ugyanezekkor.

A tanúvallatás a perben bíróságon kívül történt, de az erre való felkészülés, azaz a megfelelő tanúvallatási jegyzőkönyvek kollektumának elkészíttetése folyamatos volt, és – miként említettem – minden bizonnyal már korábban elkezdődött. A káptalanok megbízása szerint a vasi káptalan, a szepesi káptalan, a pozsonyi káptalan, a győri káptalan, az esztergomi káptalan, (utána Hont megye tanúvallatásai), az egri káptalan, a csornai konvent, a veszprémi káptalan (majd vármegye) következnek tanúvallatási jegyzőkönyveikkel.

A szerkesztett jegyzőkönyv-kolligátumokból következtetéseket, általánosan érvényes megállapításokat nehéz lenne levonni, viszont kérdések feltevésére annál inkább inspirálhatnak.

A tanúvallatások szerkesztése némiképpen értelmezi az uralkodói rendelet talányosságát (Lőcse, Késmárk, Sopron kiemelését). A felső-magyarországiak és az alsó-magyarországiak (Dunán túliak) között „aktualizálható” vádakként maradt meg a szövetkezés „lehetősége”.

A Vitnyédi-üggyel való rebelliós folyamatosságot érzékeltetik a vasi káptalan a jegyzőkönyvbe elsőként szerkesztett /92/, ún. tanúvallatási kolligátumai. A „gyanús” kapcsolatrendszer keretén belül emelnek ki bizonyos helységneveket: Késmárk, Komárom, Szenic, Turoluka, Kisszeben, Debrecen, Pápa, Szentgrót, Veszprém. Az egri káptalan vallatásai az 1670. április 9-én meginduló felső-magyarországi felkelés idejére (kb. 1670. június közepe, amikor Bocskay István már átszaladt a Tiszán) mennek vissza, ezt erősíti az is, hogy Czeglédi 1670 tavaszán tett erdélyi útjára²¹⁶ utal 1674-ben hivatkozás /138/. Terveik a hírek szövevényében az irrealitásig felerősödvé is be-

²¹⁶Pauler Gyula szerint (*Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, i. m., II, 296–297. A breznóbányai gyűlés (1670. január 28.) volt az első nyilvános lépés, szövetséget létrehozni a Dunán túli és a felső-magyarországi vármegyék közt. A 13 vármegye németellenességében, a kandiai háború befejezése utáni török segítségben bizakodó mondat Czeglédi István (vagy más prédikátor) szájából ekkor hangozhatott el (Uo., 298), s a koholt levelek egyike egy mondattal ezt a közhangulatot adja vissza. Vitnyédi István Keczer Ambrushoz írott 1669. december 30-i levelének soraiban idéződik fel: „Mivel pedig a kösség lelki tanítótól dependeál, és arca domini praecedebat. Azok legyenek mindenütt optimis modis et formis inditók. Illi verbo, nos opere et gladio. Isten megsegít bennünket” /76/.*

kerülhetnek a vádak közé (némi áttétellel mint közvetlenül az uralkodót fenyegető veszedelem). Példa erre, amikor Bécs elfoglalásának terve mint a titkos gyűlések szándéka (/114/, /116/) fogalmazódik meg a perben.²¹⁷

Anélkül, hogy a körülményeket részleteznék, lényegében nem is kérdeznék rá, erre vonatkozó kérdőpont nincs, egy-egy atrocitást viszont kiemelnek mindkét rebelliós területen, így például Dunán túliak *tumultusa* közben Zalaszentgrót plébánosának megölése,²¹⁸ a nyitrai Turolukán az egri püspök testvérének, Bársony János ítéltömlőnek meggyilkolása.²¹⁹

1670–1671-ben, ha csak egyetlen tanú akadt egy esethez, a gyanúsított még nem került cítálásra. Valamiféle szelekció a jegyzőkönyvben is érvényesül, mert a tanúk számával igyekeznek leginkább az előfordulást igazolni, a kiválasztott eseteknél pedig a tény erősíti a vádat, hiszen konkrétan ezekre vonatkozó tanúkihallgatások nem is kerültek a perbe. A korszak tanúvallatási jegyzőkönyveinek (személyek, vallomásuk) azonosságai, megfelelései alapján arra következtethetünk, hogy a későbbi perek „gyanú-okai” 1670–1671-ben szinte készen álltak. Bizonyos tanúk 1671-ben felvett, magyar nyelvű vallomásokban fordultak elő, lásd Ráth Károly már említett közlése,²²⁰ más tanúkra a csornai konvent és a veszprémi káptalan magyar nyelvű vallomásaiban leltém levéltári iratcsomókban.²²¹

Arra is van példa, hogy a magyar nyelven felvett tanúvallatások – a többszöri megegyezéseken túl – a latinra fordítás során a jegyzőkönyvben többlet-információkkal egészülnek ki, vagy éppen elmarad egy-egy mondat. A katolikusok elleni gyalázkodás (Csúzi Pál esetében) lesz abból a mondatból /140/, amely eredetileg azt tartalmazta, hogy a lutheránus és kálvinista köznép között „a káromkodás közönséges volt”. Borbély István /144/ vallomásából viszont 1674-ben, a vizsgált jegyzőkönyvben hiányzik az a mondata: „*hallotta, hogy bolondok volnának az praedikátorok ha farkas kaszára fölmennének mostan Pozsonyba.*”

A fentebb említett Gorub Péter vallomásából /160/ alább egymás mellett idézem a „témaköröket”, azaz a fennmaradt magyar nyelvű másolat mondatait és a perben ugyanezen vallomástevőtől latinul megszerkesztett tanúvallatás szövegét.

²¹⁷Erre vonatkozóan a tanúvallomásokban nem találkozunk információval, s más források kérdőpontjai között sem. A vád kétszer veszi adottnak ezt a bűnüket.

²¹⁸Egyetlen tanúval erősítik meg a vádat /142/; Szentgróton mindenesetre 1673-ban a végház prédikátorának eltávolítására katonákat vonultattak fel, talán éppen az ellenállások egyik következménye, hogy az uralkodó a vallásgyakorlataikat engedélyező rendelet kiadására kényszerült.

²¹⁹A vádat a perben egyetlen tanúvallomás /100/ erősíti meg.

²²⁰Az összevetést elvégeztem: *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., 140.

²²¹Lásd 207. jegyzet. MOL G 10 (Tanúvallomások, perek).

„tudja, hogy Losonczi István²²² az másik prédikátorral és Vitnyédivel correspondentiájok volt, és készek az párt ütésre. Tudja aztis hogy az egész kálvinisták készek az párt ütésre, mert azelőtis kitszer föl atták Veszpremet, az kapitanytis ki akarták vetnyi.” = /160/: *se intellexisse pro certo, quod praedicans Vesprimiensis Stephanus Losonczy cum aliis praedicatoribus, item Soproniensibus et rebelle Vitnyedio correspondendo, rebellare voluerint. Item scit quod plebsque Calvinistica sit parata et disposita ad rebellandum. Hoc addito quod antea etiam tempore similibus tumultuum, binis vicibus tradiderint haeretici praesidium Vesprimiense hostibus suae Maiestatis capitaneumque catholicum, Paulum Zichy, ex propugnaculo volebant deiicere, quod fidelitatem suae Maiestati servare voluerit. Et nunc etiam hoc idem attentare machinantur.*²²³

„tudgya hogy az és magok tetzésére és akarattyokra hajtották az kösséget az praedikátorok; hozzá tévén hogy az Istennek sem olyan engedelmessek az kálvinisták mint az praedikátoroknak.” = /160/: *Item fatetur plebem adeo esse praedicatoribus confoederatam, quod nec Deo sit ita obediens, sicut ipsis.*²²⁴

„tudgya hogy tegnapis élést szettek az kálvinisták Veszprémben az profugus praedikátoroknak. Tudgya és hallottais veszprémi kálvinista tisztviselőtül és praedikátoroktulis: ma holnap meg segít Isten bennünket, az erdeliek ki jönnek, és semmi nem lészen abbol, azmit a pápisták akarnak. Hallotta, hogy pénzel segítették az rebelliseket, es az Vitnyeditis.” = /160/: *Item audivit pro certo, quod evangelica confessio certum pecuniarium subsidium miserunt rebellibus, sicut et rebelli Vitnyedio antecedenter.*²²⁵

„tudgya hogy proscriptus praedikátorokat tartanak az veszprémiek, és hogy Losonczi [Farkas] Jánost is²²⁶ [...] Ad nonum: tudgya hogy sereggel késérték

²²²Feltehetően Losonczi Farkas János névelírása. Személye azonos a berencsiek 1672-ben elűzött lelkészével, aki Kocsra majd Veszprémbe menekült, ahol Bátorkeszi István mellett lelkészkedett.

²²³„Biztos tudomása van róla, hogy Losonczy István veszprémi prédikátor a többi lelkészszel, így a soproniakkal és a lázadó Vitnyédivel fenntartott kölcsönös kapcsolata révén akart lázadást szítani. S arról is, hogy a kálvinista köznépet felkészítették és megszervezték a zendülésre, hozzátévén, hogy ezt megelőzően, hasonló zendülések idején is már kétszer egymás után Felséges Uruk ellenségének kezére adták Veszprém erősségét, és az ottani katolikus kapitányt, Zichy Pált azzal fenyegették, hogy letaszítják a bástyáról, mivel nem tagadta meg a Felséges Uruk iránti hűséget, és hogy most is azon mesterkednek, hogy effélét kíséreljenek meg.”

²²⁴„Ugyanő vallja, a köznép annyira szoros szövetségben van a prédikátorokkal, hogy már Istenre sem hallgatnak annyira, mint rájuk.”

²²⁵„Szintén ez a tanú bizonyossággal hallotta, hogy az evangélikus hitvallás bizonyos pénzbeli segítséget adott a lázadóknak, miként ezt megelőzően a zendülő Vitnyédinek is.”

²²⁶Pongrácz János váci püspök, a templomot elfoglalva, 1672. január 16-án üzte el Nagyszombatról. Egyébként ekkor rendelettel üzték el az érsekség területéről az evangélikus lelkészeket. Lásd még 222. jegyzet.

Losonczi Istvánt.” = /160/: *Nuper turmatim comitabantur praedicanem Stephanum Losonczium*²²⁷ *iudicialiter proscriptum, dum autem hic fatens demandasset, ut aliquot ipsorum comitarentur dominum capitularem ad citandum praedicantes exmissum, nullus eorum volebat obedire, quin potius scabiose sunt de ipso locuti.*²²⁸

„[...] tudgya hogy az kálvinistaság magánál tartotta az rebellisektől és magoktól levél hordozó postáját.” = /160/: *Item scit quod helvetica confessio intertenuerit certum tabellarium, qui rebellibus literas deferebat;*²²⁹

„tudgya hogy minden móddal azon vannak az kálvinisták, hogy az pápistákat el törüllyék.” = /160/: *[...] tantam esse evangelicorum contra catholicos confoederacionem, ut si possent, omnes catholicos una hora interimerent [...].*²³⁰ A folytatás már csak az 1674-es tanúvallatásban olvasható „aktuális téma.” Uo. /160/: *conclusumque esse inter officiales Wesprimienses haereticos, ut omnes catholicos milites ex-authorent et haereticos in locum catholicorum suscipiant.*²³¹

A számos vitélő tanú (*egregius*) előfordulása kapcsolatos lehet azzal, hogy a seregbírák vagy seregjegyzők által a seregbíróságokon előforduló büntetőperes eljárásokhoz szedett bizonyságokból is válogattak ennél a pernél. (1670-ben Léván Csáky Pál kapitány a vallomások felvételét abból a célból rendelte el, hogy kiderítse, ki volt az esztergomi, törökökkel vívott összeütközés kezdeményezője, a neki alárendelt lévai végváriak vagy az ellenséges török végház katonái.)²³²

Előfordul a per személynevei kapcsán, hogy egy-egy katonáról más források a szöveget érdekesebb megvilágításba helyezik: a titkos gyűlések tartásáról valló Laszkay András /164/ veszprémi vicekapitányt²³³ azonosnak vélem Laskói Andrással.

²²⁷A névtévesztést is átveszi a jegyzőkönyvbe szerkesztett irat.

²²⁸„A minap csapatosan kísérték Losonczi István törvényesen száműzött prédikátort, s amikor e vallomást tevő azt kérte, hogy közülük néhány kövesse a prédikátorok perbe idézésére kiküldött káptalani embert, senki sem akart engedelmkedni, sőt inkább durva szavakkal illeték.”

²²⁹„Aztán elmondja, a helvét hitvallás bizonyos futárt tartott készenlétben, aki a lázadókhoz közvetítette leveleiket.”

²³⁰„Hozzáteszi még, hogy olyan erős az evangélikusok eltökéltsége a katolikusok ellen, hogy ha módjukban állna, egyetlen óra alatt végeznének valamennyi katolikussal [...]”

²³¹„Hallotta még, hogy a veszprémi várórség eretnek tisztjei azt a határozatot hozták, hogy minden katolikus katonát eressenek szélnek, és a helyükre eretnekeket fogadjanak fel.”

²³²Vö. PÁLFFY, *Katonai igazságszolgáltatás, i. m.*, 139.

²³³A bécsi hadvezetés és az osztrák rendek által legfontosabbnak ítélt végvidéki főkapitányi posztokat – a győrit, a komáromit, a horvátot és a szlavónt – az egész 16–17. században idegen nemzetiségű (főként osztrák, német és olasz) főtisztek látták el. Győrben és Komáromban azonban a haditanács a nagyszámú magyar katonasággal való kapcsolattartást magyar főkapitány-helyettesekkel (a vicegenerállissal, illetve a naszádosfőkapitánnyal) biztosította, akik mindig tapasztalt, a végeken edződött magyar nemesek voltak. PÁLFFY Géza, *A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században*, Történelmi Szemle, 41. évf., 1999, 3–4. sz., 331–367.

Laskói András mint alkapitány, 1662-ben, nem lévén seregbíró, annak feladatait látta el (főkapitánya nevében mint magistratus léphetett fel a kihágásokat elkövető katonákkal szemben). Személye annál is inkább érdekes, mert – még ugyanazon, a veszprémi káptalan által felvett tanúvallatási jegyzőkönyvön belül – később elítélő „jelentés” szől – feltehetően – róla is /170/, mint aki a veszprémi vár kulcsait egy kálvinista diákra bízta.²³⁴

A komáromi nemes Huszár Mátyás /156/ a prédikátorok gyakran tartott ottani magán-összejöveteleiről vall,²³⁵ s arról, hogy midőn ezt a helyi plébános meg akarta akadályozni, bizonyos kálvinisták felfegyverkezve támadtak rá. Komárom a hírek áramlása, a dunai összeköttetés miatt is fontos hely, tekintélyes tehát az ottani valloást tevő személye is. Huszár Mátyást azonosnak vélem a naszádos vajdák egyikével (1664), a későbbi seregbíróval.²³⁶

Már Pauler Gyula, amikor a Wesselényi-szervezkedéshez vezető okokat elemezte, a legfontosabb szereplőket bemutatván a 13 felvidéki vármegye (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Abaúj, Borsod, Torna, Gömör, Heves, Szabolcs, Szatmár) és különösen Kassa, Eperjes, Bártfa, Lócse, Kiszseben, Szatmár és Németi protestantizmusát, hangadó köznemességének szerepét mélyrehatóan taglalta, s azt is, hogy az 1670-es tanúvallomások „értékelésében” is fontos volt az a tény, hogy „az eretnekek túlnyomó többségben vannak a katolikusok felett”.²³⁷

A tanúkihallgatások szövegében általában a „tárgyi tényállásra” szorítkoznak. A szóhasználatot illetően az *oculis suis vidit* („saját szemével látta”) ötszöri előfordulásán²³⁸ kívül az egyes szám harmadik személyű és általános értelmű *an sciat, viderit, vel pro certo audivit testis* kifejezések ismétlődnek bennük. Ötvenöt alkalommal fordul elő a *scit* (tudja), négy alkalommal a *vidit* (látta), negyven alkalommal fordul elő az *audivit* (hallotta) szó. A hírek áramlásának tehát a perben is jelentősége van, azonban mivel nem ismert, hogy mikori és mely kérdőpontra kérdeztek rá, az extractus ez esetben is általánosítással él. A gyanú-ok (*indicia*) elegendőnek bizonyult, az egyeb

²³⁴PÁLFFY Géza, *Katonai igazságszolgáltatás, i. m.*, 232, 156: Sokszor a „vitélő törvényszékek” bírái és jegyzői voltak az egyedüli személyek, akik a katonák közül ismerték a betűvetés tudományát, lehet, hogy ebben az esetben éppen a várkapitány levelezésének bonyolításában segítő jegyző az a bizonyos diák.

²³⁵A komáromiak már 1672 elején folyamodtak a templom és a prédikátor visszaadásáért és a szabad vallásgyakorlatért. 1672 márciusában ferenceseknek adják át a templomot (*collatio*).

²³⁶Írásbeli ügyek intézésében külön jegyző segítette. Vö. PÁLFFY, *Katonai igazságszolgáltatás, i. m.*, 226.

²³⁷Pauler Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, i. m.*, I, 62.

²³⁸A dócsi Czermák Mihály tanúnál /100/, a Morvay Pál tanúnál /104/, aki a nógrádi bég keresztény foglya volt, vitélő Bertóthi Sámuel és nemes Korponai Miklós tanúknál /140/, végül a csornai konvent által felvett tanúvallatásokban a százharmincketedik tanúnál, Vincze Ferenc tanúnál /156/.

bizonyítási eszközök hiányosságát a tanúk magas számával próbálták ellensúlyozni. A vallomások nem azt szolgálták, hogy az eseményeket rekonstruálják, a tanúk szerepe egyszerűen annyi volt, hogy a bíróság hitet tegyen a perbe idézettek bűnössége mellett. A tanúk rövid elbeszélései olykor nem is azonos eseményekhez kapcsolódtak, a jegyzőkönyv (8 eset kivételével) *sub iuramento* forma használata nélkül idézi szövegeiket, amelyek a bűnök közé sorolható események valamelyikére vonatkozó kérdésre felelnek.

A tanúvallatásokból készített kolligátum alapján a kihallgatott több száz tanú lényegében ugyanarról az egy-két vádpontról beszél, a tanúk perszonális jellemzőit pedig egyszerűen mellőzték, sőt nem is rögzítették külön a vallomásokat, mondván, az előtte szólóéval (*fatetur per omnia, uti immediate praecedens testis; fateturfassus est uti immediate praecedens testis*) azonos volt.

A perbe fogottakra vonatkozó vádak, ha látszólag személyhez kötődnek is, csak általánosságokként összegződnek a tanúvallatásokban: Mark György /142/: *Turca cum Tartaris et Transylvanis iam brevi venient contra catholicos, caesarem et brachatam ipsius militiam. [...] Item quod publicas preces instituerint pro felici adventu Transylvanorum et rebellium*; Rác Ferenc /162/: *adventum rebellium cum desiderio exspectaverint eorundemque felici successui applauserint*; Kinperger János /166/: *item aggratulationem rebellium fatetur directe*; Lakatgyártó János /168/: *saepius biberunt pro sanitate rebellium eorumque felici successu. Item quod Stephanus Török et Georgius Szinai expediti fuerant in Transylvaniam per acatolicos*; Mészáros Mátyás /168/: *adventum rebellium et Transylvanorum cum desiderio anhelent*; Takách Tamás /168/: *adventum rebellium et Transylvanorum cum desiderio anhelent*; Szakállos István /168/: *adventum rebellium et Transylvanorum cum desiderio anhelent*; Zábrághi Péter /170/: *se animaverint adventu rebellium et Transylvanorum*.

A hírek manipulálásának példája Mogyoróssi György vallomása. Egyrészt, mert egyedül nála bukkan fel a tanúvallatásokban a jóval korábbi idők bizakodása a francia segítségnyújtásban, s ide sorolható az is, hogy a szilvágyi prédikátor szájából hallott esetről (500 prédikátor, mint egy csapattest felvonulásáról) tesz említést. *Item quod se adventu Transylvanorum et Gallorum animaverint. Item audivit ex ore praedicantis Szilvagyiensis, quod quingenti praedicantes convenerint ad pagum Moha ibidemque habita consultatione, expediuerunt certos ablegatos ad Turcas pro subsidio* /170/.²³⁹

A 179. sorszámú tanúval zárva a felsorolást, az összefoglalás /170/ ugyanott, a hangoztatott „terjedelmesség elkerülése érdekében” már a tanúk részletes felsorolása nélkül, egyöntetű vallomásként tesz említést arról, hogy „a prédikátorok és híveik

²³⁹ „Tudja továbbá, hogy [...] az erdélyiek és a franciák érkezésével biztatták egymást. Halotta aztán a szilvágyi prédikátor szájából, hogy ötszáz prédikátor jött Moha vidékére, és az ott tartott tanácskozásról útnak indítottak bizonyos követeket a török támogatás megnyerése érdekében” /168/.

csalhatatlanul egymás szövetségesei, hogy egymást a rebellesek és az erdélyiek eljövetelével lelkesítik, sőt még a törökök oltalmával (*patrocinium Turcarum*) is hitegetik.

1670-ben hosszú listák készülnek azokról, akik gyanúba keveredtek a felső-magyarországiak közül, köztük prédikátorok előbb Zemplén, Torna, Abaúj területéről, Gömör, Borsod, Torna, Sáros, Szepes, Zemplén, majd trans Danubiana, azaz Győr, Komárom, Sopron, Moson területéről. Az egri káptalan végzi a citációt és folytatja le a vizsgálatokat.²⁴⁰ A gyanúsítottak között a tanúvallatások sorában (*Nomina suspectorum quorum scilicet seditio vel coniuratio e collectis per Fiscum Regium authenticis attestacionibus elucidari possunt*) érdemes felfigyelnünk arra, kiket soroltak elsődlegesen azok közé, akik ellen mint *factiosos tumultuantes, clandestina conventicula celebrantes et rebellentes partium regni Cis et Transtybiscanarum, magnates ac nobiles* tanúvallatásokat vettek fel (*pro parte Fiscus Regni peracta*).²⁴¹ Alfabetikus rendben, a vezetékneveket feltűnő betűmérettel (verzálal) írva, a következők sorakoznak itt (kiemelve most a vizsgált perszöveg szempontjából a legfontosabbakat): Bethlen Miklós, Bocskay István, Czeglédi István (neve mellett: *praedicans calvinista Cassoviensis*), Keczer Ambrus és Menyhért, Nagy Lessenyei Ferenc, Szepessy Pál, Szirmay István, Thököly István, Vitnyédi István.²⁴² Míg ez előbbit még az 1670. évben és Zemplén, Szepes területén vették fel, ugyanitt sorakoznak az Abaújvár, Borsod, Gömör,²⁴³ majd Szatmár, Bereg, Zemplén, Ungvár, Ugocsa²⁴⁴ területén, már 1671-ben felvett vallomások. Szinte megismétlik a neveket.

Bethlen Miklós neve azonban már sem itt, sem a későbbiekben nem fordul elő. Vitnyédi viszont egyik listáról sem marad el és Czeglédi István sem.²⁴⁵ Ezek a listák másolatok, s a listákat mindig az általánosító mondat zárja: *aliquae oppidani, et rustici potissimi haeresi Calviniana, et Lutherana polluti*. A tanúvallatásokat a begyűjtésükre kirendelt királyi emberek, illetve az egri káptalan emberei vették fel.

Az 1672. június 16-i irat szerint a *conspiratio rebelliosa* a vád, amely során a főbűnösök (köztük Vitnyédi István) cinkostársai ellen indítanak vizsgálatot.²⁴⁶ A Leleszi konvent által 1672-ből felvett tanúvallatás indoka: *Inquisitio adversus eos, qui contra*

²⁴⁰MOL E 148 (NRA) Fasc. 518. № 1–30. *Nomina quorundam suspectorum de rebellione partim Regni Hungariae superiore* (1670).

²⁴¹MOL E 148 (NRA) Fasc 518. № 30.

²⁴²Uo.

²⁴³MOL E 148 (NRA) Fasc. 1737 № 1–8.: 1671. január 17-től (*Inquisitiones contra rebelles Suae Maiestatis in 1671 peracta*). Ekkoriban a már elhunyt Czeglédi Istvánra, a „törökösségre” vonatkozó kérdés hangzik el például a 24 kérdőpont között: „kik azok, akik a törökököt a békeességnek felbontására ingerlették?”

²⁴⁴1671. április 24-i dátummal. Utóbbi megyékben egy 24 kérdőpontból álló vizsgálatot folytattak le.

²⁴⁵MOL E 148 (NRA) Fasc. 1737. № 1–3.

²⁴⁶MOL E 148 (NRA) Fasc. 1744. № 64.

*regium Maiestatem, summum item pontificum, ecclesiam catholicam, Beatam Virginem, sanctos Dei, statum ecclesiasticam et religiosum verba contumeliosa, dehonestatoria, et blasphemia publica protulerunt et publicarunt, cum Transylvanis contra publicanam quietem commercium literarum foverunt, ac exactos Calvinianos praedicantes revocarunt, et apud se retinuerunt.*²⁴⁷

1672-ből, szintén a Leleszi konvent által – kálvinista prédikátorok ellen – felvett másik tanúvallatás szintén az ismert vádak sorolja: *contra Calvinistas [...] et alios qui regiam Maiestatem, catholicam religionem, catholicos eorumque sacerdotes variis dehonestatoriis verbis afficientes, iisdemque minitati sunt ecclesiam Nagy-Kazmeriensem reoccupatam invaserunt et conventicula celebrarunt.*²⁴⁸

Az egri káptalan a felső-magyarországi részeken vette fel 1673-ban a legtöbb tanúvallatást a kálvinista és lutheránus szekták (*sectae*) hitszónokai ellen.²⁴⁹ Van, amikor csak *Barthfa civitas* a megjelölt hely vagy éppen *Cibiniensis civitas*. S a terjeszkedő vád egyaránt bűnösnek nyilvánít szabad királyi városokat, mezővárosokat, falvakat: *aliisque civitatum et oppidorum cives ac pagarum incolae rustici potissimum Lutheranorum et Calvino addicti.*²⁵⁰

Előfordul, hogy a textusban teljesen azonos névvel és tartalommal olvasható /138/ a korábban, szintén latinul felvett tanúvallomás:

*Testis trigesimus, Gaspar Mihalko Cibiniensis fatetur scit pro certo, quod publicae pacis et tranquillitatis turbatores in hac rebellione fuerint primaria causa praedicantes. Item scit quod praedicantes ablegationem, tam ad rebelles, quam etiam ad Transylvaniam instituerint. Ablegati autem ipsorum fuerant Stephanus Czéglédi et Paulus Megyessi.*²⁵¹

²⁴⁷ „Vizsgálat azok ellen, akik a Királyi Felség, a legfőbb papi méltóság, a katolikus egyház, boldogságos Szűz Mária, Isten szentjei, az egyházi és vallási státusz ellen rágalmozó, becsmérő, gyalázkodó szavakat mondtak ki és mondanak ki nyilvánosság előtt, s az erdélyiekkel a közcsendesség ellen levelezést folytattak és onnan kálvinista prédikátorokat hívtak, akiket befogadtak magukhoz.” MOL E 148 (NRA) Fasc. 1737. № 5.

²⁴⁸ MOL E 148 (NRA) Fasc. 1744. № 57. Vö. TÓTH István György, *Relationes, i. m.*, 185: Benkovics Ágoston pálos szerzetes, a magyarországi missziók viceprefektusa a pálosok templomai között „reoccupata”-ként említi Nagykázmér (Zemplén) templomát 1673-ban. A templomfoglalás körüli helyi küzdelmeket sejtető tanúvallatás is jelzi, hogy a felvett tanúvallatások később, más esetekben is felhasználhatók voltak, kritikával kezelendő, kontrollforrások segítségével vizsgálható valóság tartalmuk. MOL E 148 (NRA) Fasc. 1744. № 57.

²⁴⁹ MOL E 148 (NRA) Fasc. 1737. № 6-8.

²⁵⁰ MOL E 148 (NRA) Fasc. 1744. № 52.

²⁵¹ „A harmincadik tanú, a kisszebeni Mihalko Gáspár azt vallja, biztos tudomása van róla, hogy a közbéke és a közmegegyezés megzavarói – ezen zendülés legfőbb okozói – a prédikátorok voltak. Nemkülönben tudomása van arról is, hogy a prédikátorok mind a lázadókhöz, mind Erdélybe küldöttségeket indítottak. Czéglédi István és Medgyesi Pál volt a követük.” Az időben korábban felvett tanúvallatás *mala memoria* utalásából, amelyet azonban a vonatkozó hely

A korábban felvett vallomásban ugyanez a vallomás Mihalko Gáspártól: *fatetur scit pro certo, quod publicae pacis et tranquillitatis tam in praesente, quam praeterita rebellionem non postremi incentores fuisse praedicantes, scitque illas ablegationes ab infidelibus suae Maiestatis in Transylvaniam ablegatos fuisse, signantem autem malae memoriae Stephanum Czeglédi et Paulum Medgyesi.*²⁵²

Miként említettem tehát, fennmaradt egy bizonyos, az 1674-es per tanúkihallgatási jegyzőkönyvével megegyező iratmásolat a veszprémi, és a csornai konvent területén felvett tanúvallatásokról is, a tanúk nevével és a válaszokkal.²⁵³ Ebből az is kiderül, hogy már a *profugus* vagy *proscriptus* prédikátor befogadása is azonnali tanúvallatási procedúrát vont egy-egy erősségre vagy vidékre. Az, hogy a tanúvallatásokkal (az azokban perbe hívatottakkal) azonos (magyar nyelvű) másolati példányra leltem a későbbi évek (a Thököly-felkelés, illetve a Rákóczi-szabadságharc) iratai között, talán azt is jelzi, hogy az iratok tartalma bizonyos személyekre felhasználható volt még a további években is.

A vallatások már évekkel korábban elkezdődtek, és a perben láthatóan tendenciózusan szerkesztődtek. Tehát szinte lehetetlen és reménytelen volt törvényes módon védekezni ellenük. Egy-egy konkrét vád cáfolására adódhatott legfeljebb lehetőség, például amikor Séllyei István, Kocsi Csergő Bálint²⁵⁴ igyekeznek a peres eljárás idején szemtanúkra hivatkozva megcáfolni azt a korábbi tanúvallatásokban rögzített képtelen vádat, mely szerint tiltott módon Törökországból érkezett prédikátor hoztak volna be a városba.²⁵⁵ Ha pedig a hamisítások kivédhetetlenek voltak, nem véletlen a „törökhöz futás” gyakori emlegetése, vagyis a büntetendő „törökösség” egyik oka akár az üldözöttek oltalomkeresése lehetett, hiszen a hódoltságiakat – miként a jegyzőkönyv végén olvasható – nem sikerült olyan könnyen Pozsonyba citálni. Azok közül, akiket azzal vádoltak, hogy elmenekültek a bírósági idézés elől, többen feltéte-

1674-ben már nem tartalmaz, arra következtethetünk, hogy mindenképpen Czeglédi halála után vették fel. A tanúvallatás egyébként az említett 31. pontból a 24. pontra adott válasszal megegyező. A folytatással azonban /140/: „továbbá azt is tudja, hogy a kisszebeni prédikátor ujjával mutogatta a lázadóknak a katolikusok házaikat, és a katolikusok ellen tüzelte őket.” csak 1674-ben egészül ki a jegyzőkönyv, azaz ennyiben tér el a két szöveg.

²⁵²MOL E 148 (NRA) Fasc. 691. № 2.

²⁵³MOL G 10. (Tanúvallomások, perek): lásd korábban a 207. és a 210. jegyzeteket.

²⁵⁴Egyébként a későbbi gályarabtól ismert a rabok számára vonatkozó leghitelesebb adat. „Mi Leopoldbul, Berencsbül, Comarombul, siralmas rabságunk után [...] negyven egy személyek siralmasabb rabságra kihozatank ides Hazankbul, es be hozattunk szinten Olasz országnak Neapolis varosaigh”. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 936., Tóth Ferenc gyűjteménye (Kocsi Csergő Bálint levele ismeretlenhez). Itt jegyzem meg, hogy Kocsi Csergő Bálint neve egyáltalán nem fordul elő a jegyzőkönyvben, lásd erről *Vitetnek ítélőszékre...*, 27, 295–296.

²⁵⁵A Pápai Református Egyházkerület Levéltára. Liszkay-féle Gyűjtemény, 59.

lehetően hódoltsági területen (esetleg annak peremvidékén) éltek, s a törvényi hivatkozás ellenére jogtalanul idézték meg őket.²⁵⁶

Önigazolás – jogi keretben

Az, hogy – a korábbi és létező – erőszakos földesúri térítő ellenreformáció²⁵⁷ kormányzati érdekek szintjére emelkedett, a felperes ügyvédjének argumentációjában is megjelenik, amikor utoljára /202/ veti vissza az alperes védekezését, replikáit: *Ac proinde, cum omnes universaliter in rebellionem hanc conspirassent et consensissent, consequenter omnes omnino, nemine excepto, poena contra eiusmodi rebelles sancita puniendos optimeque currere argumentum (quod alias procurator ex adverso impugnare intenderet) nimirum omnes praedicantes regni Hungariae sunt rebelles, ergo et praedicans Posoniensis, Kőszegiensis, Soproniensis [...]*.²⁵⁸

A peres eljárás mint írott forrás a hatalmi reprezentáció sajátos (önigazoló) fóruma. Azt mondhatnánk (Bene Sándortól kölcsönzött terminus technicusszal): a „politicus rend”²⁵⁹ véleményét közvetítő szövegfolyam. A felségárulási perek idején nem kétséges a legitimitáció szándéka.²⁶⁰ A legitimitációt szolgálta már a folyamatosság

²⁵⁶A száműzött lelkészek azzal ijesztgették a törököket, hogy a református falvak inkább elszélednek, minthogy katolizáljanak. Itt utalnék arra, hogy a hódoltsági missziók működését tárgyalva Molnár Antal gazdag levéltári forrásanyag alapján hívja fel a figyelmet arra, hogy a török hatóságok miként használták ki azt a könnyű pénzszerzési lehetőséget, amelyet a felekezeti torzsalkodások jelentettek számukra. *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003 (METEM könyvek, 44), 153–154.

²⁵⁷A földesúri térítésről legújabban lásd FAZEKAS István, *A győri egyházmegye katolikus alsópapása 1640–1714 között = Egyházak a változó világban*, szerk. BÁRDOS István, G. BEKE Margit, Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 1991.

²⁵⁸„Így tehát, mivel mindannyian általában is szövetségesek és zendülők ebben a lázadásban, következképpen mindannyiuknak kivétel nélkül az efféle rebellesekkel szemben kiszabandó büntetéssel kell bűnhődniök; tehát nem áll semmi annak a következtetésnek az útjában (amelyet amúgy a vádlottak ügyvédje egyebütt támadni igyekszik), hogy Magyarország területének minden prédikátora zendülő, így tehát a pozsonyi, a kőszegi, a soproni prédikátor is [...]”

²⁵⁹Lásd erről legújabban BENE Sándor, *Theatrum politicum, i. m.*, 335–336. A politikai beszédmóddhoz, a politika műfajaihoz, a kora újkori politikai szövegekhez lásd UŐ., *Eszetörténet és irodalomtörténet: A magyar politikai hagyomány kutatása*, BUKSZ, 2007, tavasz, 50–64.

²⁶⁰A jegyzőkönyvben a megerősítő királyi mandátum keltezése 1674. január 6. 1674. január 7.: Kollonich szerint Majláth Miklósnak már meg kellene idéznie a vádlottakat, de bővebben (*uberius*) majd Szelepcsényitől kap meg minden információt; Kollonich továbbá (Nagyszombat,

hangsúlyozott közlése is: az 1674-es eljárás a múlt évi, 1673. szeptember 25-én a „felkelésben cinkostárs prédikátorok ellen” indított és kellően be nem végzett per folytatása – olvasható a perszövegben.

A Pozsonyban, 1674. március 5-én kezdődött iudicium extraordinarium többszöri halasztással mintegy két hónapig tartott. A halasztások (*respirium*) különböző okból történtek (beesteledett, közeleg húsvét, nincs védőügyvéd, perirati másolatokat kell kérni). A jegyzőkönyv belső kronológiájában a lejegyzett napok ekként követik egymást: március 9-e, 11-e, 15-e és 16-a, majd április 2-a és 3-a. Közülük a hosszú, pro és kontra replikázások miatt március 16-ára átnyúlt pernapot a törvényszék április 2-ára napolta el, mivel a jegyzőkönyv szerint nem jutottak semmiben sem előbbre. E kronológia szerint április 3-a a per utolsó, lejegyzett napja, amikor is a perbe fogottak bűneinek újbóli felsorolásával és bűnösségük ismételt kimondásával²⁶¹ lezártnak tekintik az eljárást. A jegyzőkönyv *extractus*át április 30-i dátummal²⁶² zárta le Szelepcsényi György²⁶³ esztergomi érsek aláírása és pecsétje.

1674. január 21-i keltezéssel) azt javasolja Szelepcsényinek, hogy bizonyos körülmények miatt (*certis ex respectibus*) inkább Nagyszombatban celebrálják a *iudiciumot*; Kollonich január 25-én Bécsből azt írja, hogy a nemesek vallatásához szükséges felhatalmazás (*compulsoria mandata*) hamarosan megérkezik; az 1674. március 5-én kelt jelentés ugyanakkor arról szól, hogy a *litterae relatoriae* nem érkezett vissza (azaz a citációt, inkvizíciót követően a végrehajtás a hiteles helyeken nem történt meg idejében. (MOL E 250 № 186.)

²⁶¹A valamennyi prédikátorra kiterjesztés lehangsúlyosabban a fentebb már idézett sommázatként /202/ fogalmazódik meg: „cum enim omnes universaliter praedicantes regni huius sint rebelliosae complicitatis impliciti et actio etiam domini actoris non in particulari, sed in communi contra omnes sit proposita” – „mert amint ezen ország valamennyi prédikátora általában részes a bűnös cinkosságban, a felperes úr vádja sem külön-külön, hanem általánosságban terjesztetett elő valamennyiük ellen.”

²⁶²„Április 30-án a lengyelek is kiűzték a papokat a 13 városból.” – jegyzi meg e dátumról rezignáltan a naplóról Gaspar Hain. *Szepességi avagy lőcsei krónika, i. m., 375. Uo., 381–382*: „[1675] Március 24-én a 13 városnak Lubomirski lengyel királyi marsalltól szigorú parancs érkezett, amelyet mindenütt kiszégeztek és a templomokban a szószékről is kihirdettek, hogy húsvétig a 13 város minden lakója áldozásra jelentkezzen, és térjen át a római katolikus hitre, 200 dukát büntetés terhe mellett. Hál’ istennek ezt nem hajtották végre. Ebben a hónapban mind az evangélikus, mind a református prédikátorok, akik egy évvel ezelőtt a pozsonyi törvényszéken nem akartak aláírni, s ezért 35 személyt Leopoldstadtbba, 15 személyt Sárvárra, Éberhárdra 6 személyt, Kapuvárra 7 személyt, Rohoncra 7 személyt, Berencre 5 személyt, összesen 71 személyt sok kínzás, szomorúság, nyomorúság, munka és szorongatás után fogolyként elszállítottak, egy részüket a vízbe dobták, ahol nyomorultul elpusztultak, megfulladtak, más részüket gályára vitték; ezek Spanyolországból írtak az övéiknek; harmincan voltak: 19 református és 11 evangélikus, Isten könyörüljön rajtuk, és váltsa meg őket ebből a nyomorúságból.”

²⁶³A bíróság elnöke 1674. május 15-én az uralkodónak a prédikátorok reverzális-megtagadása ügyében (*in negotio praedicatorum reversales dare recusantium*) afölötti értetlenségének adva hangot, hogy a prédikátorok – megrogzotten, macacsságból – nevetséges kifogást támasztanak, amikor esküjükre hivatkozva utasítják vissza az aláírást – („Nescio quo strictu et

A jegyzőkönyvben a klasszikus perrendtartásnak megfelelően három fél szerepel: a felperest képviselő ügyész (Majláth Miklóst, a királyi jogügyek igazgatóját Horváth György képviseli, legalábbis a per elején őt nevezik meg), a vádlottakat képviselő ügyvédek – a legismertebb közülük (Lessenyei) Nagy Ferenc ítélmester és bars megyei alaispán, a Wesselényi-féle mozgalom egyik szervezője, akit ugyan bebörtönöztek, de 1673-ban kegyelmet kapott (a perben további kijelölt ügyvédek is megneveznek) és a törvényszék, amely többes szám első személyben fordul elő következetesen.

A jegyzőkönyv szövegének értelmezése nem egyszerű, hiszen az egykori szövegalkotó(k) fontos neveket, tevékenységeket emelt(ek) ki hangsúlyosan, viszont más információk rejtve maradtak vagy a szövegkontextusban nem értelmezhetők. A vádlottak körének meghatározásában (*praedicantes rebellionis complices /42/*) az uralkodó ellen lázadást szító protestánsok eltávolítását sürgető folyamatosság fejeződik ki a *rebellio moderna* kifejezés használatával, amelynek tartalmat az ad, hogy a prédikátorok buzdítottak „a németek ellen”, s a közhír szerint – lásd más levéltári forrásokban is – a lázadás prédikátorok buzdítására következett be, tudniillik, hogy (a bujdosók betörése idején) szembefordultak uralkodójukkal és az isteni paranccsal: [...] *prouti etiam in moderna rebellione factum est, quando scilicet in omnibus civitatibus, oppidis, villis, arcibus, castellis et curiis nobilitaribus per acatholicos praedicantes adhortabantur, incolae animabanturque ut insurgant, arma capiunt contra Germanos pro defendendis sectis ipsorum; id quod nonnulli captivi rebelles prodiderunt, cum interrogati et examinati fuissent, quare nam contra suam Maiestatem insurrexerint? Responderuntque ideo factum, quia praedicantes eis demandabant, et persuadebant, ut pro gloria Dei pugnent; non considerantes, quos qui potestati resistit, ordinationi Divinae resistit.*²⁶⁴

Az uralkodó elleni lázadás formái 1674-ben súlyosbítottan vannak jelen: a beidézettek túllépték szolgálatuk megszabott kereteit, és ezzel királyuk, a katolikus rend, a

temeraria praesumptione ducti, ac obdurati amplius se subscribere nolunt, praetendentes, ridiculam quandam excusationem eo quod ipsi ad praedicantismum suum iuramento sint obstricti [...]” hozzátéve, hiszen másokat is kötelezte esküjük, akik azonban aláírtak. MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64.

²⁶⁴ „merthogy az új lázadásnál is az történt, hogy tudniillik, amikor az akatolikus prédikátorok valamennyi városban, mezővárosban, faluban, várakban és nemesi kúriákban lázítottak, a lakosokat arra buzdították és lelkesítették, hogy a németek ellen fegyvert fogjanak szektáik megvédelmezése érdekében, s ha néhány elfogott lázadót előszedtek, arra rákérdezvén és arról faggatván, hogy miért kelték fel uralkodójuk ellen, akkor azt válaszolták, hogy azért történt, mert prédikátoraik azt követelték tőlük és arról győzték meg őket, hogy Isten előtt dicsőséges tettet harcolnak – nem gondolván azzal, hogy aki uralkodójával szembeszáll, az ellenszegül az isteni hatalomnak is.” HHStA UA W538 (fol. 88–89.)

szentek²⁶⁵ és legfőképpen Szűz Mária ellen vétettek. Súlyos vádpont a perben a Mária(-kultusz)²⁶⁶ elleni büntett /48/, /68/, /140/, /166/, 170/ s általában az istenkáromlás (*blasphaemia*). Több helyen vád a katolikusok által elfoglalt templomokban méltatlan cselekedetek elkövetése.²⁶⁷ Az általános meghatározás (*tempore rebellionis*) templomvisszafoglalásokat takar (pl. Szenic, Turoluka), azaz a templom birtoklásáért való, akár fegyveres /100/ összecsapásokat. A tanúvallatásokban ismétlődő vádak – „a keresztet megtaposták”, az ostyát „sárral bekenték” – és az istenkáromlás vétké az eretnekséggel azonos súlyú büntettek elkövetésének bizonyítását szolgálják. A vád szerint mindezeket a bűnöket egy személyben is megtestesíti Regius Pál²⁶⁸ kisszebeni prédikátor (/60/, /206/, /210).

A prédikáció, a könyörgés (*concio*), a szónoklat (*discursio, declamatio*), mint hatásuk eszköze minduntalan előbukkan:

contra [...] statum regni catholicum, tam in suis publicis concionibus et declamationibus, quam etiam privatis colloquiis, conventiculis et discursibus contumeliose

²⁶⁵A katolikus körmenetek elleni támadás többször előfordul a vádokban. Vö. *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., /142/, 150/, 152/, /198/. Különösen vegyes felekezeti községekben támadt sűrűn konfliktus katolikus körmenetek alkalmával. Így például a Nyitra megyei Ludányban Osztróth báró szolgálai ténccal és az oltár meggyalázásával provokálták a húsvéti körmeneten résztvevő katolikusokat. 1659-ben Pápa mezővárosában, ezúttal katolikus provokáció után, „végvári” katonák támadtak pápista körmenetre. FAZEKAS István, *Falusi közösségek hitváltoztatása a 17. században*, i. m., 76.

²⁶⁶Mária csodatévő erejét szimbolizálták azok a Madonna-ábrázolások, amelyeken Mária félholddal látható, tudniillik, hogy képes széttörni a török félholdat, vagyis meggyengíteni a mohamedánok hatalmát. A 16–17. században Mária királynőként való tiszteletének fokozódásával párhuzamosan az ellenreformáció és a török veszély következtében a „Mária mint a keresztény seregek és országok patrónája” eszme megújult, s fontos szerephez jutott a politikában és a vallásosságban.” TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Magyarország – Mária országa: Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2000, 5–6. sz., 578.

²⁶⁷A vád többnyire általános, de ha megnevezik is az elkövetőt (miként Vidman Balázs tanú, veszprémi pattantyús /166/), a megnevezettet nem találjuk a perbe idézettek között: „fatetur acatolicos, contra sanctos et electos Dei turpiter blasphemasse ac inter reliqua consortem Stephani Mezey, aliter Szabó imaginem sancti Xaverii parieti affixam dilacerasse, dicendo quod talis diaboli effigiem pati nolit.” („az akatolikusok Isten szentjeit és kiválasztottjait rútol gyalázták, és többek között Mezey István társa, bizonyos Szabó nevű, Xaveri Szent Ferenc falra függesztett képét szétszaggatta, mondván, ilyen ördögi képmást nem óhajt megtörni.”)

²⁶⁸Korábban Bártfán, Eperjesen, Boroszlóban és Wittenbergben tanult, a per idején kisszebeni lelkész volt. A jegyzőkönyv szerint neve ott szerepel a Pozsonyba idézettek között. RÁCZ Károly (i. m., 118) szerint az ugyancsak Szebenből megidézett Galli András /60/ vallomása révén mentesült a halálos ítélettől. 1679-ben Erdélybe bujdosott, további sorsa ismeretlen. Itt jegyzem meg, egyikőjük sincs a megjelentek névsorában 1674-ben, viszont egyikőjük sem hiányzik az 1671-ben készített vizsgálatok (*inquisitiones*) idejéről fennmaradt listákról. Lásd erről korábban a 183. jegyzetben idézett levéltári lelőhelyet.

debachari /20/; dira et nefanda scomata, Christiano homine indigna, [...] in suis concionibus et declamationibus ad plebem et populum effutire et evomere /48/; rebelles in domibus suis et cellariis foverint et protexerint in publicisque concionibus eosdem auditoribus suis recommendaverint /98/; Mahalik in concionibus et discursibus suis saepius ad auditores dixerit: Missam papistarum similem esse excremento humano vel porcino concitando eosdem auditores contra catholicos /100/; in publicis suis concionibus plebem ad rebellionem contra catholicos et suam Maiestatem animasse /138/; praedicantes in publicis concionibus contra statum catholicum detonare /142/; contra fidem catholicam in concionibus turpiter blasphemaverint /158/.

A *preces* (imádságok, könyörgések) a vád retorikájában buzdító beszédek, amelyek valóságos tartalmára a perszövegből magából nem következtethetünk:

preces instituere pro felici progressu et adventu rebellium /96/; publicas preces instituerint pro felici successu rebellium /98/; Deus per rebelles bene providerit, pro quo beneficio publicas preces in templis instituerunt /136/; publicas preces instituerint pro felici adventu Transylvanorum et rebellium /142/; praedicantes publicas preces instituerint pro felici adventu rebellium et Transylvanorum /150/; se animaverint adventu rebellium, dicentes, paulo post tribus cruciferis poterit emi unus Germanus, quem in finem publicas etiam preces eosdem instituisse /152/; pro adventu rebellium et Transylvanorum publicas preces instituisse /158/; preces pro adventu rebellium et quod plebem animaverint /180/.

A *conventicula* és *preces* egyaránt engedetlenségük súlyos megnyilvánulásai: a vádlottak személyükben a mindenkori szövetkezők, szónokló, lázító könyveket²⁶⁹ kiadó, összeesküvéseket, veszélyes kapcsolatokat szövögető, hallgatóságukra kiszámíthatatlan hatást gyakorló „rebellióc cinkosok” és a mindenkori lázadások támogatói, akik gyűléseket tartottak, felkelőkkel leveleztek és lázítottak.

A per háttérében álló események a *tumultus* (zavargás) gyűjtőfogalom alá helyeződnek.

A Felső Részezen, Bártfán, a templom 1671. április 21-i elvételét követően 1674-ig az istentiszteleteket magánháznál tartották. Bártfa lakosai ellen 1672-ben további kifogásokat emeltek magán-összejöveteleik és *tumultus* miatt.

Kisszeben egyik prédikátora, Regius Pál ellen sorolnak konkrét vádakot /206/, amelyek mindegyike templomgyalázó cselekedetére utal. A város 1672 őszén a bujdo-

²⁶⁹Az idézett *libellus*, a *Győzedelmeskedő fegyver* (Arma triumphantia), magyar nyelvű hadi imádságoskönyv lehetett (Lásd *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., 102), amelynek Bethlen Kata könyvtárában létezett példánya, ám ez a példány megsemmisült. Idézi Szimonidesz Lajos (Magyar Könyvszemle, 1941, 357.) A *Győzedelmeskedő Fegyver vagj az igaz Magyaros Magyar Táborban Szükséges alkalmatosságira iratot könyörgések*, Nyomtat 1673. a' helye fel nem téte-tett. 12. Részben. (110)

sóknak minden ellenállás nélkül nyitotta meg kapuit. Szőlős említése nyilván azért fontos a perben, mert a felkelők egy csapata 1672 augusztusának második felében Nagyszőlős bevételekor kifosztotta a ferences kolostort, feldúlt több katolikus házat, és megcsonkította a rendház két szerzetesét. A nagyszőlősi szerzetesek „*az erdélyi talpasok*” által okozott károk megtérítését kérték – több irat szerint.

Árva vármegyében, ezenkívül Szenic, Szobotist ügyében 1672. október 2-án a Haditanács foglalkozott a parasztok lecsendesítésével.²⁷⁰

A Haditanács átirata szerint a szenici és szobotisti és más helységek nem katolikus parasztjainak ügyében nemcsak csapatok áthelyezéséről rendelkeznek, hanem állhírekkel azt a látszatot kelteni, lavírozni (*dissimulare*) parancsolják, hogy földesuraik szemet hunynak lázadásaik felett, – miközben pedig büntetéseiket kegyetlenül elrendelik.²⁷¹

Egy 1672 novemberében kelt, a haditanácsnak az Árva vármegyei helyzetről küldött jelentés a Pika Gáspár-féle zendülés résztvevőit és a likavai zendülők megbüntetését említi.²⁷²

Turoluka említése nyilván azért kerül a jegyzőkönyvbe, mert Nyitra megye gyűlésén (1672. július 9.) *tumultus* közben Bársony János ítélmestert megölték.²⁷³

Puhó és egyéb más helyek (a felsorolás mindig általánosságba torkollik /48/) esetében az ott lakó prédikátorok szentségtörő szervezkedést készítettek elő. Mindabban, ami hallgatóság előtt vagy éppen a hallgatóság kizárásával zajlik, egyaránt a főbűnös Vitnyédi, s a vele való cinkosság egyenértékű a bűnök elkövetésével.

A Dunán túl pedig Pápa, Söpte mellett Szentgrót a kiemelt hely: 1673 elején Zalaszentgróton (örsséggel ellátott végvár, utóbb articuláris hely) *tumultus* közben megölték a katolikus plébánost.

²⁷⁰Kollonich Lipót püspök, a Magyar Kamara elnöke azt írta a haditanácsnak, hogy Felső-Magyarországból a csapatokat át kell helyezni a szenici, turolukai és zsolnai zendülő parasztok megbüntetésére és javasolta, hogy az elfogott felkelőket küldjék Máltára gályarabságba. Lásd SZABÓ István, *Protestáns egyháztörténeti adatok, i. m.*, 160.

²⁷¹Uo.

²⁷²Uo., 164. Szabó István utal rá, hogy hetven Árva vármegyei felkelőt valóban gályarabságra küldtek. A kiszabott büntetés végrehajtására vonatkozóan egyéb levéltári forrás, más utalás ez idáig nem ismeretes. J. Maurer Kollonich Lipót vonatkozásában szintén említést tesz az esetről: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn: Sein Leben und sein Wirken*, Innsbruck, 1887, 97. Hain Gáspár (*Lőcsei krónikája, i. m.*, 354) viszont úgy tudja, hogy Árva várában az eperjesi Pika Gáspáron (aki bevette Árva várát a németektől, majd azoknak ugyanolyan csellel sikerült tőle visszafoglalniok) és 25 társán ott helyben végrehajtották az ítéletet.

²⁷³A dátumot SZABÓ István azonosítja. *Protestáns egyháztörténeti adatok, i. m.*, 150. A jegyzőkönyv valószínűleg ezt az esetet (Lásd *Vitetnek ítélőszékre...*, *i. m.*, 100) idézi fel. Valószínűsíthető, hogy a többi, kiemelten megnevezett helységnél is hasonló összetűzések történtek, nyilván kölcsönösen áldozatokkal.

Mindkét oldal csak képviselői révén van jelen a jegyzőkönyvben. A delegált bíróság, és azok a százak is, akik személyességüktől, egyéni vonásaiktól megfosztva csak mint csoport (vagy éppen távol maradt csoportok) vannak megnevezve a perbe fogottak ellen felsorakoztatott vádpontokban. A replikák egymásutánja mintha egy rövid időre feledtetné az olvasóval a konkrét történelmi előzményeket, és bizonytalanságban hagyná a kései szemlélőt az egyébként bizonyossággal bekövetkező okokat illetően: maga a pillanatnyi (mert az idő a mai olvasatban már összeszűkül, és egységes szövegtextust ad) szituáció kerül előtérbe.

A hatalom szerkesztette textusból félreérthetetlenül felismerhető kinek-kinek a szerepköre, a lejegyzettek alapján a választóvonalat a kibékíthetetlen érvek – az érvek logikai tartománya – jelentik.

A felperes megindokolandó, miért is idézték a prédikátorokat perbe, a törvényeséget és az „igazságtétel” szükséges folyamatosságát hangoztatva, kötelező érvénnyel bíró hűségesküjük megsértése (vallásgyakorlatuk túlkapásai, a lázadókkal való kiterjedt kapcsolattrendszerük, „törökösségük” stb.) miatt büntetésük tág körét helyezi kilátásba.

Az általánosított vádak ellen az alperes – noha az alperesek képviselőjének nehéz megfelelő érvet találni – minden eszközzel abba igyekszik belekapaszkodni, hogy ténylegesen egyetlen büntettet sem bizonyítottak rájuk. A vádat pedig a perbe fogott fél nem tagadja, hiszen akkor elismerné bűnösségét, következésképpen konkrét bizonyítékokat követel, természetesen csakis törvényes korlátok között, mert az alperes ügyvédje az ellenszegülés vétségének határát súrolja minden olyan esetben, ha a felperes ügyészének bizonyító érveit kétségbe merészeli vonni.

A per jegyzőkönyve a kortársak előtt – feltételezésem szerint – ismeretlen volt. Helyette propagandisztikus kivonatok töltötték be a tájékoztatás szerepét. A jegyzőkönyvben ennek az (egykorú és későbbi) perpropagandának erőssége elsősorban is a Vitnyédi-levelek, hasonlóképpen a szintén beillesztett, az Erdélyi Fejedelemségből származó „hírlevelek” és persze a „szerkesztett” tanúvallatások is, ez utóbbi két műfajt azonban a peranyagon kívül nem „terjesztették”.

További levéltári források tanulmányozása során vált világossá számomra is, hogy a bevezető tanulmányban (*Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*) és a fentiekben is idézett Vitnyédi-leveleken túl a vádpontok szintén propagandacélra, pontokba szerkesztődtek a perekkel szinte egyidejűleg. Hosszas listaként, az eseményekkel egy időben, a vádpontok fogalmazványát Kollonich Lipót készítette el, amely bűneiket felsoroló fogalmazvány egyéb levéltári iratok között szintén fennmaradt.²⁷⁴ Ezek szerint:

²⁷⁴A másik „propagandairat” ugyanitt a Vitnyédi levelek. Vö. Prímási Levéltár, AEV № 1790/1: *Copia literarum Witmedianarum cum czifris et deliberationis tabulae*, illetve az idézett 22 pontra vonatkozóan: Uo., Notata circa conferentiam status in negotio religionis Viennae

„*Quod populum contra regiam Maiestatem et potestatem ipsis a Deo ordinatam animaverint.* (A népet a felettük isteni elrendelésből uralkodó királyi felség és az ő fennhatósága ellen hangolták.)

Quod personas regias et capitulares publico intentes officio, non tantum cum infidelitatis nota reiecerint, sed et gravi verberatione affecerint. (Kötelességüket ellátó királyi és káptalani embereket – felségsértést elkövetve – nemcsak elkergettek, hanem még súlyos ütlegetéssel is illettek.)

Iudices, ac senatores a sacratissima caesarea regiaeque Maiestate confirmatos deponi curaverint. (A legszentebb császári és királyi Felség által tisztükben megerősített országbírókat és tanácsosokat akartak hivatalukból eltávolítani.)

Rebelles captivos e manibus praesidii caesarei eripuerint. (Kiszabadították a császári erősségek katonái által elfogott felkelőket.)

Catholicorum infantibus, excrementa praedicantium acatholicorum voranda dederint. (Eretnek hitszónokok ürülékét akarták katolikusok gyermekei szájába tömni.)

Mortem ministrorum suae Maiestatis cum rebellibus tractaverint. (A felkelőkkel Felséges Uruk hivatalnokai megöléséről tanácskoztak.)

Frequentes correspondentias cum Turcis aliisque suae Maiestatis compluribus inimicis habuerint. (Szoros kapcsolatban álltak nemcsak a törökkel, hanem Felséges uruk más ellenségeivel is.)

Ad extraneas principes contra suam Maiestatem legationes obiverint. (Felséges Uruk ellen külhoni fejedelmekhez fordultak követek küldésével.)

Rebellibus armati se iunxerint, eorumque ductores fuerint. (Maguk is felfegyverkezve szövetséget kötöttek a lázadókkal és azok vezetőivé váltak.)

Turcas in subsidium data pecunia sollicitaverint. (A törököknek ígért adó ellenében a segítségüket szorgalmazták.)

Turcis et rebellibus sacerdotes vendiderint. (Papokat szolgáltatottak ki pénzért a törököknek és felkelőknek.)

Rebellibus patentes literas formaverint. (Rányomott pecséttel megerősített írásos bizonyítványt készítettek a felkelők részére.)

Praeter officiales suae Maiestatis, novem etiam sacerdotes tyrannice trucidaverint. (Felséges Uruk tisztviselőin túlmenően, kegyetlenül meggyilkoltak még kilenc papot is.)

Fortalitium Filekkiense Turcis obtulerint et occupandi modum suggesserint. (A füleki erősséget felajánlották a törököknek, sőt még az erősség elfoglalásának módját is sugalmazták.)

habitam a 1675. március 29., benne Kollonich Lipót fogalmazványai (*Delicta praedicantium acatholicorum connotata per primatus Kolonitz*). Prímási Levéltár, AEV Vetus № 1790/2.

Divinitus effectu praepedito, Iaurinum similiter, et Levam et Vesprimium, fortissima Christianitatis propugnacula Turcis tradere tentaverint. (Miután isteni parancs egyáltalán nem állított elébük gátat, Győrt, hasonlóképpen Lévát, Veszprémet, a kereszténység legerősebb védőbástyáit kísérelték meg török kézre juttatni.)

Szenicii, ac Turolukae rebellionem excitaverint, promoverint, ac instruxerint; nudo tunc sacerdote in spinas coniecto, ibidemque ad diffusionem carnis volutato; ut unus tandem praedicatorum ex compassione (uti ipse fassus est) miserum sacerdotem globo traiecerit. (Szenicén és Turolukán felkelést szítottak, azt előmozdították és segítettek; egy papot lemeztelenítve a szúrók karók közé löktek és ott addig forgatták, amíg a húsa felszakadt több helyen is, végül a szenvedése iránti szánalomból a szerencsétlen papot a prédikátorok egyike (amint vallomást tett erről) golyóval átlötte.)

Contra domos officialium suae Maiestatis quod incendiarios exmiserint. (Felsőges uruk tisztviselőinek a házeit fel akarták gyújtani.)

Quos sacramentum alteris in templis catholicis pede calcaverint, sacra vasa sustulerint, et ex casulis vexilla pro rebellibus formaverint. (A katolikus templomok közül némelyekben az oltáriszentséget a földön szétszórták, a szent edényeket elhordták, a miseruhákból zászlót csináltak a felkelőknek.)

Quod Turcis sacras Catholicorum hostias tradiderint, in signum serio persequendi fideles Romani caesaris. (A katolikusok szent ostyáit a töröknek adták, jeleként annak, hogy a választott római császár hívei ellen készek fordulni.)

Quod praesidiarios suae Maiestatis trucidare intenderint, et nonnullos trucidarint. (Felsőges Uruk várkatonáit akarták meggyilkolni, sőt közülük némelyeket lemészároltak.)

Quod infames libros contra suam Maiestatem impresserint, et publicarint. (Felsőges Uruk ellen gyalázkodó könyveket nyomtattak és terjesztettek.)

Quod Comaromiense fortalitiium ruinare volentes, tempore, quo ventus illud ferebit, oppidum accenderint, ducentis domibus combustis etc. etc.” (Szándékukban állt, hogy lerombolják a komáromi erősséget amikor a szél is a kezükre játszik ahhoz, hogy a mezőváros lángba boruljon, miután égett már a kétszáz ház stb.)

A fenti 22 vádpont ismerhető fel abban a hivatalos perpropaganda kiadványban, amely a következő címet viseli: „Extractus brevis et verus quo candide demonstratur acatholicorum praedicatorum e Regno Hungariae proscriptio, et degradatio facta esse respectu rebellionis, non autem religionis; eosdemque praedicantes non in genere, sed in specie convictos, iudicatos ac legitime condemnatos esse.”²⁷⁵ Feltehetően

²⁷⁵ „Rövid és igaz kivonat, amelyből világosan megmutatkozik, az eretnek prédikátorok száműzése és papságból kivetkeztetése a felkelés, és nem a vallás okán történt és ezzel a prédikátorokat nem általában, hanem külön-külön is megvádolták és rájuk bizonyították és törvényesen ítélték el őket.” Nagyszombat, 1721, illetve 1722, (szerző nélkül). A nyomtatványokból ismert szöveg másolatban is terjedt. Rövid címmel és a sommázatra szorítkozva: *Praedicatorum*

Labsányszky János (még) 1675-ben készített propagandairatát ismétli a könyvecske előszava a minden kiadásnál azonos, Mos omnium reorum est... kezdetű fejezet, amelynek lényege, hogy „a vádlottak utólag mindig igazukat keresik”, már az idézések vonatkozásában is el kell vetni azonban, hogy azok vallási tekintetben történtek volna (omni respectu religionis seposito citandi erant Hungariae praedicantes ad delegatum iudicium).

A *rebellio* vagy *religio* dilemma – érdekes módon – éppen a hírlevelek egyikéből, pontosan a perben képviseltekkel ellenkező megfogalmazásával a vádakot erősíti, így egyszeri alkalommal a jegyzőkönyvben /86/ is feltűnik: *Sed in tanta confusione ipsa haec misera rerum facies dudum occultata fuit, tanquam rebellio, non religio in causam vocaretur [...]*.²⁷⁶ Az ezen állítást hamisnak nyilvánítókat mindenkorra elmarasztalják a bizonyítékként előhozott hírlevél „közlése” által, s a propagandanyomtatvány üzeneteként pedig a kiemelés ismét arról szól, hogy mint zendülésben résztvevőket, és nem vallási megfontolásból, mint eretnekeket (*acatholici*) ítélték el (törvényesen!) a megvádoltakat: *comparentes in iudicio praedicantes legitime, et in specie sunt convicti, accondemnati ut rebelles, non autem acatholici* olvashatjuk ugyanebben a 1722-es nyomtatványban.²⁷⁷

Az 1674-es pert megelőző hatalmi harcok²⁷⁸ – legalábbis a protestáns prédikátorok ügyében – a bíróság elnöke, Szelepcsényi György²⁷⁹ és a Lipót császár és magyar király közti közvetlen politikai egyetértést sugallják. A korszak kormányzati-politikai beszédmódjában a királyi hatalom elválaszthatatlan volt a hitbéli egységtől,²⁸⁰ és Isten

e Regno Hungariae proscriptis respectu rebellionis non religionis facta. Tyrnaviae. A kéziratot 1781-ben iktatták, lelőhelye az Egri Főegyházmegyei Könyvtár katalógusában: Ms. 2083. Ez a katalógus a per jegyzőkönyvét nem tartalmazza. A Ms. 2084–2085. alatt viszont megtalálható a per jegyzőkönyvének eddig nem ismert másolata, s Bársony György idézett *Veritasa* is. (Lásd erről a fentebbiekben a 175. és korábban a 43. jegyzetet).

²⁷⁶„Ebben a zürzavarban a dolgok nyomorúságos arculata is sokáig rejtve maradt, mintha a rebellio és nem a religio lenne a törvény elé megidézettek bűne [...]”

²⁷⁷A per megnevezés csak ebben az egy esetben *delegatum extraordinarium iudicium*, egyébként az *extraordinarium* elmarad mellőle. A per megnevezésében „rendkívüli” eljárása a szokásos eljárássá szelidül.

²⁷⁸Lásd erre vonatkozóan a Szelepcsényi kontra Kollonich vitát, amelyet Benczédi László idézett tanulmánya ismertetett. (Vö. 71. jegyzet.)

²⁷⁹Döntés közeli jelenlétének fontosságát maga is hangsúlyozza nemegyszer: a per idején többször is előfordul, hogy a napi terhekkal hozzá fordulokat is azzal hártja el „raitunk álván az Ország terhe, jobbára itten eő Fölsege oldala mellet kölletik foglalatoskodnunk”, MOL A 106 (Hungarica Esterhazyana) № 64.

²⁸⁰Mindkét – katolikus és protestáns – oldalon is létezett az a vélemény, hogy a „többféle együtt létező vallás bomlasztja az államot”. Ehhez a megállapításhoz valószínűleg a német birodalomban kialakult helyzet szolgált alapot. Megjegyzendő, hogy a 17. század hetvenes éveiben mindkét oldalról hangzanak el javaslatok a két vallás (és egyház) egyesítésére – XIV. Lajos és környezete hatására Franciaországban, de Európa más országaiban. E kezdeményezé-

földi helytartójaként a vallással kapcsolatos kérdéseket ugyanúgy kormányzati ügynek tekintették, mint például a közigazgatást vagy a hadügyet. Szelepcsényi Györgynek mint az ország 1670-től megbízott helytartójának igazságszolgáltatási kérdésekben mérvadó véleménye volt²⁸¹ – protocolluma számos irata szerint – általa csak *praedicantes haeretici* néven emlegetett²⁸² vádlottakkal szemben.

Mint protestáns-ellenes elméleten alapuló eljárásban kereste a jogtudomány a magyarázatot a perekre.²⁸³ Az „államrend” érdekeit hangoztató érvelések (azért kell a prédikátorokat elűzni, mert a rebellió okozói – *illi causant omnem rebellionem*),²⁸⁴ a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek retorikája (az eгри káptalan által felvett számos irat például), a prédikátorok elűzése, börtönbe hurcolása²⁸⁵ alapos, szisztematikus, kiterjedt levéltári kutatások, forráselemzések vizsgálata után értelmezhető, amikor újabb összefüggések tágabb kontextusba helyezik a meglehetősen bonyolult folyamatokat. Minden későbbi szintézis sem nélkülözheti azonban a perszöveg vizsgálatát, amelyre magam is kísérletet teszek ebben a könyvben.

sek célja az, hogy a kereszténységen belüli ellentétek megszüntetésével össze lehessen fogni a ellenség, a török ellen. 1670-ben Leibniz (ugyanekkor Isaac d’Hisseau, 1672-ben Bossuet) ír erről.

²⁸¹Az 1674-es perre vonatkozóan a szakirodalomban, noha a bíróság elnöke Szelepcsényi György volt, Kollonich személye kapott meghatározóbb szerepet. Vö. BITSKEY István, *Hungariából Rómába, i. m.*, 75. A további kutatások árnyalhatják megítélésüket a perben.

²⁸²„Bár a történelem és fogalmi kifejeződése nem azonos, s a szemben álló fogalompárokat a történelem megismerési kategóriáiként felfogni túlságosan is leegyszerűsítő magyarázat volna, de a történelmi mozgás nem is független a jelenségek nyelvi-fogalmi megjelenítésétől. A fogalmak használatának szuggesztív ereje van, mely gyakran képes az ellentétes viszonyok tényleges megteremtésére. Így a fogalom nem csak indikátora az általa megragadott összefüggéseknek, hanem faktora is.” KARÁCSONY András, *Bevezetés a tudásszociológiába*, Bp., Osiris, 1996, 107.

²⁸³Vö. a hírhedt „jogeljáráselmélet” (*Verwirkungstheorie*) tanaival, lásd erről korábban a 8. jegyzetet.

²⁸⁴Vö. HHStA UA W 538 (fol. 88–89.) Lásd Fodor János kassai főbíró (vö. ugyanitt 129. jegyzet) folyamodványát, amelyben a *pestis patriae* indokkal követelik a kassai protestáns prédikátorok eltávolítását a városból: „pestem hanc a nobis amodiri dignetur, dato aliquo mandato, per quod amoveantur omnes acatholici praedicantes”; W 538 /fol 101/a–102. Szegedy Ferenc levele Szelepcsényi Györgynek, Kassa, 1671. november 25.; W 1306, Bársony György Szelepcsényi Györgynek, 1671. november 25.

²⁸⁵Ugyanazon időben párhuzamos folyamatok zajlanak. Például Kassán 1673 elején mind a református, mind a lutheránus polgárok prédikátoraik kiszabadításáért folyamodnak. Volkra, a szepesi Kamara elnöke, Holló Zsigmond kamarai tanácsos és Kollonich Lipót, a Magyar Kamara elnöke viszont a prédikátorok bebörtönzését szorgalmazzák. Lásd SZABÓ István, *Protestáns egyháztörténeti adatok, i. m.*, 171.

A jegyzőkönyv és toposza

A perben a *rebelliónak*, a *iudiciumnak*, a vádlottaknak (*rei conventi*) egyaránt a *modernusból* képzett, az újonnan, új jelző a visszatérő kiegészítője, amely kifejezések perfolyammá szélesítik a korábbi eljárásokat. Akikről szó van, már vagy büntetést szenvedtek, vagy elhalálozásuk mentette meg őket a büntetéstől (s most örökseik szenvedik azt), vagy elszöktek s a bujdosók közt letek menedéket. A kiemelt és általánosító vádak azonban minden vádlottra nézve súlyos büntetést rónak. A több száz „új” beidézett vádlott prédikátor és tanító, de közvetlenül közülük alig néhányra „valának,” őket viszont nem találhatjuk a perbe fogottak között.

Vitnyédi, Thököly, Petrőczy, az 1674-es per szövegében egymás mellé kerülve, arra a felségsértést kimerítő korábbi tényre hívják fel a figyelmet, hogy a vasvári béke utáni csalódottság, a Wesselényi-szervezkedés kibontakozásakor egyesekkel, lásd Vitnyédi István, olyan tervet is megfogalmaztatott, hogy el kellene fogni a császárt,²⁸⁶ akitől ilyen módon kell kikényszeríteni a sérelmek (*gravamina*) orvoslását.²⁸⁷ Ennek a történetnek akkor a másik főszereplője Petrőczy István volt, akinek Trencsénben, a Vág melletti vára, Kasza lett volna a rejtkehely az akció végrehajtására. Petrőczy István apósával, Thököly Istvánnal,²⁸⁸ tehát hárman és a Keczer testvérek voltak a lutheránus, de (a megosztottsággal szemben, a közbenjárás érdekében) az egységes protes-

²⁸⁶Vitnyédi „terve”, elgondolása (igaz azóta sem lehet tudni, mennyi volt a valóságtartalma; szóbeszéd volt-e csupán) a király elfogására egy vadászat közben, amelyet Petrőczyvel megosztott (annak Vág melletti Kasza vára lett volna a rejtkehely), akkor nem aratott tetszést, (a nádor, Wesselényi ehhez nem adta beleegyezését), amikor egyébként a legnagyobb titokban – erdélyi közvetítéssel – a török közeledés elősegítése is felmerült.

²⁸⁷Vitnyédi ítéletében, amelyet másolatban, örökösei számára adtak ki, ez a vád sorrendben a legutolsó, ezen alapszik elkobzása ingó és ingatlan vagyónának. MOL E 148 (NRA) Fasc. 691. A tanúvallatásokban ez a „tény” szinte egyáltalán nincs jelen (Murány sokkal erősebben), megfogalmazódott viszont egyetlen alkalommal, olvasható az említett, Ráth Károly által kiadott 1671-es tanúvallomásokban (70.) Berdóczy György (többek között győri kanonok) vallotta, hogy „hallotta Vitnyédi ő felsége ellen lesekét hányt, de bizonyosat ő sem tud” – tudniillik arra a kérdőpontra, amely arra is vonatkozott, hogy valaki „jelenleg is lesekedik-e”.

²⁸⁸Thököly István 1666-ban árvai örökös főispánna lett, de a Thurzó-örökösök panaszára kinevezését 1668. június 1-jén visszavonták. PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, i. m.*, I, 245.; A protestánsokat ért sérelmek között ezt is átadták Rottalnak az eperjesi tractán. Sok vár behódolása után Heister generális megszerezte Árva várát is. A vár ostromát követően pár nappal a súlyos beteg Thököly István 1671. december 4-én meghalt, fiát Likavára menekítette, aki azután Erdélyben talált menedéket. BETHLEN János, *Erdély története, i. m.*, 389.

táns álláspont képviselői Eperjesen, a Rottal Jánossal folytatott tárgyalásokon.²⁸⁹ A vádpontok között hangsúlyosan szerepel a perbe fogottak és a bujdosók kapcsolata is. Petrőczy István és Szepessy Pál felső-magyarországi nemesek nevét, akik az 1672-től kibontakozó ellenállás kezdeményezői és a bujdosók mozgalmának vezetői voltak (Petrőczy Apafi nem hivatalos támogatásával akart Erdélyből kitörni még 1672 tavaszán),²⁹⁰ a per folyamán ugyancsak felhozták a vádlottak ellen – súlyosbító körülményként. Az Erdélyből és Erdély hódoltsági előteréből 1672 őszén egészen a Szepességig sikeresen előrenyomuló hadak atrocitásai²⁹¹ (a perben „*tumultusai*”) a katolikusok ellen elkövetett sérelmek elrettentő példái lettek, utólagosan pedig a prédikátorok ellen felhozott súlyosbító vádpontok.

Az idősíkok összekeverednek a perben, az utalások (*foeda rebellio* /44/, *praeinsinuata rebellio* /46/) szintén nem határozzák meg az időt, csak mindig az „újabbra” hivatkoznak: *sicut et modernis rebellibus sub ductu sceleratissimi Francisci Ispán /50/; modernus terminus /58/; moderni praedicantes /106/; confoederati*

²⁸⁹Lásd erről PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, i. m., I, 242–253.*

²⁹⁰A Lengyelország ellen induló török ugyanakkor elzárkózott a magyar ügy elől. Lásd erre vonatkozóan: BETHLEN Miklós *levelei, i. m., 658.* Jankovics József szembesíti a források és a szakirodalom erre vonatkozó adatait. Az is lehet, feltételezi, hogy Bethlen Miklós a hírek kapcsán vaklármának ült fel.

²⁹¹Petrőczy, aki még 1672. október 3-án keményhangú levélben szólította fel Lőcsét és Szepes vármegyét, hogy adják meg magukat, s katonai baklővések sorozatát követte el, néhány hónappal később Brassóból, 1673. január 1-jén szavakban egészen máshogy fogalmaz: „az ország oszlopi egymás vallásának gyűlölsége nélkül” azon munkálkodtak, hogy megakadályozzák „a magyar nemzetnek az németek miatt következő utolsó romlását”. Tervüket azonban nem tudták végrehajtani, s most a bujdosók folytatják munkájukat, akik minden erő összefogását hirdetik, hiszen az egyenlenség okozta a Bonfini és más historikusok által hajdanán oly nagy-nak látott ország romlását. „Hitesd el magaddal – írja –, hogy az egész magyar nemzetet sine discretionem religionis gyűlöli az német, nyisd meg szemeidet és keresztény szemekkel ugyan-csak lásd meg, miulta az német gubernállya országunkat (mind) megcsonkította; szollyanak arrul az magyar és német krónikák igazságosan.” Kivégezték a Wesselényi-szervezkedés résztvevőit, megszüntették a nádori hivatalt, nincs törvényes generális, az érsekségeket és a prelátus-ságokat jószáguktól megfosztották, megvetik a viceispánokat. „Vég hellekben az magyaroknak sem fizetése, sem böcsülete immár nem marad az sohu.” Nagy adókat vetnek ki. Mindezzel arra törekednek, hogy „lölki-testi mézárszékre a szegény magyar nemzetet az németek feltegyék és feldarabolják. [...] azért édes nemzetem, kedves vérem és tagom, valami magyar érzékenységnek árnyéka és magyar vérnek legkisebb csöppöcskéje akadoz, nemzetedhez való szeretetedből ébreggyél föl és szeressed felebarátodat, kövesd az egyezséget, ki-ki vallása szerint szolgálja az mennyei Istent, akár pápista, akár evangélicus leszen, bírja minden ember várait, városát, faluit, jószágait békével, assecuraltatik ezen levelem által, soha semminemű bántódása nem léssen.” Benczédi közlése alapján (MOL Esterházy Levéltár, Pál nádor iratai, 688/9609) idézi KÖPECZI Béla, *„Magyarország a kereszténység ellensége,” i. m., 335.*

saepissimeque praesertim modernis temporibus correspondent per literas /170/; moderni rei conventi /176/; moderni in causam attracti /176/.

A kortárs iratanyag retorikájában gyakran felfedezhető, hogy visszatérő követelések szinte toposzként, változatlanul élnek tovább. A prédikátorok praesidiumokból való kiűzése²⁹² még akkor is követelés Szelepcsényinél, amikor már egymás után kényszerítik ki a vallás szabad gyakorlását a végvárakban, ami uralkodói rendeletben is megfogalmazást nyer. Az, hogy a perben a végvárak hangsúlyos szerepe²⁹³ feltűnő, talán azzal is magyarázható, hogy ezekben komolyabb ellenállás valósult meg. A prédikátorok híveiket (*auditores*, de a jegyzőkönyv szóhasználatában *plebs*, sőt *rudis plebicula*, *populus* is) lázadásra buzdították, amit a végvárakra is kiterjedő rebelliók bizonyítanak,²⁹⁴ így tehát a textusban komoly hangsúlyt kap azon tanúvallomásokból készített „válogatás”, amely a végvárak tumultusaival és/vagy az ottani prédikátorokkal foglalkozik: Kassa, Ónod (Felső-magyarországi Főkapitányság), Léva, Korpona, Fülek, Komárom (Bányavidéki Főkapitányság), Szentgrót (a Kanizsa elleni Főkapitányság) említettek 1674-ből is. A pápai, füleki, veszprémi, tihanyi és vázsonyi protestáns katonák kérelme prédikátoraik elengedése és szabad vallásgyakorlatuk megtartása érdekében a per „háttértörténete” csupán. A protestáns katonák nagy száma miatt nem véletlen, hogy Pápa és Veszprém kitüntetett helyet kap a tanúk létszámát illetően is, utóbbinál szintén a korábbi évek, tanúvallomásokból jól ismert egyik „esete” a prédikátorok ellen felhozott /206/ vád: „*propter eiusmodi depravata conventicula tot legibus regni prohibita tanto occultius celebranda praesidii quoque Vesprimiensis murum in propugnaculo cum evidenti regni adeoque totius christianitatis periculo perfregisse.*”²⁹⁵

²⁹²Szelepcsényi az uralkodónak a praesidiumokról korábban is megnyilatkozott, a „pestes patriae”-nak nevezett prédikátorok eltávolítását követelve a végvárakból: „ita nunc quoque aliud sentire non possum, quam quod nunquam sit habiturum desideratam securitatem donec pestis ista patriae totaliter ex praesidiis Maiestatis Vestrae non eliminabitur, praedicantibusque cum suis asseclis pernicioso praescindetur confoederatio”. 1673. november 13. HHStA UA W 538.

²⁹³A végvárakban (pl. Szatmárban) a megbízhatatlan protestáns katonaság eltávolítását Montecuccoli még akkor is szorgalmazta, amikor azok amúgy is bujdosásra kényszerültek. Lásd SZABÓ István, *Ellenreformáció a végvárakban*, i. m., 464. Szabó idézi Montecuccoli azon „vallási tolerancia-elvét”, amely az ütközetre felálló csapatok ütőképességét összefüggésbe hozta az anyanyelvű imádságokkal, a közös énekléssel, tehát megtartandónak tartja (a vallási különbözőséget) vegyes összetételű csapatoknál is. (*Uo.*)

²⁹⁴A *plebs* leggyakoribb előfordulása talán azt jelzi, hogy „deáktalan községnek” voltak a prédikátorai.

²⁹⁵„hogy a romlott szándékú, s az ország törvényeiben sokszor tilalmazott konventikulomokat annál nagyobb titokban folytathassa, az ország, sőt az egész kereszténység nyilvánvaló veszedelmére a veszprémi erősség bástyájának falát is áttörte /206/. Lásd Lubajgerter Keresztély vallomása /164/ alapján, amely arra az ügyre vonatkozott, ki törte át Veszprémben a lutheránus templom és iskola falát, amely kérdést a Haditanács már 1673. május 22-én feltette Montecuccolinak. Vö. SZABÓ István, *Protestáns egyháztörténeti adatok*, i. m., 301. A valóságos ok valamely átjárás biztosítása lehetett, akár még rabok megszöktetésének céljával is. A konkrét

Noha a királyi végvárok kemény küzdelmet folytattak prédikátoraikért: veszprémi, lévai, füleki evangélikus végvári katonák kinyilatkoztatják ártatlanságukat a vádként emelt hűtlenséggel szemben, s Pozsonyba idézett (elítélt!) prédikátoraik kiszabadítását és visszahelyezését kérik az uralkodónál 1674. május 3-án, azonban Szelepcsényi újra megerősíti véleményét az uralkodónál a prédikátorok ügyében: *dignet per decretum Cancellariae suae Hungaricae inelyto Consilio Bellico serio demandare quatenus omnes illos praedicantes tanquam in nota infidelitatis iudicialiter condemnatos et proscriptos ex praementionatis praesidiis exterminari et amendari faciat.*²⁹⁶

Aztán később a *iudicialiter* („törvényesen”) szó elmarad, hangsúlyozása már nem az elsődleges érvelés. 1675. január 17-én például, miután Apafi a prédikátorok érdekében (azok *kemény traktáltatása* ellen) fordult Szelepcsényihez, aki válaszában arra intette, hogy más dolgokkal foglalkozzon inkább, sőt hogy a száműzött rebellis prédikátorokat ne hogy befogadja a fejedelem (*ne permitttere illos iam semel proscriptos rebelles praedicantes ad principem Apafium transire cupiendum*), ennek érdekében 20-án ő maga folyamodott azonnal az uralkodóhoz. Ugyanott az érsek elpanaszolja, hogy „Guta nevű falunkból, [...] négy cselédet” a pap házából az újvári törökök elraboltak, pedig négy cselédre „török hit levele” volt a papnak: „ingyen és sarc nélkül” kéri vissza. A perrel egyidejű propaganda szerepére következtethetünk az ugyanezen a helyen felbukkanó további utalásból: „holott nem es az egy más közöt való sok írásokból, hanem prédikáló szavokból is nyilván kitettség, publica a Pogánnak bejöveteleért imádkozvan, es praedikalvan, hogy job azt uralni, mint az keresztény monarchát; sok volna az illyen szó, de tudván azt, hogy nem sokára ezek másképen is világh eleibe terjedni foghnan, nem terhelem, az klmed országos és szorgalmatos gondiai közöt foglalatos füleit.”²⁹⁷

A jegyzőkönyvben a „törökösség” vádját mindenesetre tudatosan erősítik a „kereszténység védőbástyája”-szerep (prédikátorok általi) megtagadásának /196/ érvelésével.²⁹⁸ A „keresztet lábbal taposták” toposz mellett gyakori képként ismert egy má-

helyek, ügyek megnevezésénél csak következtethetünk olykor a valóságos eseményekre, vagy éppen olyan ügyek kerülnek előtérbe, amelyeket más források megerősítenek, megerősíthetnek.

²⁹⁶A prédikátorok végvárból való eltávolítását szorgalmazó iratban a vallási türelmetlenség politikai nyelve a *haeretici* (az eretnekek) ellen alkalmazott korabeli konstitutív fogalom (*pestes patriae*) helyett a *iudicialiter et legitime convicti et proscripti* (jogosan és törvényesen ítélték el és száműzték őket) érveléssé változik át. A bíróság elnöke „az elvégzett ítélettel” hártja el felháborodottan az uralkodónál bizonyos Dunán túli végvárok katonáinak tiltakozását elűzött prédikátoraik miatt. MOL A 106 (Hungarica Esterházyana) № 64.

²⁹⁷Uo.

²⁹⁸A „Hungaria est propugnaculum Christianitatis” (Magyarország a kereszténység védőbástyája) toposz a korabeli *oratiók*ban két változatban is előfordul, vagyis a magyarság Germania, illetve az egész kereszténység oltalmazója. Vö. IMRE Mihály: „Magyarország pana-sza”: *Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyete-

sik toposz is: „a törökök a templomokat és a kápolnákat lóistállóvá változtatták”, „az ostyát megetették az állatokkal”, „a kultuszképeket (a templom tetején található szenteket) pedig sárral kenték be”. Barbarics Zsuzsa a „kereszténység ösellensége” (*hostis naturalis, Erbfeind*) toposz gyökereit (a 11. századig visszamenően) vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a törökök kegyetlenségei vagy nem felelnek meg a valóság-nak, vagy pedig nem térnek el a korabeli hadakozási módtól.²⁹⁹ A törökök jelenlétét, betöréseit kezdettől fogva büntetésnek tartották, akiket Isten küldött a bűnös népre. Pázmány Péter (saját kora számára használható tanulságokat kívánva megfogalmazni) iszlámellenes vitairatban fogalmazta meg véleményét, hogy elrettentse a keresztényeket a „pogányokkal” történő mindenféle együttműködéstől.³⁰⁰ Az erőszakos térítések idejének „törökképét,” annak összetevőit a textusból nem tanulmányozhatjuk kellő hitelességgel, de azt talán kijelenthetjük, Barbarics Zsuzsa erre vonatkozó megállapításával egyetértve, hogy a jegyzőkönyvben elsősorban olyan érzelmi és bíráló célzatú általánosításokkal van dolgunk, amelyek jóval korábbi (1664 utáni,) időszakhoz „rög-zült” klisék, és semmiképpen nem a kijelölt bíróság „tényfeltáró” tevékenységével koherens „időt” tükröznek. Verbális sztereotípiák – mondhatnánk, megjegyezve, hogy a verbális sztereotípiákkal kapcsolatban a nyelvészek többsége azon az állásponton van, hogy azok kialakulásához egyáltalán nem szükséges a (szóban forgó népcsoporttal való) közvetlen kapcsolat. Elegendők a kommunikáció révén továbbított információk. A propaganda tehát egyszerűen rá volt utalva a klisék, sztereotípiák alkalmazására, hogy a megcélzott társadalmi csoportokat megnyerje magának. A „Feindbild” állandó alkalmazásának másik oka a lakosság (főként a parasztság) körében az ellenség-ről elterjedt pozitív elképzelések csírájában történő elfojtása volt. Itt elsősorban az Oszmán Birodalom berendezkedésére, a más vallásúak iránti közömbösségre, illetve toleranciára kell gondolnunk, amelyek bizonyos szimpátiát váltottak ki a Habsburg Birodalom főként alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó csoportjai körében.

mi Kiadó, 1995 (Csokonai Könyvtár, 5), 143–174. A jegyzőkönyvben az *antemurale* szó a *propugnaculum* szinonimája.

²⁹⁹BARBARICS Zsuzsa, „*Türk ist mein Nahm in allen Landen...*”: *Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén: A „Türkenfurcht” megjelenése a Habsburg Birodalomban*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. évf., 2000, 2. sz., 329–377.

³⁰⁰BITSKEY István, *Pázmány Péter Korán-cáfolata = Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, Universitas, 1996 (Csokonai Könyvtár, 7), 179–194.

Vitnyédi István (1612–1670)

A bécsi udvar propagandájában a leghangsúlyosabb szerep Vitnyédi Istvánnak jutott, aki – immár évekkel halála után – a prédikátorok megbüntetését okozó tevékenységével vált ismertté (a Habsburg-propaganda révén külföldön is). A szövegben Vitnyédi István³⁰¹ a vádlottak pártfogója, akinek személyisége³⁰² meghatározó a perben, a vele való kapcsolatrendszer földrajzilag egyre táguló területeket fog át, időben pedig tulajdonképpen visszamegy az 1660-as évek közepére. Dominkovits Péter a közelmúltban Szepsy János életútját tanulmányozva egy familiárisi szolgálatban álló, de e kapcsolat és kötelék mellett jelentős önállósággal, szerteágazó kapcsolatrendszerrel rendelkező 16. század végi, 17. század eleji ügyvédi pályáívet mutatott be (amely a Bethlen Gábor vezette rendi-függetlenségi küzdelmek nyomán nagyon jelentős politikai karrierrel társult). Szepsy karrierje nemcsak a taxalista vagy kisbirtokos nemes karrierlehetőségeinek egyik esete, hanem személyében egy olyan ügyvéd-politikus típus megjelenésével találkozunk, melynek messze és okkal a legismertebb, legnagyobb formátumú egyénisége a Zrínyi Miklós ügyvédjeként ismertté vált muzsaji Vitnyédi István volt. Vitnyédi, aki ugyan a per idejéhez képest egy jóval korábbi időszak Habsburg-ellenes, francia orientációjú³⁰³ törekvéseihez kötődő – felségsértés gyanúját, sőt bűnét maga ellen fordító – politikai elképzelés értelmi szerzője volt, szerteágazó diplomáciai tevékenysége folytán visszamenőleg is alkalmas volt a vádak sűrítésére.³⁰⁴ Rövid kitérő-

³⁰¹Nevét az iratokon Vitnedi, Vyttniedi, Wittniedi, Wyttniédi, Wyttnyedi formákban is olvashatjuk, az utóbbi az általa használt írásmód, miként azt megállapítja: NAGY Levente, *Néhány adat Wittnyédy István erdélyi kapcsolataihoz*, Századok, 1999, 6. sz., 1217–1246. Közlését vö. FABÓ András levelezés-kiadásával (VITNYÉDI István *levelei* = *Magyar Történelmi Tár*, XVI, Bp., 1871, 25). Lásd még 1667-ben keltezett, Jankovics József által idézett levelét (BETHLEN Miklós *levelei*, i. m., II, 1167.)

³⁰²Az 1646–1647-es országgyűlés résztvevője az éppen csak nemesi armálist szerzett polgár, Vitnyédi István is, aki naplójában szemlélteti az eseményeket. A témáról bővebben lásd Tatjana GUSSAROVA, i. m., 308–319. Vitnyédi pályája nem speciális eset a maga korában, hanem egy specifikus társadalmi jelenség 17. századi „csúcspontja”. DOMINKOVITS Péter, *Egy kora újkori ügyvéd pályaképe: Szepsy (Zepsy) János*, Aetas, 2002, 2–3. sz., 210–231.

³⁰³Itt jegyezzük meg, hogy a per jegyzőkönyvében a tanúvallatások között a csornai konvent által felvett tanúvallatásokban is megjelenik vádpontként a francia segítségben való bizonyság („se adventu Transylvanorum et Gallorum animaverint” /168/).

³⁰⁴A művelt ügyvéd, akinek neve a per jegyzőkönyvében is többféle írásmóddal (Vitnédi, Witnédi, Vitnyédi) szerepel, Sárvárott született és Nádasdy Ferenc országbíró udvarában nevelkedett. Tevékenysége Sopronhoz kötődik, noha telekügyei miatt vitái is voltak Sopron városatyáival. 1655-ben az országgyűlésen Sopron városának követe volt. Számos esetben töltötte be a közvetítő szerepét a felső-magyarországi felkelésben. Vitnyédi István bőkezű támogatásával jött létre az eperjesi kollégium, amelyet a per idejére már szintén felszámoltak. Tevékenységének legfontosabb részét képezik Zrínyi közvetlen környezetében eltöltött évei. Diplomáciai

ként itt jegyezném meg, hogy az „eretnek prédikátorokkal” szemben az érsek dörge-
delmes kirohanásait³⁰⁵ is tartalmazó protocollumában (sem az uralkodóhoz intézett
leveleiben) egyetlen összefüggésben nem írja le Vitnyédi nevét a pert megelőző évek-
ben, illetve a per idején. Mindaz, ami Vitnyédire vonatkozik, a jegyző rendelkezésére
álló iratok, tanúvallomások alapján dokumentálódott a korábbi évek Vitnyédihez fű-
ződő bűnlajstromából, azaz „aktuális” történéseknek nem volt „témája”. Miközben
meghatározó tényezővé vált az eljárás politikai nyelvezetében.

Levéltári kutatásaim során tapasztaltam, hogy a Wesselényi-féle szervezkedés
felgöngyölítésekor készített számos tanúvallatási iratban is, több vármegyében, ki-
emelten és első helyen fogalmazódott meg a soproni ügyvéd személyére, illetve felső-
magyarországi veszélyes kapcsolatrendszerére vonatkozó és ellene e vádat megfogal-
mazó kérdés.

Az 1666. augusztus 23-i murányi gyűlésre vonatkozóan számos vizsgálatot
(*inquisitiones*) rendeltek el 1670–1671-ben.

A már korábban a rebellesekkel való barátságban és összeesküvésben találtatott
lednicei prédikátor, Drabik Miklós³⁰⁶ által írt *förtelmes könyv* a tárgya azoknak a val-
latásoknak 1672-ben, amikor a Veszprémi káptalan *ex suspicione notae infidelitatis*
(hűtlenség bélyegének gyanújából) tanúvallatásokat végez Osztrosith Mátyás s az
illavai prédikátor, Kalinka Joachim³⁰⁷ (*nomine Kalinkium praedicantem Illavaiensem*)

tevékenysége, beavatottsága Zrínyi terveibe, kiterjedt kapcsolatai a feltárhatónál bizonyosan
mélyebben gyökereznek a per propagandájában, amelyben a prédikátorok ellen felhasználják
személyét. Valóságos megítélését nyilván egy majdani monografikus feldolgozás kísérheti
meg.

³⁰⁵A korabeli szóhasználat elemeit is felfedezhetjük a személyes hangvételű, saját élettá-
paszlatára vonatkozó mondatban: „Novi ego bene genimina viperarum istarum, cum quibus a
iuventute mea collector, quam venerosa et pernitiosa sint.” MOL A 106 (Hungarica
Esterhazyana) № 64.

³⁰⁶Lásd Péter Katalin levéltári hivatkozását, hogy az uralkodó Drabik Miklós (Drabik
Mikulaš, 1588–1671) kapcsán személyesen kísérte figyelemmel az ítélet végrehajtását (1671.
július 16-án kivégezték). PÉTER Katalin, *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók
ellen indított per 1674-ben, i. m.*, 33. Lásd még Uő., *Drabik Miklós, a lehotkai próféta*, Világos-
ság, 36–41.

³⁰⁷Kalinka Joachim (1602–1678) evangélikus egyházi író 1671 júliusában a pozsonyi tör-
vényészék elé idézték, fogva tartották, 1672. május 4-én szabadon bocsátották, 1673-ban újra
beidéztek. Reverzális adása után elhagyta az országot. Drabik Miklós gúnyiratára (*Scommaticus
liber Drabazianus*) hivatkozott a vád 1672. július 23-án az illavai prédikátor, Kalinka Joachim
(*vulgo Kalinkius*) ellen. Levéltári forrásokban 1672-ben igen gyakori az illavai prédikátorral,
vulgo Kalinkiuszal kapcsolatban (1672. július 23., a *seditione moderna* idején), Drabik Miklós
liber scommaticus jelzővel illetett könyvének emlegetése.

ellen. Ugyanebben az iratban a rebellis-nevek felsorolásakor³⁰⁸ Nádasdy Ferenc, Petrőczy István, Thököly István, Vittnyedy István³⁰⁹ a sorrend. Vitnyédi István nevét még halála után is, kifejezetten az uralkodó ellen irányuló tervei mint „örökös” deliktumok tették a vele (valóságban, vagy gyanú-okként) bármiféle kapcsolatba kerülők számára veszélyessé.³¹⁰

Murány, a titkos megbeszélések helye hangsúlyosan előfordul az 1670-es vallatási jegyzőkönyvekben. 1666. július 22. (Bethlen Miklós Teleki Mihálynak): „úgy látom az Frantuz halogat noha Wittniedi biztat”; Murányból 1666. július 28-án (Bethlen Miklós levele Apafinak): „minden Frantuzt néző dolghokban lument ad Wittniedi ha érkezik”.³¹¹ A diplomáciai feladat fontosságára, a „kivárára” utal egy-egy elejtett mondata is: „a Palatinus mellett uduarlok egy üdőig” – írja Murányból Bethlen Jánosnak (1666. május 12.).³¹² Mindezekről a jóval korábbi diplomáciai szervezkedésekről a per kései olvasója a jegyzőkönyvből természetesen nem értesül, a jegyzőkönyv *confoederatio*-vádjai azonban Muránytól eredeztethetők, méghozzá a titkos francia–Habsburg szerződést (1668. január 19.) megelőző időszakból, akkortól a szertefoszlott francia remények már valóban csak vádpontokban léteztek és verbálisan ekként éltek tovább.

Vitnyédi István személye a vád szempontjából bizonyosnak vett kapcsolatrendszer formális bizonyítása szempontjából kiemelt szerepet kap. A perszövegben ugyanakkor a két Vitnyédi-levél, illetve a tanúvallatások Vitnyédi-képe egymástól független, a megfelelés nem koherens. A Vitnyédi-levelek igazságát a perben adottnak veszik, az *actio* (Fisci regii) *basis*aként és *fundamentum*aként teszik rá a hangsúlyt /198/ Habsburg-ellenes kapcsolatok, minden baj (*pestis patriae* /200/) eredőjeként.

A jegyzőkönyv egy „hasonló jogi eljárásra” való hivatkozással személyét (*Cum aliis vero praelibatae suae Maiestatis Sacratissimae et regni infidelibus, iam quidem simili iure mediante condemnatis rebelliosae videlicet machinationis authoribus primariisque antesignanis, veluti execrandae commemorationis Stephano Witnedio, Tekelio et Petroczio ac reliquis eiusdem abominandae perfidiae sequacibus, mutuum*

³⁰⁸Nemcsak ezen idézett iratban, 1672-ben, hanem a 70-es évek irataiban általában jellemző, hogy a bűnösség bizonyítására leginkább alkalmas nevek hosszú évekig mintegy „nyersanyagként” szerepelnek.

³⁰⁹MOL E148 (NRA) 517. Fasc. № 11.

³¹⁰Személye, akire legutóbb Bene Sándor és Dominkovits Péter hívták fel a figyelmet, jól példázza, hogy egy-egy főúr szolgálatában álló, másodvonalba tartozó értelmiségi is önálló elképzelésekkel léphetett fel, s ez valószínűsíthető a Zrínyi bizalmasának számító Vitnyédi 1665 és 1669 közötti tevékenységében is.

³¹¹BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, 1. 140, 147.

³¹²*Uo.*, 133.

*correspondentiam habuisse. /208/*³¹³ egyértelműen összekapcsolja a perszövegben nemcsak az 1670–1671-es perekkel, az ahhoz kapcsolódó büntetésekkel, sőt a bujdosók betörésével, hanem már jóval korábbi évek történéseivel is.

A szöveg olvasata kettős, azonban elsősorban nem az olvasható ki belőle, ami történt, hanem az, amit büntetni akarnak.³¹⁴ A büntetendő cselekmények mögött elsődleges egyfajta közös cél, hogy a „titkos összeszövetkezések” lelepleződjenek. Más a forrástörténeti rejtélye a Vitnyédi-leveleknek, s ismét más az ún. röpiratoknak, a hírleveleknek és hasonlóképpen más a tanúvallatás-kolligátumoknak. Érvként összekapcsolódnak ugyan, hiszen ebből áll a perfolym, de három elkülönülő politikai műfajban alkotják a vádak egészét.

A titkos tevékenységek „felderítésére” az 1670-es évek terjedelmes tanúvallatási³¹⁵ és periratai jellegzetes írásbeli forrásoknak számítanak. A kommunikáció sajátos pertechnikai megoldása, ahogyan – fő- és mellékszálon egyaránt – a Vitnyédiszindrómát hozzárendelik egy nagyobb horderejű eseményhez. A tanúvallatásokban az „átkos emlékezet” (*execranda commemoratio /208/*) idézi fel a közelmúltat – a cin-kosság vádját kiterjesztve, az 1674-es datálású jegyzőkönyv, az ekkori törvényszéki eljárás szemszögéből. Egyetlen helyen /92/ ugyan a szerkesztett szöveg árulkodóan tartalmaz utalást arra, hogy Vitnyédi már nem él, de arra is, hogy az általa elkövetett bűnök folytatást nyernek utódánál (*audivisse ex ore Ioannis Serpili, qui post obitum Stephani Vitnedii conventicula cum praedicantibus habere solebat, dixisse in quodam convivio, quod pontificem Romanum cum universis catholicis, si posset in uno cocleari aquae interimere vel in mare immergere nusquam intermitteret*).³¹⁶ Ezen egyetlen tanúvallomás kivételével a továbbiakban nem hangzik el hasonló a tanúk szájából, talán azért, mert valóban nem ismerhették Vitnyédit, vagy a szövegek összeállításánál ez a momentum nem számított lényegesnek, mert jóval korábbról „datálódtak” az előkészületek, közelebb volt az emlékezés, tehát a „cinkosság” vádján az

³¹³ „Az előbb említett legszentebb Felség és az Ország ellenében – egy hasonló jogi eljárás során már egyébként elítélt – más, lázadásban mesterkedő hűtlennel és főkolomposokkal, mint az átkos emlékezetű Vitnyédi Istvánnal, Tekelyvel, Petrőczyvel és ugyanígy az utálatra méltó hitszegés többi résztvevőjével kölcsönös levelezésben voltak.”

³¹⁴ Vö. *Vitetnek ítélszékére...*, i. m., /176/–/178/, /186/.

³¹⁵ Lásd a tanúvallatások burjánzását ezekben az esztendőkből. A „szövegek” ugyanakkor erősen sarkított hatalmi helyzetben születtek, amelyben a vallató kérdései, előítéletei, valamint a vádlott félelme és túlélési stratégiái erősebbek, mint a valós tények és gondolatok, tehát még akkor is félrevezetőek lehetnek, ha az önkéntesség a tanúvallomásra fennállna, miként látszólag ebben a perben is fennáll.

³¹⁶ „hallotta Serpilius János szájából, aki *Vitnyédi István halála után a prédikátorokkal a titkos gyűléseket szokta tartani*, ő maga hallotta, midőn azt mondotta volna valamely összegyűjtelen: neki egyáltalában nem lenne ellenére, hogy a római pápát s mind az összes katolikust fojtsák meg egy kanál vízben, vagy süllyesszék mélyen a tenger fenekére.”

nem változtatott, hogy Vitnyédi meghalt, illetve, hogy örököseit még 1671-ben teljes vagyontól (felesége részétől is) megfosztották.

Az 1674-es per vádpontjaiban magánygyűlések (*conventicula privata*) tiltott voltára is gyakran hivatkozik a vád, amely e vonatkozásban minduntalan szervezkedésben³¹⁷ találta bűnösnek a vádlottakat és cinkostársaikat: *confoederationem plebis cum praedicantibus* (/142/ és /170/ között ismétlődő előfordulással); *item quoad clandestina conventicula fatetur directe* (/142/ és /166/ között ismétlődő előfordulással); *et aggratulationem rebellium fatentur directe* (/142/ és /166/ között ismétlődő előfordulással).

A textus felhasznált „bizonyosságai” az évek során begyűjtött tanúvallatási iratanyagok alapján készültek, mondhatni, „tematizáló” a válogatás. Arra is találunk bőségesen példát – korábban idéztem –, hogy összevonják mintegy a vallomásokot, amikor Vitnyédire vonatkozóan is „ugyanazt vallja, mint az előző tanú” formulával élnek.

Legnagyobb számban a csornai és a veszprémi konvent által felvett vallomásokban (/92/, /142/–/168/) sorakoznak a kifejezetten Vitnyédi István személyére vonatkozó mondatok.

Egyhangúságuk abból adódik, hogy az általános megállapításnál maradnak mindvégig: *„continuum praedicantium cum Vitnyedio vel in minimis occurrentiis habuisse conversationem et familiaritatem* /92/; *magnam familiaritatem et correspondentiam habuisse praedicantes cum rebelle Stephano Vitnedi* /142/; *praedicantes cum Stephano Vitnyedio arctam familiaritatem et correspondentiam habuisse* /144/; *Vitnyedium fuisse magnum patronum praedicantium* /146/; *praedicantes secretam correspondentiam habuisse cum Stephano Vitnyedio* /146/; *Vitnyedium fuisse caput cum praedicantibusque secretam habuisse correspondentiam* /146/; *fatetur, quoad correspondentiam Vitnyedii cum praedicantibus habitam* /148/; *Stephanum Vitnyedium, summum patronum et protectorem praedicantium fuisse eundemque cum praedicantibus correspondentiam habuisse* /148/; *Vitnyedium fuisse summum patronum praedicantium* /150/; *Vitnyedium magnam habuisse correspondentiam cum praedicantibus* /150/; *praedicantes omnino correspondisse cum Vitnyedio eundemque quasi pro summo patriarcha reputasse* /154/; *fatetur, quoad correspondentiam praedicantium cum Vitnyedio* /154/; *fatetur, quoad correspondentiam praedicantium cum Vitnyedio; item confoederationem cum plebe et clandestina conventicula* /154/; *praedicantes mutuam semper habuisse cointelligentiam cum Vitnyedio ab eodemque*

³¹⁷Az ige hirdetés és a gyűlések kereteit a textus egybemossa. A már idézett pozsonyi események kínálkoznak analógiaként: mivel a lerombolt pozsonyi evangélikus templom helyreállítását a hatóság nem engedélyezte, az említett országgyűlési követek is arra kényszerültek, hogy pozsonyi tartózkodásuk idején igen gyakran szállásukon tegyenek eleget vallási kötelezettségeiknek. Meglehet, hogy a jegyzőkönyvben oly sokszor felemlített „magán”-istentiszteleteknek is a templomhiány volt az oka.

nimum dependisse /154/; praedicantes tam trans, quam cis Danubianos multum *dependisse a Vitnyedio* /154/; cum Vitnyedio saepissime habuerint *secreta consilia et correspondentiam* /156/; Vitnyedius fuerit *singularis patronus et protector* praedicantium cum iisque corresponderit. /156/; in omnibus negotiis *habuerunt se praedicantes*, tam Calvinistae, quam Lutherani *correspondenter et dependenter a Vitnyedio* /156/; saepissime praefatus *Vitnyedius interfuerit conventiculis praedicantium* /156/; Vitnyedius saepius interfuerit conventiculis praedicantium /156/; praedicantes nimum *correspondisse cum Vitnyedio* saepiusque *habuisse conventicula* in quibus Vitnyedius intererat /156/; praedicantes saepissime *consultasse cum Vitnyedio* continuaque *conventicula* habuisse /156/; Vitnyedius saepissime *interfuerit clandestinis conventiculis* praedicantium ibidemque *consultaverint* /156/; quo ad Vitnyedium fatetur per omnia uti praecedens testis /156/; praedicantes *arctam familiaritatem et correspondentiam* habuerint, cum rebelle Vitnyedio et quod *Vitnyedius in conventiculis praedicantium saepissime interfuerit* /156/; *correspondentiam* praedicantium cum Vitnyedio fatetur /158/; praedicantes cum rebelle illo Vitnyedio, *mutuam et secretam correspondentiam* habere et quod Vitnyedius in conventiculis praedicantium saepius interfuerit, praesertim quando ad partes superiores Hungariae debebat discedere /158/; *correspondentiam* praedicantium cum Vitnyedio fatetur directe /158/; fatentur praedicantes omnino *mutuam* habuisse cum rebelle Vitnyedio *intelligentiam* saepeque Vitnyedium interfuisse in conventiculis praedicantium /158/; *correspondentiam* praedicantium cum Vitnyedio fatetur directe /158/; quod praedicans Vesprimiensis Stephanus Losonczy cum aliis praedicantibus, item Soproniensibus et rebelle Vitnyedio correspondendo, rebellare voluerint /160/; evangelica confessio certum pecuniarium subsidium miserunt rebellibus, sicut et rebelli Vitnyedio antecedenter /160/; rebellis ille Vitnyedius tam in partibus superioribus Hungariae, quam in partibus, cis et ultra Danubianis, *occultam eamque secretam correspondentiam* cum praedicantibus habuerit /168/.”

Vitnyédi István szervezkedése mintegy azoknak a gyűléseknek (*conventicula*) „kódolt jelentése”, amelyekkel „felidézük” országrészek és külföldi országok közötti szövetségkeresések színtereit: „*in iisdem conventiculis* ablegationes partim ad Turcas, partim ad rebelles, et Transylvanos instituerint, *finitis autem conventiculis*, adventu rebellium Turcicoque auxilio sese animaverint /186/; Quod autem omnia perniciosa, rebelliosa, et nefaria quaeque molimina, *in talibus conventiculis* tractata sint (/114/, /186/, /206/); *clandestina conventicula* adhibitis primariis auditoribus suis saepius habuerunt /144/; *conventicula* saepissime *tractasse*, plebem adventu rebellium animasse /146/; *finito conventiculo, ordinarie solent literas aut ablegationes expedire* /164/, /186/.”

Idézzük fel, még ha a konventikumokkal³¹⁸ részletesen nem is kívánok foglalkozni, hogy az 1669. június 15-i (kassai) conventet például a kormány betiltotta, az 1597. évi 26. tc-re hivatkozva, amely ilyen magán-összejöveteleket meg nem enged.³¹⁹ A tilalom ellenére a 13 vármegye Kassán összegyűlt követői 1670. január 25-én bejelentették, hogy elküldik követeket Breznóbányára, a Dunán inneni megyék gyűlésére, sőt kitűzték ekkor Lőcsére, március 17-re a közös gyűlés napját is.³²⁰

Vitnyédi István szerepét az 1671-es uralkodói rendelet külön kiemelte, mikor az összeesküvők felkutatását rendelte el. Az 1671. február 20-i mandátum értelmében, amely „az elhunyt rebellisek és örököseik” ügyét rendelte el kivizsgálni, április 20-án kezdték meg Vitnyédi István ügyének kivizsgálását.³²¹ Két évvel később, az általam már idézett 1673-as uralkodói rendeletben I. Lipót minden további cinkos felkutatását (pro extirpanda rebellione in partibus regni nostri Ungariae ad huc grassante, et identidem repullulante, benigne annuimus, posse eidem, qui ex quatuor principalioribus rebellum vivum mille florenos Rhenenses, imo etiam totidem thaleros imperiales, qui mortuum vero adduxerit, semissem es bonis confiscatis assignari) parancsolta – jutalmat kitűzve a holtan vagy élve elfogottakra.³²²

A Wesselényi-féle szervezkedés felszámolása idején, amikor 1671 február-márciusában pápai, győri, komáromi és veszprémi előkelő nemeseket és megyei hivatalnokokat vallattak, az akkori kérdőpontok között előkelő helyen szerepelt – Vitnyédi személyére vonatkoztatva – az a kérdés, hogy vettek-e fel olyan pénzt, amely a támogatásukra érkezett.³²³ Hasonlóképpen tudakozódtak a *conventicula*ik, azaz a Vitnyédi jelenlétében tartott megyei gyűléseik, magán-összejöveteleik iránt is.

³¹⁸Tartalmuk, helyük alapján mindenképpen számos összefüggésre találhatnánk a perekre vonatkozóan. Például az az adat is figyelmet érdemel, hogy a prédikátorok egyik kijelölt védőügyvédje, Sándor Gergely (Zala és Somogy megyék ispánja) a korábban (Lőcse után) Bécsben ítélkező bíróság elé került ügyével. (Pénzösszeg ellenében szabadult.) A Pozsonyban fogva tartott ügyvéd (a tanúvallatások szerint) konventikumokat szervezett Pápán. Vö. MIKLÓS Dzsó, *Brevis delineatio, i. m.*, 139.

³¹⁹PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, i. m.*, I, 304–305.

³²⁰Ezt ugyan a kormány betiltotta, de március 16-ra maga hirdetett meg külön gyűlést Besztercebányára. Vitnyédi ezt már nem érthette meg, Nezsideren, február 13-án elhunyt.

³²¹1671. március 17-én így például annak a Káthay Ferencnek az ügyét vették elő, aki az egyébként szintén törvényszék elé idézett Czeglédi István könyvének kiadását támogatta. Vitnyédi ítéletét (1671. augusztus 16. Bécs) 1671. október 19-i dátummal, Rottal nevében és aláírásával adták ki örököseik számára. E 148 (NRA) Fasc. 673. № 48.)

³²²„Hogy a Magyarország vidékein még most is dühöngő és újra és újra elharapódzó lázadást gyökerestől kitépjék, annak, aki a lázadás vezetői közül élve elfog négyet, ezer rajnai forintot, sőt ugyanennyi császári tallért, aki pedig valójában már holtan, ennek felét juttassák a konfiskált birtokokból/javakból.”

³²³Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf és Nádasdy Ferenc grófok elleni tanúvallatás. RÁTH Károly, *i. m.* Ugyanitt lásd erre vonatkozóan Gorub Péter személyét, aki azt vallja, hogy pénzt küldtek a felső országrészekbe.

A Vitnyédivel való cinkosság ekkortól lesz része a korabeli tanúvallatásoknak. A Vitnyédire vonatkozó (1671. április 24-i dátummal, tehát már a halála (1670. február 23.) után és ítélete előtti dátummal felvett) tanúvallatások³²⁴ a „Murany alatti traktárról”, Vitnyédi „czimborálásáról a francziával”, Vitnyédinek a „francia kiraltul minden esztendőben járó fizetéséről”, s arról, hogy „Vitnyédy czimborált volna francziai francziával”, „Vitnyedy István volt egyik tutora annak az állapotnak”. A 8. kérdőpont volt (Turóc megyében, 1671. március 10-én): „Tudgya és hallotta é az elmúlt támadásra célozó eszközökben, consultatiokban, a vagy akar holis az mi Kgmes urunk éó Főlsége ellen való factitatiokban³²⁵ kicsodák fáradosztnak, és vármegyéket gerjesztették, elsöben is Zrini Péterrel Szendröben, Murányban, Murányallyán, Likaván, Sárospatakon, azután Murányban az megholt palatinussal, Vitnyedi Istvánnal, azokkal kik correspondealtanak és munkálkottanak, s kicsodák voltak edgyütt, mikor Vitnyedy István, mint egy professor szokott volt dictalni, mihez és micsoda segetséghez biztanak.”

A peres eljárás jegyzőkönyve több esztendő „irattermése” alapján készült, s egy-egy bírósági eljárás lefolytatásához nem kellett újabb okokat és összefüggéseket feltárni, elég volt időben visszatekinteni, amely visszatekintés csak az utókor számára tűnhet „távolinak”, a perek sokasága közepette ezt a hatalom megfelelően artikulálta, a történések helyi összetevőinek alapos vizsgálata alapján sem bizonyos, hogy egy hiteles, országos képet lehetne a tanúvallatásokból megrajzolni, olyan áttételek érvényesülnek.

A vasvári béke által teremtett politikai helyzetet a szakirodalom bőségesen elemezte,³²⁶ Zrínyi Miklós és köre politikai elgondolásait, a Wesselényi-szervezkedést – hatalmas forrásanyaga – alapján szintén számos munka értelmezi. Nehéz lenne azt kétségbe vonni, hogy a perben ez a „múlt” kísért az események mögött. A valóság a döntéshozók szerepét, a végrehajtást tekintve bizonyára egyaránt eltért a szövegben rögzített eljárástól. Azonban mégis az eljárás legitímálta a történeteket, s ennek a legitimációnak írásos nyoma a vizsgált szöveg. Az, hogy több száz vádlottat felsorakozta-

³²⁴MOL E 148 (NRA) Fasc. 517. № 8.

³²⁵A szó jelentése: garázdálkodás.

³²⁶A vasvári béke megkötése után még egy olyan irreális terv is megfogalmazódott, hogy – tekintve a nemzet „ösi és mélyen gyökerező tiszteletét a Szentszék irányában, amelyet közvetlen pártfogójuknak tekintenek” – a Habsburgok helyett az országot közvetlenül az Apostoli Szék védnöksége és kormányzása alá helyezték. Mindezt Szelepchény György kancellár, akkor kalocsai érsek közölte Spinola nunciussal 1665 novemberében, a legmélyebb titoktartás közepette. Arch. Segr. Vat., Segr. di Stato, Germ., vol. 175, fol. 636[I]–638[I]. Vö. TUSOR Péter, *A magyar egyház és Róma a 17. században*, Vigilia, 64. évf., 1999, 7. sz., 503–513. Ennek a „száznak” kutatása nyilván további ismeretanyaggal bővíti majd a vasvári béke utáni időszakról kialakuló tudományos véleményeket.

tó lista maradt fenn levéltári iratok között, egyértelműsíteni látszik: a prédikátorok elleni perek kiterjesztése folyamatos része volt az általános megtorlásoknak.

Az információ, a levél

Ismert, hogy a diplomáciai leveleket a kancellária egészükben vagy csak részben rejtjelezte. Minden külföldön lévő követ számára más-más *clavis*-t készítettek, sőt időnként a kulcsot meg is változtatták. Hogy a jelkulcs megfejtése még nehezebb legyen, a rendes betűkkel írt mondatrészeket gyakran más nyelven fogalmazták, mint a rejtjelezetteket. Ha a levél szövege latin volt, a rejtjeles részeket magyarul írták. A félrevezetést szolgálta az is, hogy ugyanazt a szót egyszer betűnként, máskor viszont szótagonként rejtjelezték, sűrűn alkalmaztak jelentés nélküli számokat és jeleket is. Nem véletlen, hogy a korszokás a perbe is belekerült. A per szövegében a félrevezetés, akár egyszerre több stílusban, a korszak nyilvánvaló propagandája szerint van jelen. A per szövegének olvasója nemegyszer úgy véli, a kimondások, elhallgatások szövevénye kibogozhatatlan, erről győzik meg a korszak ugyanezen perre vonatkozó, szétszórtan fellelhető, egyéb forrásai is. A bizonytalanság légkörében a kémkedés és az árulás határait nehéz volt meghatározni. A kémkedés beépült a mindennapokba,³²⁷ s a magánlevelezés, levelezés, az információk továbbítása már önmagában is gyanús tevékenységgé vált. Hétköznapi viselkedésformák is, mint például egy levél átvétele vagy egy négy szemközti beszélgetés, látogatás stb. könnyen gyanúba keverhettek bárkit. Az írott üzenet különösen veszélyes volt, könnyen illetéktelen kezekbe kerülhetett. Ha pedig nem létezett kompromittáló tartalmú levél, a perekben artikulált ellenséggel már önmagában a feltételezett levelezés is gyanússá tehetett bárkit.

³²⁷Például Komárom /94/-/96/ az egyik fontos végvár hangsúlyosan fordul elő a jegyzőkönyvben terjedő hírekkel kapcsolatban (ki, mikor, mit hallott). Nyilván arról is szó van, hogy a hírek áramlása végett a török (és a Habsburg) hírszerzés informátorai gyakran időztek ezekben a fontos kereskedelmi központokban (akár mint rác vagy görög kereskedők). Peres eljárások esetén, már csak a „török áru” miatt is, könnyű volt bármilyen kapcsolatot gyanúsnak feltüntetni. Lásd GECSÉNYI Lajos, „Török áruk” és „görög kereskedők” a 16–17. századi királyi Magyarországon = *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv, i. m.*, 185–203.

A véleménynyilvánítás gyakorlatát a merészség, szókimondás vitairatokban³²⁸ jellemezte, de a hétköznapi beszélgetések, éneklések, imádságok, olvasmányok is könnyen a hatalmat sértő megnyilvánulásokként fogalmazódhattak meg gyakorlók ellen. A kora újkori „híráramlás” közös, a társadalom minden rétegét érintő elemei, az aktuális eseményekre való utalásokat is gyakran tartalmazó prédikációk, a kihirdetések, a fontos történéseket ismertető és értelmező szertartások, ceremóniák nyilvánosan, mindenki szeme láttára és füle hallatára zajlottak. Kiemelt szerepet tulajdoníthatunk a városoknak, a végváraknak, ahol a különféle társadalmi csoportokba tartozó elemek egymással könnyebben érintkezhetek. A vádlottak ezen „kommunikációja” mint a prédikátorok hamis, ellenséges „tájékoztatása” (*dolosa et sinistra informatio /176/, delatio iniqua /176/, delatio sinistra /208/*) is az ellenük felhozott vádak része.

A kereskedelmi levelezés mellett az újkorban legalább annyira fontos diplomáciai levelezést emeli be a perfolyamatba a jegyzőkönyv mint titkos (és állandóan fennálló) összeköttetést a távoli országok, országrészek, vidékek között. Rendszeresen érkeztek és indultak levelek kereskedő és üzlettársa, diplomáciai küldött és ura, vagy a pápai udvarba küldött prokurátor és megbízói között.³²⁹ Ezek a levelek bizonyára rengeteg mellékesen szerzett információt tartalmaztak, amelyek nem kapcsolódtak az üzlethez vagy a diplomáciához, írjuk mégis fontosnak tartotta továbbítani őket, mint afféle színes híreket a nagyvilágból. (Lásd Bethlen Miklós „híréhségét”, nyitott szemléletét a korban). A kereskedői, diplomáciai levélcsomagokba kívülállóknak üzenetei is bekerülhettek, a távolról érkező leveleket pedig nemcsak a címzett olvasta el, hanem tartalma a „közvetítők” számára is elérhetővé vált. (Lásd erre vonatkozóan például Bethlen és Vitnyédi levelezésének „nyitottságát.”) Mások vitték a fontosabb címzetteknek szóló leveleket, a kevésbé jelentős üzeneteket pedig alkalmi küldöncökre bízták.³³⁰ Természetesen így a bizonyítékok szerepét könnyen betölthették, különösen ha ellenséges kézbe kerültek. Miként a jegyzőkönyvben /112/ is van erre egy árulkodó mondat: *In casibus autem rebellionis non posse dari validius testimonium, quam si principium rebellium literae secretae interceptae producantur.*³³¹

³²⁸A vallási küzdelmek korában a népszerű teológiai beszédmód kialakulása és sajátosságai későbbre, a prédikátorperek idejére is érvényes megállapításokkal szolgálhatnak, ha a diskurzus-típusok jelentésének történeti, diakron elemzését folyamatában vizsgáljuk. Vö. erre vonatkozóan BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom: Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Bp., Balassi Kiadó, 1998 (Humanizmus és reformáció, 25), 104–114.

³²⁹Vö. BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, VI/2, 1169. Bethlen arról ír, hogy bécsi, eperjesi kereskedők szállították a leveleit.

³³⁰Apafi levele kapcsán jegyzi meg éppen maga Bethlen János szkeptikusan, hogy fontos levél esetében a levél nem érkezhett el a választófejedelmekhez, mert „ismeretlen emberre bízzák”. BETHLEN János, *Erdély története, i. m.*, 403.

³³¹„Szervezkedés esetén pedig nincs annál erősebb bizonyíték, mint ha a főbb lázadók elfogott titkos levelét mutatják fel.”

A vádak az elmúlt esztendőök diplomáciai kísérleteit idézik fel azzal, hogy titkos követségekre és követekre, rejtjeles levelekre hivatkoznak bizonyíték gyanánt, mind-
ezt általánosságban megfogalmazott, de a prédikátorok szerepét hangsúlyozó vádakká
sűrítve. A levelek, azaz valójában inkább aláírás és pecsét nélküli röpiratok³³² a perben
azt támasztják alá, hogy megfogalmazóik veszélyes külhoni kapcsolatokat³³³ tartottak
fenn. Megtörténhetett, hogy a röpiratot dátummal, esetleg még aláírással is ellátták,
ahogy ebben a perben is történt. Kovásznai Péter püspök személye került így napvi-
lágra és kapott különösebb jelentést a vádlottak elleni vádakban, ugyanakkor „tájéko-
zató jelentése” ezzel a főúri kivégzéseket megelőző dátumozást kapott. A jegyző-
könyvben /92/ Kovásznai Péter hírlevelének dátuma: 1671. március 18. Ez a koholt
dátum pedig a protestánsok – a hírlevélben is emlegetett – Sárospatakról való elűzésé-
nek időpontjánál (1671. szeptember 28.) korábbi állapotokat rögzít ekképpen, holott a
szöveg a kollégium elűzését, mint megtörtént eseményt panaszolja.

A vád számára a leginkább perdöntő bizonyíték két, Vitnyédi Istvánnak tulajdonít-
ott, aláírásával ellátott levél,³³⁴ amelyet a propagandairódlom később is szívesen
felhasznált.³³⁵ Külön érdekesség, hogy az egyik rejtjeles változatban³³⁶ került a perbe,

³³²Deák Farkas gyűjteményében (*A bujdosók levéltára*, Bp., Magyar Tudományos Akadé-
mia, 1883, 241–243) olvasható Bethlen János azon 1670. október 14-én kelt levele, amelyben,
azt remélvén, hogy külföldi fejedelmekhez írt leveleik nem kerülnek illetéktelen kezekbe, ta-
nácsként megjegyzi: „subscriptio és pecsét nélkül lészen”.

³³³Az ellenfelek között egyensúlyozva a francia királyhoz, a brandenburgi választófejede-
lemhez és azokhoz az európai fejedelmekhez fordultak segítségért, akiktől Magyarország és a
protestáns vallás védelme ürügyén támogatást reméltek.

³³⁴A Vitnyédy és a pseudo-Vitnyédy levelek kiadásai. Latinul Lichner Pál in BURIUS
Johannes, *Micae historico-chronologicae Evangelico-Pannonicae* [gr:] *skiagraphicos* [?] *collectae et adumbratae opella vigilaci diutina Johannis Buri* [...] *pastoris germanici*
Carponensis nunc Jesu Christi exulis duodecennis anno vero Christi MDCLXXXV et
insequentibus in ordinem redigi coeptae. Ex autographo Posoniensi edidit Paulus Lichner,
Posonii, 1864. p. 17, 18. [pseudo.] Vitnyédi levelek. – WITNYÉDY István *leveleskönyve*, mss.
MTA Kt. Kézirattárában. Ebből VITNYÉDY István *levelei* 1652–1664, vál. kiad. FABÓ András
1871 (Magyar Történelmi Tár, 15–16) nem tartalmazza. – *Stephanus Vitnyédi de Musai Nicolao*
Bethlen. Hodie decima Maji dominationis vestrae literas Eperiessini accepi [...] *Deus*
nobiscum; quis contra nos? p. 18: Stephanus Vitnyédi de Musai Ambrosio Keczer. Nonnihl
valetudinarius sum. Ego hic non dormiam. Datum Posonii 30. Dec. anno 1669. Magyarul Beth-
len Miklós idézi levelében, amelyet Poot is közöl, l.: BETHLEN Miklós *levelei 1699–1716*, szerk.
JANKOVICS József, 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, VI/2): Eperjes Junius 19. p. 1165. –
Eperjes 1669. május 10. p. 1167–1168. és a rejtjelezett levelek kiad.: *Sárospataki Füzetek*,
1863, 557–559. l.] Idézi: KLIMES-SZMIK Katalin, *RMK nyomtatványok a megszüntetett „Magyar*
vonatkozások” gyűjteményben.

³³⁵Későbből, már a Magyarország és Thököly iránti csökkenő érdeklődés időszakából ki-
emelném a jezsuita J. C. FEIGIUS Kollonichnak ajánlott történeti munkáját: *Wunderbarer*
Adlers-Schwung. Wien, 1694. Idézi KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység ellensége”:
A Thököly-felkelés az európai közvéleményben, Bp., Akadémiai, 1976, 34, 39.

s a per(ek) folyamán mindkét levelet latinra fordítva is csatolták a jegyzőkönyvhöz. Az egykorú nyomtatványok összevetése azt mutatja, hogy nem betűhíven másolták: a rövidítések használata, a helynevek írásmódja alapján nem állapítható meg az „ősváltozat”. A koholt levelek, ha valamilyen valóságtartalmuk is lehetett, tehát esetleg sorokat kiemeltek létező levelekből, nyomtatványi formájukban azt jelzik: a levelek létezésének „ténye” volt a fontos a perpropaganda részeként. Meglepve tapasztaljuk, hogy például a Katona István-kiadásban az 1670-es esztendőhöz helyeződnek a levelek, egyidejűségüket sugallva a peres eljárások előkészítésével.³³⁷ A levelek olvasata egyértelműsíti, hogy a korábbi évek vádjaiából merítenek. A lőcsei commissio nagyrészt Volkra Ottó Ferdinánd helyzetjelentése alapján határozta meg bűneik³³⁸ tág körét, amikor a büntetési formákról is döntött s megkezdte működését:

„Conventiculumokat tartottak. [...] Terhes adót vetettek a jobbágyokra. Törtek a katolikusok ellen. Leveleztek a törökkel, Erdéllyel, a franciákkal és lengyelekkel. Megvetették a császár rendeleteit, gyalázták híveit, ministereit, saját fenséges személyét. Szervezték a rebelliót. Várat akartak bevenni; tervben volt az örökös tartományokra törni, a bányavárosokat elfoglalni, a töröknek adót fizetni [...]” Már ekkor, még a török háború előtti bűnök is felkerültek a listára: „német katonákat öltek meg; Bárfán megöltek egy papot, ki a szentséget vitte, Szathmáron egy jezsuitát; [...] Eperjesen akadémiát³³⁹ állítottak.”

³³⁶A rejtjelek korabeli alkalmazásáról lásd például az Esterházy és a Teleki család iratanyaga alapján VARGA J. János, *Szervitorok katonai szolgálata a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon*, Bp., Akadémiai, 1981, 98–100. A perek számos vonatkozását, mint amilyen például a propaganda jelentősége vagy a hírszerzés, az újabb kutatások még nem tárták fel. (A rejtjelezésről tágabb összefüggésben újabban lásd R. VÁRKONYI Ágnes, *A tájékoztatás hatalma. = Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, BEREZS Márton, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999 (Studia Agriensia, 20), 9–31. A propaganda szerepéről: BENE Sándor, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, 1999.

³³⁷KATONA István, *Historia Critica Regum Hungariae stirpis Austriacae*, Budae 1804. Tomus XIV, Ordine XIII, 770–773: az 1670-es széljegyzetelt évnél, az összeesküvésnél említi, hogy ezek a levelek bizonyítékok. (A fentebb említett 1670–1671-es iratban a „gyanúsítottak” között Bethlen Miklós nevének előfordulása azt jelentené, hogy Bethlen mint „gyanúsított”, időben korábban kerülhetett „levélcímezett szerepbe”, mint azt a perbe illesztett, hozzá intézett levél mutatja?) Tomus XV. Ordine XIV, 154–155: „graves contra vos querimonias detegendo” – „a vádlottak elleni súlyos panaszok lelepleződése miatt” bíróságra idéző, Szelepcsényi aláírással levelet Katona a lelőhely megnevezése nélkül ugyanitt közli. Lásd ennek levéltárban fellelhető példányáról S. VARGA Katalin, *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m., (Processus Pozsonyban, bevezető tanulmány), 35. jegyzet.

³³⁸Lásd PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*, i. m., I, 120–121.

³³⁹A Vitnyédi adományából és pénzgyűjtéséből (Petróczy István, Vitnyédi István és Thököly István egyenként is hatalmas összegű alapítványt tettek az egyetemnek szánt eperjesi

A Bethlen Miklóshoz és Keczer Ambrushoz írott Vitnyédi-levelek koholt, céljukat tekintve, tartalmukban és címzettjükben is konstruált levelek.³⁴⁰ A Bethlen Miklóshoz³⁴¹ írt levél Eperjesen íródott 1669. május 10-én, a másik 1669. december 30-án. Bethlen Miklós egyike azoknak, akivel bizonyítják a Vitnyédi Istvánnal fenntartott titkos erdélyi kapcsolatokat. Lásd 1666 tavasza: Bethlen Teleki Mihállyal együtt titokban Felső-Magyarországon tárgyalt Wesselényi Ferenc nádorral és Thököly Istvánnal a magyarországi elégedetlenek és Apafi együttműködéséről. (A Wesselényi mozgalom egyébként csak későn keresett kapcsolatot a felvidéki megyei elégedetlenséggel.) A két Vitnyédi-levél, illetve Kovásznai Péter szerzőségének feltüntetése a leveleken lehetővé teszi, hogy a főúri és köznemesi szövetkezés kezdeti szakaszát kapcsolatba hozzák a vádpontokkal. A leveleket akkorra konstruálják, amikor Zrínyi Péter kibékítette Rákóczi 1669 áprilisában a 13 vármegye protestánsaival, így a sárospataki egyezményvel sikerült elejét venni a vallási megosztottságnak. Az eperjesi tárgyalásokat közvetlenül megelőző napokra időzítve a leveleket, Bécs a bűneiket felerősítette a Vitnyédi körüli ellenséges szövetségi rendszer vádjával. Ismert érvelés, hogy az uralkodó által 1669. április 29-re összehívott eperjesi gyűlés az 1662-es országgyűlést kiáltotta ki minden baj okozójának, minthogy azon a katolikus töredék hozta a törvényeket. A felső-magyarországi rendek és Erdély képviselőinek részvételével zajló gyűlés nem eredményében, hanem érveléseiben számíthatott a vád szempontjából megfelelő tényanyagnak. A főnemesi vádlottak elítélése után a köznemesség menekült, a prédikátorokat mint a lázadás szítóit rendre perbe fogták. A koholt levelek tartalma azt rögzíti, amikor az erdélyiek döntenek a tájékoztatásról. (A tényleges diplomáciai közbélepést Teleki Mihály megakadályozta, a francia szövetség lehetetlenségéről lásd a fentebb idézett szakirodalmat is.)

evangélikus kollégium javára) létrehozott iskoláról már 1671. május 13-án azt a kijelentést tette Spankau császári tábornok, hogy a „törvénytelenül épített kollégium királyi magtárnak el foglaltani”. A királyi mandátum 1673. november 29-én ismételtlen foglalkozik a „magtárügyel”. MOL E 21 (Ben. res.) 38–47. (fol. 88.) Mandatum electi domini imperatoris properum.

³⁴⁰Igy gondolták ezt azok a kiszabadult prédikátorok (Beregszászi István, Jablonczay János, Köpeczi Balázs és Szomodi János) is, akiknek köszönhető, hogy a levelek röpiratok formájában Londonban (feltehetően a prédikátorok valamelyik pártfogójának fordításában) megjelenhettek. Lásd Donald WING, *Short-title Catalogue of Books printed in England... 1641–1770*, New York, Columbia University Press, 1951, III, 3607: „A short memorial of the most grievous sufferings [of the ministers of the protestant churches in Hungary]”, For William Nott, 1676, valamint I, 4616: „[A] brief narrative of the state of the Protestants [in Hungary]”, 1677, illetve II, 55: „A brief narrative of the state of the Protestants in Hungary”, For T. Parkhurst and N. Simmons, 1677.

³⁴¹PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, i. m.*, I, 239. Fabó Andrással vitatkozva a Bethlenhez címzett levelet (hivatkozva KATONA, *i. m.*, XXXIII, 733) valósnak, habár rossz latin fordításnak tartja.

És noha Vitnyédi István már 1670. február 23-án elhunyt, miközben más források alapján az is közismert, hogy Bethlen és Vitnyédi ekkor már nem váltottak rejtjeles leveleket, a vád számára már a vele való kapcsolat³⁴² ténye elégséges indoknak számított, viszont a védelem azon érve, miszerint az 1674-ben citált vádlottak nem is ismerhették, nem talált meghallgatásra.

A hely és az időpont vonatkozásában megjegyzendő, hogy a Bethlen Miklósnak datált levél hónapjában³⁴³ adták át Rottal Jánosnak a követek gravamenjeiket. Arról, hogy az uralkodó ez időben Rottallal (talán éppen annak küldetésével) elégedett volt, fennmaradt azon levele (a dátuma: 1669. május 27.), amelyben Rottalt arra inti, officiumának teljesítése közben a katolikus vallás terjesztéséről se feledkezzen meg („consequenter Catholica religione propaganda, nihil omisisse videamini”).³⁴⁴ Közben az erdélyi követség titokban tárgyalt az elégületlenekkel, a tárgyalások május 14. és 29. között folytak. A levél végül is gyanúba hozza Bethlen Miklóst is, aki az eseményekről jóval később, már a prédikátorok panaszos leveléből értesült.³⁴⁵ A kortársakat és az utókort is foglalkoztatták a „költött levelek”. Egy 19. századi írás szerint „Megjegyzést érdemel ez az Eperjesi Diéta³⁴⁶ annyiban is, hogy amint a protestáns vallásnak ellenségei tartották és hirdették, abból küldött volna valamely V.[itnyédi] I.[stván] nevű, augustai vallástételt követő nemes ember Erdélybe, Bethlen Miklóshoz valamely számadásra lázszasztó levelet, amely osztán úgy hozódott fel idővel, mint amely a protestáns prédikátoroknak támadását, és a rebellióban való részvételét nyilván bizonyítja.”³⁴⁷ A pert közvetlenül követő, legismertebb cáfoló érvelés éppen Bethlen Miklós apológiája. A prédikátorokhoz írt levelében pontokba szedve elemzi a

³⁴²Sárosban, Zemplénben és Szepesben az egri káptalan által felvett vallatások sorában 1670 szeptemberében Lapispatakon *generosus* Segnyei István, 44 éves vallomása az 1670. szeptember 20-i jegyzőkönyvben: „Praeterea idem Melchior [tudniillik Keczer] dixit coram isto fatenti postquam intellixisset mortem defuncti Stephani Vitnyedii, ille ingemuit Isten ugy segellyen hanem szedgyelleném mingyart gyaszban oltezném es megh gyaszolnam Vittnyedi Istvánt, kit fölötte igen szánok, mert nem vólt annál confidensb job barátom.” MOL E 148 (NRA) Fasc. 1736. № 2.

³⁴³Május 12-én érkeztek meg az erdélyi követek: Kapy György, Teleki Mihály, Nemes János, Váradi Virginas István.

³⁴⁴MOL P 507 A /Levelek/ № 389.

³⁴⁵A gyakori levélváltások figyelemmel kísérhetők Bethlen Miklós levelezésében, de a tájékoztatás céljával tovább- és visszaküldött levelek sorsa miatti aggodalom is. 1667. június 28-án Bethlen Miklós Teleki Mihálynak írt levelében utal arra (BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, VI/1, 180), hogy Vitnyédi levelét „visszaküldi” – azzal a céllal, hogy égesse el Teleki. Jankovics József véleménye szerint az 1667. június 8-i levélről lehetett szó, amelyben Vitnyédi a felföldi helvét atyafiak „tülkapásaitól” tart.

³⁴⁶Meghatározása: *conventiculum Eperiesiense* a Keczer Ambrus elleni tanúkihallgatásokban. MOL E148 (NRA) Fasc. 691. № 4.

³⁴⁷Nagy József prédikátor, 1816. *Protestáns prédikátorok üldöztetése*, OSZK, Kézirattár, Oct. Hung. 1773.

Vitnyédi aláírásával ellátott, hozzá intézett rejtjeles levélben megfogalmazott képtelenségeket,³⁴⁸ a levél tényanyagát cáfolva. Közben saját irattárából maga is levelet csatol apológiájához, amelyben a Vitnyédivel már jóval korábban megromlott viszonyát láttatja, ezzel bizonyítva a hozzá intézett Vitnyédi-levél hamis voltát. Bethlen és Vitnyédi kapcsolatának rejtélye Vitnyédi hangsúlyos szereplése miatt e perszövegben, egyelőre további kérdéseket vet fel (lásd erről a Bethlen életművet legjobban ismerő Jankovics József tanulmányait).

A Vitnyédi-szindrómát³⁴⁹ a jegyzőkönyvben a perrel egy időben egyszerűen felnagyították, s ezáltal szinte kibogozhatatlanná tették az idősíkokat. A levelek, amelyeknek eredeti példányait természetesen senki nem látta, de amelyek „felbukkanásáról” már a kortársak között legenda keringett (jó pénzért Erdélyből hozta volna el egy szolga, ura – Vitnyédi István – feltört levelestárából). Bethlen Miklós *Apológiájában* és a prédikátorokhoz intézett levelében ad magyarázatot a történetekre – érveket szolgáltatva a prédikátorok mentségére.³⁵⁰

Jankovics József összegzi az ún. eperjesi tracta szövevényes történetét: „Látszólag azért hívták össze a tárgyaló feleket, hogy rendezzék Erdély és a Habsburg császár vitás határkérdéseit, az ülés foglalkozzon a Rákóczi-ház és a protestánsok megegyezésével, orvosolja a felső-magyarországiak sérelmeit. Ugyanakkor ezt az alkalmat titkos tanácskozásokra is felhasználta az erdélyiek és az elégületlenek csoportja.”³⁵¹ Bethleneket az eperjesi tracta előkészületeiből igyekeztek Telekiék kizárni. Talán ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy a szöveg Bethlent hangsúlyosan az összeesküvések megalapozójává teszi. S ennyiben nem is a tartalom érdekes már, hanem csak a ténye a szövetkezésnek.

³⁴⁸Bethlen Miklós 1675. január 4-én kelt levele a száműzött protestáns prédikátorokhoz. A Bethlen *Apológiája* mellett 1677-ben megjelent levelet Rácz Károly fordításában ismerjük. A levelet közreadta Jankovics József: BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, VI/2, 1159–1180.

³⁴⁹A szakirodalomban e levelekkel kapcsolatban mindmáig sok a kétely, de úgyszólván általános az egyetértés abban, hogy hamisítványokról van szó, amelyekkel a prédikátorok felkeléssel való kapcsolatát és a felkelésben játszott meghatározó szerepét akarták alátámasztani. Vö. JANKOVICS József, *A Bethlen Miklósnak tulajdonított röpiratok szerzőségéről és Önéletírás és történeti hitelesség Művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen Miklós-levelezés tükrében* = Uő., *Ex Occidente...*, i. m., 150–155, 119–131.

³⁵⁰A levél körüli legendákra lásd Jankovics József összegzését BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, II, 1173. További kérdés a Keczer Ambrushoz írott levél „keletkezése”, „előkerülése”.

³⁵¹Hozzáteszi, hogy a tárgyalások érdemi tartalmáról megoszlanak a történelmi vélemények, az elégületlenekkel folytatott megbeszélésekről jóformán semmi írásos emlék nem maradt fenn, vagy eddig nem került elő. BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, I, 643.

Hírlevelek a perben

A „feladó” megnevezése nélküli (ugyan az utolsó hírlevelet Kovásznai Péter kolozsvári superintendens aláírásával látták el) tudósító levelek az Erdélyi Fejedelemségből származnak, Apafi fejedelem udvarából. A címzett(ek) és a feladó(k) tehát egyaránt magas társadalmi státusúak. A szövegek nem nyilvános ismertségűek, a jegyzőkönyvből a nyilvánosság kirekesztését feltételező diplomáciai levelezés a vádlottak elmarasztalása érdekében nyer megerősítő nyilvánosságot. Közös még bennük, hogy közügyekről³⁵² (*negotii publici*) szólnak. Bethlen Miklós gróf, az államférfi³⁵³ „jelenléte” a perben összetett: egyrészt jelentős a szerepe a megfogalmazásban, de még korábbról, a Habsburgok ellen szervezkedő főurakkal való diplomáciai kapcsolata, kiterjedt diplomáciai kapcsolatrendszere révén „cinkosságban bűnös” ő is. Amikor a vasvári békével kurtán-furcsán lezárult 1663–1664-es törökellenes háború után az ország főméltóságai – élükön a horvát bánnal – széles nemzetközi érdekköröket is megmozgató szervezkedésbe kezdtek az önállóság kivívása, vagy legalább a királyság részleges autonómiájának megóvása érdekében, a kínálkozó legfőbb szövetséges az éppen ekkor a Habsburgok ellen forduló Franciaország (és nagyhatalmi aspirációval bíró uralkodója) lett volna. A franciákkal való tárgyalás kényes feladatát az éppen Csáktornyan időző Bethlen Miklóstra bízta.³⁵⁴ Zrínyi Miklós váratlan halála (1664 novemberében) új

³⁵²A levelek fordításánál (*Vitetnek ítélszékre...*, i. m., 78–92) gyakran használtam az „egyház” fogalmat, szükségesnek tartom előrebocsátani azt a distinkciót, amelyet magam is, – Péter Katalint idézve – követendőnek vélek: „nem az Evangéliumot hirdető egyetemes gyülekezetet, hanem – az egyháztörténetben megszokott eljárással – egyszerűen különböző teológiai tanokat valló egyházszervezeteket értek rajta.” PÉTER Katalin, *Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVI–XVII. századi Magyarországgal kapcsolatban = Fiatal egyháztörténészek írásai*, szerk. FAZEKAS Csaba, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1991 (www.mek.oszk.hu).

³⁵³Vö. 345. jegyzet. Bethlen államférfiúi portréjához lásd még R. VÁRKONYI Ágnes, *Bethlen Miklós gróf, az államférfi = Századfordulóink: Tanulmányok, esszék*, Bp., Liget Könyvek, 1999, 210–225.

³⁵⁴A török–tatar betörések éveiben Bethlen Miklós (1642–1716) gyulafehérvári és kolozsvári tanulmányait végezte. Keresztúri Pál, Basirius (Basire) Izsák, később Apáczai Csere János tanítványa, majd külföldi peregrinációra indult. 1661-ben Heidelbergben, 1662-ben Utrechtben, 1663-ban pedig Leidenben és Franekerben folytatta tanulmányait. 1663 decemberében Londonba utazott, ahol kihallgatáson fogadta II. Károly, 1664 márciusában pedig Párizsban Henri de Turenne, Franciaország első marsallja, majd XIV. Lajos levelét vette át, hogy Apafi Mihály fejedelemnek kézbesítse. Erdélybe való visszatérése után a fejedelem Zrínyi Miklóshoz küldte azzal az ürüggyel, hogy a hadvezér mellett tanulja a katonáskodást, valójában a Habsburgok ellen szervezkedő magyarországi urakat látogatta végig. Késmárkon Thököly István, Pozsonyban Lippay György, Sopronban Vitnyédi István, Bécsben Jacques Gremontville fogadta, mielőtt

helyzet elé állította párthíveit. Zrínyi Péter, Vitnyédi és a hozzájuk hasonlóan gondolkodók úgy vélhették, sürgősen bizonyítaniuk kell a további konspirálásra való hajlandóságukat, s a tény, hogy vezérük nélkül is elegendő erővel bírnak (legalább egy esetleges felkelés megszervezéséhez). Bethlen Miklós tehát 1665-ben ismerte a Vitnyédi-féle tervek, amelyektől a francia támogatást remélték.³⁵⁵

A francia királyhoz vezető elképzeléseknek tehát hosszas múltja van, de 1674-re a nemzetközi konstelláció alaposan megváltozott. A XIV. Lajoshoz írott rövid hírlévé³⁵⁶ „jelentést” is említ, amelyhez csatolva készülhetett a levél (a jelentést természetesen nem közli a per jegyzőkönyve). Nem a tények, hanem már az irányultság³⁵⁷ elégséges volt a cinkosoknak nevezett vádlottak bűnösségének megállapításához.

A jegyzőkönyv (a püspökké választásának évében, 1673-ban elhunyt) Kovásznai Péter erdélyi református püspököt³⁵⁸ teszi meg a lutheri és kálvinista egyházakhoz írt

Csáktornyára megérkezett, ahol részt vett a végzetes vadászaton, amelyen Zrínyi Miklós életét vesztette.

³⁵⁵Bethlen velencei küldetésének valódi célját, és tárgyalófeleinek (Pierre de Bonsy, a Napkirály velencei követe, a korábbi megbeszéléseken közvetítő szerepet játszó Altovidi pápai nuncius és Alessandro Mora, a Zrínyi család velencei bankára) megválasztását ebben látja a szakirodalom. Lásd JANKOVICS József, *Önéletírás és történeti hitelesség: művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen Miklós-levelezés tükrében* = Uő., *Ex Occidente*, i. m., 123.

³⁵⁶Mindenesetre politikai és nem vallási okok miatt volt szükség az uralkodó ellenségének számító XIV. Lajoshoz való folyamodást bizonyítani. SZÁSZ Géza tanulmányának (*A francia állam és a protestánsok a 17. században*, i. m.) végkövetkeztetése, miszerint XIV. Lajos személyes hatalomgyakorlásának kezdetén (1661-ben) a protestantizmus visszaszorulóban volt Franciaországban, elvesztette politikai, katonai, közigazgatási kiváltságait, számbelileg is erősen megfogyatkozott közösséget alkotott, melynek tagjai híven szolgálták az uralkodót és annak kormányát: vagyis nem jelentett reális veszélyt az államra.

³⁵⁷A francia királyhoz írt levél annak az uralkodónak (I. Lipót ellenségének) szól, aki a vasvári békekötéssel megdicsőült, bebizonyította, hogy valóban érdemesült a „legkeresztényibb” király (a hagyományok szerint a *Respublica Christiana* feletti uralkodót szimbolizáló) címre. (XIV. Lajos a német-római császári cím eléréséhez ügyesen befolyásolta a közhangulatot, és kedvezőnek ítélte maga számára a helyzetet a német fejedelmek előtt). A kérdéstről lásd legújabbban BÓKA Éva, *Európa és az Oszmán Birodalom a XVI–XVII. században: Az európai egység gondolat politikai esztorténetének kezdetei*, Bp., L’Harmattan, 2004 (Varietas Europaea), 128.

³⁵⁸Kovácsnai Péter 1673. július 21-én hunyt el Kolozsvárott. Közvetlen forrásból ismerkedhetett meg az angliai puritánus egyházi mozgalmakkal Angliában, ahol egyébként Tolnai Dali Jánossal került kapcsolatba. 1646-ban pappá szentelését csak szigorú feltételekkel engedte meg a szatmárnémeti zsinat. Várad az 1650-es évekre a puritanizmus központja lett. Kovácsnai 1655-ben Váradon Nagyari Benedek paptársa, akivel együtt ítélik el. Amikor 1660 augusztusában a várvédők arra kényszerültek, hogy feladják Váradot, a hadialku egyik fontos (ötödik) feltétele volt, hogy az 1657 óta készülő Biblia addigra kinyomtatott anyagainak akadálytalan, sértetlen elszállítását kérték. E kikötés megfogalmazásában nyilván szerepe volt a vár egyik lelkészének, az 1655. május 30-i Debreceni Közzsinaton puritán eszméiért és lelkesítő gyakorlat-

levél szerzőjének. Az 1674-es perbe illesztett tematikájú hírlevelek keletkezéséről Bethlen Miklós 1672. március 14-én kelt, Teleki Mihálynak írt leveléből értesülünk, ahol arra is történik utalás, hogy egy Németországba induló emberrel az útiköltséggel együtt elküldték az ő, Frigyes Vilmos udvarába, Harsányi Jakabnak³⁵⁹ címzett, illetve a szász püspöknek a lutheránusokhoz és Kovásznai Péter püspöknek a kálvinista fejedelmekhez írott levelét („a mi püspökünkkel [irattunk] penigh az Calvinista Kiraly es Feyedelmek Udvari Papiainak es az Academiaknak, Püspököknek, olly formánn hogy az Urokat urgeállyák, az Császár előtt valo Intercessiora, és hogy az Templomokbais könyörghések legyenek az Persecutiót szenvedő Magyar Ecclesiaért”).³⁶⁰

Bethlen János az egyik forrás arra, hogy „tájékoztató levél” létezett korábban is. 1670 októberében, amikor Bethlen Miklós Apafi nevében levelet írt a brandenburgi választófejedelemnek, az indoklás is olvasható, hogy ti. „Apafi fejedelem szükségesnek gondolta levélben tájékoztatni az európai fejedelmeket, nehogy [Magyarország] nyomorúságos állapota az ellenkező és az igazságtól eltérő értesülések következtében titokban maradjon előttük.”³⁶¹ Apafi ezen, 1671 elején több európai fejedelemhez elküldött körlevélben kérte közbenjárásukat, tájékoztatva őket a magyar mozgalom (amelyet elsősorban is a „hirtelenül és kellő ok nélkül” kötött vasvári béke és a protestánsoknál Báthory Zsófia üldözései³⁶² váltottak ki) jellegéről. A tragédiát abban láttatja, hogy Zrínyi Péter – tévútra vezetvén Rákóczit is – a töröknek egész Magyarország nevében behódolást ígért. A kiterjedt büntetések ellen (a brandenburgi fejedelemnek) ekként érvel:³⁶³ „De – feltéve, hogy – a foglyok mind bűnösök, *nem kellene a szegény*

táért meghurcolt, állásából felfüggesztett Kovásznai Péternek. Lásd PETRŐCZI Éva, *A váradi biblia helye a magyar puritanizmus irodalmában*, Egyháztörténeti Szemle, 2004, 3. évf., 2. sz., 31–47.

³⁵⁹Harsányi Jakab (1615–1677) váradi tanár, I. Apafi Mihály nevelője. Diplomáciai szerepe nem új keletű: politikai ténykedéséről annyit tudunk, hogy 1656 őszén rezidensként a török Porta és a Lengyelország ellen hadat viselő II. Rákóczi György között közvetített. Berlinben Frigyes Vilmos szolgálatában állt.

³⁶⁰BETHLEN Miklós *levelei, i. m.* VI/1, 251.

³⁶¹BETHLEN János, *Erdély története, i. m.*, 395–403. Külföldi fejedelmekhez írt rölapok – akár eljutottak címzettjükhöz, akár nem – többször is készül(het)tek Apafi fejedelem udvarában, Bethlen Miklós fogalmazásában. Így például 1670. október 13-án Bethlen Miklós Bethlen Jánosnak, Bánffy Dénesnek és Teleki Mihálynak címzett levelében kéri (BETHLEN Miklós *levelei, i. m.*, VI/1, 229): olvassák és korigálják az Apafi kérésére a brandenburgi electornak írt levelet, de írni kellene Harsányi Jakabnak is.

³⁶²„Vidua Rakocziana, quam apostasia iam dudum in furorem egit, una cum filio Francisco Rákóczi, cui rebellionis reo, gratia sub conditione persecutionis ab ipso acriter agenda indulta fuit” /88/ – „Rákóczi özvegye, aki mint hitehagyott már régtől fogva eszelősen viselkedett fiával, Rákóczi Ferencsel együtt, akinek mint szervezkedésben bűnösnek a kegyelem a mi kemény üldözésünk feltételével adatott meg [...]” I. Lipót 1670. április 22-i mandátumában bűnbocsánatot ígért mindazoknak, akik azonnal elpártolnak Rákóczitól.

³⁶³Vö. BETHLEN János, *Erdély története, i. m.*, 402.

népet, az alsóbb rendű nemességet, a városokat, papokat praedicatorokat, az egész magyar nemzetet törvényei, szabadsága, vagyonától megfosztani! [Kiemelés: S. V. K.] Nem a vétkesek ártatlan örökösét kifosztani, örökségükből kiforgatni, kis gyermeklányokat elfogni, annyi jeles családot tönkre tenni, midőn isteni és emberi törvény szerint az apa vétkéért nem sújthatni az gyermekeket. A nemes és hajdan oly virágzó magyar nemzet, mely a kereszténység védőbástyájának méltán nevezetett, éppenséggel megrontassék-e? Ha némelyek vétkeztek, miért nem járt el a magyar király ellenük azon törvények szerint, melyeknek megtartását koronázásakor esküvel fogadta? azért, hogy a szabad nemzetből rab magyarokat csinálhasson.”³⁶⁴

Címzettjük, feladójuk, általános tartalmuk alapján a jegyzőkönyvben szereplő hírcímekkel³⁶⁵ azonosnak tekinthetők bizonyos korábbi, a tájékoztatást szolgáló röpiratok, viszont bizonyos részekben a szövegek változnak, variánsoknak tekinthetjük őket. Létezésük ténye már elég volt a vádak erősítéséhez. E szövegvariánsok készülhettek elkobzott hírcímek alapján, tehát nehéz lenne eldönteni, mikori és melyik lehetett az eredeti „minta”.

Alább [...]ben jelzem, a jegyzőkönyvbe szerkesztett, a vádak közé emelt szöveg (Lásd *Vitetnek ítélőszékre...*, 1761–1921) és a Szilágyi Sándor által közölt szövegek közti eltéréseket. Közlöm először a szövegkiemeléseket magyarul, majd a vonatkozó latin szövegrészt, ahol [...]ben a Szilágyi Sándor által közölt változattól való eltéréseket emelem ki. Az eltérésekre vonatkozóan, ahol szükségesnek érzem, következtéseimet megfogalmazom, de előrebocsátom, sem az azonosságok, sem az eltérések mélyebb elemzése nem lehetett feladatomban, hiszen a vád szempontjából bármelyik szövegvariáns betölthette volna feladatát.

³⁶⁴Gyulafejérvár, 1671. január 23. Bethlen János nyomán idézi: PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*, i. m., II, 208–209.

³⁶⁵Apafi Mihály aláírásával ellátott, Fogarásról, 1672. április 25-én keltezett – leveleket adott közre Szilágyi Sándor (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1669–1674*, Bp., MTA, 1892, XV, (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae), 266–271. A szakirodalomban általánosan elfogadott nézet, hogy a levelek alighanem aláírás nélkül, röpirat formájában terjedtek. A fejedelem és a fejedelem közvetlen környezete megakadályozta a levelek elküldését. A francia királyhoz, a helvét köztársasághoz, a protestáns fejedelmekhez, Harsányi Jakabhoz intézték ezeket. Vö. BETHLEN János, *Erdély története*, i. m., 457, továbbá Jankovics József megállapításai (BETHLEN Miklós levelei, i. m., VI/1, 657.)

A francia királynak címzett hírlevél:

/78/: „mind ez ideig azonban balszerencsém, a messzeség és különösen a Bécsi Udvar gyanakvása – nagy szomorúságomra – meghiúsította azon óhajomat, hogy akár levél útján, még inkább, hogy követség révén magam Legkeresztényebb Felségek előtt jelen lehessek, és Felségek iránti odaadásomat bizonyító szolgáltat-készségemnek tanúbizonyságát adhassam.”

„Sed maligna fortunae invidia, loci distantia et suspicax *imprimis Viennensis aulae*³⁶⁶ curiositas [helyette: *suspicax quorundam curiositas*] hactenus magno cum meo moerore me impedit, quin vel per literas multominus per legatos Christianissimae Vestrae Maiestati me praesentare et meam ad eius devotionem promptitudinem testatam reddere possem.”

/78/: „Ezenképpen nem is lehet kétséges, hogy Felségek, ezen Magyarország elnyomatását számos következményével együtt átlátni szándékozik, ami pedig a vallás dolgát illeti, arra megfontolt tanácsaival visel majd gondot.”

„nec dubito Vestram Maiestatem facile ad multas huius Hungariae oppressionis consequentias penetraturam *et quod e re Christiana sit, maturis consiliis procuraturam* [hiányzik].”³⁶⁷

/78/: „Bármennyire helyeselné is Felséged a Császári Felség által Magyarországon megkezdett vallásmegújítást, remélem, ez a vallást megújító álságos szándék Felségek szemét nem homályosítja el annyira, és elődei örökkévaló dicsőségének példáján, mint ahogy hasonló esetekben ők is készek voltak fellépni sok elnyomott fejedelem megsegítésére, úgy tiszteletreméltó Felségek is, miután lehullt a lepel ezen álságos vallásújítási szándékokról, olyan döntéseket hoz, amelyek a Német Császárságot is megszabadítják e sok baj okozta nagy aggodalomtól, s a legkeresztényebb Felségekkel versengő szándékok túlságos hatalmát is kellő határok közé szorítják.”

„Et quamvis plausibilis sit Hungariae *cepta [coepta] per suam Maiestatem caesaream* [hiányzik] reformatio, non spero tamen hanc religionis reformandae larvam adeo crassum Vestrae Maiestatis oculis glaucoma obducere posse, quin aeternae gloriae maiorum suorum exemplo, uti illi in similibus casibus, in multorum oppressorum principum [principum] auxilium [itt: *illi*] exurgere parati fuerint, [fuerunt] ita vestra etiam maiestas detecto hoc ficto reformationis pallio, eo sua consilia dirigat, quae *et* [hiányzik] Germaniam magna multorum malorum sollicitudine liberent *et nimiam aemuli Christianissimae vestrae*

³⁶⁶Az „egyesek gyanakvó kíváncsisága” a jegyzőkönyvben konkrétan a „bécsi udvar” kíváncsisága lett.

³⁶⁷A mondat második fele a francia királyhoz írt levélből hiányzik: „ami pedig a vallás dolgát illeti, arra megfontolt tanácsaival visel majd gondot.” – hiányzik a jegyzőkönyvből.

maiestatis consilii [helyette: *et vagam hungaricae gentis hostium*] potentiam intra debitos limites contineant.”³⁶⁸

/80/: „Óvakodnom kell ugyanis, nehogy károm származzék az olyasféle szóbeszédéből, amelyek a keresztény fejedelmeknél tett bármennyire is ártalmatlan – vizitációmmal kapcsolatban, felnagyított vádaskodásoktól sem mentesen, a Duna mentén, Béctől Törökországig terjednének, amit elődeim is nemritkán megtapasztalhattak.”

„Cavendum enim mihi summopere est, ne vel innoxiae Christianorum principum visitationis fama, *secundo Danubio Vienna in Turciam delata* [helyette: *alioisum=máshová delata*] et criminationibus aucta mihi fraudi sit, quod non raro mei praedecessores experti sunt.”³⁶⁹

A választófejedelmekhez és az evangélikus fejedelmekhez címzett hírlevél:

/80/: „[kötelességemnek tartottam, hogy Felsőgetekhez forduljak] azért, hogy a magyarok tartományainak és egyházainak fölöttébb szerencsétlen állapotát leírván...”

„ut miserimum Hungarorum et provinciarum ac ecclesiarum [helyette: *Hungaricarum et ecclesiarum*], statum describendo.”³⁷⁰

/82/: „Az első, hogy Fényességtek, ha lennének is valamely előítéletei – azon szóbeszéd alapján, melyeket Magyarország sanyargatói szerte terjesztettek –, azokat üzze el, és szabaduljon meg tőlük, s a mellékelt jelentés gondos áttanulmányozása után méltóztassék annak hitelt adni.”

„Primo quidem, ut vestra serenitas praeiudicium si quod per sparsos ab Hungariae persecutoribus rumores concepit [helyette: ab aliis rumores conceperant], excutere et exuere ac in inclusam relationem [helyette: eamque rerum Hungaricarum seriem, quae sinisteris aliorum informationibus hactenus obscurata nunc in lucem prodire incipit], accurate pensitando eidem fidem adhibere velit.”³⁷¹

³⁶⁸A vallásmegújítás (*reformatio*) az Apafi udvarában keletkezett levélben nem volt az uralkodóhoz „rendelve”; „a legkeresztényibb Felsőgetekkel versengő szándékok túlságos hatalmát is kellő határok közé szorítják” helyett a francia királynak címzett levélben: „a magyar nemzet ellenségeinek megzavarodott hatalmát” szövegrész.

³⁶⁹„a Duna mentén, Béctől Törökországig terjednének” betoldással a jegyzőkönyv *indicia*, gyanú-ok teremtésre nyújt példát.

³⁷⁰A „provincia” szóval a szöveg a földrajzi kiterjesztésre (a magyarországi és erdélyi szövetségkeresésre) kívánta tenni a hangsúlyt.

³⁷¹A „Magyarország sanyargatói” csak a jegyzőkönyvbe illesztett szövegrész; továbbá a titokzatos tartalmú „mellékelt jelentésre” utalás váltotta fel a Szilágyi Sándor által közölt szöveg-

/82/: „egyébre nem törekedtem – s a későbbiekben is ezt kívánom mindig –, mint arra, hogy elnyerhessem és megőrizhessem mind Felsőgetek, mind a többi keresztény fejedelem jóindulatát és ismeretségét, ám ez idáig ezt megakadályozta az a politikai helyzet, amely a két hatalmas Udvar – közöttük szenved Erdély – előtt térdre kényszerített, s amely most is gátat emel elé. Mégis, a mostani veszedelem nagyobb, mint az ezzel kapcsolatos gyanúból fakadó veszély, így az e levélbe belefoglalt beszámoló mutatja be általam Fényességeteknek eme tartományok nyomorúságát, s velem együtt fordul kéréssel Fényességetekhez, és könyörög...”
„me ab initio mei regiminis usque ad hodiernum diem expetitur, imposterum etiam semper desiderari, quam ut *vestrae serenitatis* et aliorum Christianorum principum favorem ac notitiam demereri colereque possem, *sed supplex duarum inter quas Transylvania gemit praepotentium aularum* politia id semper hactenus impedivit [helyette: *suspicax praesentis saeculi politia id semper hactenus impedivit*] et nunc etiam impedit, [usque adeo etc.] pernicios tamen praesens periculo *ex illa* suspitione oriundo [oriundo] maior, *ita harum provinciarum miseriam hisce literis inclusa relatio, per me vestrae serenitati repraesentat et* [helyette: *pernicios tamen praesens periculo ex illa potentium vicinorum suspicione oriundo maior silentium rumpere jubet*]³⁷²”

A brandenburgi választófejedelemnél időző Harsányi Jakabnak címzett levél:

/84/: „Az előttünk álló ügy egészét a fényességes választófejedelemhez intézett leveleimből, bennük a keresztény fejedelmeknek leírt értesítésből, híveink leveleiből (amelyek alapján kívántuk Uraságotokat is bővebben tájékoztatni) és a levélhordó szavaiból is megértheted;
tőle egyébként néminemű pénz is átküldtünk az ellátásodra, melynek összegét és a keresztény fejedelmeknek írt levelek másolatainak jegyzékét egy mellékelt papírszelet fogja veled megismertetni.”
„Totum autem quod sub manibus est negotium ex nostris ad serenissimum electorem literis, ex informatione Christianorum principum iisdem literis inclusa denique ex fidelium nostrorum (per quos vestram dominationem uberius

variáns konkrétan a magyarországi állapotokat illetően, az eddigi hamis információk világosságra hozását kérő passzusát.

³⁷²„Ez idáig ezt megakadályozta az a politikai helyzet, amely a két hatalmas Udvar – közöttük szenved Erdély – előtt térdre kényszerített” szövegrész lett a jegyzőkönyvben a „jelen század gyanakvó államrendje” helyett. A mondat második fele ismét változik, s mellékelt titokzatos jelentés emlegetésével kelt újabb gyanú-okat.

informare volumus) epistolis et ore tabellarii [helyette: ex informationeque rerum ungaricarum, quae nunc tandem genuine in lucem prodire incipit,] intelliges, per quem etiam aliquid pecuniae ad [haec] procuranda transmisi-mus, cuius summam et scripturarum ad Christianos principes epistolarum cathalogum inclusa dabit schedula.”³⁷³

³⁷³Az információk tényét, a tájékoztatás kereteit a jegyzőkönyvbe írt szöveg ismét kitégítja, további írott beszámolók létezését sejtetve, a külföldi fejedelmeknek szóló tájékoztatást az összesesküvések vádjához igazított veszélyességgel felerősítve.

Kitekintés. A prédikátorok

A fejezetcímmel elsősorban arra kívánok utalni, hogy az a kép, amely a jegyzőkönyv alapján alkotható a protestánsokról, meglehetősen egyoldalú és tendenciózus. A textusban nincs különbség a vádlottakat illetően betöltött „szerep” (iskolázottságuk, világlátásuk, közösségeik, egyházi beszédek, vitairataik stb.) tekintetében. A perbe fogottak listáján a prédikátorok általánosságban vádlottak. Felerősítik ezt az „általánosságot” azok a passzusok, amelyekben nem is nevük, hanem csak a helységnév (/46/, /62/, /124/–/126/, /130/, /212/–/214/) szerepel egymás utáni sorolásban. Így idéznek meg protestáns prédikátort, tanítót, akiknél azonban még az is kétségbe vonható, hogy tételes rebelliós deliktumaik lehettek; „bűneik” legfeljebb a *tájékoztatásban* merültek ki, azaz prédikáltak, ígét hirdettek, imádságos könyvet írtak, nyomtattak, terjesztettek stb.

Egyéb korabeli levéltári forrásokban³⁷⁴ a különböző *abominabiles* (förtelmes) könyvek és szerzőik (Drabik Miklós, Kalinka Joachim) gyakran összekapcsolódnak Vitnyédi (és a prédikátorok) bűnösségével.

„Miután a kálvinista és lutheránus prédikátorok nem voltak hajlandók lemondani az új nézetek lázadó szellemű prédikálásáról, elküldettek a nápolyi gályákra, hogy megtanulják az béklyók között a szerénységet és az engedelmességet.”³⁷⁵ – írta Casimir Freschot, aki a 17. század végén és a 18. század elején olasz, francia és latin írásaival a korabeli közvélemény széles köreiben váltott ki visszhangot.³⁷⁶

³⁷⁴MOL E 148 (NRA) Fasc. 517. № 11. 1672. május 13-án a veszprémi káptalan által felvett tanúvallatásokban például: „Inquisitio ex suspicione notae infidelitatis contra Matthiam Osztrosich, ac quemdam nomine Kalinkium praedicantem Illavaiensem hunc propter certum abominabilem librum per praedicantem olim Lednicziensem Nicolaum Drabecii conscriptum”. (Lásd még *A per propagandaelemei* c. fejezetben a166. lábjegyzetet.)

³⁷⁵Kevésbé elfogult tájékoztatások is akadtak. Pl. a vallásszabadság elkötelezett híve, Jean Leclerc rendszeresen tájékoztatta az európai közvéleményt mindarról, ami az 1670-es, 1680-as években történt a királyi Magyarországon és Erdélyben is. A II. Jakab által száműzött, Amsterdamban álnéven élő, a vallási türelemről (*Levél a vallási türelemről*) értekező Locke barátjáról, a menekült hugenotta tanár Thököly-életrajzáról lásd R. VÁRKONYI Ágnes, *A tűzvész tanúi: Esszék*. Bp., Liget Műhely Alapítvány, 1995, 83–89.

³⁷⁶Munkásságát ismerteti KÖPECZI Béla, *Casimir Freschot, az antikvitás és Magyarország*, Magyar Könyvszemle, 117. évf., 2001, 2. sz., 166–172.

Freschot Magyarországról szóló könyvei császárpártiak, és katolikus szemléletet tükröznek.³⁷⁷ Újságok és jelentések beszámolóí alapján dicséri a császár erőszakos uralmát és a protestánsüldözést; a vasvári békét a Hollandia ellen készülõ francia háborúval és a magyarok *durezzájával* magyarázza, akik nem voltak hajlandók következetesen ellenállni a töröknek. A Wesselényi-szervezkedés résztvevõi le akarták tartóztatni a császárt, a törökhöz és a franciákhoz fordultak segítségért. Zrínyi Péter lánya a katolikus vallásra áttért I. Rákóczi Ferencnek lett a hitestársa és felkelt a császáriak ellen. Amint írja, a murányi várban megtalálták az összeesküvés bizonyítékait, a vezetőket letartóztatták, kivégezték, kivéve Rákóczi Ferencet, akinek érdekében anyja közbelépett. Ezért rendelte el a császár a gubernium bevezetését és kezdte meg a protestánsok megrendszabályozását.

Ezt a „külföldi véleményyt” a per vádjai mintegy megelőlegezték, köztük az alábbiak is: *Libros famosos, scomaticos, seditionem, conpirationem manifestamque rebellionem redolentes scripsisse, typis mandasse et sub specie quarundam precum, simulato praetextu et adumbrato colore, in plebem divulgasse, distribuisse ac per hoc etiam ad eandem rebellionem auditores suos et populum instigasse. Occultas nihilominus eiusmodi conpirationes, neque benememoratae suae Maiestati Sacratissimae, sed nec eiusdem praecipuis ministris, unquam revelasse. /208/*³⁷⁸ Erről a szövegalkotó többet nem kívánt írásba foglalni, tehát marad csak a „tény”, majd az *evitandam prolixitatem, non cernebatur praesentibus inserendus /102/* kitételrel – ismétlődik a terjedelmesség elkerülése miatti „kihagyásra” hivatkozás.

A „libellus” jelentősége a perben megnőtt, valóságos „ellenségképpé” vált. Kortársi példaként a „könyv” összetett szerepére, az „érintettség okán” ide kívánczozhatna a protestáns kegyességi könyvek terjesztését szívén viselő Kecskeméti Soós János³⁷⁹ sokoldalú tevékenysége, aki Erdélyben, a kassai reformátusok között, sőt még a hódoltságban is terjesztette a protestáns kiadványokat. A Wesselényi-szervezkedés ide-

³⁷⁷Könyvének címe: *Idea generale del Regno d'Ungheria*. 1683 végén jelenteti meg Velencében és egy évvel később Bolognában.

³⁷⁸„Olyan hírhedt, gúnyolódó iratot írtak és adtak nyomdába, amely zendülésre, összeesküvésre és nyílt felkelésre buzdított, és amelyet holmi imádkozások örve alatt, mondvacsinált ürüggyel, hamis látszatot keltve osztottak szét a köznépek, híveiket, az előkelőbbeket is, ezzel felkelésre bujtogatva, s tették mindezt úgy, hogy az efféle titkos összeesküvéseket sem fentebb említett kegyes és legszentebb Felségüknek, sem az ő legfőbb tanácsosainak soha föl nem fedték.”

³⁷⁹V. ECESEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473–1800*, Bp., Balassi Kiadó, 1999, 305. (A Pavercsik Ilona által írt fejezet). A magyar protestánsok 1671 utáni helyzete miatt sürgetővé vált az evangélikus összefogás. A magánházakba szorult istentiszteleti alkalmak egyben a gyülekezeti élet intenzitását is növelték, amelyben az énekek nagy szerepet játszottak. Erről és egyben az istentiszteleti forma könyvhasználatának változásairól lásd H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp. Universitas, 2004 (Historia Litteraria), 239.

jén tanúvallomások³⁸⁰ is bizonygatták, hogy ő vitte a leveleket Dunán túli hitsorsosainak.

Kecskeméti Soós János példája nem lehetett egyedi, noha ő maga nemcsak egyszerű házaló könyvkereskedő, hanem könyvkiadó³⁸¹ is volt. Az ő és a hozzá hasonlók tevékenysége jelenik meg az imádságosköny nyomtatására, terjesztésére utaló vádakban /48/, /102/. Először elhangzik mint általános vád, majd a felperes egy konkrét könyvre (*Győzedelmeskedő fegyver idest Arma triumphantia*) hivatkozik, utólag pedig a bűneik összegzésénél /208/ még egyszer előhossa.³⁸² A perszöveg (s erre bőven idéztem példákat a korábbiakban) a vádlottakkal kapcsolatban azonban inkább az elsősorban szóban terjedő, terjesztett lázító beszédek „tényét” hozza fel.

A protestáns iskolák így közvetve, de közvetlenül is részesei a „tényeknek”, az eseményeknek, azaz a szövegből kiolvashatóan hátteret biztosítottak az uralkodó elleni lázadásnak. Ha a prédikátorok voltak az okozói a felkeléseknek, a „könyvek” és közvetetten iskoláik pedig hordozói a veszedelmes tanoknak, ez a legtöbb esetben nem más, mint a tájékoztatás, az információ, a tudás maga. A sárospataki iskola³⁸³ üldözése, a könyvtár elpusztulásának ténye, ténszerűsége ellenére is, mint Erdélyből érkező hamis „tájékoztatás”, közvetetten része lesz a prédikátorok (lásd hírlevelek) elleni vádoknak a jegyzőkönyvben. Vitnyédi bűnlajstromának része, az eperjesi Kollégium alig néhány évig működhetett. Erőszakos felszámolását követően – uralkodói rendelet alapján – épülete a katonaság ellátására szolgáló magtár.

A Sárospatakot húsz évvel ezelőtt elhagyó Comenius tanai (*Lux in tenebris, Lux e tenebris*), legfőképpen azonban a Comenius által is propagált Drabik-féle³⁸⁴ jóslatok,

³⁸⁰A per jegyzőkönyvébe nem vették fel, de a Kocsi Csergő Bálint és Séllyei István kérvényére (*ad instantiam*) újra felvett tanúvallatásokban is ismétlődött a bizalmas levelekbe beavatott, fogyatékosággal bíró (sánta) levélhordó.

³⁸¹A *Praxis pietatis* első, 1677-es kolozsvári kiadása Kecskeméti Soós János anyagi támogatásával valósult meg, ő rendelte meg. Ez volt a mű 6. kiadása, Debrecen 1636, Lócse 1638, Bártfa 1640, Lócse 1641, Várad 1643 után.

³⁸²A „könyv” a későbbiekben elkobzás tárgya az elhurcolt prédikátorok esetében. Például Kálnai Péter, az 1676. február 11-én kiszabadult gályarabok egyikének emlékezéséből ismert, hogy Kellio jezsuita megfosztotta őt (*libro me spoliavit*) és társait is magyar nyelvű újszövetségi példányaiktól, miként pénzüktől is. 1863 (Sárospataki Füzetek), 164.

³⁸³Lásd Szabó András összefoglaló tanulmányát a magyar és európai protestáns késő humanizmus e jelentős műhelyéről: Sz. A., *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon, 1558–1598*, Debrecen, Hernád Kiadó, 2004 (Nemzet, Egyház, Művelődés, 1). Uő. idéz 1604-ből arra vonatkozó adatot, amely már a pataki iskola jezsuita kollégiummá átalakítására vonatkozott. (Uo., 75.)

³⁸⁴PAULER Gyula, *A Wesselényi összeesküvés története, i. m.*, II, 417, külön kitér arra, hogy Száky János ekeli lelkész, Drabik követőjét és Suri Lőrinc prédikátor özvegyét 1671 szeptemberében Komáromban kivégezték a kifejezetten politikai bűncselekményekkel azonos súllyal büntetendő, gyűjtogatásra buzdítás vádjával.

amelyek azt jövendölték, hogy az ausztriai birodalom és a pápaság elbukik, s hogy mindezt csak török segítséggel lehet elérni, mint ellenséges szándékú propaganda, „vádanyag”, ha a jegyzőkönyvben közvetlenül nem is, a korabeli iratokban bőséggel feltűnik.

Debrecen városa és annak iskolája a „harcra való felkészítés” helyének tűnik fel a tanúvallatások alapján, összefüggésben feltehetően a bujdosók betörésével. A város kényszerből lett befogadóvá, elsősorban is elűzött tanárok és iskoláik vonatkozásában, azután, hogy a Török Birodalom utolsó nagy magyarországi offenzívájakor Erdély és a hozzá politikailag szorosan kapcsolódó volt magyar vármegyék és az Alföld addig meg nem szállt jelentős részei is hódoltság alá kerültek. Amikor pedig az 1660-as évek végére a korábban oly nagy jelentőségű sárospataki kollégium is válságba került, mivel Báthory Zsófia katolizálása után előbb csak az addigi támogatások maradtak el, de 1672-ben magukat a tanárokat és a diákokat is elűzték Sárospatakról, a kollégium elűzött tanárai és diákjai egy része ugyancsak Debrecenben keresett menedéket.

Debrecen városának mint bujdosókat befogadó gyűjtőhelynek emlegetése a textusban³⁸⁵ olyan megfogalmazásban bukkan fel /136/, amely egyértelművé teszi a prédikátorok harcra buzdító szerepét:

„generosus dominus Gabriel Kapy fide mediante fatetur [...] quod dum hic fatens in castris rebellium constitutus, ab iisdem interrogasset, cur ita saevirent in catholicos et templa catholicorum? responderunt his verbis. Quando ex oppido Debreczen movimus, dehortati sumus per praedicantes taliter: »Filioli, Dominus Deus in manu potenti ad ulciscendam sibi illatam iniuriam vos pro nunc delegat, videritis itaque ne in voluntate divina desides inveniamini.«”

A szöveg némi kiegészítéssel, majd teljesen azonos szöveggel, egyéb levéltári forrásban olvasható 1671-ben, szintén Kapy Gábortól („*primarius iuratus assesor de Sáros quadraginta quintus*”) felvett vallomásként: „*ipse fatens existens in castris rebellium, cum interrogasset a Talpassonibus, quare in catholicos et eorum templa saevirent, responderunt, quando nos ex oppido Debreczen turmatim expediti sumus comitabantur nos duo, tres praedicatores, continuas faventes exhortationes tali modo »Filioli nostri in manu potenti ad ulciscendam sibi illatam iniuriam vos pro nunc delegat, videritis itaque ne in voluntate divina desides inveniamini.«.*”³⁸⁶ A lényegi különbség csak annyi, hogy 1674-ben nem érezték már szükségét a *Talpassones* hi-

³⁸⁵ „vitézlő Kapy Gábor becsületére vallja [...] hogy midőn a jelen lévő vallomástevő az elégedetlenek táborában tartózkodott, és afelől kérdezősködött, miért kegyetlenkednek a katolikusok és azok templomai ellen, ezekkel a szavakkal válaszoltak neki: *Amikor Debreczen városából kivonultunk, prédikátoraink ilyenképpen indítottak el bennünket: »Fiacskáim! A Magasságos Isten küld benneteket erős csapatban az ellene elkövetett méltatlanság megbosszulására, azon legyetek hát, hogy ne bizonyuljatok restnek az isteni akarat teljesítésében.«.*”

³⁸⁶ MOL E 148 (NRA) Fasc. 691.

vatkozásnak, elegendőnek mutatkozott a történetek előfordulási helyének általános megjelölése (*in castris rebellium*).

A prédikátorok közvetlen részvétele a szervezkedésekben a már évekkel ezelőtt felvett és 1674-ben újra előhozott tanúvallomás alapján szinte vándormotívummá lép elő.

Ehhez kapcsolódóan (lásd tanúvallomás szövegében) külön kiemelik Czeglédi Istvánt és Medgyesi Pált mint műveik, hatásuk alapján meghatározó ellenséges személyiségeket és azt állítják róluk /138/, hogy ők lettek volna a prédikátorok követei, minél fogva szoros kapcsolatot tartottak a felkelőkkel, nemcsak magukkal a lázadokkal, hanem ők jelentették a kapcsolatokat a lázadók és az erdélyiek között is.³⁸⁷

Medgyesi Pál I. Rákóczi György udvari papja volt (miként Kovásznai Péter, Martonfalvi György is), majd Lorántffy Zsuzsanna udvari lelkésze. 1636-ban magyarra fordította a század legnépszerűbb protestáns kegyességi művét,³⁸⁸ Lewis Bayly *The Practice of Piety* című könyvét, megteremtve ezzel a magánáhitatosság „praxis pietas”-át.³⁸⁹

Czeglédi, akinek „ügyével” 1671-ben maga az uralkodó személyesen foglalkozott³⁹⁰ és Medgyesi évekkel (sőt Medgyesi esetében évtizeddel) haláluk után tevékenységükkel a perbe fogottak elleni deliktumokat erősítik.

A *Vitetnek ítélőszékre...* kötetben személyi adattárban foglaltam össze az ismert (vagy kevésbé ismert) gályarabokra vonatkozó legfontosabb adatokat – a per jegyzőkönyve és az eddigi szakirodalom alapján. Akkor elsősorban adatok összevetése, he-

³⁸⁷Medgyesi Pál nem lehetett követ ezekben az években, ugyanis 1663-ban elhunyt. 1669 júniusában az eperjesi gyűlést követően Czeglédi István követségbe indult Erdélybe a kassai egyház és iskola érdekében, továbbá, hogy pénzt szerezzen könyve kiadására. Czeglédi útitársát, Bagossy Márton 1671-ben ugyan gyanúba fogták, de nem idézték bíróság elé tettéért. Vö. 170. jegyzet. Czeglédi István a per idején már nem élt, viszont egyik fiát idézték a bíróság elé.

³⁸⁸LUFFY Katalin, „A ’kik életekkel, erkölcsökkel építenek és tanítanak”, i. m., 37–71. A század közepén Hollandiában és Angliában kibontakozó mozgalom célkitűzése a vallásos élet megújítása volt. A puritánok kegyességi irodalma nem az apologetikát részesítette előnyben, nem is a hitvitára koncentrált. Azt tűzte ki célul, hogy megtanítsa „kereszténynek lenni” az embereket, hogy mit jelent az, hogy az életük minden területén érvényesítik a Biblia tanításait. Legújabb kiadása MEDGYESI Pál, *Praxis Pietatis azaz Kegyesség Gyakorlása*, vál., szerk. BÁLINT Ágnes, utószó GYÖRI L. János, Kolozsvár, Koinónia, 2003, 304 o.

³⁸⁹Lásd erről, Max Weberet idézve részletesebben BALOGH Judit, *Kérdések, hipotézisek, feladatok a XVII. századi magyar puritanizmus kutatása kapcsán = Fiatal egyháztörténészek írásai*, i. m. (www.mek.oszk.hu)

³⁹⁰Galla Ferenc a protestáns prédikátorok érdekében kikényszerített azon diplomáciai közvetítésekről is ír, az obszerváns ferencesek erdélyi missziós tevékenységét bemutatva, amelyet Apafi fejedelemnél hűséges embere, Czeglédi István meghurcoltatása miatti felháborodása indított el. *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, s. a. r. FAZEKAS István, Budapest–Róma, 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae, I/2), 135-137.

lyesbítése volt a vállalt feladatomban. Nem foglalkoztam azzal, hogy a perbe fogottak több száz fős listáját úgy vegyem szemügyre, kik azok, akik életben maradván, az üldöztetések után tanítottak, könyveket írtak, jelentettek meg, bármely tudományágban lexikonok őrzik nevüket.

Amint ezzel a kitekintéssel nem foglalkoztam, úgy a puritanizmussal, azon első protestáns nemzetközi kegyességi törekvéssel sem, amely középkori alapokon, külső (egyházi regulák, társadalmi rend) és belső követelésekkel lépett fel (morálkatalógus, igaz megtérés).³⁹¹ A puritanizmus eszméi, ha látenszen is, a vádlottak személyén keresztül deliktumaik részét képezték; a kortársaknak és a nagyvilágnak szánt, a „világ értelmezésére” adott válaszaik fontos szerepet juttattak értelmiségnek, tudománynak, erkölcsnek. A magyar protestantizmus súlypontja a 17. században Erdélyben volt, a „követségben járás” váddal a perben a felkelés tényét és a protestáns tanításokat ötvözik ellenséges tevékenységé. S ennek az ellenségképnek a „külhoni kapcsolatteremtés”, a német, holland, angliai (Cambridge) egyetemeken szerzett tapasztalat, és a leginkább Erdélyben meggyökeresedő új tanok ha közvetlenül nem is, közvetetten részei lesznek.

A szövegalkotó a toleráns valláspolitikát folytató Erdély (*Transylvania*) és lakói (*Transylvani*) felett is „ítélkezik”. Ennek szövegbe kódolt jelentése az is, hogy Harsányi Jakabot mint Apafi ügyvivőjét, aki I. Frigyes Vilmos fejedelem szolgálatában állt, a brandenburgi választófejedelemhez címzett, az Erdélyi Fejedelemségből íródott hírlevéllel a prédikátorok ellen felhozott vádpontok diplomáciai színterén vonultatják fel. Az egykori váradi tanárnak, majd konstantinápolyi követnek egyébként nem kis szerepe volt abban Apafi nevelőjeként (*praeceptor*), hogy az angliai puritánus törekvések befogadásra leltek Apafinál és udvarában.

Czeglédi István, Medgyesi Pál, Martonfalvi György vagy éppen Sajószentpéteri István (valamennyien debreceni kötődésekkel bírtak) kötetekben egész prédikációfüzérként szóltak a világ kísértéseiről, és a meglazult erkölcsök miatti bűnbánatra szólították hallgatóságukat.

A „magyar romlásnak *seculumjában*”, ahogy a kortársak nevezték, lelki nevelésük a korban megszokott műfaj: a profán élet kínálta kárhóztatandó cselekedetek fedése, kipredikálása, „a fedés”. Medgyesi prédikációi szinte tobzódni a *siralom*, *jaj*, *könny* kifejezésekben („Ötödik jaj és siralom”, „Sok jajokba merült magyaroknak siralmi”). A *siralom* ebben a felfogásban diagnózis: az országot rosszul kormányozzák, megvetik a józan tudományt, elfogytak az értelmes emberek. Üzenete pedig az, hogy

³⁹¹A nemzetközi prédikációkutatásról, a módszertani iskolákról írt összefoglalójában Csorba Dávid a puritán fogalom és a puritán korszak körüli felfogások különbözősége kapcsán, a 16. századi eredményekkel összevetve éppen a 17. századi prédikációkutatások előtt álló feladatokra utal. CSORBA DÁVID, *17. századi kálvinista prédikáció-kutatás története*, Egyháztörténeti Szemle, 5. évfolyam, 2004, 1. sz., 79–85.

ne az legyen bánatunk fő oka, hogy rettenetes nagy romlásba estünk, hanem az okot kell megkeresni. Miként az Zrínyi Miklósnál is megfogalmazódott: „Mert ha nem tom mennyi időt töltünk is a mi magunk [...] megjajgatásában, és sűrű könnyhullatásainkkal nagy vizeket árasztunk is, azzal kárunkban semmi meg nem fordul”³⁹²

Kitűzött feladatunk határán belül maradva, igyekeztünk számba venni mindazt, amit a szöveg olvasata megnyithat.

Végezetül álljon itt az a zárógondolat, amelyet idekívánkoznak érzek: „Katolicizmus és protestantizmus között az erőszakos ellenreformáció szakította meg a szerves kapcsolatot. [...] a katolikus megújulástól az erőszakos ellenreformációig húzódott egy egységes művelődéstörténeti folyamat. Ezen belül a kezdeményezés hol a katolicizmusnál, hol a protestantizmusnál volt. Hol meghaladta egyik a másikat, hol kívülről hatottak egymásra.”³⁹³

E „szerves kapcsolat” megszakadásában a fentebb tárgyalt per a legerősebb, dokumentálható töréspont.

³⁹²Idézi és a kérdést bőséges forrásanyag alapján elemzi R. VÁRKONYI Ágnes, *Miért sírt Kemény János? = Századfordulóink, i. m.*, 189–209.

³⁹³Lásd PÉTER Katalin, *A katolikus megújulás és a protestáns reformáció = Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadtól*. Bp., 1995 (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai, 8), 14.

„Az Isten nem azért küldte annak a szép hierarchiának képét, úgymint relígiót, közinkben, hogy azzal az emberi társaságokra rendelt és minden nemzetektől tartatott regulákat megbontsuk. Azaz ok nélkül és csak religiónak színe alatt valakire támadni nem jó, nem Isten kedve szerint való, ismég, ha szövetséget vetünk ellenségünkkel, azt megbontani, hit titulus alatt, bűn és nagy véték. De ezt a mostani világban lévő papjaink másképpen értik, holott éjjel-nappal szegény országunkban zelusnak neve alatt lutheránusok és kálvinisták ellen declamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltanak, nem mezítelen igazságnak okaival, hanem haraggal, gyűlöléssel, s ha őtőlök lehetne, tűzzel-vassal [...] nem isteni zelus ez, hanem lábok alól felszedett ambitio, kivel magok javát s nem az Isten dicsőségét keresik, kivel Krisztus urunk intencióját, fundációját és testamentomát elrontják.”

Zrínyi Miklós: *Mátyás király életéről való elmélkedések*

Függelék

Wittnyedii rebellem et alios praedicantes acatholicos concernenta ad 1674 et 1675¹

(A lázadó Vitnyédire és más akatolikus prédikátorokra vonatkozó
[dolgoz] 1674 és 1675-ből)

Nos Georgius Szelepchény² miseratione divina ecclesiae metropolitanae Strigoniensis archiepiscopus locique et comitatus eiusdem supremus ac perpetuus comes, primas regni Hungariae, legatus natus,³ summus et secretarius cancellarius, nec non sacratissimi principis ac Domini Domini Leopoldi Dei gratia electi Romanorum imperatoris, semper augusti ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. regis, archiducis Austriae, ducis Burgundiae etc. intimus consiliarius et per dictum regnum Hungariae in iudiciis locumtenens,⁴ memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum Nos feria secunda proxima post dominicam Laetarem, idest quinta martii anni nunc currentis, termino videlicet pro continuatione iudiciorum anno millesimo sexcentesimo septuagesimo tertio proxime praeterito, die vigesima quinta mensis septembris contra nonnullos rebellionis⁵ in quibusdam locis regni huius Hungariae exortae complices, inchoatorum ulteriusque per altenominatam suam Maiestatem Sacratissimam continuari iussorum

¹A Szelepcsényi György érsek, magyarországi helytartó, a rendkívüli bíróság (*iudicium extraordinarium*) elnöke aláírásával hitelesített eredeti példány jelzete az Esztergomi Prímási Levéltárban: *Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Religionaria, 1790/4*. Egy korabeli kis cédulán még ez áll mellette: *Processus Szelepcsenyianus contra praedicantes in facto rebellionis*, azaz: Szelepcsényi pere a prédikátorok ellenében lázadás ügyében. A *Függelék* szakaszolásában megőriztem azt a tagolást, amelyet a latin szövegnél követtem a *Vitetnek ítélőszékre...*, i. m. kötetben. Így a /.../-be tett szövegekötzi számok megkönnyítik a keresést a magyarra fordított per-szövegemben is.

²Az esztergomi érsek nevét a hazai szakirodalom Szelepchény és Szelepcsényi írásmóddal is használja.

³A *legatus natus pontificus* egyházi jogi kifejezésben az esztergomi érsekek – középkori kiváltságainak megfelelő – mindenkor követi rangja fogalmazódik meg.

⁴A helytartóság ekkorra már tisztán (központi) igazságszolgáltatási szerv. Az igazságszolgáltatásban hangsúlyos szerepet játszó helytartói tisztet a kormányzóság (Gubernium) felállításától is Szelepcsényi érsek töltötte be.

⁵*Rebellio, seditio, tumultus* (lázadás, pártütés, zendülés) – a leggyakoribb meghatározások a per jegyzőkönyvében.

ac Nobis pro iudiciaria revisione et discussione iure extraordinario fienda clementer delegatorum, per nos huc in liberam ac regiam civitatem Poseniensem praefixo, una cum illustrissimis ac reverendissimis dominis.

Georgio Széchény, ecclesiarum Bachiensis et Colocensis canonicè unitarum archiepiscopo et episcopatus Iaurinensis administratore, Thoma Pálffy ab Erdőd episcopo Nitriensi et per Hungariam aulae suae Maiestatis cancellario, Leopoldo comite a Kollonich, episcopo Neostadiensi, ordinis Sancti Ioannis Hyerosolimitani equite et Camerae Hungariae praeside, Stephano Sennyei episcopo Wesprimiensi, Ioanne Gubasóczi episcopo Quinque Ecclesiensi, item excellentissimo comite Adamo Forgách perpetuo de Ghymes, iudicatus Curiae Regiae administratore⁶ et per Hungariam tavernicorum regalium magistro et comite Paulo Esterházy perpetuo a Fraknó, Curiae Regiae per Hungariam magistro et praesidorum antemontanorum supremo et generali capitaneo, comite Nicolao Pálffy, ab Erdőd, comitatus Poseniensis supremo ac perpetuo comite et cubiculariorum regalium per Hungariam magistro, magnificis item Ladislao Karolyi de Nagy Karolyi, comitatus Szakmariensis supremo comite et Ioanne Majthényi, personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenente ac praefatae sacrae caesareae regiaeque Maiestatis consiliariis. Item reliquis regni huius Hungariae ordinariis iudicibus et eorum vicesgerentibus, nec non magistris prothonotariis /42/ caeterisque Tabulae Iudiciariae Regiae assessoribus, quos ad latus nostrum sat frequenti numero habuimus, pro faciendo causantibus iudicio, simul consedissemus et fuissetus pro tribunali constituti:

Extunc nomine et in persona egregii magistri Nicolai Majláth, veluti causarum regalium per Hungariam directoris⁷ et sacrae regni Hungariae coronae fiscalis velut actoris,⁸ egregius Georgius Horvath referendo se ad continentias praeinsinuat benigni suae Maiestatis Sacratissimae mandati, Nobis ut praemissum est pro continuatione et reassumptione memoratorum iudiciorum praeceptorie sonantis et directi praemissaque solemnè et generali protestatione cautelaque iuris de non consentiendo in longum

⁶A *iudicatus Curiae Regiae administrator* kifejezés az országbíró (ebben a forrásban felbukkanó sajtóságos) körülírása, a királyi udvar bíróságának helytartója értelemben. Az országbíró tudniillik – udvari méltósággá válása óta – valójában a királyi jelenlét rendes bírója, vagyis a királyt állandóan helyettesítő bíró, úgy ahogyan ezt az 1222:9. tc., 1231:20. törvénycikkek elrendelték.

⁷Mivel Magyarország szokásjoga szerint hűtlenségi ügyekben (ezek közé tartozott a felség-sértés, a felségárulás is) a hűtlenséggel vádoltak javai (*de jure*) a Szent Koronára szálltak (még-hozzá a büntett, a *delictum* megvalósulásának pillanatától), a Szent Korona – vagyoni – jogainak érvényesítése okán a Szent Korona (és ezzel együtt a király) képviselőjeként, a királyi jog-ügyek igazgatója is helyt kapott ebben a perben. Tisztéből következően ő volt a vádló-felperes.

⁸A szemben álló felek: *actor* mint a felperes, illetve az *in causam attracti*, avagy *rei*, illetve *rei conventi* – az alperesek.

aliquem processum litis vel quaslibet exceptiones ex adverso fors inducendas, verum inhaerendo firmiter iuribus et consuetudinibus regni in similibus causis iam antea observatis et observari solitis aliisque privilegiis et immunitatibus suis fiscalibus,⁹ ne videlicet ab iis, sicut et natura modoque et processu in similibus causis delegatorio extraordinariis observari solito quovis modo recedere videatur, postulabat¹⁰ processum anno praeterito uti praemissum est contra praedicantes rebellionis complices inchoatum debitoque fine et iuris ordine respectu nonnullorum, eorum in causam attractorum terminatum, nunc iuxta continentias benigni suae Maiestatis Sacratissimae mandati, respectu reliquorum quoque reorum conventorum, pro praesenti termino legitime citatorum, reassumi et continuari, cuius quidem benigni suae Maiestatis Sacratissimae mandati tenor talis erat.

Reverendissimo in Christo patri Domino Georgio Szelepchény, archiepiscopo ecclesiae metropolitanae Strigoniensis locique et comitatus eiusdem supremo ac perpetuo comiti, primati Hungariae, legato nato, summo et secretario cancellario consiliarioque nostro intimo, nec non per regnum nostrum Hungariae in iudiciis locumtenenti etc. fideli Nobis sincere dilecto. Leopoldus Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. rex.

Reverendissime in Christo Pater fidelis Nobis sincere dilecte.

Occasione primitus reassummendorum prosequendorumque et continuandorum nuperorum extraordinariorum per Maiestatem quoque nostram clementer [44] approbatorum et ratificatorum iudiciorum restat occurritque vobis necessario ac tempestive insinuandum: Quod cum videlicet etiam Leuchouienses et Késmarkienses praedicantes, veluti non postremi foedae illius rebellionis authores cum complicibus ac aliis sibi similibus, nec non cives quoque nostri Sopronienses ob tumultuarium rebelliosumque suum diebus hisce recens evolutis (prouti haec omnia et singula ex certis scriptis hisce copialiter inclusis clarius et uberius apparerent) exercitum actum, praemissa diligenti ac seria per fiscum nostrum regium contra ipsos eatenus inquisitione citandi sint, ideo vobis harum serie benigne committimus et mandamus, aliud habere nolentes, quatenus tam eosdem praedicantes cum praetactis complicibus aliisque sibi similibus, quam etiam antelatos cives nostros Sopronienses ad terminum praerecensorum iudiciorum per Vos modo praevio Posonii prope diem re-

⁹„és az ügyész minden kiváltságai és mentességei” (*aliisque privilegiis et immunitatibus*) formulára utalás első előfordulása mai olvasatban inkább a felperes eljárása jogosságát hangoztatják, a jegyzőkönyvből pontos tartalmát e perre vonatkozóan nem ismerhetjük meg.

¹⁰A felperes szóhasználatában a *postulabat* (követelte) mint gyakori igealak mellett szinonim jelentéssel a későbbiekben még az *instabat*, *cupiebat*, *petebat*, *exposcebat* igék is előfordulnak.

assummendorum et continuandorum, ut nimirum sese pro tunc illic certo ac infallibiliter sistere iurique stare debeant et teneantur ad instantiam praelibati fisci nostri regii citari iudiciumque et sententiam contra eos comperta mera rei veritate pronunciari facere ac demum Nobis eandem pro ulteriori benigna nostra ratificatione transmittere velitis, nec intermittatis. Gratia nostra caesarea et regia fidelitati vestrae de reliquo iugiter propensi manentes.

Datum in civitate nostra Vienna, die sexta mensis ianuarii anno domini millesimo sexcentesimo septuagesimo quarto.

Leopoldus (L. S.)

Thomas Pálffy episcopus Nitriensis, Stephanus Orbán

Prima proclamatio praedicantium¹¹

Quo perlecto tandem procurator domini actoris, idem qui supra priusquam ad ulteriora procederet, postulabat discretos¹² Danielelem Farkasdi Semeriensem, Thomam Minder Tethensem, Matthaeum Literatum Gyarmatiensem, Michaellem Sály Takacsiensem, Stephanum Sellyei superintendentem¹³ Papensem, Stephanum Batorkeszi Vesprimiensem, Stephanum Gál et Petrum Somogyi, itidem Vesprimienses, Ioannem Vörösmarti Szent Galiensem, Iohannem Achádi Lodiensem, Petrum Alistali Polyaniensem, Ioannem Szakmary Kovacsiensem, Michaellem Zakmári Teveliensem, Michaellem Vörösmarty itidem Papensem, Andream Uj Görsönensem, Georgium Illés Malomsokiensem, Michaellem Ruzanich Egyediensem, Samuelem Stephanides Moriczhidensem, item praedicantem Csikvandiensem et Szent Andrasiensem, /46/ quorum nomina et personae per incolas loci sunt occultata,

¹¹A jegyzőkönyv széljegyzet-címei (Prima *proclamatio* praedicantium. *Actio* fisci regii contra praedicantes. Prima *proscriptio* praedicantium. *Proclamatio* altera praedicantium. *Proscriptio* contumacium praedicantium. *Replica* praedicantium ad actionem fisci negative facta. *Replica* fisci regii ad responsonem praedicantium. Litterae rebellis Vitnyedii, ex quibus demonstratur praedicantium rebelliosa complicitas) is az ítélet jogosultságát vetítik előre. A prédikátorok latin szóalakjának pluralis genitivusaként a *praedicantium* helyett gyakoribb a *praedicantium* forma használatá.

¹²*Discreti* – tudniillik tiszteletesek (a jegyzőkönyvben itt, és már a végső ítélet kimondásának idején, a jegyzőkönyv utolsó oldalán az újonnan citáltak megnevezéseként), s gyakrabban *praedicantes* (hítségűk, prédikátorok) elnevezéssel illetik a vádlottakat. A korabeli egyéb forrásokban (s itt a beillesztett röpiratokban is) *verbi divini Ministri* (az isteni íge szolgája) a lelkészek korabeli elnevezése.

¹³A *superintendens* elnevezéssel különböztetik meg a katolikus püspök latin megfelelőjétől (*episcopus*).

Georgium Palyi Badaseliensem,¹⁴ Stephanum Nagy Czenki Mergesiensem, Michaellem Aros Faradiensem. Item praedicantem de Kemenyesallja cuius nomen per incolas loci est occultatum, helveticae videlicet et Augustanae confessionis¹⁵ praedicantes, tanquam praehinsinatae rebellionis manifestos complices ad personaliter usque ad definitivam sententiam coram iudicio comparandum, iuxta vim et tenorem literarum citatoriarum iudicialiter proclamari. Quibus modo praevio conclamatis ac non nisi Stephano Séllyei superintendente Papensi personaliter comparente, protestabatur solemniter idem procurator domini actoris super notoria absentium rerum conventorum contumacia¹⁶ ac nihilominus, tam contra absentes, quam etiam contra praesentem Stephanum Séllyei superintendentem reliquosque complices eorundem, exposit proclamandos, actionem suam gravi cum querimonia proposuit in hunc modum.

Actio¹⁷ Fiscii Regii contra praedicantes

Quod quamvis tam de lege et consuetudine regni huius iureque incolatus, quam etiam ex vi homagii et fidelitatis praefatae suae Maiestati Sacratissimae, velut regi suo legitimo debitae, suprafati rei conventi non minus, quam alii quilibet incltyti regni huius Hungariae et partium ei annexarum incolae ad homagium et fidelitatem reverentiamque et obedientiam eidem suae Maiestati ac sacro eiusdem regio diademati observandam fuerint et sint obligati:

Nescitur tamen unde moti ac qua perfidiae et temeritatis audacia inducti, quove maligno spiritu correpti et in transversum acti, Dei et hominum timore postposito legumque severitate et magistratus autoritate contempta, a tempore admissionis et receptionis ipsorum ad officium et ministerium praedicationis per nonnullos Augustanae pariter et helveticae confessioni adhaerentes regnicolas taliter qualiter usurpatae et obtentae usque ad praesens a discriminis munerisque et officii sui linea sponte deviantes longeque recedentes nulla habita ratione catholicorum regni statuum tot regibus, principibus, praelatis, comitibus, baronibus, magnatibus et nobilibus

¹⁴Badaseliensis: a helynév azonosítása bizonytalan, talán a Sopron vármegyei Bodonhely.

¹⁵A jegyzőkönyvben a helvét (*confessio helvetica*), illetve ágostai hitvallást (*confessio Augustana*) nemcsak ezzel a latin szókapcsolattal emlegetik. Ha különbséget tesznek, más szóhasználatot (*religio reformata, ac lutherana; Calvinistae, Lutheranae*) is élnek, attól függően, éppen miként vették át a tanúvallatási jegyzőkönyvekből.

¹⁶A felek távolmaradása, a bíró iránti engedetlenség (*contumacia*) gyakori érv a vádlófelperes részéről.

¹⁷*Actio* – a peres eljárásban a keresetet jelölő szó.

aliisque piis, tam religiosis, quam secularibus personis refertorum dignitateque et maiestate altenominatae suae Maiestatis illustratorum, contra eundem statum et publicam /48/ tranquillitatem fidemque Romano catholicam-tot legibus et constitutionibus regni approbatam, ore illoto et blasphemio contumeliose debachari. Omnes catholicos et consequenter ipsam quoque suam Maiestatem caesaream et regiam, alias regem apostolicum, ecclesiarumque in Hungaria summum protectorem et patronum fidefragos, impios, idololatrias Turcisque detestabiliores et canes papisticos scelerate appellare, calumniari et infamare ac alia quaeque dira et nefanda scomata, Christiano homine indigna, non solum clam, privatim et occulte, sed etiam palam, publice et manifeste, ex ipsa quoque cathedra, in suis concionibus et declamationibus ad plebem et populum effutire et evomere;

Libros insuper scomaticos,¹⁸ rebellionem manifeste redolentes contra memoratum statum publicum catholicum suamque Maiestatem Sacratissimam scabiose componere, typis mandare et plebi seu auditoribus suis sub specie praecum seu orationum distribuere;

Perque tales techmas et sceleratas inventiones rudem plebeculam seu auditores suos ad animorum exulcerationem, aversionem, odium, rancorem, dissensionem, scissionem, tumultum et tam Christi, quam suae Maiestatis fidelium persecutionem, sacerdotum catholicorum trucidationem, templorum prophanationem et expilationem, altarium dissectionem et incinerationem, sacrarum reliquiarum despectuosam contaminationem;

Et quod vel auditu horrendum est, ipsius etiam corporis Christi seu sanctissimi sacramenti ex tabernaculis et ciboriis¹⁹ ad terram dispersionem scelestamque et execrandam conculcationem, conspuitonem corpusque illud diaboli et non Christi apellationem. Praeterea contra sanctos et electos Dei, praesertim vero beatissimam Dei genetricem Wirginem Mariam scabiosa et plusquam tyranna lingua blasphemationem disponere, nil pensi duxerint.

Quo in passu referebat se idem procurator domini actoris ad acta et facta tam memoratorum praedicantium, quam etiam auditorum suorum ad instigationem et dispositionem eorundem in partibus quidem superioribus, in civitate Bartfensi, Cibiniensi et oppido Szőlős. In partibus vero Transdanubianis Papae, Szöpte et Szent Grótt perpetrata. Praeterea referebat se ad rebelliosos et publicos tumultus in comitatu Arvensi. Item Szeniczzi, Szobotisci, Turoluka, Puho et alibi locorum ex eiusmodi praedicantium impia dispositione, opere, operato cum internatione publicorum regni

¹⁸Egy korábbi gúnyirat (*Scommaticus liber Drabazianus*) Drabik Miklós szerzősége alatt már 1672. július 23-án, az illavai prédikátor, Kalinka Joachim (*vulgo Kalinkius*) elleni vádakban is felmerült.

¹⁹Az oltáriszentséget, azaz a szent ostyát a barokk korban a főoltáron levő szentségházban (*tabernaculum*) kellett őrizni. *Ciborium* – a szentáldozáshoz szükséges ostyatartó.

iudicum et aliorum suae Maiestatis fidelium /50/ episcoporumque et aliorum ecclesiasticorum hominum lethali trucidatione attentatos totique regno huic bene notos.

Ulterius idem procurator domini actoris proponebat quod neque hic memoratorum reorum conventorum conquievisset malitia, verum malum malo superaddendo execrandaeque et perpetuum damnandae intentionis suae effectum sortiri volentes, contra publicam regni huius, a tot saeculis totius christianitatis constantissimi antemuralis quietem et tranquillitatem, cum tot regnorum et provinciarum pernicie ac interitu, privata conventicula a lege et rege toties sub nota infidelitatis prohibita, ciere et celebrare. Nefandam rebellionem, quae superioribus temporibus iam in nonnullis locis exarserat, cum scelerato illo quondam Stephano Wittnédi et Ambrosio Keczer aliisque dictae rebellionis potioribus capitibus cudere, tractare et fabricare. Iisdemque, sicut et modernis rebellibus sub ductu sceleratissimi Francisci Ispán, Ioannes Szeőcz et aliorum complicum hinc inde grassantibus, consilio, favore, suasu, consensu, ope, auxilio, applausu, hospitalitate subsidioque pecuniario adesse et adhaerere. Modalitatem rebellandi cum iis rebellibus tractare et concludere. Plebem ministerio ipsorum subiectam ad rebellandum disponere sibique confoederare et adiurare. Eandemque plebem adventu eiusmodi rebellium animare. Imo publicas praeces pro felici rebellium adventu et successu aliisque suae Maiestatis hostibus instituire.

Turcam praeterea ad subiugandum regnum hoc Hungariae, tot millionum corporum sanguine hactenus gloriose pro permansione christianitatis effuso conspersum, invitare. Tributumque Turcis ab eodem regno promittere. Legatos e medio sui, iam ad vezirium Budensem, iam ad passam Canisiensem, Ujvariensem, Agriensem, Váradiensem et begum Neogradiensem aliosque Turcarum officiales missitare. Opem et auxilium ipsorum implorare et sese ipsis ipsorumque Mahometismo adhaesuros offerre. Literas praeterea tam ad rebelles, quam ad alios suae Maiestatis hostes missitare eosdemque ad invadendum regnum hoc sollicitare. Propugnacula finitorum praesidiorum clandestine perforare aliaque internae et externae conspirationis molimina, quae ad interitum et exitium regni huius invenire et excogitare poterant, ea omnia machinare et attentare. Imo quod plus est, sub decursu modernorum iudiciorum ad Turcas confugere, ipsorum protectionem contra praesentem iuridicum processum implorare, iudices vero pro peragenda citatione /52/ exmissos, Turcis deferre per Turcasque incaptivari et ad necem verberari facere praesumserint.

Referendo se inter reliqua ad recens exemplum, dum videlicet nuper praedicantes comitatus Hontensis facto recurso ad begum Neogradiensem, iudicem nobilium et

iuratum assessorem pro peragenda citatione exmissos, esto²⁰ Turcis tributarios, Neogradinum ad diros Turcarum carceres deduci ibidemque iam iam palis iniciendos, crudeliter usque ad mortem quingentis plagarum ictibus affici ac nonnisi lytro viginti aureorum ducatorum dimitti fecissent, poenam contra tales in legibus regni sancitam nihil poenitus formidantes.

Propter quae nefanda et enormia execrandaque ipsorum scelera et perniciosos conatus ac molimina, idem procurator domini actoris postulabat actuales quidem praemissorum scelerum et criminum patratores, uti sanctissimi sacramenti dispersores et conculcatores in amputatione manuum et pedum ac una cum fractoribus et combustoribus imaginum (praeter poenam criminis laesae maiestatis) in viva combustione ad mentem articuli septimi, anni millesimi quingentesimi quinquagesimi tertii et Matthiae regis decreti sexti, articuli sexagesimi primi. respectu vero reliquorum criminum, una cum aliis supranominatis reis conventis in poena criminis laesae maiestatis, amissione videlicet capitis et universorum bonorum pariter ac tam mobilium, quam immobilium ubicunque intra ambitum regni huius partiumque ei subiectarum existentium et reperiendorum fiscoque regio applicandorum, iuxta leges regni, signanter autem sancti Stephani regis decreti secundi, capitis quinquagesimi primi;

Sigismundi imperatoris decreti primi paragraphi ad frontem et calcem. Item eiusdem decreti tertii, articuli noni. Item partis primae, tituli decimi tertii, decimi quarti, decimi sexti et quadragesimi noni;²¹

Item partis secundae tituli duodecimi et quinquagesimi primi, decreti Tripartiti;²² Item anni millesimi quingentesimi quinquagesimi sexti, articuli vigesimi tertii;

²⁰Az esto nyilvánvaló tollhiba. Inkább a feltételes *etsi* az értelmezés kulcsa a szövegkörnyezet ismeretében.

²¹Werbőczy István szokásjogi gyűjteménye, a *Tripartitum* (*Hármaskönyv*).

²²A törvényességet megindokoló artikulások tartalmával való részletes foglalkozást nem tekintettük feladatunknak, viszont röviden idéznénk a legfontosabbakból (a *Hármaskönyv* II. részének 12. és 51. titulusa szerint): „a hűtlenek elvetemültségének és lázadásának megfenyítése, s a bűnösök féltelenkedő hajlamainak megtorlása végett [...] azoknak jószágai is, kik az ország közállománya ellen, s így a királyi felség méltóságának megvetésére átkodott módon fellázadtak, [...] Magyarország szent koronájára visszazállandók, következésképpen királyi adományozás alá esendők legyenek [...]. A hűtlenség esetei, melyeknek következtében a királyi felség jogosítva van némelyek javait [...] törvényesen és szabadon adományozni annak, akinek akarja, a következők: Első a felségsértés, ha ugyanis valaki gonosz szándékkal kezét emelne fejedelmünk személyére [...] Második eset, midőn valaki nyíltan feltámad a király és a korona közhatalma ellen, és annak ellene szegül. [...] Továbbá, akik megölik, megsebesítik, vagy megverik a királyi embereket, a káptalan vagy konvent hites bizonyságait, midőn azok valamely végrehajtásban eljárnak. Továbbá a nyilvános eretnekek, tudniillik a kárhözottatott eretnekséghez ragaszkodók [...]”

Item pacificationis Viennensis anni millesimi sexcentesimali sexti factae circa finem.

Item anni millesimi quingentesimi quadragesimi octavi articuli decimi quarti et decimi quinti, anni millesimi quingentesimi trigesimi sexti, articuli quadragesimi ac aliarum passim legum regni, superinde sancitarum iudicialiter convinci et aggravari.

/54/ Et quoniam nonnulli rei conventi pro praesenti termino et loco legitime citati et certificati, prae foribusque iudicialiter ad personaliter comparendum ternis vicibus proclamati²³ contumaciter sese a facie iuris et iustitiae poenitus absentassent, in vilipendium et contemptum auctoritatis iudicialiter culpabilitatisque suae indicium manifestum. Contra contumaces autem et absentes, omnia iura clamare dicantur reoque contumaciter absente actio et acquisitio actoris simpliciter et de plano admitti et adiudicari soleret;

Ideo instabat idem procurator domini actoris praeter poenas supradecretas memoratos contumaces in personis quoque eorundem proscribi²⁴ literasque proscriptionales sententiales contra eosdem iudicialiter decerni, sibi pro iurium suorum fiscalium cautela iudicialiter extradari;

Producendo coram Nobis in documentum assertionis suae, quod videlicet memorati rei conventi pro termino praesenti tempestive et legitime fuerint citati, literas testimoniales venerabilis capituli Iauriensis, super praefata citatione relatorias, sub numero 1. quarum continentiae ob prolixitatem scripturae, hic non videbantur inserendae.

Qua quidem querulosa actione domini actoris proposita et exaudita memoratus Stephanus Séllyei, superintendens Papensis in iudicio coram Nobis personaliter comparens efflagitabat sibi paria dictae actionis cum termino competenti elargiri.

Procuratore vero domini actoris postulatis et allegationibus suis firmiter inhaerente instantiam vero dicti Stephani Séllyei iudicio nostro submittente;

Tandem habito inter Nos mutuo consilio, unanimi voto et consensu deliberavimus:

²³A perbehívás, a kikiáltás (*proclamatio*) egy ősi intézmény (amikor tudniillik három vásáron, a sokadalom előtt felolvasták, illetve kikiáltották a felperes keresetét) még meglévő maradványa, amely szerint az utolsó idézés nagy nyilvánosság előtt történik, mintegy ezzel végleg felszólítva a perbe hívtat a megjelenésre.

²⁴„contumaces in personis quoque eorundem proscribi, literasque proscriptionales sententiales [...] extradari” – visszatérő formula első előfordulása: „az említett megátalkodottakat személyükben száműzzék, s ellenük a minden jószáguktól és jogaiktól való megfosztásukra vonatkozó ítéletlevelet rendeljék el.” A *proscriptio* nem is a körözésük elrendelése, miként ekkor a szó jogi értelmében szokásos lenne, de nem is – a korábbi szokás szerinti – ítélet, hanem csak mintegy az ítélet jogosultságának hangoztatásaként értelmezendő.

Prima proscriptio praedicantium

Siquidem ex praeexhibitis literis venerabilis capituli Laurinensis, super peracta citatione relatoriis constaret manifeste, supranominatos reos conventos pro hoc praesenti iudiciorum termino et loco ad personaliter comparendum legitime esse citatos, eosdem nihilominus in culpabilitatis suae manifestum indicium sese a facie iuris contumaciter /56/ absentasse, de lege autem et consuetudine regni huius, rei seu in causam attracti legitime citati et sese contumaciter absentantes in acquisitione actoris convinci et aggravari solerent. Ideo praementionatos reos conventos in totali actione et acquisitione domini actoris convincendos et proscribendos literasque proscriptionales et sententiales contra ipsos extradandas;

Quantum autem ad instantiam Stephani Séllyei coram iudicio personaliter comparentis factam, eidem concedenda paria praedeclaratae actionis cum termino tertiae iuris, ut interea temporis de requisitis, sicut et de procuratore sibi providere possit.

Recurrente postmodum dicti respirii termino procurator domini actoris postulabat sufficientem dari ex adverso rationem obtentorum actionis suae parium ad eademque meritorie responderi, alioquin iuxta priora sua allegata iudicium.

Memoratus vero Stephanus Séllyei superintendens excusando se quod procuratorem invenire non potuerit et quod neque procurator ille, qui alias autoritate sedis huius iudiciariae superinde requisitus fuerat, ob adversam valetudinem partes eiusdem tueri et procurare possit, instabat pro ulteriori respirio, quatenus sibi procuratorem conducere valeat.

E converso procurator domini actoris instantiam ex adverso factam stare non posse vel ex eo allegabat, quod plures darentur, praesertim nunc, huc Posonium congregati procuratores in quorum opera non fuisset destitutus, si diligentem eatenus adhibuisset curam. Per hoc enim quod unus eorum sit valetudinarius, induci non posset nullum procuratorem invenire potuisse, cum plerique adsint, qui parati essent pro condecenti mercede eiusmodi causas, praesertim cum indultu excelsae sedis defendere.

Super quod iterum deliberavimus, licet iuxta rationes ex parte fisci regii allatas memoratus Stephanus Séllyei maiorem diligentiam in conducendo sibi procuratore adhibere debuisset, nihilominus ex gratia sedis concedendum eidem respirium in crastinum. Ac nihilominus ne ob eiusmodi defectum causa praesens ulterius etiam protrahatur, ex officio iudicatus et autoritate sedis imposuimus egregio Gregorio Sándor, Francisco Nagy et Wolffgango Rezler procuratoribus, quatenus pro munere suo et procuratorio obligamine causa in praesenti eidem Stephano Séllyei superintendenti assistant.

Causa itaque memorata usque ad diem nonam antelati mensis-martii sub termino prorogationis haerente eodemque die recurrente, rursus procurator dicti domini actoris instabat, quatenus memoratus /58/ Stephanus Séllyei citra ulteriorem dilationem iurisque subterfugium ad actionem contra se et reliquos complices propositam meritorie respondeat litemque contestetur, alioquin petebat contra eundem iudicium.

Quo audito nomine et in persona memorati Stephanus Séllyei superintendentis egregius Franciscus Nagy, vigore indulti ab excelsa sede eatenus obtenti legitimus eiusdem procurator respondebat memoratum principalem suum, veluti humilem et perpetuum suae Maiestatis Sacratissimae subditum, litem cum praefato domino et rege suo clementissimo, ne in minima quidem parte ingredi posse, cum et alias iuxta leges patrias subditi cum nobilibus, tanto magis cum dominis suis, lites inire minime possent. Verum quemadmodum ad hoc usque tempus se fidelem semper suae Maiestatis subditum exhibuit, ita imposterum quoque futuris semper temporibus eandem fidelitatem se exhibiturum polliceretur, submittendo se in reliquo paternae gratiae et innatae clementiae altenominatae suae Maiestatis.

E converso procurator domini actoris protestando super implicita contestatione litis reponebat non sufficere nudis verbis se asserere fidelem, verum eiusmodi fidelitatem comprobare etiam debere. Quod autem non fidelis, sed infidelis et rebellis fuerit, id ex actis et factis iam recensitis et in futurum recensendis patebit manifeste. Neque submittio eiusdem gratiaeque regiae imploratio eundem salvare posset cum eiusmodi submittio demerita potius, quam fidelia merita repraesentare videatur. Annectendo ulterius, quod etiamsi rusticus vel subditus cum domino suo litigare non posset, cum tamen hic praefato reo convento ultro concedatur, ut iudicialiter se defendere ab objectisque contra se criminibus enodare et ea quae iuris et consuetudinarii processus essent facere possit, ideo non stare ipsius exceptionem ac proinde cupiebat directius per eundem litem contestari, alioquin finale iudicium.

Ad quas memoratarum partium allegationes²⁵ deliberavimus, ex quo paria actionis cum termino competenti essent reo convento communicata, ideo eundem directius respondere debere ad actionem domini actoris.

Qua deliberatione nostra intellecta procurator dicti rei conventi instabat revisionem causae huius, in alium subsequentem terminum differri, ex eo quod videlicet modernus terminus esset praefixus pro continuatione iudiciorum anno praeterito inchoatorum. Cum autem causa praesens /60/ hactenus non fuerit in processum deducta, ideo pro praesenti termino minime possit continuari.

Super qua frivola et impertinenti exceptione procurator domini actoris protestando postulabat procuratorem partis adversae iudicialiter admoneri ne eiusmodi subterfugiis tempus protrahat, sed ad meritum causae respondeat. Siquidem palam

²⁵A perbeszédék, a feleselés (*allegations*) a felek között (váltakozva) többször megismétlődhetett.

esset tam ex literis citatoriis quam ex ingressu causae praesentis ac etiam continentis benigni suae Maiestatis mandati terminum praesentem non pro continuatione tantum causarum in prioribus iudiciis discussarum, sed etiam pro revisione causarum contra reliquos rebellionis complices pari passu movendarum et suscitandarum esse praefixum.

Quibus uti et aliis exceptionibus, veluti frivolis et inanibus tempusque frustranee terentibus, reiectis et amputatis, rursus partes memoratas iudicialiter et ex superabundanti admonuimus, quatenus respondeant directius.

Postquam admonitionem nostram procurator memorati domini actoris, ut eo compendiosius causa haec etiam contra reliquos omnes et universos regni huius praedicantes extensa uno contextu revideri et diiudicari possit, postulabat reliquos etiam praedicantes, quorum videlicet legitimae citationis terminus iam longe effluxisset ad personaliter comparendum praeforibus iudiciariis proclamari. Signanter vero Ioannem Regium, Paulum Regium²⁶ et Andream Galli regiae civitatis Cibiniensis praedicantes.

Proclamatio altera praedicantium

Item Georgium Thoma, Michaelem Bajza, Martinum Nicolaides,²⁷ Georgium Sziderinum, Nicolaum Lazany, Petrum Damiani, Ioannem Rotarides,²⁸ Ioannem Kazicium, nec non Martinum Pfayfer,²⁹ Iacobum Czabler, Paulum Kray Bartfenses praedicantes.

Demum Matthiam Famelici, Ioannem Elexeny, Michaelem Czapko Richualdienses. Samuelem Stephanovich Raszlaviczensem, Ioannem Kemel Smolnitzensem, Ioannem Rotarides Eperjessensem.³⁰ Georgium Budeumini Vörös Alma, Martinum Novak Meczensifensem, Ioannem Budouinum Zauodensem, Ioannem Rab Harikouiensem, Matthiam Platiny Dreueczensem, Andream Kazár Lapidensem,³¹ Israelem Odiczium Viderinczensem, Stephanum Francisci Görgőiensem, /62/ Ioannem Vizliczenum Peklinensem, Andream Ginterum Chapostafalven-

²⁶Regius Pál az a prédikátor, akinek büntetését részletezően tartalmazza a perszöveg, illetve akire a későbbiekben csak mint „a kisszebeni prédikátorra” hivatkoznak.

²⁷Lásd a későbbiekben: 129. lábjegyzet.

²⁸A név kétszer fordul elő. Lásd a 30. lábjegyzetet.

²⁹Feltehetően Pfeiffer Márton.

³⁰Valószínűleg az eperjesi prédikátor neve említődik kétszer a jegyzőkönyvben.

³¹Lapidensis: a helynév azonosítása bizonytalan. Feltételezésünk szerint: Lapispatak (Sáros vm.)

sem, Augustinum Serpiliū Késmárkiensem, Ioannem Amenium Iamniczensem, Melchiorē Gajtnerum³² Tvarosnensem, Abrahamum Eccardum Libicensem, Ioannem Grosz Kesmarkiensem, Valerianum Belinium Keresztfalvensem, Paulum Vitalis Busoczensem, Michaelē Klajn Kakas Lomniczensem, Ioannem Melekrium Quintoforensem, Michaelē Tischer Toporczensem, Georgium Duloviczenum Totfalvensem, Ioannem Fontanum et Adamum Podradinum³³ Belensem, Paulum Alman Ruskinoviczensem, Philippum Haycium Vierbaviensem et capellanum eius Godefridum Udliind, Andreā Svarcz Strasensem, Christianum Lakfeld³⁴ Maceiovicensem, Michaelē Neoscovium ex Velka capellanumque eius Iosephum Zeltenraich, Tobiam Vaisz Popradiensem, Christophorum Klesz³⁵ Szombatheliensem, Andreā Haleczium Farkasfalvensem, Jeremiam Szoklich Betlenfalvensem, Martinum Mahner Szent Andrasiensem, Michaelē Gnedelium³⁶ Igloviensem, Danielem Klesz³⁷ Olasziensem et capellanum eius Ioannem Schnatinger, Ioannem Bayer Varallaiensem, Danielem Sculteti Repasiensem praedicantes in Scepusiensi et Sarosiensi comitatibus degentes.

Item Iacobum Simonides Kesztheliensem, Stephanum Balog Kereszturiensem et praedicantem Sebehazensem, cuius nomen et cognomen coram citante occultatum, Samuelem Svonovics Michaliensem, Andreā Nagy Szilsarkaniensem, Danielem Horvath Réthensem et praedicantem Vásárosfalvensem, cuius nomen occultatum, Ioannem Ragyel Goniensem ex comitatu Iauriensi et Soproniensi.

Item Stephanum Szenci Két Tornyalakensem, Stephanum Némethi Nyaradiensem, Andreā Rajczi Dobroviensem, Ioannem Ujlaki Alasoniensem, Ioannem Korodi Czeglensem, Ioannem Fövényessi Kertensem, Ioannem Vigil Nagy Szőlősiensem, Nicolaum Dan Devecseriensem, Ioannem Csajtai Ajkaiensem, Stephanum Tolnai Wasonkőiensem,³⁸ Ioannem Komaromi Barnagiensem, Stephanum Alistali Wamossiensem, Ioannem Ujvári Totvasoniensem in Vesprimiensi comitatu commorantes.

Item Matthiam Szákony in Nagy Szitke, Petrum Damiakovics Simonyensem, Franciscum Vincze Mihalyfalvensem, Ioannem Kovách Oszffy Aszonyfalvensem, Paulum Deak Czöngeiensem, Stephanum Fördöss Kényériensem, Gregorium Fekete Magyargenczensem, Martinum Egry Hegyesiensem, praedicantem item Szőgyeniensem, Magasiensem et /64/ Szent Martoniensem quorum nomina et personae coram capitulari homine sunt occultata. Ioannem Laki Nemes Dómólkensem, Ioannem Zábrághi Ságiensem, Georgium Ivánczi Isakfalvensem, Gregorium Keristész Nemes

³²Feltételezhetően Gärtner Menyhért, aki 1671-ben a kőszegi evangélikusok lelkésze volt.

³³Az Eperjestről 1672-ben elűzött, witembergi disputációja szerinti névírásban: Adamus Popradius a perbe idézett evangélikus lelkész és tanár.

³⁴Talán Langsfeld Krisztián nevének elírása.

³⁵Klesch Kristóf nevének elírása.

³⁶Más előfordulásban: Gndeli(us) Mihály.

³⁷Klesch Dániel nevét írják ekként.

³⁸Feltételezően Zsolnai István nagyvázsonyi (Veszprém vm.) lelkész.

Bábensem, Michaelem Miskoczi Iánosházaiensem, Michaelem Magyar Kis-somlóiensem, Michaelem Kovács Kadensem,³⁹ Ioannem Paulinyi Peresteghiensem, Stephanum Legradi Szarvaskendensem, Ioannem Rakicsanyi Körmöndiensem, Benedictum Csapo, Blasium Mikolics, Ioannem Heverkovich, Davidem Borbeli, Samuelem Korradó, Matthiam Oni Nemet Szecsodiensem et Adamum Hodoli praedicantes comitatus Castriferrei.

Item Georgium Ioannides Levardiensem, Georgium Blanár Roventshensem et Ioannem Szvecz in comitatu Nittrensi commorentes.

Quibus more solito praeforibus iudiciariis idque diversis diebus proclamatis ac nihilominus nonnisi Georgio Ioannide, Georgio Nemethi et Ioanne Szenczy⁴⁰ coram iudicio personaliter comparentibus, idem procurator domini actoris protestando solemniter, tam super contumacia absentium quam vero praesentia comparentium inhaerendoque firmiter prioribus suis allegationibus, rationibus et protestationibus actionem suam in primordio causae huius, contra praedicantes regni huius propositam eiusdemque universa accessoria ad modernos quoque proclamatos reos conventos extendendam declarabat cupiebatque quatenus tam moderni rei conventi⁴¹ comparentes, quam et suprafatus Stephanus Séllyei meritorie ad eandem actionem suam respondeant, alioquin contra eosdem finale exposcebat iudicium.

Quantum autem ad contumaces seseque a facie iuris et iustitiae absentantes produxerat idem procurator domini actoris authenticas literas⁴² venerabilium capitulorum Strigoniensis, Scepusiensis, Vesprimiensis et Castriferrei, ex quibus demonstrabat manifeste memoratos reos conventos pro praesenti termino legitime fuisse citatos.

Cum autem non curata eiusmodi iudiciaria citatione se a figura iudicii excelsae huius sedis absentare non formidassent, cupiebat contra eosdem velut notorios contumaces iudicium cum solita proscriptione literasque superinde sententiales et proscriptionales sibi extradari.

³⁹Kadensis: Kovács Mihály káldi (Vas vm.) prédikátorról van szó. A (Kajd) Tanakajd téves azonosítás.

⁴⁰A fentebbi listán az ekkor törvénybe idézettek között korábban sem szerepel Szenczy János neve. Személye ismeretlen marad. Talán a később előforduló Szecsei János nevű prédikátor nevének elírása. (Lásd 101. lábjegyzet). Arra, hogy a jogtörténeti fogalmak terén, s a nevek olvasatában is mennyi tévedéssel, téves névmagyarázattal (pl. a névazonosságok miatt Szenczi János debreceni senior és Szenczi János gyöngyösi rektor téves azonosítása) kell szembenézni, vö. MONOK István, *A gyöngyösi református gyülekezet lelképásztorai és tanítói 1557–1710*, Bp., 1986 (A Ráday Gyűjtemény Füzetek, 1), 36-37.

⁴¹*Moderni rei conventi* – az újonnan perlett vádlottak jelzői megkülönböztetése a megelőző évből megkezdett eljárásban megidézettektől – a per szövege szerint.

⁴²A törvényességet a káptalanok (esztergomi, szepesi, veszprémi, vasi) hitelesített leveleire (*authenticas literas*) hivatkozással erősítik.

Nominibus autem et in personis praefatorum Georgii Ioannides, alterius Georgii Némethi et Ioannes Szécsei personaliter comparentium egregius Franciscus Nagy et Melchior Ferdinandus Hayszler legitimi procuratores eorundem, antequam ad ulteriora processissent, instabant sibi /66/ paria actionis cum competenti termino elargiri, quatenus interea temporis, negotium hoc cum memoratis principalibus suis conferre ab iisdemque informationem accipere possint.

Contra quam instantiam procurator domini actoris reponendo, ne respirium ultra primam diem iuris memoratis reis conventis concedatur, rursus deliberavimus concedi paria actionis cum respirio primae diei iuris;

Proscriptio contumacium praedicantium

Quantum vero ad reliquos proclamatos ac contumaciter sese absentantes, siquidem apparebat manifeste ex antelatis literis testimonialibus venerabilium capitulorum eosdem legitime pro praesenti termino citatos esse, nihilominus sese a facie iuris et iustitiae absentasse. Idcirco eosdem iuxta leges et consuetudinem regni huius in totali actione convincendos, aggravandos et proscribendos.

Qua deliberatione nostra memoratis partibus lata et pronunciata, extunc comparuerunt coram Nobis Stephanus Batorkeszi praedicans Vesprimiensis, item Ioannes Ujvári, Samuel Stephanides, Stephanus Nagy Czenki, Iacobus Simonides et Daniel Farkasdi⁴³ iam antea ob contumaciam et non comparitionem iudicialiter proscripti, supplicantes coram Nobis quod siquidem ob exundationem aquarum pro termino sibi praefixo comparere non potuissent, quatenus sententia contra illos lata, iuxta consuetudinem hactenus observatam infringatur iidemque pro comparentibus habeantur.

Procurator autem domini actoris eiusmodi instantiam ipsorum neutiquam stare posse replicabat,⁴⁴ tum ex eo quod praetensam exundationem aquarum nullo probabili documento evincerent, tum vero quod sententiae et proscriptiones iudicialiter latae non simpliciter, verum cum solito onere seu birsagio infringi solerent.

Super quibus antelatarum partium disceptationibus deliberavimus admitti latae sententiae infractionem onusque seu birsagium memoratis reis conventis ex speciali

⁴³A jegyzőkönyvben így magyarázzák azon „háttértörténések” egyikét, amikor is – Kocsi Csörgő Bálint emlékirata szerint – Szelepcsényi külön magához rendelt volna hat prédikátort, hogy így próbálja jobb belátásra bírni.

⁴⁴A főnév (*replica*) és az ige (*replicabat*) – a jogi nyelvben azt a feleselést jelöli, amikor az alperes kifogásokkal élt.

gratia sedis relaxandum. Ita ut iisdem, cum reliquis comparentibus, iuribus suis invigilent ad actionemque domini actoris respondeant.

Recurrente itaque antelati respirii termino alias ob intervenientes reliquas causas fiscales, usque ad decimum quintum diem martii prorogato, /68/ procurator toties fati domini actoris idem qui supra inhaerendo universis suis allegationibus, protestationibus immunitatibusque et privilegiis fiscalibus postulabat ex parte comparentium reorum conventorum directe litem contestari meritorieque ad actionem contra ipsos propositam responderi, alioquin finale iudicium cum reservata ulteriori facultate.

Quo audito egregius Franciscus Nagy legitimus procurator comparentium praemissa protestatione de non consentiendo in allegata et actionem per procuratorem domini actoris propositam inhaerendoque legibus regni et constitutionibus antelatis principalibus suis deservientibus, sicut et procuratoriae suae facultati priusquam ad ulteriora procederetur, dicebat: Procuratorem domini actoris generaliter erexisse suam actionem et primo quidem praetendendo antelatos reos conventos contra statum catholicum et publicam tranquillitatem fidemque catholicam contumeliose blasphemasse et debachatos fuisse, Item catholicos concomitanterque suam Maiestatem fidefragos, impios, idololatrias ac canes papisticos appellasse, quod tamen procurator domini actoris minime probare posset consequenterque praetensionem hanc ipsius ruerere debere,

Subnectendo quod memorati rei conventi in publicis iisque quotidianis praecibus suis, non ut aliquid simile attentassent, quin potius pro sua maiestate sacerrima et concordia principum fidelissime et zelose una cum auditoribus suis orassent;

Replica praedicantium ad actionem fisci negative facta

Nulla praeterea illicita et nefaria scomata in concionibus⁴⁵ suis eosdem protulisse, neque plebem ad exulcerationem animorum scissionemque et rebellionem disposuisse, sanctos pariter velut electos Dei et ipsam Christi genitricem virginem Mariam in condecenti honore habuisse, Praetensam invasionem templorum non attentasse, neque corpus Christi uti praetenderetur contaminasse.

De tumultibus pariter Arvensi, Turolukensi, Szenicziensi et aliis passim, ipsos velut in remotiori loco distantes nihil scivisse, Conventicula in perniciem regni nunquam habuisse, neque cum Vitnedio aut Keczerio aliisque rebellibus consultasse,

⁴⁵Concio – a prédikációik általános megjelölése a perben. A *conventiculum* szó pedig leggyakrabban eredeti jelentésében, azaz megyegyűléseikre utalásként fordul elő.

imo neque ipsos novisse, Infidelibus suae Maiestatis ipsos neque ope, neque consilio, neque applausu adfuisse, tanto minus cum iisdem per literas vel alio quovis modo /70/ correspondisse, Turcam ad subiugandum regnum hoc nunquam invitasse, quin potius pro confusione et refrenatione eiusdem sedulo orasse, Cum externis nationibus pariter nullam correspondentiam habuisse, neque auxilium eorum implorasse, Quantum autem ad recursum nonnullorum ad Turcas factum incaptivationemque iudicis nobilium in citatione praedicantium procedentium attinet, dicebat esse casum specialem et consequenter non praefatos reos conventos, sed illos tantum per quos factum illud attentatum est concernere.

Quibus modo praevio praemissis idem procurator reorum conventorum negavit absolute actionem domini actoris postulabatque, quatenus procurator domini actoris, eandem actionem suam in omnibus suis punctis et clausulis, respectu personarum antelatorum reorum conventorum comparentium, luce meridiana clarius comprobet et edoceat, alioquin instabat pro absolute eorundem, reservando ulteriorem suam facultatem.

Replica fisci regii ad responsionem praedicantium

E converso procurator domini actoris protestando super eiusmodi contestatione litis, partim negative, partim vero qualificative ex adverso facta dicebat nullam poenitus sufficientem excusationem suique enodationem partem adversam allegasse, verum solummodo actionem contra se propositam recapitulasse.

Ubi autem partim negative, partim vero affirmative allegaret procurator reorum conventorum ipsos semper fideles suae Maiestatis extitisse, pro sua Maiestate fideliter orasse, cum infidelibus, rebellibus et Turcis non correspondisse et his similia, eatenus reponebat procurator domini actoris, non sufficere id nudis et simplicibus verbis asserere, verum sufficientibus probis et documentis comprobari debere, quod ipsum nisi procurator in causam attractorum statim in instanti faciat, eo ipso se praefatosque principales suos obnoxios actionis et gravaminum contra se propositorum efficiet. Siquidem iuxta leges regni qualificanti et affirmanti incumberet proba. Caeterum ubi idem procurator reorum conventorum seu in causam attractorum, probam actionis procuratori domini actoris deferret et submitteret, licet ex vi privilegiorum fiscalium eandem in partem adversam reicere posset, nihilominus tamen non de necesse, /72/ sed tantum de meliori esse, ut videlicet vel exinde atrocitas tantorum criminum reique evidentissima certitudo appareat, cum interposita nihilominus protestatione, ne videlicet per hoc iuribus et privilegiis suis fiscalibus derogare videatur, retulit se primo tam ad binas illas literas scelerati quondam Stephani Vitnedi, in negotio rebellionis

praedicantiumque seu ecclesiarum Lutheranarum et Calvinianarum in unum conspirationis ad Nicolaum Bethlen et Ambrosium Keczer scriptas, quam etiam ad attestaciones et alia producta, in iudiciis anno praeterito celebratis exhibita et iudicialiter authenticata processuique inserta.

Quarum quidem literarum Witnedianarum et primarum quidem notis seu clavibus scriptarum genuinus character talis erat:⁴⁶

Litterae rebellis Vitnedii, ex quibus demonstratur praedicantium rebelliosa complicitas

Generoso domino domino Nicolao Bethlen (tit.)

Domino et fratri mihi confidentissimo (LS)

Ma Máiusnak 10. Kegyelmed levelét Eperjest vettem. El vagyon szentől végeszve, hogy szabadságunkot vérönkel oltalmazuk. Török Császárnak adozunk. Erdél Országal egy szívök leszünk. Francia király megh adgia az adót. Francia követ által oferálta, hogy ha nem adná, magunk is megh agyuk, csak készen legyen. Minden Lobkovich bolond szavaitul nem kell tartani, se hamis Montecuculitól. Hanem igen io volna, hogy ha Erdély országhi szent corona titkon levelet írna prédikátoroknak. Mindenfelé iól disponálnák az kősséget az adóra s hogy fegivert fogian, mikor iel adatik. Evangelicus Status jól elrendelte Dunántúl való földet, Sopron és kőszegi fő Prédikátorokra bíztuk Bánya Varosokat, Posont, Kassát, Eperjest, Lőcsét, Trencsént, Arvat, Liptot, Turoczt és az túbit oda való Pöspekek és az Seniorok keszen tartják. Mi mindnyájon pro Deo, ecclesia et libertate pugnaturi et morituri, és az papista ebeket megtanítyuk csak kegyelmetek ne mulasan. Hajdú városokal és hodultsághal Rákóczy Ferenczet megh kel iesztetni, de bisztatni is kell. Isten velünk, ki ellenünk. Stephanus Vitnyedi de Musay

/74/ Translatio autem earundem genuino sensu sonabat in haec verba:

Hodie decima Mai Dominationis vestrae literas Eperjesini accepi. Sancte conclusum est, ut libertates nostras proprio sanguine defendamus, Turcarum imperatori tributum demus, cum regno Transylvaniae unius cordis simus. Rex Franciae praestabit tributum per legatum Gallicum iam oblatum. Quod si non

⁴⁶A perbe illesztett levelek minden bizonnyal koholt irományok. Nyomatásban terjesztett, s több helyen felbukkanó másolati példányaik között mindig vannak kisebb-nagyobb eltérések. Hosszas utóéletük miatt e leveleket már inkább a per (korabeli és későbbi) propagandájához, tartozóknak véltem. A jelkölcsökkel együtt közöltem a jegyzőkönyvből a Bethlen Miklósnak címzett levelet a *Vitetek ítélőszékre...*, i. m. 73–75. oldalán.

praestaret, ipsimet nos dabimus, modo sit in parato. Omnes Lobkoviczi insani sermones non sunt curandi, nec falsus Montecuculi, sed valde bonum esset si Transylvaniae sacra corona occulte literas scriberet praedicatoribus ad omnes partes, ut bene disponerent plebem et ad tributum et ut arma capiat, quando signum dabitur. Evangelicus status bene iam rem disposuit. Transdanubianam terram Soproniensibus et Kőszegiensibus praecipuis praedicatoribus commissimus. Montanas civitates Posonium, Cassoviam, Eperjessinum, Leuchoviam, Trenchinium, Arvam, Liptoviam, Thuroczium et reliqua eorundem locorum superintendentes et seniores parata tenent. Nos omnes pro Deo, ecclesia et libertate pugnaturi et morituri. Et papistas canes docebimus, tantum dominationes vestrae non morentur, cum Hajdonicalibus oppidis et dedititiis. Franciscum Rákóczi terrere oportet, sed etiam animare. Deus nobiscum quis contra nos.

Aliarum autem ad Ambrosium Keczer datarum continentia sic sonabat.

Generoso domino domino Ambrosio Keczer (titulus)

Domino et fratri mihi semper colendissimo. Cito, cito, cito, citissime, auae commendantur domino officiali.

Generose domine et frater mihi semper colendissime. Valamennyire roszul érzem magamot, de megh hitt emberem irássával tudtára adom Kegyelmeteknek, hogy én vissza jövet Xþ(3 szemben voltam Zolnai, Raicz, Liptay, Turoczy fő Pásztorokkal, magánosan mindenütt conferáltuk az dolgott. Superintendens Uraimékis igen nagy titokban az eghész ecclesiákat volta keppen disponálták. Bánya városokban, bölcs, és tudós Seniorokat F Z megh intettük, hogy mihent Kegyelmed embere, avagy S el gyünnének, készen légyen az egész népség. Silésiai, Morvai, Cseh országai igaz atyafiak Zolnai Praedicator Uramhoz, az oda valo határokkal, Austriai penigh, és Morvai Fejér hegyen túl Szeniczeihez, és Szobotistyaihoz tartanak. Az Fölső-Austriais mindenképpen vigyázásban vagyon. Thuróczi tartományt, ahol igen jó gyalogsággh léssen, ugyan oda való Praedicator uram, a több correspondensivel, és egyben eskütt népséggel megh indéttya. Az posonyiak, ide való szabad városokkal, immáris el vannak rendelve. Trencsinre vigyázzon Kegyelmetek. Árva Tartománnyal egyetemben, és amint coram conferáltuk, ugyan kívántatik, hogy Praedicatorokban, de igen igen okossan, insinualtassék a dologh, ugyancsak publicumra, és szabadságra nézve, légyen a beszéd. Soproniak és Kőszegiek igen tartanak lölki directoroktól, oda fordityák, a hova akarják, azok immár meg vannak csinálva. Dunán túl való tartomány az én gondom. Pápán, Győrött, Komáromban, Veszprémben, oda való superintendens uram eljár maga Tisztiben, amint M N bővebben írja, vettekis levelet az föl földi Helvetica Ecclesiától minden felé. Mivel pedigh a kösséggh lölki tanitótól dependeál, és arca domini praecedebat. Azok legyenek mindenütt optimis modis et formis inditok. Illi verbo, nos opere et gladio. Isten megh segít bennünket. Hogy az Cambium Baraszlora és Dankára nagy summában küldetett, minden felé megírhattya kegyelmetek, a kakas későn indul, bárcsak tollait küldözze. Azonban mi ne mulassunk, Kassát, Eperjest,

Löcsét, Lublóí tartomannyal indécsa kegyelmetek. Én itten nem aluszom. Isten Ke-
gyelmeddel. Posonban die 30. Decembris anno 1669.

Kegyelmednek igaz atyafia, szolgálja. Stephanus Vitnedi de Musay
Quarum genuina translatio sic sequitur.

Aliquantum me male constitutum sentio, significo tamen dominationi vestrae per scriptum etiam confidentissimi mei hominis, quod ego redux, Xþ(3 locutus sim cum Zolnensi, Rajczensi, Liptoviensi et Thurocziensi primariis pastoribus et ubique privatim et in secreto contuli cum ipsis negotium. Domini superintendentes, in summo secreto disposuerunt iam omnimode suas ecclesias. In montanis civitatibus prudentes et expertos seniores F. Z. admonuimus, ut quamprimum vestrae dominationis, aut S. nuntius advenerit, actutum in promptu sint cum gentibus et populo. Benevoli nostri Moravici, Silesiaci et Bohemici, cum praedicante Zolnensi et ipsi vicinis. Austriaci autem et Moravici ad Album montem, cum Szeniczziensibus et Szobotischziensibus eorumque vicinis correspondent. Superior Austria quoque omnimode attendit rebus suis, comitatum Thurocziensem, unde valde bonum peditatum habebimus eiusdem comitatus praedicantes, 1761 cum suis correspondentibus et confoederatis hominibus concitabunt. Posonienses cum reliquis vicinis liberis civitatibus iam sunt dispositi. Comitatus Trenchiniensis et districtus Arvensis vestra dominatio habeat curam et prout ad invicem in secreto contulimus, omnino necessarium est, ut in concionibus, sed valde caute et prudenter insinuetur negotium hoc auditoribus per praedicantes sub titulo publici boni et libertatis. Sopronienses et Kőszöghienses, valde dependent a spiritualibus directoribus: qui illos illuc poterunt convertere quo voluerint et iam totaliter sunt dispositi. Partes Transdanubianae sunt meae curae. Papae, Iaurinii, Comaromii et Veszprimi, superintendentes illorum locorum satisficient suo officio, prouti M. N. fusius hac de re scribit. Etiam acceperunt ubique literas a partium superiorum helvetica confessione. Et siquidem plebs a pastoribus suis spiritualibus multum dependet et arca domini praecedebat illi sint ubique optimis modis et formis principales motores, illi verbo, nos opere et gladio. Deus iuvabit nos.

Quod autem Cambium in maxima summa iam pervenerit Vratislaviam[?] et Dantiscum hoc poterit vestra dominatio ad omnes partes perscribere. Gallus etsi tarde moveat, dummodo nobis plumas suas transmittat. Interim nos non moremur. Cassoviam, Eperjessinum, Leuchoviam et pertinentias arcis Lublyo, dominatio vestra concitet et moveat. Ego hic non dormio. Deus cum dominatione vestra. Posonii 30. decembris anno Domini 1669.

Generosae dominationis vestrae, syncerus amicus et servus. Stephanus Wittnedi de Musay

Reliqua autem testimonia⁴⁷ siquidem in priori processu iam essent inserta, non videbantur praesenti processui ob prolixitatem scripturae inserenda.

Secundo produxit idem procurator domini actoris literas tam helveticae, quam Augustanae confessionis ecclesiarum sub nomine superintendentis Claudiopolitani⁴⁸ ad exterarum nationes, regem Galliae aliosque principes et ipsorum consiliarios, sicut et ad praedicantes exterarum provinciarum et regnorum divulgatas. Ex quibus manifeste constabat, quomodo memorati rei conventi, nomine ecclesiarum suarum tam Lutheranarum, quam Calvinianarum ad praefatos principes, cum dolosa et sinistra informatione et iniqua suae Maiestatis Sacratissimae delatione, recurrerint opemque et auxilium eorundem imploraverint.

/78/ Quarum quidem literarum et cum primis ad regem Galliae datarum tenor sic sequitur:

Sacratissime, Potentissime ac Excellentissime Princeps Galliarum et Navarrae Christianissime Rex, Domine Domine mihi aeternum demerende.

Grata mihi et aeterna est Christianissime rex, Maiestatis vestrae singularis illius gratiae memoria, qua Vestra Maiestas ante aliquos annos me benignis suis literis honorare voluit, in cuius quidem favoris redhostimentum utinam mihi utilem aliquam Christianissimae Vestrae Maiestati cum eius ministris correspondentiam erigere et omnia obsequiorum ac servitiorum genera sacro vestrae maiestatis diademati afferre ac sacrificare licuisset. Sed maligna fortunae invidia, loci distantia et suspicax imprimis Viennensis aulae curiositas hactenus magno cum meo moerore me impedivit, quin vel per literas multominus per legatos⁴⁹ Christianissimae Vestrae Maiestati me praesentare et meam ad eius devotionem promptitudinem testatam reddere possem.

Nunc vero ingentia quae has provincias mala partim obruunt, partim obsident, per praefatas difficultates quoquomodo perrumpere et per me Hungaricorum motuum exactam ac fidam Vestrae Maiestati relationem offerre cogunt. Crediderim enim Sacratissimae caesareae Maiestatis ministros totam quae in Hungaria agitur tragaediam, uti coram aliis principibus Christianis, ita inprimis apud Christianissimam Vestram Maiestatem, Hungarorum ad Turcas defectionis, publici

⁴⁷A szöveg alapján nem derül ki, mely dokumentumokra vonatkozhat a *testimonia reliqua* (az egyéb tanúkihallgatásokat) utalás. Esetleg további Vitnyédit, Keczert terhelő iratok lehettek.

⁴⁸Lásd a későbbiekben a Petrus Kouasnay aláírást /92/. A további bizonyítékok közé sorolt levelek végén kiderül, hogy a per jegyzőkönyvébe másolt, az itt felsorolt címzettekhez intézett valamennyi levél szerzőségét Kovásznai Péter, akkori erdélyi református püspöknek tulajdonítják.

⁴⁹Először a magasabb rangú uralkodó küldhetett követet, az alacsonyabb rangú legfeljebb levélben szorgalmazhatta a kapcsolatfelvételt.

reipublicae Christianae⁵⁰ boni et Hungarorum ad fidem Romano catholicam reductionis obtentu palliare, sed bona suae caesareae maiestatis pace dicere liceat, certe ex catholicis, aequae ac evangelicis,⁵¹ ex noxiis pariter ac innoxiiis punitis, ex tota denique luctuosae huius tragediae historia, si modo omnia ad amussim pensitentur, videre licet alia maioris et altioris consilii arcana ac causas subesse de quibus quidem integrum Christianissimae Vestrae Maiestati iudicium relinquo.

Illam interim in qua Christianos principes bona fide de rebus Hungaricis informavi, relationem vestrae imprimis Maiestati transmittendam duxi, ut cui ipsum Christianissimum nomen singularem Christianae reipublicae et laborantium eius membrorum curam imponit, nec dubito Vestram Maiestatem pro subtili sui status consilio, facile ad multas huius Hungariae oppressionis consequentias penetraturam et quod e re Christiana⁵² sit, maturis consiliis procuraturam.

Et quamvis plausibilis sit Hungariae cepta per suam Maiestatem caesaream reformatio,⁵³ non spero tamen hanc religionis reformandae larvam /80/ adeo crassum Vestrae Maiestatis oculis glaucoma obducere posse, quin aeternae gloriae maiorum suorum exemplo, uti illi in similibus casibus in multorum oppressorum principum auxilium exurgere parati fuerint, ita vestra etiam maiestas detecto hoc ficto reformationis pallio, eo sua consilia dirigat, quae et Germaniam magna multorum malorum sollicitudine liberent et nimiam aemuli Christianissimae vestrae maiestatis consilii potentiam intra debitos limites contineant.

Ego vero ad mandata Christianissimae vestrae maiestatis paratus debita cum submissione Vestram Maiestatem oro, ne mihi hoc vitio vertat, quod legatione instituta Vestram Maiestatem venerari non potui. Cavendum enim mihi summopere est, ne vel innoxiae Christianorum principum visitationis fama, secundo Danubio Vienna in Turciam delata et criminationibus aucta mihi fraudi sit, quod non raro mei praedecessores experti sunt. In omnibus his praecipitis Deo et christianitati fido pectore ac animo ad Vestrae Maiestatis servitia devotissimo, felix et augustum christianissimae Vestrae Maiestati regnum precor et benignam pro sua magnitudine resolutionem praestolor.

Christianissimae Maiestatis Vestrae. Servus submissee devotissimus N. N.

Aliarum autem ad electores et reges evangelicos scriptarum continentia talis erat.

Sacratissime ac Potentissime Princeps Domine Domino mihi singulariter colende.

⁵⁰A *Christiana respublica* (keresztyén egyház) szókapcsolat magában a jegyzőkönyvben nem, csak csatolt mellékleteiben fordul elő.

⁵¹Az evangélikusok (*evangelici*) elnevezést használják a protestáns hiten lévők együttes elnevezéseként.

⁵²A *res Christiana* mint a vallást illető kérdésekre vonatkozó gyűjtőfogalom.

⁵³A *reformatio*-fogalom ebben a szövegkörnyezetben a kora újkori katolicizmusra vonatkozatható utalás.

Quamvis serenissime princeps multis nominibus expetendam et iure meritoque inter fortunae favores numerandam vestrae serenitatis notitiam ac amicitiam mihi nec demereri, nec legationum aut epistolarum commertio frequentare ac recolare hactenus licuit; nihilominus mei officii duxi vestram serenitatem praesentibus literis requirendam, non in eum tantum finem, ut me privatasque meas res commendando serenitati vestrae importunus sim (quamvis etsi nihil praeter hoc unicum obtinerem, esset tamen de quo summopere gratularer), sed potius ut miserimum Hungarorum et provinciarum ac ecclesiarum statum describendo, simul falsos quos percrebuisse scio rumores confutem et exonerata propria conscientia amplam vestrae serenitati occasionem porrigam, qua vestra serenitas possit et zelum Deo ac ecclesiis debitum exercere et oppressas in Hungaria tam divinas, quam humanas leges consolari, simul etiam ex his turbis imminentem Germaniae tempestatem eminus praevidere et prudenti gubernio evitare. Quod dum ex debito erga Christianam rempublicam et evangelicam religionem 1821 affectu facere intendo, in ipso quasi epistolae limite duo imprimis a vestra serenitate peto:

Primo quidem, ut vestra serenitas praeiudicium si quod per sparsos ab Hungariae persecutoribus rumores concepit, excutere et exuere ac in inclusam relationem accurate pensitando eidem fidem adhibere velit.

Secundo dignetur in meliorem partem interpretari, quod non solemniter alicui legationi, sed mutae tantum epistolae rem tanti momenti commiserim, credat enim vestra serenitas nihil magis me ab initio mei regiminis usque ad hodiernum diem expetitur, imposterum etiam semper desiderari, quam ut vestrae serenitatis et aliorum Christianorum principum favorem ac notitiam demereri colereque possem, sed supplex duarum inter quas Transylvania gemit praepotentium aularum politia id semper hactenus impedit et nunc etiam impedit, pernicies tamen praesens periculo ex illa suspitione oriendo maior, ita harum provinciarum miseriam hisce literis inclusa relatio⁵⁴ per me vestrae serenitati repraesentat et una mecum orat et adiurat vestram serenitatem universa per Hungariam evangelicorum ecclesia, per amorem et misericordiam Dei, per arctam in Christo omnium cuiuscunque gentis ecclesiarum communionem, denique per memoriam magni et tremendi illius diei,⁵⁵ faciat vestra serenitas id, quo magna ex hoc confusionum, persecutionum ac desperationum pelago, ipsam etiam Germaniam aliquando turbatura tempestas evitari et afflictissimae Hungaricarum ecclesiarum res efficaci coram caesarea sua Maestate intercessione sublevari possint et de quo vestra serenitas coram Deo, Angelis et omnibus bonis gloriari possit.

Datum...

⁵⁴A hivatkozott mellékelt jelentést e perjegyzőkönyv nem tartalmazta.

⁵⁵Az utolsó ítéletre vonatkozó utalás.

Item literae ad Harsanium, penes electorem Brandenburgicum⁵⁶ existentem, alias praefatorum reorum conventorum factorem⁵⁷ sic sonabant:

Generose Nobis singulariter dilecte, salutem et favorem nostrum. Cum nos vestram apud serenissimum et excellentissimum principem dominum electorem Brandenburgicum moram, non lubrico fortunae cursui, sed arcae et ni spes fallit propitiae erga nos divini numinis providentiae tribuamus, gratulamur in tantis etiam malis, quibus undique septi sumus, quod negotia (quae omnium, si qui penitus nossent, evangelicorum iudicio magni momenti sunt) adeo dextrum bona conscientia, reformata religione omnium in his et in ipso oriente negotiorum notitia feliciter praeditum 1841 in eminentissima et reformatae religionis zelo laudatissima aula procuratorem nacta sint, speramus enim divinitus hoc tibi exilium contigisse, ut Hungaricarum ecclesiarum et patriae tuae bono solum verteres, quo scilicet te erga tuum quamvis barbarum herum fidelitas traxit, alias et in Transylvania nec inutilem, nec contemptum.

Tuo ergo generose noster in tenerioribus annis praeceptor sincere dilecte zelo et erga nos candori confisi negotia per praesentem tabellarium, non tam nostra, quam omnium Hungariae et Transylvaniae ecclesiarum maxime ardua vestrae fidei et industriae committere ac per te serenissimum electorem Brandenburgicum afflictas in his regionibus politiae⁵⁸ et ecclesiae procuratorem et advocatum constituere placuit.

Tu ergo pro tua erga populum Dei et nos affectione ac experientia multis peregrinationibus quaesita, dabis operam, ut nostras literas et afflictissimum harum regionum statum serenissimo electori quam diligentissime recommends et eo enitaris, ut opera serenissimi electoris (cuius in omnibus regnis legatos, aut residentes credimus) literas vestrae industriae commissas, quantocius et tutissima occasione transmittas et tam serenissimi electoris (cui nos sane addictissimi esse cupimus et cuius zelo ac magnanimitati plurimum in toto hoc opere confidimus), quam aliorum regum ac principum responsa vicissim certa per tabellarium tibi significanda occasione ad nos remittas teque deploratarum in his literis ecclesiarum quam promptissimum agentem exhibeas.

Totum autem quod sub manibus est negotium ex nostris ad serenissimum electorem literis, ex informatione Christianorum principum iisdem literis inclusa denique ex fidelium nostrorum (per quos vestram dominationem uberius informare volumus) epistolis et ore tabellarii intelliges, per quem etiam aliquid pecuniae ad

⁵⁶I. Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem.

⁵⁷A szóhasználat nem véletlen. Az üldözött prédikátoroknak segítséget nyújtó, őket támogató patrónusuk (*factor*), sőt „cinkosuk” (*fautor*) iránti tudakozódás egyébiránt a tanúvallatások kérdőpontjai között általánosságban is gyakran elhangzik.

⁵⁸*Politia* az államrend fogalmaként.

procuranda transmisimus, cuius summam et scripturarum ad Christianos principes epistolarum cathalogum inclusa dabit schedula.

Macte generose vir, sincere Nobis dilecte, et stude in hoc negotio Deo imprimis placere, et nostrarum ecclesiarum gratitudinem et meam munificentiam demereri. His vestram generosam dominationem divinae protectione commendamus.

Porro literae ad exterarum Luteranae et Calvinianae confessionis ecclesias scriptae hunc tenorem continebant.

/86/ Admodum Reverendi ac Clarissimi Viri Domini Nobis honorandi et fratres in Christo amore coniunctissimi. Salutem Dei ac pacem Domini nostri Jesu Christi cum plenitudine gratiae Nobis communiter donatae sincere vovemus.

Extrema necessitas, religionis vexatissimae angustia, ecclesiarum Hungaricarum maximum discrimen fecit, ut nostrum dolorem iustissimum in vestrum sinum e longinquo exoneraremus. Idque eo magis, quod illis quos maxime haec angustia premit etiam in maximo gravamine usurpata loquendi licentia periculum auctura sit atque utinam maturius res nostras exponere licuisset.

Sed in tanta confusione ipsa haec misera rerum facies dudum occultata fuit, tanquam rebellio, non religio in causam vocaretur, ipsis etiam quos caesarea regiaeque Maiestas exercitui in Hungariam misso praefecit officialibus aliam primum instructionem praetendentibus. Tum quod maius, ipsa caesarea regiaeque Maiestas, manifesto de eo publicato, iis omnibus, qui partibus Rakocziianis non adhaerent, promptam obtulit gratiam nihilque discriminis passuros eos, quos innocentia commendabat, sperari posse videbatur. Nos actionem suae Maiestatis politicam contra aliquos non attingimus, extra officium nostrum id est, sed executionem eius in innocentes spirituales.

Iam enim scena mutata tota tempestas religioni incubuit.

Templa evangelicorum (reformati et Lutherani eo nomine apud nos gaudent) occupata, ecclesiae quae hactenus sub Dei custodia etiam post tot patriae huius ruinas florentiores erant, subversae, ministri earum loco moti atque vi expulsi, quorum plurimi ad partes Turcis subiectas, animam pro praeda ferentes, se contulere sub barbarorum imperio promittentes sibi vivendi et Deum sincere colendi licentiam.

Plurimi in Transylvaniam nostram a celsissimo principe evocati publico incendio suae celsitudinis misericordia sunt erepti. Ipsa celebris schola Sáros Patakina, quae ab ipsa reformatione in misera hac gente pertendente religionis reformatae iuventutis Hungariae ex ordine tam nobilium, tum plebeorum in spem ministerii semper ferens, sede antiqua, armata manu expulsa, professores eiecti, studiosi magno numero exturbati. Insignis bibliotheca fere direpta, cuius violentiae indignitate commotus celsissimus princeps, dominus noster clementissimus et caeteri huius patriae magnates reformati, in antiquam sedem per tot patriae huius ruinas deiectam celebris olim collegii Albensis, scholam Patakinam transtulere.

Ministris ecclesiarum eiectis, in parochias monachi collocantur, plebs quin et nobiles sub gravi mulcta ad sacra papistica coguntur, quae mulcta, si simplex non prosit, ea duplicatur, triplicatur usque ad plenam bonorum omnium ademptionem, 1881 quae omnia si fidem constantem non frangant, omnibus exhausti bonis, nudi relinquuntur, uno concesso baculo idque ex tenore manifesti de eo edicti. Infantes reformatorum vi ad baptismum papisticum rapiuntur, horrendis blasphemis, quas barbari detestantur, religio ac Deus afficiuntur, omnes indiscriminatim sanctam fidem abiurare et ad haec apostasiae puncta adiurare iubentur.

Primo. Credimus omnia quaecunque ecclesia catholica credit et mandat, sive ea contineantur in scripturis, sive non.

Secundo. Credimus Purgatorium.

Tertio. Credimus septem sacramenta.

Quarto. Credimus sanctos ubique orare.

Quinto. Credimus Beatam virginem Mariam maioris virtutis ac potentiae esse, maiorique cultu dignam, quam filium Dei.

Sequentia autem haec continent formulae iuramenti impositi.

Primo. Iuramus Deo evangelicam, Calvinistam et Lutheranam religionem esse falsam et damnatam nosque quousque vivimus ac filios nostros ab illa religione velle abstinere.

Secundo. Iuramus ex pane et vino eorum sacramentario nos non participaturos.

Tertio. Iuramus Deo nos papisticam fidem ex bene placito nostro sponte ac sine coactione recipere. Ad quae nos adiuvet virgo Maria, cum Patre, Filio et Spiritu Sancto.

Iam publico scripto promulgant caesaream regiamque Maiestatem non obligari tolerare in Hungaria religionem reformatam ac Lutheranam, ac ut aliquid sit, quod rerum nostrarum imponat, rationibus fictis id probare nituntur, quas episcopus titularis Varadiensis,⁵⁹ reformationis huius (ut ab ipsis vocatur) maximus administrator, ita concepit et libello evulgavit, ut perfidiam, violentiam, crudelitatem, sanguinis effusionem publice probare et suadere contendat.

Vidua Rakocziana,⁶⁰ quam apostasia iam dudum in furorem egit, una cum filio Francisco Rákóczi,⁶¹ cui rebellionis reo, gratia sub conditione persecutionis ab ipso acriter agendae indulta fuit, misere vexant eas partes in quibus maxime florebat hactenus religionis exercitium edicto severo publice promulgato, quo adstringuntur nobiles ac plebs maxime commiseratione digna.

⁵⁹Utalás Bársony György váradi püspökre. A következő sorban a libello evulgavit kifejezés a *Veritas toti mundo declarata* címen ismert művére utal, amelyben az a Habsburgokat a magyarországi protestantizmus kiirtására szólította fel, s ehhez jogi érveket koholt.

⁶⁰Báthory Zsófia, II. Rákóczi György fejedelem özvegye.

⁶¹I. Rákóczi Ferenc fejedelem.

Remedium tantae persecutionis nullum, flamma eo magis pergit, brevi in misera hac Dei gente absorptura ecclesiam, quae singulari Dei custodia inter tot circumiacentium hostium pericula hactenus reliqua fuit.

Expendite et videte o viri graves et pii, quantus sit dolor noster!

190/ Nos enim post tot sanguinaria praecedentium annorum bella, post exhaustam suis hominibus, bonis omnibus, urbibus, item ac pagis Transylvaniam, fere super cineres patriae stamus, vix copiam commiserandi super charissimos fratres eiectos habentes atque duriter gravati suspirare iam vellemus de correctione malorum plena ne cogitare quidem praesumentes. Ecce! periculum maius, angustia ecclesiae maxima, persecutio gravissima fratres charissimos in vicina patria praemit. Non est vis Nobis, nec cogitare aliud possumus, quam enixissimas ad thronum misericordiae Dei preces.

Quare o viri graves et pii! Si qua fides communis, si quod solatium charitatis, si qua communio spiritus, si quae viscera ac miserationes, rogate patrem misericordiarum et precibus ad thronum eius fuis complacere non desinite, interpellantes ne Pater nobis iratus, inter tantos satanae furores, in difficillimis temporibus, inter tot externos internosque hostes, quorum in medio tanquam inter ora leonum sumus, nos deserat, quin maculas peccatorum nostrorum sanguine immaculati agni eluendo ecclesiae in portis Inferni constitutae Petra sit, ac ovibus iam sine duce, sine pastore, sine defensore inter lupos errantibus ac exactionum intorelabiliū mulctarumque, gravissimarum vigore ac bonorum omnium ademptione ad fidem obiciendam sollicitatis quam citissime succurrat.

Quin etiam non dubitabitis o Fratres, eiusdem fidei consortes, negotium hoc nostrum ac miserrimam conditionem apud omnes exponere, maxime vero in nostri opem sollicitare et ex officio communi, quantum licet, mergere eos, quibus cordi est ecclesiae Dei cura ac eadem sanguine redemptoris salus, quos Deus in florenti statu constitutos atque potentia magna et auctoritate illustri indutos ad praesidium reformatae in orbe Christiano ecclesiae, cum aliis esse voluit, praepotentes nempe ordines, ut quibus multae sunt sub Deo viae ac occasiones, directe, indirecte succurrendi ecclesiis afflictis.

Celsissimus princeps dominus noster clementissimus, in extrema gentis suae angustia sollicitus ac ad omnes ecclesiam Hungaricam iuvandi modos quam maxime attentus, de rebus suis desperatis et opem piorum sollicitantibus, illustrissimos principes, serenissimos electores, praepotentes ordines ac reges reformatos quantum licuit informavit.

Agite etiam, o fratres in amore Christi nobiscum coniunctissimi, ne si quod tantorum malorum remedium post enixissimas ad Deum preces sub manu vestra sit, illud ecclesiae afflictissimae, sanguini vestro, membris eiusdem capitis, filiis eiusdem confessionis, haeredibus eiusdem gloriae deesse videatur. Atque date hoc miseriae nostrae, date precibus sanguinis ex communione 192/ sanctorum etiam vestri, ut nos consolationem capiamus, ex informatione vestra si per vestram pro Nobis

sollicitationem digni habeamur ad quos e longinquo, praepotentes ordines respiciant. Nos interim in medio mali apud patrem misericordiarum precibus nostris contendemus, ut rempublicam ecclesiamque vestram sub umbra alarum suarum sartam tectamque quam diutissime velit. Valete viri reverendi domini Nobis honorandi, fratres in Christo coniunctissimi ac diu sub tutela Dei, in regni eius incremento ac rerum vestrarum pace quiescite.

Datum Claudiopoli in Transylvania, die decima octava martii anno millesimo sexcentesimo septuagesimo primo. Vobis in amore Christi coniunctissimus frater Petrus Kovanay, ecclesiarum reformatarum in Transylvania superintendens ac omnium fratrum nomine.

Idem produxit literas attestatorias seu inquisitionales venerabilis capituli Castriferrei in quibus

Testis numero octavus, egregius Paulus Szmalich, civis Soproniensis annorum quinquaginta sub iuramento fatetur⁶² se scire continuam praedicantium cum Vitnyedio vel in minimis occurrentiis habuisse conversationem et familiaritatem.

Item testis decimus quartus, nobilis Georgius Kerznarich, Soproniensis, annorum circiter quadraginta trium sub iuramento fatetur se audivisse ex ore Ioannis Serpili, qui post obitum Stephani Vitnedii conventicula cum praedicantibus habere solebat, dixisse in quodam convivio, quod pontificem Romanum cum universis catholicis, si posset in uno cocleari aquae interimere vel in mare immergere nusquam intermitteret. Item communiter audivisse a Lutheranae confessionis hominibus, satius esse ipsos Turcico tributo subigendos, quam sub imperio suae Maiestatis manendos. Item se audivisse praedicantem Soproniensem, Christophorum Szobicz publice concionatum fuisse, quod Papa sit a diabolo creatus et omnes asseclae ipsius.

Item produxit literas inquisitionales Venerabilis capituli Scepusiensis sub numero 16. in quibus primus et secundus testis, Gregorius utpote Kraufte et Valentinus Hankoczy cives Késmarkienses sub iuramento fatentur audivisse saepius ex ore praedicantium Késmárkiensium, quod contra catholicos debachati sint, appellando illos idololatrias. Item quod plebem animaverint his verbis: Auditores mei flabit iam /94/ melior ventus et praestat, ut totam substantiam nostram amittamus aut Turcae demus ac tandem in votis nostris consolemur.

⁶²*Fatetur* (vallja), *fatetur se scire* (megvallja, hogy tudja), *fatetur directe* (megvallja egyenesen), *fatetur se audivisse* (megvallja, hogy hallotta), *fatetur per omnia* (minden tekintetben úgy vall), *fatetur se optime scire* (megvallja, hogy biztosan tudja), *fassus est* (úgy vallott), *sub iuramento fatetur* (eskü alatt vallja), *fide mediante fatetur* (szavát adva vallja), *audivit* (hallotta), *scit* (tudja) – a tanúvallatási formulák.

Quartus testis, Petrus Cherisz civis Késmarkiensi annorum circiter quadraginta quinque sub iuramento fassus est praedicantem Késmarkienssem cum magno applausu rebellibus occurrisse eosdemque in civitatem et exinde ad arcem introduxisse.

Nonus testis, egregius Aloysius Andrászki annorum circiter viginti sex sub iuramento fassus est praedicantes Késmarkini absolutis suis solitis praecibus, ordinarie sub his rebellionis tumultibus habuisse cum potioribus civibus in templo clausis portis sua privata conventicula.

Decimus testis, nobilis Martinus Krotkovszky, annorum quadraginta duorum sub iuramento fassus est se audivisse ex ore praedicantis Késmarkiensi praestare ipsos rebellibus adhaerere, quam Germanis.

Undecimus testis, Stanislaus Iaskovszky sub iuramento fassus est, quod saepius audiverit praedicantem Késmarkienssem catholicos idololatrias et canes papisticos in concione appellasse.

Item produxit literas inquisitionales venerabilis capituli Poseniensis in quibus testis primus, nobilis Matthias Huszár Comaromiensis sub iuramento fatetur praedicantes saepe privata habuisse Comaromii conventicula, quae dum parochus loci impedire volebat, statim certi Calvinistae armatis manibus contra ipsum consurrexerunt. Item scit praedicantes Comaromienses una cum aliis ad vezirium Budensem recurrisse ibidemque anagramma illud suae Maiestatis, ut pote haeresis et Turcae Leopoldi anagramma secudent et pro irritatione vezirii explicuisse, videlicet nisi adiuerit haereticos, Turcis quoque periculum imminere. Haec autem dicit se audivisse a praedicante Gregorio Ungvary.⁶³

Secundus testis, nobilis Ioannes Zaporczki Comaromiensis fide mediante fatetur se audivisse a Michaele Keszteffy ex Bogyá, quod nonnulli Calvinistae signanter autem Matthias Hollósi,⁶⁴ legerit coram aliis Calvinistis certas literas, hoc et id continentem, quod Turcarum imperator⁶⁵ iuraverit ad stellas et Lunam, salem et panem, mare et pisces, se velle ipsos protegere et quod iuramentum hoc praestiterit Petroczio. Quo autem ad praedicantes ad vezirium Budensem confugientes fatetur per omnia, uti immediate praecedens testis.

⁶³A prédikátor nincs a perlettek között. Ungváry Gergely a Duna-melléki református egyházkerület szuperintendense, majd nagykörösi lelkész volt. A *Sárospataki Füzetek* közleménye szerint (1863, 754) a citálás elől a törökhöz „futott”, az üldözések idején Budán, a *fautoránál* (pártfogójánál) rejtőzködött, majd visszatérvén különböző fórumokon támadásokat kezdeményezett az ellen a prédikátor ellen, akit helyette – mint Pelsőcről elmenekült lelkészt – befogadtak.

⁶⁴Hollósi Máttyás neve a perbe idézettek között ebben a forrásban nem szerepel. Viszont a Ráth Károly által közzétett, idézett tanúvallatásokban ő is azok közé tartozott, aki azt vallották, miként az ugyanitt idézett Csúzi Jakab, hogy a conventiculumokat nem politikai, hanem lelki ügyek szolgálata érdekében tartották.

⁶⁵Imperator Turcarum, azaz IV. Mohamed (1648–1687) török szultán.

Sextus testis, Ioannes Szőnyi Comaromiensis fide mediante fatetur se saepius a Calvinistis audivisse, quod catholicos idololatrias, canes papisticos /96/ et e regno eliminandos appellaverint et quod pro interitu catholicorum publice oraverint.

Nonus testis, Martinus Lusperger fide mediante fatetur Calvinistas cum praedicantibus de facto etiam convenire solere in pago Szónny ibidemque preces instituire pro felici progressu et adventu rebellium.

Duodecimus testis, nobilis Ioannes Gal Comaromiensis fatetur quod cum nuper mandatum domini vice commendantis Comaromiensis publicasset Lutheranis et Calvinistis, ut videlicet a privatis conventiculis et consultationibus desistant, voluerint ipsum lapidare et lapidassent, nisi iudex loci intervenisset.

Vigesimus primus testis, Georgius Szente Tatensis fide mediante fatetur, scit Petrum Deák saepius Budae et in Pest cum principalibus rebellibus, ut pote Petroczio et Paulo Szepessy tractasse et consultasse. Item scit in nupero Papensi tumultu omnes imagines in templo existentes per Calvinistas ad minimas partes dissectas et concontractas esse.

Vigesimus quartus testis, Matthaeus Varga Tatensis fide mediante fatetur, scit Petrum Deák sub his motibus cum plurimis aliis praedicantibus ad vezirium Budensem confugisse eiusque patrocinium implorasse. Postmodum vero in reditu plebem communiter animasse, ne quidquam timeant, quia Turca pro certo promisit ipsis assistentiam. Item fatetur quod cum literae monitoriae domini supremi capitanei⁶⁶ ipsis allatae fuissent, quatenus a similibus excessibus supersederent, statim duos ablegatos ad Turcas Budam pro consilio expediverunt.

Vigesimus septimus testis, Catharina Seres Tatensis fide mediante fatetur, scit quod in anno millesimo sexscentesimo septuagena secundo, dum videlicet dominus episcopus Iauriensis praedicantem e praesidio Tatensi amovere voluisset, statim Petrus Deák confugit ad vezirium Budensem ibique instabat pro patrocinio. Qui postquam reversus fuisset convocato praedicante et nonnullis Calvinistis ad quandam hortum (ubi haec fatens in vicino statim horto fuerat) talem iisdem fecit relationem, Quod nimirum vezirius Budensis, demandavit Sambekiensi Turcae, ut praefato praedicanti Tatensi et reliquis Calvinistis assistat, et quod idem Sambekiensis Turca ipsi ad fidem Machometicam iuraverit, se ipsis omnino patrocinaturum, dummodo mutuum habeant correspondentiam. Hoc addito quod praecipuum Turcam, Sambekiensem dictus Petrus Deák invitaverit Tatam ibidemque eundem convivio per triduum exceperit.

/98/ Trigesimus quartus testis, Stephanus Béki iudex ecclesiensis fatetur se scire plurima conventicula praedicantium. Item quod publicas preces instituerint pro felici successu rebellium.

⁶⁶Zichy István dunántúli főkapitány.

Item produxit attestatorias venerabilis capituli Iauriensis.

In quibus testis septimus, nobilis Casparus Lakoczy Iauriensis fide mediante fatetur se audivisse ex ore praedicantis Kajariensis, quod dixerit paulo post venient rebelles cum Turcis et Tartaris⁶⁷ in subsidium nostrum, credant papistae res ipsorum male agetur.

Vigesimus tertius testis, nobilis Gregorius Horvath Iauriensis fide mediante fatetur se audivisse ex ore praedicantis Kesziensis, quod ad populum dixerit: Paulo post venient tempora in quibus persequuntur papistae et quod ipse sit aliquot papistas occisurus.

Vigesimus sextus testis, Volfgangus Mol civis Iauriensis fide mediante fatetur, scit Lutheranos et Calvinistas esse in magno tripudio quotiescunque audiunt rebellibus feliciter negotium succedere.

Vigesimus septimus testis, nobilis Michael Baranyay fide mediante fatetur, scit pro certo praedicantes partium superiorum Hungariae correspondere cum rebellibus.

Item produxit literas attestatorias inquisitionales venerabilis capituli ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, in quibus testis duodecima, nobilis domina Eva Rosina Puczín, egregii Danielis Pontel civitatis Baziniensis capitanei consors fide mediante fatetur, audivisse praedicantes Bazinienses publice concionatos esse, quod papistae sint-ecclesiae spurii et quod missa sit a diabolo et non a Deo inventa et-excogitata. Item quod rebellibus applauserint.

Testis secundus, Georgius Moller, testis tertius, Ioannes Ignatius Veszeli, testis decimus tertius, Paulus Pudmay fide mediante fatentur, quod praedicantes Modrenses receperint ad se rebelles Szeniczienses, sicut et foeminam illam, quae patrem Doychensem propriis manibus interemit eosdemque rebelles in domibus suis et cellariis foverint et protexerint in publicisque concionibus eosdem auditoribus suis recommendaverint.

Testis decimus septimus, Ioannes Sennyei tricesimae Sancti Ioannis vicesgerens fide mediante-fatetur, scit pro certo praedicantes mutuam habuisse correspondentiam cum rebellibus Szenicziensibus.

Decimus octavus testis, Petrus Antalouich Levardiensis fide mediante fatetur se scire praedicantes plurima clandestina conventicula in Levard habuisse plurimosque haereticos ex Moravia, Austria et aliis locis /100/ in iisdem conventiculis interfuisse plurimumque applausisse de felici Szenicziensium rebellium successu.

Testis decimus nonus, nobilis Andreas Kust, tricesimator Sancti Ioannis fatetur omnia, uti immediate praecedens testis.

⁶⁷A tatárok emlegetése a vádban tulajdonképpen a török–lengyel szövetséggel kapcsolatos lehetőségre utal.

Testis vigesimus secundus, Michael Czermak Doychensis fassus est, scit pro certo praedicantes fuisse primarios autores et concitatores Szeniczensis rebellionis pariter et Turolukensis; Addendo quod ante rebellionem fatens iste mutato habitu incognite accessit ad locum illum, ubi rebelles Turolukenses fuerunt congregati ibidemque oculis suis vidit, quomodo praedicantes plebem disposuerunt ad rebellandum iidemque rebelles cum praedicantibus die statim sequenti invaserunt dominum episcopum Varadiensem Georgium Bársony cum uno canonico et patre Societatis Jesu illac pergentem eosdemque omnibus rebus spoliaverunt, vulnerarunt et ad mortem contuderunt. Ioannem autem Bársony publicum regni prothonotarium crudeliter occiderunt.⁶⁸ Postmodum autem pari passu subsecuta est rebellio Szeniczensis, ubi etiam aliquot nobiles et Germanos milites occiderunt. Fatetur etiam idem fatens se scire, quod praedicans Szeniczensis Turcam Ujvariensem⁶⁹ in subsidium et succursum per literas suas sollicitaverit.

Testis vigesimus tertius, Martinus Krokovics, vigesimus quartus Georgius Hubacsek, vigesimus quintus, nobilis Ioannes Ianeczka et vigesimus testis sextus, Georgius Czesznik fassi sunt, quod Ioannes Mahalik in concionibus et discursibus suis saepius ad auditores dixerit: Missam papistarum similem esse excremento humano vel porcino, concitando eosdem auditores contra catholicos.

Testis quadragesimus quartus, Franciscus Baxay administrator bonorum fiscalium-arcis Berencs fide mediante fassus est, quod tempore rebellionis Szeniczensis ad instigationem praedicatorum exortae perfracto templo Szeniczensi, quidam cognomento Bacsek arripuerit venerabile sacramentum ex altari et ad terram prostraverit, prostratum vero sclopo traiecerit, blasphemando his verbis: Si tu es Deus catholicorum, iuves nunc ipsos.

Testis quadragesimus sextus, nobilis Franciscus Mátyássi fassus est uti immediate praecedens.

Quadragesimus octavus testis, nobilis Petrus Galgoczy castellanus arcis Berencs fide mediante fatetur, scit manifeste praedicantes fuisse primariam causam rebellionis Szeniczensis. Item scit quod prae manibus /102/ dicatorum rebellium sunt repertae certae literae Turcicae, manifestam correspondentiam cum Turcis continentes.

⁶⁸Bársony Györgyöt és testvérét 1672. július 14-én Turolukán megtámadták, testvérét megölték, őt magát megsebesítették.

⁶⁹Érsekújvár tudniillik, amely 1664-től újra török kézre került.

Item produxit certum libellum Győzedelmeskedő fegyver⁷⁰ idest arma triumphantia intitulatum annoque millesimo sexcentesimo septuagesimo tertio praeterito, incerto auctore typis mandatum ac Calvinianae et Lutheranae confessionis hominibus in forma precum iaculatoriarum summe recommendatum. Qui quidem libellus licet plenissimus sit seditionibus, concitationibus, animationibus turpissimisque scommatibus·authoritatem suae Maiestatis, fidem Romano catholicam omnesque suae Maiestatis fideles proscindentibus, eandem et eosdem Philisteos, leones insatiabiles, sanguisugas, idololatrás, fidefragos, impios animarum tyrannos perfidos, aquilas insatiabiles, nefarie appellando universosque catholicos per terrae motum absorbendos et absummendos imprecando. Nihilominus, tum ex eo, quod sit Hungarico idiomate⁷¹ impressus, tum etiam ad evitandam prolixitatem, non cernebatur praesentibus inserendus.

Praeterea produxit literas attestatorias iudicis nobilium et iurati assessoris comitatus·Honthensis, super recursu praedicantium ad Turcas iudicumque citationem peragentium Turcis venundatione.

In quibus testis primus, egregius Stephanus Pyri, iuratus assessor comitatus Neogradiensis fide mediante fatetur, scit quod praedicans Ieineiensis⁷² confugerit ad begum Neogradiensem, implorando ipsius patrocinium, ne videlicet permittat ipsum ac reliquos praedicantes Posenii coram iudicio iuri stare assecurabatque idem praedicans praefatum begum, quod omnes velint Turcis adhaerere. Item fatetur quod dum idem fatens praedicantes in comitatu Honthensi citasset ad iudicia extraordinaria Posenium, turmatim ibant ad praefatum begum Neogradiensem pro consilio et patrocinio implorando, imo praefato fatenti ad eiusmodi citationem dicti praedicantes hoc responderunt, quod ipsi sine scitu begi Neogradiensis in iudicio non comparebunt. Ulterius fatetur, quod ad instantiam et delationem praedicantium begus Neogradiensis curavit dictum fatentem, una cum Michaele Terdzi in citatione praecedentes capi et Neogradinum deduci ibique palis praeparatis eosdem impalare voluisse; Postmodum autem ad multorum interpositiones, impalationem quidem ipsis condonasse, nihilominus utrumque ipsorum quingentis plagarum ictibus crudeliter affecisse ac

⁷⁰A idézett *libellus*, a *Győzedelmeskedő fegyver* (*Arma triumphantia*), magyar nyelvű hadi imádságoskönyv lehetett, amelynek Bethlen Kata Könyvtárában létező példánya, ám ez a példány megsemmisült. Idézi Szimonidesz Lajos (*Magyar Könyvszemle*, 1941, 355.): *A Győzedelmeskedő Fegyver vagy az igaz Magyaros Magyar Táborban Szükséges alkalmatosságira iratot könyörgések Nyomatat 1673. a' helye fel nem tétezt. 12. Részben* (110).

⁷¹Az istentiszteletek nyelvére, a nyelvjárásokra a jegyzőkönyvből nem következtethetünk. A létező soknyelvűségre (s a latin nyelv bizonyos értelemben közvetítő szerepére) számos adalékkal szolgálnak a misszionáriusok jelentései a 17. század 60-as, 70-es éveiből. Vö. *Relationes missionariorum de Hungaria et Transylvania*, ed. Tóth István György, Roma–Budapest, Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes I, 1994.

⁷²Feltehetően Marusy András, a perbe hívott jenői prédikátor.

insuper viginti quatuor aureorum lytrum ab iisdem extorsisse, pro quo lytro procurando idem fatens ex praefata captivitate /104/ ad fideiussionem dimissus est, memorato socio eiusdem illuc usque in carcere permanente.⁷³

Secundus testis nobilis Paulus Morvay, captivus Christianus beghi Neogradiensis fide mediante fassus est, se optime scire, imo praesentem fuisse, quando praedicans Ienoiensis, nomine etiam reliquorum praedicantium ad begum Neogradiensem confugerit, eundemque begum assecraverit, quod omnes Turcis adhaerere, imo Mahometiznum etiam amplecti velint, dummodo ipsos protegat et non permittat ad iudicia Poseniensia comparere. Scit praeterea quod praedicantes turmatim venerint ad begum Neogradiensem, deferendo Stephanum Piri et Michaellem Terci, quod ipsi citent praedicantes ad iudicia, ob quam delationem begus Neogradiensis curavit utrumque capi et Neogradinum adduci adductisque palos praeparari.

Vidit praeterea oculis suis idem fatens memoratos palos et quod begus omnino ipsos impalari voluerit. Verum postquam hic fatens cum aliis captivis Christianis pedes begi deosculatus, pro iisdem intercessisset tandem amotis palis curavit baculos adferri praefatumque Stephanum Piri et Michaellem Terczy singulum quingentis baculis percuti ac insuper lytro viginti quatuor aureorum mulctari.

Quibus modo praevio productis dicebat idem procurator domini actoris manifeste constare seditionem et rebellionem suprafatorum reorum conventorum aliaque universa enormia acta et facta eorundem, in actione praefati domini actoris uberius declarata, praesertim si literae Vitnedianae, cum praedeclaratis testium fassionibus reorumque conventorum moliminibus, operationibus, effectibus, tumultibus, rebellionibus conspirationibusque et confoederationibus combinentur et bene ponderentur ac examinentur ac proinde petebat iuxta praeerectam suam actionem contra antelatos in causam attractos iudicium, reservando sibi ulteriorem facultatem.

His auditis procurator memoratorum in causam attractorum praemissa cum protestatione antequam ad eiusmodi allegata et producta respondisset, petierat sibi paria universorum productorum cum sufficienti respirio decerni. Ad cuius instantiam, licet ex adverso per procuratorem domini actoris impugnatam, deliberavimus concedi eidem paria universorum productorum collateraliter, cum respirio primae iuris, in quantum videlicet eadem producta causam praesentem concernerent.

/106/ Recurrente itaque eiusdem respirii termino, qui fuerat decima sexta martii, procurator domini actoris instabat ulterius etiam pro finali causae iudicio.

⁷³A foglyokra vonatkozó szövegrészben a mindennapok gyakorlata jelenik meg. A kezességéről és a váltságdíjakról, a rabtartás (és -szerzés) korabeli szokásairól, az erre vonatkozó rendtartásról vö. PÁLFFY Géza, *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a 16–17. századi török-magyar határ mentén: Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez*, Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok, IV. évf., 1997, 1. sz., 5–77.

Procurator vero in causam attractorum praemissis iterum nonnullis exceptionibus et pro obtinenda ulteriori dilatione multifariis instantiis, alias per nos iudicialiter reiectis, tandem ad allegata et producta domini actoris replicavit tali modo. Et imprimis referendo se ex parte omnium coram iudicio comparentium et proclamatorum reorum conventorum ad intemeratam eorundem fidelitatem suae Maiestati (uti praetenderetur) praestitam et in futurum praestandam, dicebat literas Witnedianas processumque et literas adjudicatorias super iudiciis anni praeteriti in simili causa emanatas inibique omnia et singula contenta, contra modernos in causam attractos nihil militare vel ex eo quod memoratae literae et processus aliaque accessoria deserviant tantum in ordine ad illos praedicantes, qui anno praeterito fuerant citati et condemnati. Cum autem moderni praedicantes non fuerant sub illa citatione, ideo contra illos nihil militare.

Secundo dicebat literas Witnedianas vel ex eo etiam contra modernos reos conventos nihil evincere, quod illae literae sint privatae personae ad aliam privatam personam scriptae. Item quod nulla esset in iisdem modernorum in causam attractorum specifica mentio. Item quod Vitnedius, ex sua vafricie poterat tales literas scribere, quo facilius amicos suos ad rebellionem disponat, per hoc tamen non sequi praesentes in causam attractos hac de re aliquid scivisse.

Item quod dictae literae sibimet ipsis contradicerent, nam in uno loco scribitur praedicantes iam esse bene dispositos, in alio vero loco rogatur Betlenius, ut disponat praedicantes per literas suas.

Quantum autem ad seditiosam dispositionem auditorum per praedicantes ut praefertur factam, id procurator in causam attractorum absolute negabat offerebatque eatenus corporale iuramentum⁷⁴ postulando, si iuri ita visum fuerit, competentem terminum ad mentem articuli vigesimi anni millesimi sexcentissimi vigesimi secundi ad calcem sibi elargiri,⁷⁵ ut eatenus praefati quoque auditores iudicialiter examinari possint.

Quo vero ad celebrationem privatorum conventiculorum attinet, reponebat idem procurator, non apparere ex testimoniis, quod in illis conventiculis aliquid perniciosi contra suam Maiestatem Sacerrimam /108/ aut statum publicum tractatum fuerit, non autem sufficere appellare conventiculum, sed etiam scire oportere utrum aliquid mali fiat in talibus conventiculis, ideo hanc quoque rationem domini actoris minime subsistere.

⁷⁴Az esküt vagy templomban a bíró kiküldöttei és hiteleshelyi emberek, vagy a bíróság színe előtt tette le a perlett fél eskütársával együtt az előre mondott esküszöveg megismétlésével, rendes szertartás szerint az esküt tevő kezével az oltárt, vagy valamely ereklyét, illetve a feszületet érintve esküdött. Elnevezése ezért „testi eskü” (*corporale iuramentum*).

⁷⁵1622. évi 20. törvénycikkben mint jogi szinonimák, a *motus*, a *tumultus*, *rebellio* és *factiones* (zendülés, pártütések) „büntető-tartalmát” írták körül.

Porro ad libellum Hungarico idiomate impressum replicabat antelatos in causam attractos praefatum libellum hactenus nec novisse nec vidisse, tantominus continentias eiusdem scivisse, super quo offerebant iuramentum.

Similiter quoad literas ad regem Galliae et alios principes et reges ecclesiasque evangelicas emanatas dicebat, siquidem literae illae, uti procurator domini actoris assereret, sint Claudiopoli per quendam superintendentem emanatae, moderni in causam attracti, velut earundem literarum inscii pro facto et demerito alieno culpari non possent, nec deberent; Superaddendo quod memoratae literae vel ex eo etiam in iudicio stare non possint, quod sigillo et manus subscriptione careant.

Pari ratione ad inquisitiones iudicum nobilium comitatus Hontensis dicebat easdem stare non posse, siquidem continerent factum specialis personae, quod ad modernos in causam attractos, velut facti illius inscios extendi non posset. Tum etiam ex eo, quod inquisitiones illae aperte innuerent, ideo fecisse praedicantem illum ad begum Neogradiensem recursum, ne ipsum permittat hic coram iudicio comparere. Cum autem praesentes in causam attracti comparuerint, constare vel exinde ipsos talem recursum ad Turcas non habuisse.

Quantum porro ad inquisitiones venerabilium capitulorum Strigoniensis, Poseniensis, Iaurinensis et aliorum attinet, eatenus idem procurator in causam attractorum refutabat inquisitiones illas et testes in eisdem contentos contra modernos in causam attractos nihil evincere, tum ex eo quod testes illi nihil poenitus fateantur directe contra personam praesentium in causam attractorum, tum vero quod factio ipsorum tendat ad speciales personas ob quarum demerita moderni rei conventi puniri non possent, cum tale demeritum seu factum concernat personam facientis ideoque testes illos reiciendos.

Qua refutatione praemissa subnectebat, siquidem procurator domini actoris probam actionis suae in omnibus punctis et clausulis fiendae in se assumpsisset, nihilominus eandem actionem suam contra modernos in causam attractos in individuo comprobare minime valisset, **/110/** in causis autem criminalibus et praesertim crimen laesae maiestatis tangentibus proba luce meridiana clarior esse deberet, ideo instabat eosdem reos conventos seu in causam attractos ob defectum sufficientis probae ab ulteriori impetitione absolvi, offerendo in supplementum praetensae innocentiae suae corporale iuramentum.

E diametro vero procurator domini actoris protestando solemniter super impertinenti nimisque temeraria replica ex adverso facta dicebat literas Witnedianas, velut iam antea in prioribus iudiciis iudicialiter productas, approbatas per suamque Maiestatem ratificatas, pariter et reliqua documenta priori processui inserta absque gratia novi iudicii citra poenam calumniae⁷⁶ in titulo septuagesimo operis decreti

⁷⁶Midőn egy befejezett ügyet perújítás engedelmé nélkül felélesztenek, a patvar (*calumnia*) büntetése alá esnek.

Tripartiti, expressam per procuratorem in causam attractorum impugnare non posse ac proinde postulabat eundem iudicialiter admoneri, quatenus ab eiusmodi licentiosis allegationibus absteineat, alioquin contra eundem iuxta praecitatam legem regni iudicium.

Quantum porro ad reliquas rationes procuratoris in causam attractorum, reponerat procurator domini actoris literas Vitnedianas omnino et plurimum quidem militare contra modernos quoque in causam attractos, licet enim nominatenus et specificè ipsos non denominet, in genere tamen et universaliter omnes praedicantes includit, nemine excepto, quod patet ex voculis *praedicantibus ad omnes partes, ut bene disponerent plebem et ad tributum et ad arma*; Deinde *Transdanubianam terram praecipuis praedicantibus commissimus*; Item *liberas et montanas civitates, eorundem locorum superintendentes et seniores paratas tenent*; Item ex vocula *nos omnes pugnaturi*. Item ex paragrapho *domini superintendentes in summo secreto disposuerunt ecclesias suas*; Item *eiusdem comitatus praedicantes cum suis correspondentibus et confederatis*; Item *necessarium est, ut negotium hoc in contionibus insinuetur, sed valde caute per praedicantes*; Item *et iam acceperunt ubique literas a partium superiorum helvetica confessione etc.*

Ex quibus omnibus apparet manifeste et luce meridiana clarius, quod licet Vitnedius nullum nominatenus specificet praedicantem, includit tamen omnes universaliter.

Ubi autem praetenderetur ex adverso praefatas literas Vitnedianas vel ex eo stare non posse quod sint personae privatae ad personam privatam, Ad hoc procurator domini actoris refutabat omnino esse sufficientes et esse validas, licet enim Witnedius quo ad conditionem suam /112/ fuerit persona privata, in ordine tamen ad rebellionem hanc fuit publicus nequam et omnium malorum antesignanus. In casibus autem rebellionis non posse dari validius testimonium, quam si principalium rebellium literae secretae interceptae producantur.

Nec obstare hic, quin imo frustra allegare Vitnedium ex vafricie sua et nequitia in literis suis involvisse praedicantes alias de rebellionem, uti ipsi assererent, nihil scientes, hunc enim scrupulum non tantum solvunt, sed omnino in lucem deducunt in diversis locis diversi rebellionum tumultus iuxta mentem literarum Witnedianarum omnino ad instigationem et dispositionem praedicantium subsequuti et perpetrati. Item ex confoederatione plebis per praedicantes ad seditionem dispositae. Item ex applausu erga rebelles habito aliisque manifestis signis et indiciis, quae omnia, cum sat superque manifesta sint toti regno, tam ex ipsis effectibus, quam etiam fidedignorum hominum testimoniis superius declaratis ac in posterum si necessum fierit uberius declarandis, ideo neutiquam stare posse frivolum procuratoris in causam attractorum exceptionem eatenus factam.

Sed neque praetensam contrarietatem, quam procurator ex adverso ex literis Witnedianis deducere intenderet, eosdem quidquam iuvare posse, per hoc enim quod

Witnedius in unis literis scribat praedicantes iam esse bene dispositos, in aliis autem intimat Betlenio bonum esse, si corona Transylvaniae occulte scriberet ad omnes partes praedicantibus, ut bene disponerent plebem et ad tributum et ad arma, nulla potest induci contrarietas.

Tum ex eo quod literae illae non sint de uno eodemque dato, sed unae prius, alterae autem posterius emanatae, tum vero quod habeant se ad invicem valde correlative, quod patet vel exinde, siquidem in posterioribus, in quibus scribit praedicantes iam esse bene dispositos, per expressum etiam scribat eosdem literas a helvetica partium superiorum confessione ubique iam accepisse, ex quo paragrapho apparet eandem helveticam confessionem requisitam fuisse, ut memoratos praedicantes ad omnes partes disponeret.

Ubi vero procurator in causam attractorum privata conventicula per praedicantes fuisse celebrata non negaret, verum nihil mali, perniciosi in iisdem tractatum fuisse assereret, eatenus procurator domini actoris protestabatur solemniter super confessatis ac nihilominus replicabat, dato non tamen concesso, etiamsi nihil mali in conventiculis illis /114/ actum et conclusum fuisset, quia tamen illa per legem et regem tot iteratis vicibus sub poena notae infidelitatis prohibita fuissent, contra manifestam prohibitionem talia celebrare nequaquam debuissent.

Quod autem omnia perniciose, rebelliosa et nefaria quaeque molimina in talibus conventiculis tractata sint et conclusa, id procurator domini actoris probabat, tum ab eventu rei et fructibus eorundem conventiculorum, tum vivis testimoniis hominum in eiusmodi conventiculis praesentium, qui uti inferius patebit, recognoscunt in eiusmodi conventiculis illud quoque tractatum esse, qualiter Vienna obsideri et capi deberet. Tum etiam ex confoederatione conventicula cientium, qui sub poena irremissibilis internecionis statuerunt, ne quisquam eorum vel minimum quid propalare audeat, quod in eiusmodi conventiculis tractatur. Tum etiam ex eo, quod eiusmodi conventicula cientes, ubi per magistratus suos superinde requisiti et prohibiti fuissent, partim homines eiusmodi denunciationem adferentes lapidare, partim vero negotium cum Turcis per ablegatos communicare non formidassent.

Ex quibus omnibus inferebat idem procurator domini actoris vanam et impertinentem esse partis adversae exceptionem eatenus factam consequenterque neque oblatum eorundem corporale iuramentum aut pro colligendis attestacionibus ad mentem articuli vigesimi anni millesimi sexcentissimi vigesimi secundi petitum respirium eisdem esse admittendum, siquidem tales instantiae et oblationes in illis tantum casibus locum habere solerent, ubi delictum propter obscuritatem et probarum defectum abiurari deberet. Cum autem hic proba luce esset meridiana clarior, ideo non stare partis adversae instantiam.

Demum quoad confoederationem et seditiosam auditorum dispositionem per praedicantes factam, dicebat eandem negari non posse, siquidem id manifeste liqueret ex testium fassionibus, ad quorum calculationem se provocabat.

Quo vero ad libellum illud scomaticum rebellionisque et seditionis plenissimum attinet, reponebat procurator domini actoris non sufficere simpliciter negare librum illum nec vidisse, nec composuisse, cum manifestum sit eundem non aliunde, quam ab ecclesia helveticae vel Augustanae confessionis, cuius proprium est libros precarios ad usum plebis curae suae concredita componere et typis mandare, /116/ suam sumpsisse originem. Superaddendo, quod vel ex eo etiam inanis sit partis adversae negatio eatenus facta, siquidem ex testimoniis iam productis et in futurum producendis appareret manifeste praedicantes ad mentem eiusdem libelli publicas instituisse preces pro felici successu rebellium.

Pari passu dicebat frustra impugnari literas ad regem Galliae aliosque reges et principes ecclesiamque helveticam et Augustanam emanatas. Nam licet sigillo et subscriptione careant, per hoc tamen non sunt invalidae; Scriptum enim hoc coram iudicio excelsae sedis productum, est ipsum originale inter acta rebellium inventum, ex quo literae ad praefatos principes et ecclesias sunt descriptae. Originalibus autem literis semper aequalis fides adhiberi soleret, imo maior, quam aliis literis ex originalibus descriptis.

Sed neque illud obstare, quod literae illae sint nomine superintendentis Claudiopolitani scriptae, cum iam constet totam ecclesiam, tam helveticam quam Augustanam regni huius Hungariae cum simili ecclesia Transylvaniae fuisse confoederatam et consequenter quidquid fecerunt praedicantes et superintendentes regni Transylvaniae pro praedicantibus Hungariae, tantundem est ac si ipsi praedicantes Hungariae fecissent.

Ultimo tandem quoad attestaciones tam venerabilium capitulorum, quam etiam iudicum nobilium earundemque impugnationem ex adverso factam, replicabat procurator domini actoris vanas esse refutationes partis adversae, cum enim omnes universaliter praedicantes regni huius sint rebelliosae complicitatis impliciti et actio etiam domini actoris non in particulari, sed in communi contra omnes sit proposita, consequenter non esse necessarium, imo neque de iure requiri, ut contra singula individua in particulari, sed contra omnes in communi probet actionem suam procurator domini actoris; quod autem in communi, tam a partium enumeratione, quam etiam aliis argumentis et probis id ipsum sufficienter comprobaverit, referebat se eatenus ad suas allegationes, probas et alia documenta.

Refutatis itaque partis adversae replicis instabat idem procurator memorati domini actoris, quatenus reiectis frivolis et inanibus rationibus ex adverso allatis, rationes, producta et alia universa documenta rite calculentur ac tandem contra praefatos reos conventos finale feratur iudicium.

/118/ Quo audito procurator in causam attractorum inhaerendo prioribus suis replicis subnectebat non bene argumentari procuratorem domini actoris ab imaginata sibi generalitate ad individuum modernorum in causam attractorum specificationem. Dato enim, non tamen concesso, quod aliqui praedicantes essent huic rebellionem impli-

citi vel quod aliqui eorum ad Turcas confugerint, per hoc tamen non posse induci omnes universaliter et consequenter modernos in causam attractos esse tales. Ac proinde, nisi procurator domini actoris sufficienter edocuerit modernos in causam attractos in individuo fuisse rebellionem implicitos, cuperet eosdem ab actione et impetitione eiusdem absolvi cum reservata sua ulteriori facultate.

Procurator vero domini actoris reponebat ad hanc impertinentem elusionem iam sufficientem habere procuratorum in causam attractorum replicam, ad quam se nunc etiam referret ac proinde ulteriorem responsionem non mereri, reservando nihilominus sibi procuratoriam et fiscalem ulterius quoque facultatem.

His itaque ambarum partium allegationibus et responsionibus exauditis, antequam ad calculationem rationum et productorum condescendissemus easdem ambas partes iudicialiter admonuimus, ut siquid adhuc in fulcimentum suum habent, id absque ulteriori dilatione facere non intermittant recepturae postmodum finale iudicium et quia dies iam ad vesperum inclinabat, ideo causae ulteriorem discussionem distuleramus in crastinum.

Recurrente itaque die sequenti, rursus partes memoratae, pro et contra priores allegationes suas et refutationes reiterando, sat diu disputabant, quia autem nullas novas rationes adducebant, sed tantum priora aliis verbis repetebant, ideo longae illae allegationes, velut supervacaneae, hic minime cernebantur inserendae.

Super quibus memoratarum partium prolixis allegationibus deliberavimus meritorias earundem allegationes, responsiones et producta iudicialiter calculanda, factaque calculatione, pro exigentia iustitiae partes easdem recepturas iudicium; Et quia ob ferias imminentis Pascatis praefata calculatio hic et nunc commode nequam peragi posset, id circo differendam ad primam iuris, diem utpote secundum mensis aprilis.

Causa itaque memorata sub eiusmodi prorogationis termino haerente, tandem recurrente antelatae prorogationis termino, procurator praefati domini actoris cum reservatis solitis iuris cautelis dicebat, /120/ siquidem series complurium praedicantium, pro praesenti iudiciorum termino legitime citatorum et nondum proclamatorum iam advenisset, ideo, ut eo commodius et compendiosius causa praesens concludatur, cupiebat eosdem ad personaliter comparandum proclamari calculationemque causae huius illuc usque differri, quorum quidem nomina ista erant:

Nicolaus Borbély ex Mindszent, Ioannes Ujvari ex mező őrs, Thomas Újvári ex Tap Sz. Miklós, Ioannes Chok ex Tap, Ioannes Szécsey ex Ság, Ioannes Szent Miklósi Kajariensis, Blasius Turniczai Főpelczensis,⁷⁷ Georgius Némethi Szerecseniensis, Andreas Halassy Gőmőriensis, Andreas Arvay Nagy Baratensis ex comitatu Iaurinensi et Soproniensi.

⁷⁷Más források tapolcai evangélikus lelkészként említik. Felpéci lelkészként pedig Kéry Balázst nevezik meg.

Item Martinus Csurgo Kadartensis, Ioannes Dely Ratotensis, Michael Pápay Hagymáskériensis, Stephanus Levay Szent Mihaliensis, Daniel Paly Tot Sokiensis, Emericus Csupaki Vinolajensis, Martinus Mossoni Szent Istvaniensis, Stephanus Kun Zárbereniensis, Moyzes Chék Szent Kiraliensis ex comitatu Vesprimiensi.

Item Emericus Gál ex fölső Eörs, Nicolaus Szántó, aliter Jugi in alsó Eörs, Stephanus Mohacsi, Daniel Endredy in Czopak, Martinus Lévy Förediensis, David Tornay Tihaniensis, Stephanus Helyes, in Aszó fő, Stephanus Szili in Nagy Péczel, Stephanus Zelényi⁷⁸ in Boldogh aszony Dörgicze, Ioannes Szent Györgyi in Cziczó, Michael Patyi in Henye. Gregorius Jós in Kúvágó,⁷⁹ Andreas Könczol in Kis Görbő, Ioannes Szenczi in Szent Groth, Stephanus Szalánky in Szent Groth, Ioannes Schlechta in Szegvár.

Item Samuel Nidosius in Ujbánya, praedicans primarius Neosoliensis Gresnerus, Caspar Czabany in Ledin, Paulus Belobradenus in Báth, Petrus Czeglédi⁸⁰ Lévensis, Georgius Peterman Bakabaniensis, Ioannes Vietoris in Nagy Ugroc, Ioannes Stephanides Mascoviensis, Matthias Benedeki in Tóth Baka, Iacobus Fabiany in Bagonya.

Praedicans item Barsensis, praedicans Kalnensis, praedicans Szeccensis, praedicans Fölső Varadiensis, praedicans Lokeriensis, praedicans Kis Sarloiensis, praedicans Varsaniensis, praedicans Ludaniensis, praedicans Semberiensis, praedicans Mohiensis,⁸¹ praedicans Nagy Szeleseniensis, praedicans Kormosoniensis, quorum nomina sunt per auditores eorundem occultata.

Item Sebastianus Huszár Princzfalvensis, Andreas Bliska in Szent Antal, Georgius Zábójnik Méznevoliensis, Ioannes Lupi⁸² in fölső Rakoncza, Moyses Hatazy in füzes borfő, Ioannes Ioannides in Kis Marot, /122/ Laurentius Kelőcz in Nagy Tenna, Georgius Ruziny in Theszér, Daniel Specko⁸³ in felső Sipik, Stephanus Raczkövi in füzes Gyarmath.

Item praedicans possessionis Tergeny, praedicans Marosiensis, praedicans Szokolaiensis, praedicans Szobiensis quorum nomina sunt occultata.

Martinus Gyarmati in Kis Sarló, Godefridus Fraid in Berzeny, Paulus Szokolai in Perőcz, Georgius Fabry, alias Cigin in Keszihocz, alter Georgius Fabry Közép

⁷⁸Névelírás, miként alább Ledenyi Istvánként is. Személye azonos az eddig Zsédényi (Sedenyi, Zsedényi) vezetékneven ismert gályarab prédikátorral, aki – kiszabadulásakor album amicorum-beli kézírása szerint – Zedényként írta alá a nevét.

⁷⁹Joós Györgyöt említik téves keresztnévvel. Lásd a megjelentek között is.

⁸⁰A vádlók által korábban már emlegetett Czeglédi István lelkész egyik fia.

⁸¹A mohi prédikátor (*praedicans Mohiensis*, Bars vm.) kétszer is előfordul a jegyzőkönyvben. Lásd később a 91. lábjegyzetet.

⁸²Később ugyanő Lupi Györgyként szerepel a megjelentek között.

⁸³Ugyanazon felsősipéki (Hont vm.) prédikátorról van szó. Lásd a későbbiekben a 103. lábjegyzetet.

Palotensis, Gabriel Spetkius also Prubeliensis, Daniel Antonius Daycsolaiensis, Matthias Chalupka Czeriensis, Thimotheus Bartasovics in Dreno, Georgius Czagany Czolochiensis, Stephanus Fidicius Rahoviensis, Gregorius Szenieni Osgyaniensis, Michael Prihradny Klenoczensis, Georgius Loucsany Nyusztziensis, Georgius Martius et Elias Ladi Tiszolczensis, praedicans Szkalniczensis Cziglerinus, praedicans Pongyeloczensis Glosius, Stephanus Harsany et alter Stephanus Kaposi Rimaszombathienses ex comitatu Zoliensi, Barsiensi et Hontensi.

Item Michael Miskolczi et Andreas Végh Filekienses, Nicolaus Leporinus Poltariensis, Ioannes Lány Uhorhkaensis, Daniel Malar Osdiniensis, Petrus Mráz Turiczkaensis, Andreas Kolumbi Srinio Bányaiensis, Michael Goisz⁸⁴ Kalnensis, Andreas Herdina Szirakensis, Ioannes Schleinier Nagy Liberczensis, Samuel Niklecus in Alsó Stregoua,⁸⁵ Ioannes Vagner in felső Stregova, Ioannes Petri in Szenna, Georgius Fabri in Nagy Lam, Ioannes Tinkovich in Lest, Ioannes Kaurinszky in Turopolja et Polichma, Adamus Valentiny, Martinus Rakitka in Abelova, Daniel Magyar in Tarnaty, Iacobus Csuzi⁸⁶ in Losoncz oppido,⁸⁷ Ioannes Bartholomey in Szent Péter, Martinus Krudi in Kis Zelő, Ioannes Szőlővényi in Nagy Kürtes. Ioannes Gere in felső Patén, Georgius Varsány in Rétság, Andreas Marusy in Ienő.

Item praedicans Agardiensis Balthasar Nikletius.

Item Ioannes Danoczy in Kozdi, Stephanus Hkarosi⁸⁸ in Verőcze, Iacobus Felei in Radi Possionibus ex comitatu Neogradiensi existentes.

Item Thomas Literatus Iokaiensis, Stephanus Németh in Angyala, Samuel Mezőlaki in Perbete, Nicolaus Komaromi in Martos, Ladislaus Ürményi in Baicz, Blasius Agoston in Udvard, Andreas Selley in Bagota, Stephanus Maruty in Szemere, praedicans Patensis cognomento Tornai, Stephanus Chisko in Madar, Martinus Szent Peteri in Hetény, /124/ Thomas Veczey in Rodván, Georgius Alistali in Szőny, Stephanus Komaromi in Acs, Ioannes Sallay in Igmand, Georgius Körmendy in Bana.

Praedicans item Szendiensis cognomento Somodi,⁸⁹ Paulus Oroszi in Vhidi, Petrus Györy in Szent Erzsébet, Nicolaus Csatai in Bokod, Franciscus Mohácsi in Heregh, Nicolaus Marussy in Almas, Ioannes Magyarai in Sornod, Ioannes Levay in

⁸⁴Goisz Mihály neve többféle írásmóddal (Gocs, Gots, Gross) olvasható más forrásokban.

⁸⁵Nikléczi Sámuel alsósztrégovai (Nógrád vm.) prédikátor a későbbiekben kétféle névvel is előfordul, lásd 102. és 104. sz. lábjegyzetek.

⁸⁶1672 elején elfoglalták a komáromi református és evangélikus templomot. A lelkészeket, Csúzi Jakobot is, már korábban letartóztatták.

⁸⁷A perjegyzőkönyv külön utalást is tartalmaz a mezővárosokra (oppidum), például Losoncz, Tata és Nagyszőlős esetében.

⁸⁸A névírás mögött inkább a Khárosi, Károsi vezetéknev rejlik.

⁸⁹A csak vezetékneven megnevezett prédikátor azonos a később, a rendkívüli bíróság előtt megjelentek között felsorolt Somodi Jánossal. Szomódi János szendi (Komárom vm.) lelkészről van szó.

Naszal, Ioannes Szaki in oppido Tata et Ioannes Abraham eiusdem oppidi, Ioannes Oroszi in Laboszlán, Emericus Rátkay in Tabard, Stephanus Csabai in Czud, Michael Bogdan in Aczad, Stephanus Ujváry in Vasdinnye, Stephanus Marussy in Kisbör, Stephanus Komiathy in Mori, Andreas Földváry in Kethely, Ioannes Szúnyi in Aszar, Stephanus Szüllőssi in Czászár, Ioannes Barsi in Tarjan, Ioannes Tolnay in Gyermely, Stephanus Marusy in Uny, Martinus Samarius in Bay, Stephanus Széczei in Kernyó, Paulus Vöröstói in Ethe, Michael Györy in Szák, Thomas Örvényi in Kocs, Ioannes Nogradi in Batha, Georgius Negyedi in Veréb, Stephanus Miskolczy in Pakosd, Michael Bathorkeszi in Kajaszó Szent Péter, Stephanus Komaromi in Zamora, Michael Maruty in Bicske. Item praedicans Lucas Maninensis, Stephanus Maruty in Banhida, Petrus Veczey in Megyeres ex comitatu Comaromiensi.

Item Ioannes Rozgonyi Komiathensis, Matthias Gregoriades Romanfalvensis, Philippus Ioannides Bajnensis, praedicans Csermendensis, cuiusque nomen occultatum.

Martinus Scultety Blesoviensis, Martinus Ohernyal Aszakörtensis, praedicans Kis Manyaiensis, ac praedicans Mohiensis⁹⁰ quorum nomina sunt occultata. Andreas Siviczki Sagiensis, Ioannes Csutka Fölső Vásárdiensi, Ioannes Rafaides Pasztóiensi.

Item praedicans Tot Sokiensis, praedicans Szent Mihály Uriensis, praedicans Martonfalvensis, praedicans Nagy Endrediensis, praedicans Kis Endrediensis, praedicans Setétkutensis, praedicans Paracskaiensis, praedicans Enniensis, praedicans Füsiensis, praedicans Armensis, praedicans Poszbensis, praedicans Paykayensis, praedicans Deresliensis, praedicans Lőkiensis, praedicans Fakoveczekiensis, praedicans Zilizensis, praedicans Szent Györgyiensis, praedicans Kis Toreiensi, praedicans Nagy Tőreiensi, praedicans Felső Váradieiensi, praedicans Also Váradieiensi, praedicans Kalnensis, praedicans Marosfalvensis, praedicans Nagy Koszmaliensis, praedicans Kis Koszmaliensis, /126/ praedicans Nevedieiensi, praedicans Lotensis, quorum omnium nomina sunt occultata.

Item Andreas Szadai Nagy Sárosieiensi,⁹¹ Daniel Agner Nitra Szerdaheliensis, Stephanus Zarkoczi Nagy Bossaniensis, Georgius Bohus Szádokiensis, Matthaeus Rudény Krenczensis, Christianus Záhorszki Simoniensis, Ioannes Revidi Zambokreteni, Ioannes Nigriny Osztrachiczeni, Andreas Sarnoczay in Nagy Lany, Samuel Koszteleczy Sissoviensis, Stephanus Mensatoris Korosiensis, Martinus Serarius Desericzeni, Paulus Virga Brogyániensis, Ioannes Vietoris Ugroczeni, Matthaeus Szabatka Kameneczensis, Martinus Tarnoczy Dévik Ujfaluiensis, Caspar Visnyovszky Misgoczensis, Daniel Lany Prauoticzensis, Martinus Krisan Podluzensis, Nicolaus Fabricius Szlatinensis, Ioannes Hadikius Ugroczeni, Ioannes Mituch

⁹⁰Lásd korábban a 81. sz. lábjegyzetet.

⁹¹Azonos Szodói Balogh András nagysárái (Bars vm.) prédikátorral. Lásd a későbbiekben a 105. lábjegyzetet is.

Ozoroczensis, Stephanus Pilarik Szeniczensis,⁹² Ioannes Vicsán Nemsouiensis, Matthias Schmidelius Belusensis, Samuel Francisci Rajczensis, Sigismundus Doroticus Precziniensis, Samuel Petkius Budinensis, Ioannes Augustini Szent Martoniensis de Thurocz, Elias Ladiner⁹³ Solnensis, Andreas Zaskaliczky Hrichoviensis, Iacobus Urbanovics Rosembergensis, Ioannes Koledany in Kiszuczta Ujhel, Georgius Radinszki in Czacza, Andreas Ioannides Frivaldensis, Matthias Zatarides in Konzka,⁹⁴ Nicolaus Matthiades Kotyesoviensis, Andreas Blaty Szuloviensis, Andreas Urbanovich Binoczensis, Nicolaus Coriari Szuchensis, Thomas Dentulinus Turnensis, Ioannes Lany Bolesoviensis ex comitatu Barsiensi, Nitriensi et Trenchiniensi. Item praedicans Bucsanodiensis, cuius nomen occultatum.

Ioannes Levay Alatkienis, Stephanus Ianosy Maklariensis, Ioannes Szillisi Ataniensis, Stephanus Abudi Poroszloiensis, Michael Szoboszlay Gyöngyössiensis, praedicans Iaszbiriniensis cognomento Halassi, Georgius Kolosvary Kisköveiensis, Stephanus Keresztury Tizananensis, Albertus Inney Buraiensis, Georgius Nagy alias Csernaton Taxoniensis, Samuel Alattyáni Tisza Szalokiensis, Michael Vadaszy Roffiensis, Stephanus Vágási Fegyvernekiensis, Ioannes Szalaczi Kenderesiensis, Gregorius Körösi Nagy Turensis, Paulus Paroszlai Vanyaiensis, Paulus Szent András Eczeziensis, Stephanus Kecskeméthy Tizsakürtensis, Stephanus Kemeczey Ugenis, Paulus Kökényesy Nagy Révensis, Martinus Patay Földvariensis, Ioannes Keresztury Tisza Varsaniensis, Stephanus Lévy Tiszatevönensis, Franciscus Foris /128/ Rima Szecsenis, Martinus Szendrey Harmadiensis, Stephanus Tököli Doboczensis, Stephanus Szent Petery Simoniensis, Stephanus Ladmoczy Serkeiensis, Stephanus Szent Petery Ianoiensis, Andreas Szent kiralyi Sipensis, Matthias Keviczki Tamasiensis, Ioannes Gömöri Uzapanitensis, Nicodemus Hrabéczy Kiatensis, Ioannes Dubitus Rakosiensis, Ioannes Risius Ratkouiensis, Nicolaus Molitoris Bisztrensis, Paulus Muranyallyai Bradensis, Georgius Paulinus Köviensis, Martinus Kalas Kalásiensis, Gregorius Sajó Szent Petery Otrokoczensis, Ioannes Iablóczay Beiensis, Matthias Fabricius Ribnikensis, Blasius Katter Skarosiensis, Paulus Hunnius Baloghiensis, Timotheus Clementis, Isacus Kapriny Budekfalvensis, Georgius Institoris Derencziensis, Stephanus Berekszászy Hannaiensis, Michael Czitneki Szent Kiraliensis, Ioannes Szallai Runnyaiensis, Paulus Gömöri Abafalvensis, Petrus Kalnai Putnokiensis, Jeremias Batori Alsó Szuhaiensis, Ioannes Szent Péteri Felső Szu-chaiensis, Michael Szalóczi Zubogiensis, Stephanus Fileki Nabradiensis, Michael

⁹²Id. Pilarik Istvánról van szó, aki azonban az üldözések elől 1673-ban Németországba menekült. Valószínűleg a megnevezett perbehívott a fia, akit Nagyszombatról űztek el, ezt követően Modoron volt prédikátor.

⁹³Helyesen: Ladiver Illés, az eperjesi evangélikus líceum elűzött tanára.

⁹⁴Lásd a későbbiekben 106. lábjegyzetet. A konzskai (Trencsén vm.) prédikátort idézik be mindkét vezetéknevvel.

Huszi Sajókesziensis, Stephanus Kallay FeIső Valiensis, Ioannes Berekszászy Szalocziensis, Nicolaus Bugany Gömöriensis, Ioannes Rimaszombati Czoltoiensis, Ioannes Szarándy Pelsőczyensis, Samuel Tatay Tornalyiensis, Matthaeus Szent Györgyi Beretensis, Stephanus Kelecsény Szendrőiensis, Ioannes Idrany Szendiensis, Gregorius Ajkai Pandensis, Stephanus Bucsi Signiensis, Stephanus Cziglédy Kataiensis, Daniel Pechváradí Tapio Szent Martoniensis, Stephanus Tolnay Szeleiensis, Andreas Deáki Czéghlediensis, Martinus Beszerményi Czéglelediensis, Ioannes Veczei Tószeghi Paladiensis, Georgius Boly Abaniensis, Samuel Vásárhely Ianoshidensis, Michael Iablonzai Monoriensis, Stephanus Szokolay Gombaiensis, Georgius Decsy Gyómrőiensis, Ioannes Marosi Pécszeleiensis, Michael Szödény Tarcsaiensis, Ioannes Szokolai Kerepesiensis, Michael Malosy Gődösiensis, Michael Kozdi Szádaiensis, Ioannes Váczy Vöröshaziensis, Andreas Obuday Hartyanensis, Michael Debreczeni Nemedensis, Moyses Bessenczy Ratotensis, Georgius Putnoki Mogyorodensis, Ioannes Marosi Toty, Gregorius Károlyi Czemőiensis, Ioannes Marosy Czabaiensis, Stephanus Sennyei Ullyeiensis, Ioannes Püspöki Keresturiensis,⁹⁵ Georgius Marossy Szódiensis, Ioannes Megyery Palotaiensis, Michael Komaromi Vacziensis, Andreas Finczfalvai Czővariensis, Nicolaus István Oczaiensis, Ioannes Patai Alsó Nervegyensis, Ioannes Püspöki Keresturiensis, /130/ Laurentius Laszkay Lászlóházensis, Stephanus Ungvári Kun Szent Miklosiensis, Stephanus Szokoljai Szabadszalasiensis, Petrus Déczy Felepszalasiensis, Nicolaus Poroszlai Isákiensis, Ioannes Lenti Kécskemetenis.

Item praedicans Acsaiensis, Györkiensis, Pusztá Szik Szoiensis et Kiseriensis, quorum nomina occultata ex comitatibus Pest, Pilis, Solth, Gömör, Borsod et Torna.

Item Ioannes Thúröczy Kajaliensis, Stephanus Bodich Pusztafödimesiensis in comitatu Poseniensi.

Item Adamus Pitho, Michael Liffmani, Nicolaus Kecske, Georgius Tischer, Christianus Eggard, Stephanus Kőszeghi⁹⁶ praedicantes Cassovienses, Petrus Tarczali, Michael Váradí, Andreas Körössi praedicantes Zakmarienses, Ioannes Körmendy Tasensis.

Item Samuel Mosoczy Egerszegiensis, Stephanus Dobuczki Hidvegardaiensis, Ladislaus Bereghszászy Gőrgőiensis, Ioannes Pápai Agtelekiensis in comitatu Tornensi.

Praedicantes item Pekliensis, Szinensis, Szécs Keresturiensis in Zempliniensi.

Item Fölső et Alsó Cziczieriensis in Ungvariensi.

Item Georgius Megyeski Hraboczensis alter Georgius Mollyár Sokutiensis, Martinus Caulides Nagy Domasaiensis, Martinus Arvai Poluczkaiensis.

⁹⁵Néhány sorral lejjebb megismétlik a prédikátor nevét. Püspöki János rákoskeresztúri (Pest vm.) prédikátorról van szó.

⁹⁶Tudniillik Kőszegi Gáspár István evangélikus lelkész, versszerző.

Item Czekloviensis, Izepiensis, Lasztoczensis, Uj variensis, Salobinensis, Matyasoviczensis, Dobrensis, Leszkoviensis, Szacsuriensis, Nagymihaliensis, Hagynensis, Lucskensis, Lásztomirensis, Terebesiensis, felső et alsó Toroniensis, Kasuriensis, Ujlakiensis, Hottykaiensis in Zempliniensi comitatu commorantes⁹⁷ praedicantes.

Solemniq̄ue cum protestatione ac gravi cum querimonia idem procurator domini actoris exponebat quod siquidem plurimi praedicantes tam Lutherani, quam Calvinistae eorumque capellani, scholarum rectores, companni et reliqui coadiutores, praesertim in partibus Turcis dediticiis existentes, partim ob recursum ad Turcas eatenus factum, partim ob correspondentiam eorundem cum rebellibus habitam, partim vero ob concitationem plebis persecutionemque citantium, tute et absque manifesto periculo citari minime potuissent eandemque citationem memorati rei conventi fraude et dolo impeditissent.

/132/ Ideo instabat reliquos etiam praedicantes, capellanos, scholarum rectores et alios eorundem coadiutores utriusque confessionis universos, omnino pro legitime citatis et proclamatis haberi eosdemque cum reliquis absentibus seu contumacibus proscribi et condemnari ac nihilominus ab exercitio ministeriorum suorum eosdem velut depravate et malitiose officiis et muneribus suis abusos, iudicialiter suspendi et inhiberi;

Referendo se ad literas testimoniales relatorias, tam suprascriptorum capitulorum, iam antea exhibitas, sicut etiam capituli Nittriensis, Poseniensis, Agriensis, conventuum item sancti Benedicti de iuxta Gron et sancti Ioannis Baptistae de Jászó, ex quibus demonstrabat praementionatos praedicantes pro praesenti iudiciorum termino legitime esse citatos, respectu vero reliquorum eandem citationem, nimis persecutionibus concitationibusque Turcarum, rebellium et plebis dediticiae aliisque diversis moliminibus fuisse impeditam.

Quibus modo praevio proclamatis, ac non nisi Ioanne Ujvari,⁹⁸ Ioanne Szent Miklósi, seniore Blasio Turniczai, Georgio Némethi, Andrea Halassi, Gregorio Jós,⁹⁹ Stephano Németh, Georgio Alistali, Stephano Komaromi,¹⁰⁰ Georgio Körmendi, Ioanne Somodi, Andrea Földvari, Ioanne Szécsei,¹⁰¹ Michaele Györy, Samuele Nikletio,¹⁰² Petro Czeglédi, Paulo Belobradeno, Georgio Peterman, Matthia Benedeki, Iacobo Fabiany, Elia Czabanio, Sebastiano Huszár, Georgio Zabojnik, Georgio Lupi,

⁹⁷A jegyzőkönyvben *existentes* vagy *commorantes* (valahol élnek, tartózkodnak) a prédikátorok földrajzi meghatározottságát jelző szóhasználat e felsorolásokban.

⁹⁸Az Ujvári János nevet háromszor említi a forrás. Itt most a mezőörsi (Győr vm.) prédikátorról van szó.

⁹⁹Joós György nevének elírása.

¹⁰⁰Tudniillik Komáromi Stille István, ácsi (Komárom vm.) prédikátor.

¹⁰¹Szécsei /Szécsey Jánoshoz lásd korábban a 40. l. ábjegyzetet.

¹⁰²Nikléczy Sámuel, Nikletius, illetve Niklecius névívással. Lásd még 85. l. ábjegyzet.

Ioanne Ioannide, Laurentio Kelöcz, Georgio Ruziny, Daniele Antonio, Daniele Spotko,¹⁰³ Georgio Fabry, Gabriele Spetkio, Stephano Fidicio, Georgio Lovcsany, Stephano Harsanyi, Stephano Kaposi, Michaelae Miskolczi, Andrea Végh, Nicolao Leporino, Ioanne Lany, Daniele Malario, Samuele Niklecio,¹⁰⁴ Ioanne Vagner, Georgio Fabry, Ioanne Tinkovich, Ioanne Kaurinszky, Adamo Valentiny, Daniele Malar, Iacobo Csuzi, Ioanne Bartholomey, Martino Krudi, Balthasare Nikletio, Matthia Gregoriade, Philippo Ioannide, Martino Scultety, Martino Ohernyal, Andrea Siviczki, Ioanne Csutka, Ioanne Rafaides, Andrea Szadai,¹⁰⁵ Christiano Zatureczki, Ioanne Nigriny, Samuele Koszteleczy, Caspare Visnyovszky, Paulo Lany, Nicolao Fabricio, Ioanne Hadikio, Ioanne Mituch, Matthia Schmidelio, Samuele Francisci, Sigismundo Doroticio, Samuele Petkio, Andrea Ioannide, Matthia Zaturiade,¹⁰⁶ Andrea Blaty, Andrea Urbanovich, Francisco Foris, Martino Szendrey, Stephano Tököli, Stephano Szent Petery, Stephano Ladmoczy, Stephano Szent Petery juniore, Andrea Szent Királyi, /134/ Ioanne Gömöri, Nicolao Molitoris, Ioanne Iablonczay, Basilio Haller,¹⁰⁷ Georgio Szendrey, Stephano Berekszászy, Ioanne Szállai, Paulo Gömöri, Petro Kalnai, Jeremia Bátori, Michaelae Szalóczi, Stephano Fileki, Michaelae Huszti, Stephano Kallai, Ioanne Berekszászy, Ioanne Rimaszombati, Samuele Tatay, Ioanne Thúröczy, Stephano Bodich, Stephano Ledenyi,¹⁰⁸ Michaelae Karaszni,¹⁰⁹ Ioanne Paulinyi, Stephano Albino, Ioanne Fabiany, Nicolao Hrabovszki, Valentino Ondreikovich, Ioanne Glovinszki, Andrea Raiczi, Ioanne Korodi, Stephano Zolnai, Nicolao Borchidai,¹¹⁰ Stephano Szilvasi, Nicolao Dán, Michaelae Szatmáry, Ioanne Sculteti, Ioanne Vigil, Gregorio Illés, Matthia Hori, Ioanne Lindvai et Matthia Gabor coram nobis personaliter comparentibus, reliquis vero sese a facie iuris et iustitiae contumaciter absentantibus,

Idem procurator domini actoris postulabat antelatos absentes et contumaces, cum reliquis citationem uti praemissum est, dolo et fraude impredientibus et subterfugientibus proscribi literasque proscriptionales sibi authentice extradati, respectu vero comparentium finale iudicium.

¹⁰³Korábban ugyanő (lásd 83. lábjegyzet) Specko Dánielként.

¹⁰⁴Korábban Nikletius névívással. Lásd 85. és 102. lábjegyzet.

¹⁰⁵S korábban említett Szodói András. Lásd 91. lábjegyzet.

¹⁰⁶Ugyanazon prédikátor neve kétszer fordul elő. A Zaturiadés a korábban felsorolt Zatarides Mátyás vezetéknevének elírása. Lásd 94. lábjegyzet.

¹⁰⁷Helyesen: Blasius Haller, azaz Köpeczi Haller Balázs, akit Szkárosról (Gömör vm.) idéztek a rendkívüli bíróság elé.

¹⁰⁸Zsédényi István alsó-dörgicsei (Veszprém vm.) prédikátor. A név az emlékirók alapján Sedényi néven ismert gályarab nevének elírása a jegyzőkönyvben. Ugyanitt korábban Zelény Istvánként is ugyanőt nevezik meg. Névváltozataira lásd fentebb a 78. lábjegyzetet is.

¹⁰⁹Kelemérről idézték, megjelent a felsorolás szerint. (Későbbi gályarab.)

¹¹⁰Rábaszentandrásról idézték, de nincs a megidézettek fenti névsorában. (Későbbi gályarab.)

Quo audito egregius Franciscus Nagy legitimus procurator personaliter comparentium, antequam ad postulata procuratoris domini actoris respondisset, cupiebat sibi respectu modo comparentium in causam attractorum paria actionis et productorum cum sufficienti respiro elargiri.

Super qua memoratarum-partium allegatione et replica deliberavimus, quoad comparentes in causam attractos, concedi iisdem paria actionis et productorum cum respiro primae iuris;

Quo vero ad absentes et non comparentes, siquidem ex authenticis literis memoratorum capitulorum et conventuum apparet manifeste, eosdem pro praesenti iudiciorum termino legitime esse citatos ac nihilominus non curata eiusmodi iudiciaria citatione sese a facie iuris et iustitiae contumaciter absentasse. Ideo velut contumaces, eosdem in totali actione et acquisitione fisci regii convinci et proscribi literasque proscriptionales contra eosdem extradari;

Quantum autem ad reliquos praedicantes eorumque capellanos, scholarum rectores, companos et coadiutores praesens iudicium citationemque iudiciariam, dolo, fraude et diversis technis subterfugientes et impediens, siquidem constaret manifeste, tum ex literis relatoriis, tum etiam inquisitionibus iam antea productis, memoratos praedicantes ad Turcas Neogradinum, Varadinum, Agriam, Albam Regalem, /136/ Budam et alia loca confugisse patrociniumque Turcarum contra eiusmodi citationem implorasse, Fidedignitates item in antelata citatione procedentes, partim per rebellium, partim per Turcarum persecutionem a peragenda dicta citatione impeditis, nonnullos autem iudices et fidedignitates per Turcas incaptivari fecisse, In plurimis item locis plebem contra eosdem concitasse ac non solum verbis inhonestis et comminationibus, verum etiam verberibus affecisse et internecionem comminasse, Ideo reliquos quoque praedicantes, intra ambitum regni huius Hungariae existentes eorumque capellanos, scholarum rectores et alios coadiutores, tam Lutheranos, quam Calvinistas universos, omnino pro legitime citatis habendos eosdemque cum reliquis contumacibus proscribendos ac nihilominus ab ulteriori exercitio muneris seu officii¹¹¹ praedicantialis, siquidem tali munere perfide, dolose et cum pernicie totius regni abusi essent, a modo imposterum suspendendos et inhibendos.

Adveniente postmodum praefati respirii termino procurator domini actoris penes reservatam suam procuratoriam fiscalemque facultatem, prioribus suis allegatis et productis subnectebat. Quod licet actionem suam contra antelatos reos conventos erectam, in omnibus suis punctis, clausulis et articulis, sat luculenter manifesteque et abunde edocuisset. Nihilominus ut tanto magis toti orbi pateat perfida eorundem in causam attractorum contra regnum hoc et suam Maiestatem Sacratissimam dominum dominum ipsorum clementissimum regemque legitime coronatum seditio et nefanda

¹¹¹Az *officii* után a *sui* szót beírta ismeretlen kézírással valaki, majd áthúzta.

rebellio, produxit Nobis ex superabundanti literas attestatorias Wenerabilis capituli Agriensis.

In quibus testis tertius, generosus dominus Gabriel Kapy fide mediante fatetur se scire pro certo praedicantes de adventu rebellium gavisos fuisse plurimosque ipsorum in castris rebellium exitisse, se seque iactitasse, quod ipsis Deus per rebelles bene providerit, pro quo beneficio publicas preces in templis instituerunt. Hoc etiam per expressum declarato, quod dum hic fatens in castris rebellium constitutus ab iisdem interogasset, cur ita saevirent in catholicos et templa catholicorum? responderunt his verbis. *Quando ex oppido Debreczen movimus, dehortati sumus per praedicantes taliter: Filioli, Dominus Deus in manu potenti ad ulciscendam sibi illatam iniuriam vos pro nunc delegat, videritis itaque ne in voluntate divina desides inveniamini.*

/138/ Item testis duodecimus, circumspetus Thomas Strobel, civis regiae civitatis Cibiniensis scit pro certo, quod dum militia Germanica ad memoratam civitatem appropinquabat, demandatum fuerat civibus, ut propugnacula conscendant seque contra Germanos defendant. Praedicans autem Cibiniensis¹¹² fuerat ipsorum principalis animator, ipseque cum aliis duobus praedicantibus dirigebat tormenta contra militiam suae Maiestatis.

Testis decimus tertius, generosus dominus Ludovicus Melczer fatetur commune ubique esse, quod praedicantes fuerint causa ipsius rebellionis.

Testis decimus quartus, generosus dominus Ludovicus Sztankay fatetur uti immediate praecedens.

Testis decimus sextus, generosus dominus Adamus Desőfi fatetur verissimum esse non postremas causas et incentores fuisse et esse huius rebellionis praedicantes.

Testis decimus octavus, generosus dominus Gabriel Péchy, vice comes comitatus Sarossiensis fatetur plurimos praedicantes fuisse et esse inter rebelles eosdemque vel maxime contra catholicos saevire.

Testis decimus nonus, nobilis¹¹³ Ioannes Horvath Cibinienses fatetur praedicantes fuisse primas causas huius rebellionis. Item quod praedicans Cibiniensis,¹¹⁴ postquam ad civitatem venerant rebelles, perfracta ecclesia arripuit in altari ciborium cum venerabili sacramento, quod hinc inde per terram dispersit. Item quod patrem¹¹⁵ Ciprianum catholicum, totaliter exuerint osque ipsius fimo equino repleverint.

Testis vigesimus tertius, reverendus Pater Ciprianus Franciscanus ad puritatem conscientiae fatetur se scire pro certo praedicantes incentores et concitatores fuisse

¹¹²Regius Pálra történik utalás.

¹¹³Az alábbi tanúvallatásokat gyaníthatóan már korábban, a felső-magyarországiak és Vitnyédi szerteágazó szövetségi elképzelései idején felvették, amely vizsgálatok során főleg szintén nemeseket faggattak.

¹¹⁴Lásd a 26. és a 112. lábjegyzeteket is.

¹¹⁵A 19. és a 23. sorszámmal bejegyzett Ciprianus atya feltehetően egyazon személy.

huius rebellionis audivisseque plurimos praedicantes, signanter Cibiniensem, Pécsújfaluiensem, Berzeuczensem, Osztropatakiensem et alios in publicis suis concionibus plebem ad rebellionem contra catholicos et suam Maiestatem animasse, exclamando quod nunc Deus vocem ipsorum exaudiverit.

Testis trigesimus, Caspar Mihalko Cibiniensis fatetur scit pro certo, quod publicae pacis et tranquillitatis turbatores in hac rebellionem fuerint primaria causa praedicantes. Item scit quod praedicantes ablegationem¹¹⁶ tam ad rebelles, quam etiam ad Transylvaniam instituerint. Ablegati autem ipsorum fuerant Stephanus Czéglédi et Paulus Megyessi. /140/ Item scit quod praedicans Czibiniensis digito ostendebat rebellibus Domos catholicorum, incitando illos contra catholicos.

Testis trigesimus sextus, nobilis Stephanus Melczer scit pro certo, quod pacis et tranquillitatis turbatores rebellionisque incentores fuerint praedicantes.

Testis quadragesimus secundus, generosus dominus Samuel Berthóthi fassus est idem quod immediate praecedens. Item nobilis Nicolaus Korponai, idem fatetur. Praeterea fatentur tam memorati testes, quam et alii quamplurimi se scire oculisque vidisse¹¹⁷ plurimos praedicantes, scholarum rectores et companos fuisse in castris rebellium mutuumque correspondentiam cum iisdem habuisse.

Item produxit alias literas attestatorias¹¹⁸ honorabilis conventus Czornensis in quibus testis primus, reverendus dominus Ioannes Petesházi,¹¹⁹ parochus Papensis ad puritatem conscientiae fatetur, scit scholares et praedicantes Papenses multis vicibus, die noctuque fuisse in armis et publicis tumultibus, quod antea facere non solebant. Item quod parochiae Tatensi tempore nocturno ignem supposuerint. Item quod isdem

¹¹⁶A követek (*ablegati*) emlegetése, „küldöttségben járásuk” többször előforduló vádpont: Czeglédi István prédikátort még akkor letartóztatták, amikor 1670. szeptember 1-jén, Kassán a „rebelliseknek” megtiltották a templombajarást. 1670. október 16.: a haditanács utasította Paris von Spankau felső-magyarországi főkapitányt, hogy Czeglédi Istvánt különítsék el a többi fogoly rebellestől. Czeglédi István – még a rá váró törvényszéki eljárást megelőzően – elhunyt. Meggyesi Pál személye feltehetően azonos Medgyesi Pál református egyházi íróval, aki Sárospatakon 1652-ben Lorántffy Zsuzsanna udvari papja, a főiskola gondoka volt, és még 1663 (?) -ban elhunyt.

¹¹⁷A „saját szemeivel látta” (*oculis vidisse*), szemben a személytelen „tudja” (*scit*), „hallotta” (*audivit*) igékkel, ezen egyetlen helyen fordul elő a jegyzőkönyv által idézett tanúvallomásokban.

¹¹⁸Az itt idézett tanúvallomásokat magyar nyelvű, korábban felvett, levéltári iratok között fennmaradt tanúkihallgatási jegyzőkönyvből emelték ki.

¹¹⁹Petesházy János, s a továbbiakban említett Érsek Márton, Gurub (itt Gorub) Péter, Simoncsics Mihály, Bende János lásd az 1671-es tanúvallatásoknál is tanúk. (Lásd RÁTH Károly, *i. m.*, 74–92.) A szisztematikus összevetést valamennyi jegyzőkönyvön kívül felbukkant inkvizíciós iratnál e kiadás nem vállalhatta magára. Nevük, tisztségeik, vallomásaik alapján azonban kétségtelen, hogy ezen évek folyamán ugyanazok a személyek több jegyzőkönyvbe is beszerkesztődhettek, más-más kérdőpontokra hangsúlyosan rákérdezve. A válaszaik pedig a „nem tud róla” és a „bizonyossággal tudja” között több síkon is mozogtak.

scholares blasphemaverint contra Beatam Virginem his verbis, quid cum vestra Maria fuit una publica femina sicut quaecunque alia, coinquinarem illam ac simul fidem vestram papisticam. Propter quam blasphemiam dum dictos scholares dominus supremus comes ad iuristatuum postulasset, tribus diebus consultabant superinde praedicantes cum potioribus Calvinistis, tandem tale responsum dederunt, quod nimirum ipsi dictos scholares iuri non statuent, nam difficulter educantur apud ipsos eiusmodi scholares. Item scit quod saepissime plurimi extranei praedicantes ad scholas Papenses solebant, praesertim his annis, confluere ibidemque cum Calvinistis consultari.

Tertius testis, generosus dominus Paulus Csuzi, vice capitaneus Papensis scit plebem Lutheranam et Calvinisticam ita esse confoederatam praedicantibus, ut quidquid praedicantes velint, parata sit ea omnia exequi. Item scit blasphemiam contra catholicos inter ipsos iam esse communem, intantum quod si possent omnes catholicos in uno momento interimerent. Item scit quod in scholis Calvinianis occulte intertulerint praedicantes quendam cursorem ex Transylvania.

Quintus¹²⁰ testis, generosus dominus Michael Horvath, certorum militum Papensium dux fatetur, scit plebem Lutheranam et Calvinianam /142/ esse confoederatam cum praedicantibus in omnibusque ad nutum praedicantium esse obsequiosam. Item praedicantes esse causam tumultus Szent Grothiensis interecionisque parochi catholici ibidem. Item nuper duodecim praedicantes confugisse ad passam Canisiensem eidemque mille talleres imperiales obtulisse, ut illos protegat. Item procuratorem cognomento Szalontai¹²¹ fuisse per ipsos ad plurima loca ablegatum, sed quali in negotio, scire non potuit, siquidem strictissimo iuramento essent obstricti ad non revelanda eiusmodi secreta.

Quintus testis, Ioannes Bors, iudex Papensis de confoederatione plebis cum praedicantibus et occultis consultationibus idem fatetur quod praecedentes.

Sextus testis, nobilis Nicolas Turdicz, iuratus assessor comitatus Vesprimensis, scit valde magnam familiaritatem et correspondentiam habuisse praedicantes cum rebelle Stephano Vitnedi. Item adeo esse plebem confoederatam cum praedicantibus, ut parata sit sanguinem fundere pro illis. Item quod plebem animaverint adventu Transylvanorum. Conventicula clandestina et nimium secreta saepissime habuerunt. Parochum Szent Grotensem ad instigationem praedicantium esse interemptum. Item se pro certo audivisse, quod quidam cursor ex Transylvania fuisset apud ipsos. Item se scire quod Tornolakienses¹²² armatis manibus invaserint processionem catholicorum.

Undecimus testis, nobilis Georgius Mark fatetur quoad confoederationem plebis cum praedicantibus, uti immediate praecedens. Item quod praedicantes cum prioribus suis auditoribus plurima conventicula habeant, finitis autem conventiculis cum gaudio

¹²⁰A sorrendben *quartus* következne.

¹²¹Feltehetően Szalontai István, a prédikátorok pártfogójaként ismert pápai ügyvéd.

¹²²A helynevet nem sikerült azonosítani. Talán a nyitra vármegyei Turo luka elírása.

et tripudio se ad invicem animasse, quod Turca cum Tartaris et Transylvanis iam brevi venient contra catholicos, caesarem et brachatam ipsius militiam. Item audivit praedicantes in publicis concionibus contra statum catholicum detonare, apellando illos idololatrias et quod Papa omnes catholicos caudae equi sui alligatos, trahat post se ad Infernum. Item quod publicas preces instituerint pro felici adventu Transylvanorum et rebellium. Beatam autem Virginem in publica concione uxoribus suis assimilaverint.

Duodecimus testis, egregius Martinus Ersek, vaivoda Papensis communi fama audivit praedicantes cum Stephano Vitnedio correspondisse, dum videlicet ad partes superiores Hungariae fuerat ablegatus. /144/ Item scit plebem praedicantibus esse confoederatissimam in summoque secreto tenere ea, quae a praedicantibus ipsis proponuntur. Item quod plebem adventu rebellium et Transylvanorum animaverint. Item quod secretas ablegationes instituerint pro ablegatisque certam collectam seu contributionem inter se indixerint. Clandestina conventicula adhibitis primariis auditoribus suis saepius habuerunt.

Decimus tertius testis, Stephanus Borbély oppidanus Papensis fatetur quoad confoederationem plebis cum praedicantibus per omnia uti praecedentes. Quoad conventiculorum celebrationem similiter. Hoc addito, audivisse ex ore illorum, qui conventiculis solebant interesse, adeo ipsos esse confoederatos, ut siquis illorum vel minimum quid manifestaret ex illis negotiis, quae in conventiculis tractantur, statim ipso facto talem reum esse mortis irremisibiliterque lapidandum. Item scit plurima arma fuisse comportata ad scholas Papenses Calvinisticas et quod saepius ex ore Calvinistarum audiverit, omnes Germanos Papenses esse interimendos.

Decimus sextus testis, nobilis Paulus Czozar Papensis fatetur praedicantes cum Stephano Vitnyedio arctam familiaritatem et correspondentiam habuisse, quin imo pro supremo quasi patriarcha tenuisse.

Decimus septimus testis, nobilis Gregorius Tan quoad conventicula et confoederationem plebis cum praedicantibus per omnia uti praecedentes. Hoc addito intantum miseram plebem confoederarunt sibi praedicantes, ut si ad profundum maris, praedicans se praecipitaret, hoc idem facerent auditores eiusdem. Item quod gauisi sunt de adventu rebellium, dicentes tantam iam esse ipsorum potentiam, quod hac hyeme in Moravia hibernare velint. Item audivit pro certo quod superintendenti¹²³ Koszeghiensi Calvinistae dederint comitivam usque ad praesidium Turcicum Palota dictum et quod ibi Turca Palotensis ipsi obviam iverit.

Vigesimus primus testis, Ambrosius Varga scit praedicantes clandestina conventicula saepius habuisse. Certas contributiones¹²⁴ inter se indixisse. Pro felici

¹²³Feltehetően utalás a később megnevezett Szenci Fekete István püspökre.

¹²⁴A támogatás efféle formájának megnevezése a *contributio*, *tributum*, vagy *subsidiium* szavakkal egyaránt előfordul a jegyzőkönyvben.

item rebellium adventu et publicas preces et ieiunias indixisse. Militiae item suae Maiestatis et catholicis minatos fuisse.

Vigesimus secundus testis, Ioannes Szabó Papensis fatetur per omnia uti praecedens. Hoc addito, contributionem illam fuisse institutam pro expediendis ablegatis, sed quoniam sint ablegati, scire non posse, cum talia sint inter ipsos in maximo secreto.

/146/ Vigesimus tertius testis, Georgius Varga fatetur per omnia uti immediate praecedens.

Vigesimus quartus testis, Gregorius Bánóczky scit Stephanum Vitnyedium fuisse magnum patronum praedicantium.

Vigesimus septimus testis, Gregorius Kondor Papensis fatetur, scit praedicantes secretam correspondentiam habuisse cum Stephano Vitnyedio. Item conventicula saepissime tractasse, plebem adventu rebellium animasse. Item ex ore praedicantium audivisse: Si negotium non fuerit ad votum ipsorum, ex tunc illos ad Turcas migraturos.

Trigesimus quintus testis, egregius Andreas Simoncsich, vaivoda Papensis quoad conventicula et confoederationem plebis fatetur directe uti alii praecedentes testes. Item rebellibus saepius applausisse, cum manifesta comminatione contra catholicos facta. Item siquidem uxor huius fatentis esset Calvinista, intellexisse ab eadem uxore sua, quod praedicantes publice auditores suos admonuerint, si fuerit inquisitio contra ipsos peracta, ne quidquam fateantur <in> praedicantes, nec timeant sibi per hoc incurrere periurium, quin potius pro tanto zelo benedictionem divinam praestolentur. Scit praeterea tumultum Papensem sacerdotisque dum missam celebrasset iamque circa consecrationem hostiae esset, violentam e templo eiectionem.

Trigesimus sextus testis, nobilis Stephanus Eperjessi scit quod praedicantes cum suis auditoribus avide praestolati sint adventum rebellium. Item scit quod ex partibus superioribus venerit quidam cursor ad praedicantes, quem in scholis Papensibus per aliquot dies occulte intertenuerint. Item scit Calvinistas cum praedicantibus plurimas instituisse ablegationes pecuniamque inter se propterea collegisse, sed quo sunt expediti illi ablegati non scire, cum talia sint apud ipsos in maximo secreto.

Trigesimus nonus testis, nobilis Michael Szabari fatetur, scit Vitnyedium fuisse caput cum praedicantibusque secretam habuisse correspondentiam. Item quod rebellibus nimium applauserint, cum comminatione contra catholicos facta. Scit praeterea decretum fuisse inter praedicantes et eorum auditores, ut si ipsis in succursum venerint rebelles, omnes catholicos trucident. Item ex ore praedicantium audivisse, si negotium ipsis pro voto non successisset, statim se Turcis impatrocinasent, sed iam Deus exaudivit preces illorum videbuntque paulo post stragem catholicorum.

/148/ Quadragesimus testis, Ioannes Simeghi Papensis fatetur quoad conventicula et confoederationem plebis, applausum rebellium et comminationem contra catholicos

directe uti alii praecedentes testes. Hoc addito, intellexerit ex nonnullis Calvinistis, quod nunc etiam habeant suum ablegatum apud rebelles ac proinde ipsos esse bonae spei.

Quadragesimus secundus testis, Michael Chonka Papensis intellexit ex Calvinistis se iactantibus, quod nunc etiam habeant certum ablegatum in porta othomanica, qui ipsorum negotia apud Turcarum imperatorem sollicitat.

Quadragesimus nonus testis, admodum reuerendus Andreas Danich ad puritatem conscientiae fatetur se scire vel ab ipsa experientia, quod praedicantes intantum sibi confoederaverint auditores, ut ad minimum nutum parati sint contra catholicos arma sumere. Imo anno praeterito,¹²⁵ quando rebelles inceperant ad initium felicem habere successum, intrepide ausi sint dicere, nisi aliquis idem sentiat cum praedicantibus et eorum asseclis, talem certo certius et vitam et bona amissurum. Scit praeterea illo tempore totum districtum Balaton¹²⁶ et alias plagas, quas Calvinistae et Lutherani incolunt, confoederatos fuisse cum praedicantibus.

Quinquagesimus testis, nobilis Georgius Nadasdy fatetur Stephanum Witnedium summum patronum et protectorem praedicantium fuisse eundemque cum praedicantibus correspondentiam habuisse.

Quinquagesimus secundus testis, nobilis Emericus Dés fatetur quoad correspondentiam Vitnyedii cum praedicantibus habitam uti immediate praecedens testis.

Quinquagesimus tertius testis, Emericus Nagy ex pago Közepső Iskaz quoad confoederationem plebis cum praedicantibus secretaque et saepissima praedicantium conventicula fatetur directe. Item scit eosdem applausisse rebellibus, cum interminatione contra catholicos. Item scit quod praedicantes suaserint suis auditoribus, ut se impatrocinentur Turcis iisdemque tributum pendant.

Quinquagesimus quartus testis, Ioannes Marton ex Vásárhely, quoad applausum rebellium et comminationem contra catholicos fatetur directe. Hoc addito, intantum concitarunt praedicantes suos auditores contra statum catholicum, ut si possent, parati essent omnes catholicos interimere, quemadmodum nuper ex mero odio contra catholicos /150/ Calvinistae Possessionis Daka,¹²⁷ cum multis aliis ibidem congregatis, in processionem catholicorum armatis manibus tumultuose irruerunt.

¹²⁵Eddigi ismereteink szerint 35 prédikátort idéztek meg ekkorra Pozsonyba. A perre vonatkozóan kevés levéltári forrás áll rendelkezésre.

¹²⁶*Districtus Balaton* – tudniillik mint esperesi kerület.

¹²⁷A Pápához közeli falu a török korban elnéptelenedett egy időre, később magyar faluként tartották számon. Dáka katolikus volt, majd a Nadasdy családdal áttért a református hitre, később a Nadasdyak rekatolizáltak, visszavették a templomot, a jobbágyok viszont reformátusok maradtak. (A Nadasdyaktól a Festeticsek vették meg, majd Batthyány Lajosnak, a kivégzett miniszterelnöknek az özvegye és gyermekei birtokolták.)

Quinquagesimus quintus testis, reverendus dominus Nicolaus Turoczi parochus Vázarheliensis ad puritatem conscientiae fatetur se audivisse ex ore praedicantis János haziensis, quod dixerit: Praestare ipsum et alios esse Turcas, quam papistas id est catholicos. Item scit quod cum magno tripudio gavisii sint super expilatione templorum in superioribus partibus Hungariae profanatorum et super catholicorum persecutione. Item scit quod praedicantes animaverint plebem adventu rebellium. Item quod expederint certos ablegatos ad vezirium Budensem implorando eius patrocinium. Hoc addito ex ore praedicantis Szölösiensis audivit, quod octodecim praedicantes sint expediti in ablegatione ad vezirium Budensem.

Quinquagesimus sextus testis, nobilis Stephanus Wásárhely, quoad ablegationem per praedicantes ad Turcam factam fatetur uti immediate praecedens.

Quinquagesimus octavus testis, nobilis Michael Fierer, suae Maiestatis artillariae Papensis praefectus scit quod Martinus Lakatgyarto Papensis cum Ioanne Szigyarto sit conservator illarum literarum, quae sunt ex Transylvania missae harum partium praedicantibus. Item quod praedicantes nocturno etiam tempore saepius habuerint clandestina conventicula plebemque animaverint adventu rebellium.

Sexagesimus secundus testis, nobilis domina Eva Magor, consors egregii Gregorii Turi fatetur se scire, quod praedicantes publicas preces instituerint pro felici adventu rebellium et Transylvanorum.

Sexagesimus tertius testis, egregius Stephanus Bezeredi, certorum militum Papensium dux scit Vitnyedium fuisse summum patronum praedicantium. Item scit plebis cum praedicantibus nimiam confoederationem. Item clandestinam conventiculorum saepissimam celebrationem. Item super prophanatione et expilatione catholicorum templorum in partibus superioribus facta rebelliumque felici successu summam aggratulationem.

Sexagesimus nonus testis, Georgius Szabó, miles Papensis fatetur uti immediate praecedens testis. Hoc addito audivit pro certo quod praedicantes, cum suis auditoribus expederint certos ablegatos ad rebelles et quod omnem fiduciam habeant in rebellibus.

Septuagesimus secundus testis, nobilis Michael Hodossy scit Vitnyedium magnam habuisse correspondentiam cum praedicantibus. /152/ Quantum vero ad confoederationem plebis cum praedicantibus, privata conventicula et applausum rebellium fatetur directe uti alii praecedentes. Hoc addito, ex ore praedicantis Takacsensis audivit: etiamsi, inquit, non haberemus aliunde succursum, sufficet nobis succursus Turcarum imperatoris, qui proteget nos et Deus ipsum adferat una cum Tartaris quantocius. Item se audivisse quod praedicantes certam summam pecuniae collegerint et rebellibus miserint.

Septuagesimus quartus testis, nobilis Ioannes Mészáros fatetur per omnia uti praecedens testis. Hoc addito, scit pro certo, quod ad rebelles et Transylvanos

praedicantes harum partium expediverint certos ablegatos, expediti autem sunt ex praesidio Papensi.

Septuagesimus sextus testis, nobilis domina Elisabetha Tarka consors nobilis Michaelis Fierer fatetur se audivisse ex famulo Martini Lakatgyartó, quod dictus dominus suus nunc etiam conservet in certa cista literas illas, quae ex Transylvania et a rebellibus sunt allatae Calvinistis.

Octagesimus nonus testis, generosus dominus Nicolaus Horvath, vice comes comitatus Vesprimiensis fatetur Witnyedium fuisse confidentissimum protectorem praedicantium cum iisque magnam habuisse correspondentiam. Item quoad confoederationem plebis cum praedicantibus habitam fatetur directe.

Nonagesimus quintus testis, Thomas Fördös miles Papensis fatetur se audivisse ex ore Calvinistarum, quod certum summam pecuniae miserint rebellibus. Item quod publice dixerint, si talem modum haberent contra catholicos, sicut catholici contra ipsos, huc usque omnes catholicos trucidassent.

Nonagesimus sextus testis, Paulus Palovicz miles Papensis fatetur per omnia uti immediate praecedens.

Centesimus primus testis, nobilis Ioannes Szakallos, centesimus secundus testis, Petrus Nagy fatentur praedicantes omnino correspondisse cum Stephano Witnyedio ipsiusque consilia secutos fuisse.

Centesimus quintus testis, Nicolaus Kovay, miles Papensis fatetur se audivisse ex ore Calvinistarum, dum in processione sacerdos portasset venerabile sacramentum, clamabant: Ecce quomodo portatur idolum papistarum. Item quod se animaverint adventu rebellium, dicentes, paulo post tribus cruciferis poterit emi unus Germanus, quem in finem publicas etiam preces eosdem instituisse.

/154/ Centesimus sextus testis, nobilis Ioannes Győri fatetur praedicantes omnino correspondisse cum Vitnyedio eundemque quasi pro summo patriarcha reputasse, de reliquo fatetur uti immediate praecedens.

Centesimus decimus testis, nobilis Michael Simoncsics fatetur quoad correspondentiam praedicantium cum Vitnyedio, item confoederationem cum plebe et clandestina conventicula, directe uti praecedentes. Item scit dum canonicus Vesprimiensis citasset praedicantes ad iudicia extraordinaria, tunc Papkesienses ex instigatione praedicantium invaserunt dictum canonicum unumque famulum ipsius traiecerunt, alterum autem usque ad mortem verberarunt. Item scit quod Calvinistae scholares Vesprimienses propugnaculum scholis contiguum perfregerint, per illudque foramen cum externis correspondentias suas habuerint. Item scit intantum invaluisse confoederationem Calvinistarum cum praedicantibus, quod in praesidio Vesprimiensi in gratiam praedicantium milites suae Maiestatis stipendiarii catholici absque ulla

causa exautorantur per officiales haereticos et in locum ipsorum Calvinistae recipiuntur.¹²⁸

Centesimus decimus primus testis, nobilis Ioannes Koppány iuratus assessor comitatus Castriferrei fatetur praedicantes mutuam semper habuisse cointelligentiam cum Vitnyedio ab eodemque nimium dependisse. Caeterum, quoad conventicula, rebellium applausum aggratulationemque super persecutione catholicorum fatetur uti alii praecedentes.

Centesimus decimus sextus testis, Martinus Nicolaides praedicans Nemes Magasiensis¹²⁹ fatetur praedicantes tam trans, quam cis Danubianos multum dependisse a Vitnyedio. Item quod semel Kőszeghini dictus Vitnedius indixerit praedicantibus conventiculum, in quo conventiculo fuerat Stephanus Fekete superintendens Kőszeghiensis¹³⁰ cum aliis quinquaginta circiter praedicantibus.

Centesimus decimus septimus testis, egregius Georgius Thuri quoad confoederationem praedicantium cum suis auditoribus, item blasphemiam contra fidem catholicam, appellando eam fidem diabolicam, fidem caninam, item quoad applausum rebellium et comminationem contra catholicos et conventiculorum celebrationem fatetur per omnia directe.

Centesimus vigesimus testis, Ioannes Fodor ex Hölgyes fatetur per omnia uti immediate praecedens. Hoc addito, quod praedicantes /156/ cum Vitnyedio saepissime habuerint secreta consilia et correspondentiam.

Centesimus vigesimus primus testis, Georgius Sartoris, praedicans in Szent Marton fatetur, quod Vitnyedius fuerit singularis patronus et protector praedicantium cum iisque corresponderit.

Centesimus vigesimus secundus testis, nobilis Martinus Szanati ex Merse fatetur se scire pro certo, quod in omnibus negotiis habuerunt se praedicantes, tam Calvinistae, quam Lutherani correspondenter et dependenter a Vitnyedio. Item quod saepissime praefatus Vitnyedius interfuerit conventiculis praedicantium.

Centesimus vigesimus sextus testis, nobilis Thomas Balint, iuratus assessor comitatus Castriferrei, quoad secretam familiaritatem praedicantium, item confoederationem plebis cum praedicantibus, item blasphemiam contra fidem catholicam

¹²⁸A vád talán abból a tényből táplálkozik, hogy a katonák (zömmel kálvinisták) szabad vallásgyakorlata nem valósult meg küzdelmek nélkül. Sennyey István veszprémi püspök 1672-ben a német helyőrség megerősítését kérte zendülés ügyében. A veszprémi nemesek és evangélikus katonák ez ügyben a szabad vallásgyakorlatot, templomuk, iskolájuk és harangjaik megahagyását, a pápaiak a papház visszaadását, az elfogottak szabadon engedését és a körmenet alóli felmentésüket kérték. (Lásd SZABÓ István regesztagyűjteményét, *i. m.*, 140–141.)

¹²⁹Nicolaides Márton nemesmagasi (Vas vm.) prédikátort a tanúk közé is beemelték. Névezonosság a korábban megnevezett (kassai?) prédikátorral. Lásd a 27. lábjegyzetet.

¹³⁰Lásd korábban, vezetékneve megnevezése nélkül, rá történik utalás.

fatetur per omnia directe. Hoc addito, quod Vitnyedius saepius interfuerit conventiculis praedicantium.

Centesimus vigesimus septimus testis, egregius Andreas Dömölki scit praedicantes nimium correspondisse cum Vitnedio saepiusque habuisse conventicula in quibus Vitnedius intererat.

Centesimus trigesimus primus testis, nobilis domina Anna Andorjan, consors egregii Sigismundi Szinti ex Oszty Aszonffalua fatetur praedicantes saepissime consultasse cum Vitnyedio continuaque conventicula habuisse per decursum duorum annorum in castello Oszt Aszonyfalvensi, quid autem concluderint ignorat, sed hoc scit, quod post eiusmodi consultationes semper reddebantur animosiores et contra catholicos ferociores.

Centesimus trigesimus secundus testis, Franciscus Vincze scit et oculis vidit, quod Vitnyedius saepissime interfuerit clandestinis conventiculis praedicantium ibidemque consultaverint.

Centesimus trigesimus tertius testis, nobilis Georgius Horvath iuratus accessor comitatus Castriferrei, quo ad Vitnyedium fatetur per omnia uti praecedens testis.

Centesimus trigesimus quintus testis, egregius Franciscus Pottyondi, iudex nobilium comitatus Soproniensis¹³¹ scit, quod praedicantes arctam familiaritatem et correspondentiam habuerint cum rebelle Vitnedio et quod Vitnyedius in conventiculis praedicantium saepissime interfuerit.

Centesimus trigesimus sextus testis, nobilis Paulus Pásztay, /158/ centesimus trigesimus septimus testis, nobilis Benedictus Tatay et centesimus trigesimus octavus testis, nobilis Stephanus Tatay idem fatentur quod immediate praecedens.

Centesimus trigesimus nonus testis, nobilis Ioannes László quoad correspondentiam praedicantium cum Vitnyedio fatetur uti praecedens. Hoc addito, quod cum applausu gavisus sint super prophanatione catholicorum templorum in superiori Hungaria per rebelles facta. Item quod praedicantes plebem animaverint adventu rebellium.

Centesimus quadragesimus tertius testis, egregius Stephanus Palonsai, iudex nobilium comitatus Soproniensis fatetur se optime scire praedicantes cum rebelle illo Vitnyedio, mutuam et secretam correspondentiam habere et quod Vitnyedius in conventiculis praedicantium saepius interfuerit, praesertim quando ad partes superiores Hungariae debebat discedere.

Centesimus quadragesimus quartus testis, nobilis Franciscus Pottyondy,¹³² per omnia idem fatetur quod praecedens testis. Item scit quod rebellibus applauserint plebemque adventu rebellium et Transylvanorum animaverint. Item scit oculisque

¹³¹Lásd a következő jegyzetet is: ugyanazt a tanút kétszer is beszerkesztették a szövegbe.

¹³²Lásd: feltételezésünk fentebb.

vidit certas literas septem vel octo sigillis obsignatas, quas ex superioribus partibus tulerunt harum partium evangelicae confessionis hominibus.

Centesimus quadragesimus octavus testis, nobilis Blasius Illes, iuratus assessor comitatus Soproniensis quoad correspondentiam praedicantium cum Vitnyedio fatetur directe. Item scit praedicantes plurima habuisse hinc inde conventicula. Item plebem adventu rebellium animasse. Item pro adventu rebellium et Transylvanorum publicas preces instituisse.

Centesimus quinquagesimus secundus testis, nobilis Paulus Dóry et centesimus quinquagesimus quartus, nobilis Benedictus Naray uterque iurati assessores comitatus Soproniensis fatentur praedicantes omnino mutuam habuisse cum rebelle Vitnyedio intelligentiam saepeque Vitnedium interfuisse in conventiculis praedicantium. Item confoederationem plebis cum praedicantibus esse verissimam. Item quod contra fidem catholicam in concionibus turpiter blasphemaverint. Item quod rebellibus, catholicorum templorum prophanationibus intrepide applauserint.

Centesimus quinquagesimus septimus testis, nobilis Stephanus Kovach quoad correspondentiam praedicantium cum Vitnyedio fatetur directe. /160/ Pariter quoad confoederationem plebis cum praedicantibus et blasphemiam contra fidem catholicam. Scit praeterea praedicantes plurima habuisse conventicula ac inter reliqua consultasse, quomodo Vienna posset capi. Item quod communiter audiverit tam a praedicantibus, quam auditoribus eorundem, si res ipsorum male agetur, omnes migrabunt ad partes Turcicas.

Item produxit alias literas attestatorias¹³³ venerabilis capituli Vesprimiensis.

In quibus testis, primus egregius Petrus Gorub, certorum militum Vesprimiensium dux fatetur se intellexisse pro certo, quod praedicans Vesprimiensis Stephanus Losonczy¹³⁴ cum aliis praedicantibus, item Soproniensibus et rebelle Vitnyedio correspondendo rebellare voluerit. Item scit quod plebsque Calvinistica sit parata et disposita ad rebellandum. Hoc addito. quod antea etiam tempore similium tumultuum, binis vicibus tradiderint haeretici praesidium Vesprimiense hostibus suae Maiestatis capitaneumque catholicum, Paulum Zichy, ex propugnaculo volebant deiicere, quod fidelitatem suae Maiestati servare voluerit. Et nunc etiam hoc idem attentare machinantur. Item fatetur plebem adeo esse praedicantibus confoederatam, quod nec Deo sit ita obediens, sicut ipsis, addendo quod nuper turmatim comitabantur praedicantem Stephanum Losonczium¹³⁵ iudicialiter proscriptum, dum autem hic

¹³³A litterae attestatoriae aliae hivatkozás a megjelölése annak, hogy újabb tanúvallatási jegyzőkönyveket illesztettek a jegyzőkönyvbe.

¹³⁴Azonos a berencsiek 1672-ben elűzött lelkészével?

¹³⁵Uő, vagy névelírás. Losonczy Farkas Jánost (aki Nagyszombat és Kocs után Bátorkeszi István mellett volt veszprémi lelkész) írták volna be a jegyzőkönyvbe tévesen Losonczy Istvánként?

fatens demandasset, ut aliquot ipsorum comitarentur dominum capitularem ad citandum praedicantes exmissum, nullus eorum volebat obedire, quin potius scabiose sunt de ipso locuti.

Item audivit pro certo, quod evangelica confessio certum pecuniarium subsidium miserit rebellibus, sicut et rebelli Vitnyedio antecedenter. Item scit quod helvetica confessio intertenuerit certum tabellarium, qui rebellibus literas deferebat. Hoc addito, tantam esse evangelicorum contra catholicos confoederationem, ut si possent, omnes catholicos una hora interimerent conclusumque esse inter officiales Vesprimienses haereticos, ut omnes catholicos milites exauthorent et haereticos in locum catholicorum suscipiant.

Secundus testis, nobilis Ioannes Szalamonváry, iuratus assessor comitatus Vesprimiensis scit adeo esse confoederatam plebem cum praedicantibus, ut quidquid praedicantes velint, illud ipsum velint etiam ipsorum auditores: Item scit plurima per praedicantes celebrari conventicula, /162/ accessitis primariis suis auditoribus et fautoribus, sed de qua re consultant, scire non potest, cum talia in summo secreto teneant. Item scit quod officiales Vesprimienses haeretici, ex dispositione praedicantium milites suae Maiestatis catholicos exauthorent et acatolicos in locum ipsorum recipiant.¹³⁶ Item scit diversis vicibus acatolicos inter se certum tributum indixisse ablegationesque instituisse, sed ad quas partes, scire non potuit, cum talia secretissime teneant.

Quartus testis, nobilis Paulus Ernest, quintus testis, nobilis Georgius Husvéth, sextus testis, nobilis Ioannes Kun quoad confoederationem plebis cum praedicantibus, item clandestinorum conventiculorum crebram celebrationem, Item rebellium aggratulationem et contra catholicos comminationem per omnia fatentur directe. Hoc addito, intrepide dicebant tam praedicantes, quam eorum auditores: Sint Deo laudes totum exercitum caesareum deleverunt rebelles, timet iam caesar, sed paulo post melius timebit. Item fatentur quod Calvinistae Vesprimienses saepius se proripuerint ad arma parati existentes ad rebellionem et tumultum.

Decimus testis, egregius Franciscus Rác, fatetur per omnia uti praecedentes tres testes. Hoc addito intantum non tantum plebs, sed etiam nobiles et officiales acatolici sunt confoederati praedicantibus, quod nuper dum dominus episcopus Vesprimiensis ad unum tantum verbum curasset ad se vocari praedicantem Vesprimiensem, omnes acatolici arreptis armis astiterunt praedicanti et non permiserunt eum in praesentiam domini episcopi venire, quin potius clamabant pleno ore: Trucidemus omnes nequam filios papistas et eorum sacerdotes et demus tributum Turcis, qui proteget nos. Item

¹³⁶A hadseregszervezésről lásd bővebben Czigány István kutatásait. A vád mögötti tényleges történések megfejtése nélkül is elmondható, hogy az erősségekben a hadsereg átszervezése jegyében éppen ellenkező folyamat zajlott. A leírtak feltehetően néhány évvel korábbi „tumultusokat” rögzítenek vádpontként.

scit quod officiales acatolici in gratiam praedicantium exautorent milites catholicos et acatolicos etiamsi pessimae famae recipiunt. Item quod adventum rebellium cum desiderio exspectaverint eorundemque felici successui applauserint.

Undecimus testis, egregius Gregorius Tallyan tricesimator suae Maiestatis Vesprimiensis fatetur per omnia uti immediate praecedens decimus testis. Hoc addito, ita esse plebem acatolicam cum praedicantibus confoederatam, quod nuper contra regium et capitularem homines in citatione praedicantium procedentes armatis manibus tumultuose insurrexerint unumque servitorem capitularis globo traiecerint, alterum lethaliter vulnerarunt et duos alios atrocissimis verberibus affecerunt taliterque citationem praedicantium impediuerunt.

Decimus quartus testis, Ioannes Nagy miles Vesprimiensis scit plebem confoederatam esse /164/ cum praedicantibus. Item scit praedicantes crebra habere conventicula, adhibitis primariis auditoribus et eorum fautoribus, quid autem concludant ignorat, cum talia in maximo secreto teneant.

Decimus quintus testis, Andreas Laszkai vice capitaneus Vesprimiensis, idem fatetur quod praecedens. Hoc addito, quod finito conventiculo, ordinarie solent literas aut ablegationes expedire, sed ad quas partes, nunquam potuit rescire. Scit praeterea quod communiter se animaverint adventu rebellium. Imo quadam vice objecerunt huic fatenti, si unquam venerint rebelles cum Transylvanis, sic agetur cum ipso, prout olim actum fuerat cum Paulo Zichy, quem ex propugnaculo voluerunt deiicere volentes ipsi per hoc intimare, ut idem sentiat cum illis.

Decimus sextus testis, egregius Ioannes Bende miles Vesprimiensis scit plebem ita esse confoederatam cum praedicantibus, quod publice audeant dicere, etiamsi praedicantes ipsorum comparere vellent in extraordinariis iudiciis, ipsi tamen non permittent illos comparere et defendent illos ad mortem. Item scit quod praedicantes saepissime habeant occulta conventicula nocturno tempore. Item quod aggratulentur rebellibus. Item quod ad Turcas confugiant pro patrocínio, referendo se eatenus ad literas Turcicas capitaneo Vesprimiensi et toti praesidio scriptas, ac praemanibus capitanei existentes. Item quod adventu rebellium et Transylvanorum se animaverint.

Decimus septimus testis, nobilis Stephanus Martonfay quoad confoederationem plebis cum praedicantibus; item quoad clandestina conventicula fatetur directe. Hoc addito, quod Franciscus Botka¹³⁷ primarius fautor et protector praedicantium, qui conventiculis semper interesse solet, expediverit Stephanus Török¹³⁸ in Transylvaniam cum literis. Item scit quod praedicantes et acatolici cum magno desiderio expectabant adventum rebellium cum comminatione contra catholicos facta.

¹³⁷Botka Ferenc, veszprém megyei alispán.

¹³⁸Korábbi tanúvallatási jegyzőkönyvben ugyanez úgy fordul elő, hogy a veszprémi kálvinisták egy Török István nevű katona által többször küldöztek levelet, hol Botka Ferencnek Pá pára, hol pedig a felső-magyarországi vármegyékbe.

Decimus octavus testis, Georgius Ötvös et decimus nonus testis, Michael Torma quoad confoederationem plebis, crebra conventicula et aggratulationem rebellium fatentur directe.

Quinquagesimus testis, egregius Christianus Lubajgerter, artillariae suae Maiestatis Vesprimiensis praefectus scit confoederationem praedicantium cum suis auditoribus crebraque conventicula eorundem. Item propugnaculum praesidii Vesprimiensis, scholis Calvinisticis contiguum /166/ per scholares perforatum seu perfractum esse, ita quod unus homo per illud foramen libere intrare exireque potuerit, quod foramen dictus fatens postquam advertit curavit occludi. Item quod praedicans Kadartaiensis contra suam Maiestatem caesaream turpiter blasphemaverit.

Quinquagesimus primus testis, Ioannes Kinperger, tormentarius Vesprimiensis quoad confoederationem praedicantium cum plebe, item aggratulationem rebellium fatetur directe hoc per expressum declarato se audivisse ex ore acatolicorum, Si venerint rebelles, quod velint illis adhaerere.

Quinquagesimus secundus testis, Ioannes Felek tormentarius Vesprimiensis quoad perforationem propugnaculi fatetur uti testis quinquagesimus.

Quinquagesimus quintus testis, Blasius Vidman tormentarius Vesprimiensis fatetur acatolicos, contra sanctos et electos Dei turpiter blasphemasse ac inter reliqua consortem Stephani Mezey, aliter Szabó imaginem Sancti Xaverii parieti affixam dilacerasse, dicendo quod talis diaboli effigiem pati nolit.

Quinquagesimus sextus testis, Ignatius Pelikan, quinquagesimus septimus testis Martinus Hefflinger Vesprimiensis sciunt quod praedicantes plebem adventu rebellium animaverint audiveruntque pro certo quod praedicantibus literas a rebellibus attulerint. Item fatentur quod propugnaculum praesidii Vesprimiensis, scholis contiguum perforaverint, ita quod unus homo facile intrare et exire per illud foramen potuerit.

Sexagesimus tertius testis, Ioannes Skriczkovich vexilifer Vesprimiensis, quoad confoederationem praedicantium cum auditoribus et blasphemiam contra Beatam virginem Mariam fatetur directe. Hoc declarato quod Georgius Sarnoczay Calvinista inter alias blasphemias effutiverit contra Beatam Wirginem haec verba hungarice: *Vagy szarta, vagy marta Mária, én azzal nem gondolok, szarom reá.* Quae verba cum sint vel ipsi auditui horrenda et execranda, ideo interpretatio eorundem verborum hic non est inserta.

Septuagesimus primus testis, Martinus Laurokovics miles Vesprimiensis, fatetur praedicantes crebra habere conventicula et consultationes. Item Stephanum Tolnai, olim scholae rectorem Vesprimiensem, diversis vicibus expeditum esse in Turciam cum literis ab acatolicis.

/168/ Octagesimus testis, Ioannes Lakatgyarto miles Vesprimiensis quoad aggratulationem rebellium fatetur directe. Hoc addito saepius biberunt pro Sanitate

rebellium eorumque felici successu. Item quod Stephanus Török et Georgius Szinai expediti fuerant in Transylvaniam per acatolicos.

Octagesimus nonus testis, Nicolaus Radakovich fatetur praedicantes et eorum auditores maximam fiduciam habere in Turca audivisseque ab iisdem quod malint esse Turcae, quam catholici.

Nonagesimus testis, nobilis Georgius Mogyorossi quoad confoederationem praedicatorum cum suis auditoribus fatetur directe. Item scit quod contra statum catholicum saepius irreverenter detonavaverint appellando illos canes papisticos. Item quod se adventu Transylvanorum et Gallorum animaverint. Item audivit ex ore praedicatoris Szilvagyensis, quod quingenti praedicatorum convenerint ad pagum Moha ibidemque habita consultatione expediverunt certos ablegatos ad Turcas pro subsidio.

Centesimus trigesimus testis, Matthias Mészáros, centesimus trigesimus primus testis, Thomas Takách, centesimus trigesimus secundus testis Stephanus Szakallos fatentur certissimum esse, quod praedicatorum ita sibi confoederaverint suos auditores, ut singulis horis parati sint ad rebellandum rebellibusque adhaerendum, item quod adventum rebellium et Transylvanorum cum desiderio anhelent; Item quod vice capitaneus praesidii Vasonkó verbis et blasphemis asperrimis affecerit praefatum Stephanum Szakallos, quod regium et capitularem intromiserit ad dictum praesidium ad citandum praedicatorum, dicendo, si ipsi dedissent ad notitiam, nunquam intrassent praesidium, neque citassent praedicatorum.

Centesimus septuagesimus quintus testis reverendus dominus Ioannes Szakony capituli Vesprimiensis praepositus ad puritatem conscientiae fatetur se scire, quod rebellis ille Witnedius tam in partibus superioribus Hungariae, quam in partibus cis et ultra Danubianis, occultam eamque secretam correspondentiam cum praedicatoribus habuerit, cuius correspondentiae fructus nunc iam apparent ab ipso effectu. Item scit quod nuper dum praedicatorum citabantur ad iudicia extraordinaria, Calvinistae fecerunt recursum ad Turcas instantes pro patrocinio, ut dictam citationem impedirent. Item scit quod Calvinistae Vesprimienses, cum Papensibus sint confoederati saepissimeque, /170/ praesertim modernis temporibus, correspondent per literas. Item quod vice capitaneus Vesprimiensis Andreas Laszkai claves praesidii (quod hactenus inauditum fuerat) cuidam studioso Calvinistae concediderit.

Centesimus septuagesimus nonus testis, Petrus Zábrághi, audivit ex ipsis acatolicis, quod iam aliquoties expediverint ablegatos in Transylvaniam et quod ipsos multum constant tales ablegationes.¹³⁹ Item quod se animaverint adventu rebellium et Transylvanorum.

Reliqui autem testes qui ob evitandam prolixitatem hic non videbantur inserendi fatentur uno ore praedicatorum omnino certissimam habere confoederationem cum suis

¹³⁹ „ipsos multum constant tales ablegationes.” A mondat befejező része a vonzat helytelen használata vagy elírás miatt nem értelmezhető pontosan.

auditoribus seseque adinvicem animare, tum adventu rebellium et Transylvanorum, tum vero patrocinio Turcarum. Item contra fidem catholicam tam privatim, quam publice blasphemasse ad internationemque et exterminationem catholicorum paratissimos esse.

Item produxit alias literas attestatorias, iudicis nobilium et iurati assessoris comitatus Vesprimiensis.

In quibus primus testis, Nicolaus Pintér miles praesidiarius Papensis, fatetur se audivisse ex ore studiosi Papensis Calvinistae hanc blasphemiam, quod Beatissima Virgo fuerit aequae peccatrix sicut ille, aut quiscunque peccatorum. Item quod (salvo honore) merdaret ad fidem catholicam et ipsam virginem Mariam.

Secundus testis, Martinus Udvarhely Papensis, tertius testis Georgius Trisan, quartus testis, Iacobus Motka, quintus testis, Ioannes Ritko, iidem fatentur quod primus testis.

Item produxit literas admodum reverendi Benedicti Vépy,¹⁴⁰ praepositi Orodienensis capituli, ecclesiae metropolitanae nostrae Strigoniensis canonici ac bonorum sancti Benedicti de iuxta Gron praefecti, de dato undecima martii anni currentis ad nos datas, quarum genuina translatio sic sequitur.

/172/ Celsissime Princeps Domine Domine gratiosissime.

Heri, dum Carponae fuisset in congregatione comitatus, venit quidam subditus Pereszleniensis cum captivo Christiano, quos begus Neogradiensis in hac uti inferius sequetur denunciatione miserat. Et inprimis venerunt ad pagum Némethi ibique ex vice archidiacono meo sciscitabantur, quisnam esset ipsis archidiaconus et ubi sit? quibus cum respondisset, quod ego sim et quod de facto sim Carponae, directe venerunt ad me praemissaque deprecatione, ut ipsis vitio non verterem, siquidem strictissime ipsis per Turcam Neogradiensem esset demandatum, ut hanc denunciationem fideliter exequantur. Et inprimis sciscitabantur causam, cur praedicantes tam Lutherani quam Calvinistae citentur Posonium? quibus cum respondissem: Ideo quia peccarunt contra suum regem et iam delictum eorum debet iure mediante revideri: Ad hoc respondit captivus, iuravit begus Neogradiensis ad fidem suam Mahometicam, si aliquis praedicans Lutheranus, aut Calvinista peribit, quod pro uno praedicante quatuor sacerdotes catholicos curabit vivos excoriari et assari. Qua denunciatione peracta reversi sunt Neogradinum. Consideret celsitudo vestra quanta malitia est in peste hac publica et faece hominum, qui nec rege nec lege curato, nunc etiam ultro ad

¹⁴⁰Vépy Benedek aradi prépost, esztergomi örkanonok. A Pazmaneumban folytatott tanulmányok után 1661-től pozsonyi kanonokként, 1665-től honti főesperesként és aradi prépostként, 1676-tól ez év november 8-án bekövetkezett haláláig pedig esztergomi örkanonokként működött.

Turcas recurrere seseque ipsis impatrocinari non formidant. De reliquo servet Deus celsitudinem vestram diutissime.

Item produxit alias literas domini episcopi Agriensis, de dato vigesima tertia martii anni currentis Cassoviae emanatas,¹⁴¹ quarum extractus talis erat:

Quod citatio praedicatorum paulo tardius peracta et expedita sit, causa nulla est alia, quam praedicatorum et eorum auditorum cum Turcis et rebellibus, quo minus dicta citatio peragi possit, correspondentia. Sane non obesset, si celsitudo vestra ac excellentissimus quoque dominus comes a Montecucoli, consilii bellici praeses, scriberent ad vezirium Budensem, commoneat reliquos officiales Turcicos, ne perversis et malitiosis istis praedicatoribus patrocinentur, quia a nemine via facti¹⁴² persequuntur, sed iure et iustitia mediante ad recipiendum iudicium citantur. Confugerant memorati praedicates ad praefatum vezirium Budensem pro implorando eiusdem patrociniio et impedienda citatione. Sed ubi intellexit ipsos ad iudicium citari, durioribus illos excepit verbis et praecepit ut omnino compareant, /174/ quia iudicium omnibus debet esse commune: tantum passa Agriensis et Varadiensis tuentur partes ipsorum.

Quibus modo praevio iudicialiter productis inhaerendoque tam eorundem, quam etiam aliorum antecederet productorum suorum documentorum continentis, procurator domini actoris ulterius quoque allegabat manifestissima luceque meridiana clariora esse testimonia, quibus non tantum actio fisci regii in omnibus punctis et clausulis comprobatur, sed alia etiam enormia scelera suprafatorum reorum conventorum, notam perpetuae infidelitatis iuxta leges patrias involventia:

Ut pote regii et capitularis hominum, in citatione procedentium violenta et hostilis invasio,

Servorumque eorundem interemptio, vulneratio et verberatio,

Turcarum auxilium imploratio recursusque ad Turcas diversorum confiniorum factus,

Item propugnaculi praesidii Vesprimiensis violatio et perforatio ultro et manifeste comperiuntur.

Subnectendo quod si memorati rei conventi a criminibus contra se objectis innocentes suaeque Maiestati Sacratissimae fideles fuissent, ad talem tyrannum, Christiani nominis hostem non recurrissent, neque se a facie iuris et iustitiae absentassent.

¹⁴¹Tudniillik Szegedy Ferenc akkori tényleges püspöki székhelyén.

¹⁴²Feltehetően *de facto* értelemben használt kifejezés.

Ac proinde instabat, ut universae suae allegationes, rationes, probae et documenta diligenter calculentur factaque calculatione, secundum Deum et eius iustitiam finale pronuncietur iudicium, reservando sibi ulteriorem replicandi facultatem.

Procurator autem reorum conventorum priusquam ad allegata et producta domini actoris respondisset, postulabat sibi paria productorum cum solito respirio elargiri, ad reservata sua ulteriori facultate. Ad cuius instantiam deliberavimus concedi eidem collateraliter paria productorum cum respirio primae iuris.

Qua demum recurrente nobisque iterum die nimirum tertia aprilis pro tribunali consentibus, antelatus procurator domini actoris hesternam suam instantiam pro repetita habendo ulterius etiam instabat pro finali iudicio.

Quo audito procurator in causam attractorum penes reservatam suam procuratoriam facultatem ad praehibitas ex superabundanti per procuratorem /176/ domini actoris in fulcimentum actionis suae quadruplices literas attestatorias testesque inibi contentos replicabat et reponebat tali modo:

Et primo quidem quantum ad literas venerabilis capituli Agriensis, dicebat easdem contra praetensos in causam attractos nihil militare. Licet enim fateantur testes plurimos praedicantes visos fuisse in castris rebellium, quia tamen non specificarent nominatenus quinam illi fuerint, ideo concludi et induci non posse, quod praesentes in causam attracti fuerint tales.

Pari ratione ubi faterentur quod praedicantes non postremae causae fuerint huius rebellionis, similiter invalidam esse hanc fassionem asserebat vel ex eo, quod nullam rationem assignent testes, ex qua iuste et indubitate verificari posset, quod omnino causa fuerint rebellionis. In tam arduo autem negotio, praesertim crimen laesae maiestatis involvente, non simplex sed evidens et radicalis assertio et fassio requiritur cum sufficienti fundamento, ex qua luce meridiana clarius comprobari possit, quod omnino ita se res habeat, prout praetenditur.

Quantum porro ad testes, qui faterentur praedicantem Cibiniensem, venerabile sacramentum ad terram effudisse, dicebat esse factum particulare, unum tantum praedicantem concernens, ac proinde ad reliquos praedicantes, praesertim modernos reos conventos, velut facti illius inscios extendi, nec posse, nec debere.

Quo vero ad testes qui fatentur, quosdam praedicantes ablegationes in Transylvaniam instituisse, replicabat hanc etiam fassionem extendi non posse ad modernos in causam attractos, siquidem neque testes faterentur, quod omnino ab istis fuisset instituta illa ablegatio.

Similiter quoad attestatorias honorabilis conventus Czornensis et venerabilis capituli Vesprimiensis reponebat procurator in causam attractorum, insufficientem esse probam ad demonstranda et comprobanda tam enormia crimina contra praesentes in causam attractos objecta.

Ubi enim testes faterentur, quod praedicantes cum rebelle Witnedio correspondentiam habuerint, fassio haec, velut simplex et absque ulla fundamentali

ratione, in iudicio stare non posset, nisi clarioribus rationibus et fassionibus edoceat, eosdem omnino in negotio rebellionis cum eodem correspondisse et talis correspondentia ubi fuit, quibus mediis, /178/ quomodo et quando; superaddendo plurimos esse praedicantes, qui Vitnedium nec viderunt, nec noverunt.

Pari ratione, ubi testarentur testes plebem et auditores esse bene affectos et obedientes suis praedicantibus, dicebat per hoc nullam perniciosam ligam et confoederationem induci posse, cum dignum et iustum sit, ut auditores suis spiritualibus pastoribus velut curam animarum habentibus obedientes sint et obsequiosi.

Similiter quoad praetensa clandestina conventicula replicabat non sufficere appellare conventiculum, sed necessarium esse demonstrare, quod in talibus conventiculis (si tamen conventicula dicenda sunt) aliquid perniciosi contra regem vel regnum practicum sit, quia autem hoc evidenter demonstrari non posset, ideo hac etiam in parte dictorum testium fassionem, velut simplicem reiciendam. Praesertim cum praedicantibus synodi seu congregationes ad bene regendas et gubernandas suas ecclesias non fuerint hactenus prohibitae.

Quantum autem ad praetensam blasphemiam, siquidem neque testes faterentur talem blasphemiam commissam esse a praedicantibus, verum a saecularibus hominibus, ideo, velut ad praesentem causam non spectantem reiciendam.

Ubi vero similis blasphemia praetenderetur esse commissam a quodam studioso Papensi eatenus reponebat, studiosum illum pro hoc excessu fuisse per praedicantem loci et scholae rectorem incaptivatum iteratisque vicibus statum catholicum requisivisse, quod parati sint eatenus iudicium impendere, quod autem domini catholici noluerint iudicium acceptare, per hoc culpam in praedicantes redundare non posse.

Porro quantum ad praetensas ablegationes, siquidem testes non specificarent ad quos et utrum ad fideles vel infideles sint institutae, ideo simpliciter esse reiciendas.

Ulterius quantum ad praetensum applausum rebellium dicebat non constare ex testium fassionibus utrum praedicantes vel vero saeculares homines dictis rebellibus applauserint, ideoque non esse probam sufficientem.

Quo vero ad perforationem propugnaculi Vesprimiensis respondebat negotium hoc iam esse complanatum coram excellentissimo domino comite Montecucoli consilii bellici praeside ac proinde amplius resuscitari non posse.

/180/ Ubi vero assereretur parochum Szent Grothiensem per praedicantes esse interemptum, dicebat rem aliter se habere, siquidem manifestum esset eundem per certos milites fuisse occisum.

Quantum ad tabellionem in scholis Papensibus detentum, id procurator in causam attractorum simpliciter negabat.

Ubi autem testes faterentur duodecim praedicantes ad passam Canisiensem recurrisset, siquidem illos nominatenus, quinam illi fuerint, non specificarent, ideo allegabat reiciendos.

Similiter ubi assererent testes, quod praedicantes publicas instituerint preces pro adventu rebellium et quod plebem animaverint, dicebat istam quoque fassionem reiciendam, siquidem non specificaretur quinam sint illi praedicantes, qui tales preces instituerint.

Pari ratione quoad ablegatos ad rebelles expeditos, siquidem non specificaretur, a quibus sint ablegati et in quali materia, insufficiens esse hoc quoque testimonium.

Quo vero ad literas septem vel octo sigillis communitas dicebat modernos in causam attractos tales nec vidisse nec percepisse. Et quia testes nullum praedicantem nominarent, cuinam sint tales literae exhibitae, ideo reiciendos.

Quantum denique ad binas literas, unas quidem domini episcopi Agriensis, alias vero domini praepositi Orodiensis attinet eatenus dicebat, literas illas sonare de praedicantibus in partibus illis commorantibus mutuamque ligam cum modernis in causam attractis nullatenus habentibus et consequenter modernos in causam attractos nec involvere, nec eatenus culpari posse, praesertim cum appareat ex ipso contextu literarum, quod dicti praedicantes ideo ad Turcam recurrerint, ne illos ad iudicium hoc extraordinarium comparere permittat. Cum autem moderni in causam attracti ultro comparuerint, constare vel exinde non illos, sed alios esse, qui modo praeuio ad Turcas recurrerunt. His itaque refutationibus praemissis, subnectebat insufficientes esse probas et rationes per procuratorem domini actoris allatas.

Cum autem in tam grandi materia, ubi et caput et universa bona periclitantur, proba deberet luce meridiana esse clarior, ideo, nisi procurator domini actoris evidentius actionem suam probaverit, instabat pro absolutione, offerendo ulterius etiam in supplementum comprobandae innocentiae corporale iuramentum, vel si iuri ita videbitur, parati erunt **/182/** in alio certo termino contrariis testimoniis innocentiam suam comprobare.

Super quibus procuratoris in causam attractorum replicis et inanibus insufficientibusque refutationibus procurator domini actoris solemniter protestando inhaerendoque tam praefatorum testium fassionibus, quam etiam aliis probis et documentis, reponebat vanas, frivolas, illegales refutationique indignas esse replicas ex adverso allatas. Nihilominus ne sibi imagnetur procurator in causam attractorum firmas luceque meridiana clariores probas per procuratorem domini actoris allatas superasse, punctuatim ad refutationes eiusdem replicabat tali modo:

Et primo quidem quoad testes in attestatione venerabilis capituli Agriensis denotatos clarissima esse eorum testimonia de et super eo, quod praedicantes sint causa istius rebellionis, quod autem testes illi neminem nominatenus specificent, sed fateantur de omnibus in communi, id ipsum non labefactare, quin potius iuvare et stabilire actionem domini actoris, contra omnes praedicantes in communi propositam.

Pariformiter ubi diceret procurator partis adversae testes illos absque ulla fundamentali ratione et simpliciter tantum fateri de praedicantibus, quod fuerint causa rebellionis ideoque reiciendos; replicabat procurator domini actoris hanc quoque

exceptionem esse valde frivolam et impertinentem; tum ex eo quod testes fateantur se scire pro certo rem ita esse, quae certitudo in iure nostro excludit omnem dubietatem, tum vero ex combinatione et confrontatione testium conventus Czornensis et capituli Vesprimiensis, ubi rationes illae fundamentales, quas procurator in causam attractorum cuperet edoceri, sunt clarissimae et lucidissimae, Nimirum cum rebelle Vitnedio secreta correspondentia, Plebis confoederatio et adventu rebellium animatio, ad Turcas Transylvanos et rebelles ablegatio tacitaque correspondentia et his similia.

Similiter quoad testes in literis attestatoriis conventus Czornensis et capituli Vesprimiensis replicabat procurator domini actoris frustra, imo, sine ratione eosdem impugnari.

Nam ubi diceret procurator ex adverso non sufficere probare tantum quod praedicantes habuerint cum rebelle Vitnyedio correspondentiam, sed oportere probari, quod talis correspondentia fuerit perniciosa et rebelliosa, respondebat procurator domini actoris:

/184/ Primo praesumptionem esse iuris et de iure tales secretas correspondentias cum primario rebelle habitas non tendere ad fidelitatem suae Maiestati servandam, sed ad seditionem et rebellionem concitandam.

Secundo abunde scrupulum hunc procuratoris in causam attractorum tolli tum per tot clandestina conventicula sub nota infidelitatis prohibita ac nihilominus per praedicantes tam in istis, quam in superioribus partibus cum praefato Vitnedio celebrata, tum vero per interceptas literas eiusdem Vitnedii, in quibus ultro fatetur se negotium rebellionis ubique cum praedicantibus contulisse ecclesiasque eorundem bene dispositas esse, tum vero per subsecutum rei effectum.

Ubi autem diceret plurimos esse praedicantes, qui Vitnyedium nec viderunt, nec noverunt, ad hoc replicabat, non esse sufficientem hanc quoque rationem, dato enim, non tamen concesso, quod aliqui ipsum non noverint immediate, noverunt tamen mediate, idest mediantibus suis superintendentibus et senioribus, quos Vitnedius disposuit ad rebellionem, uti in literis suis clarissime fatetur, ac demum ipsi reliquos disposuerunt praedicantes, quem in finem tam crebra in diversis, imo singulis fere comitatibus habuerunt conventicula.

Similiter quoad coloratam procuratoris ex adverso exceptionem, ubi interpretari niteretur dependentiam plebis a praedicantibus fuisse tantum in spiritualibus talemque dependentiam nihil mali comprehendere respondebat procurator domini actoris impertinentem hanc exceptionem ne quidem responsionem mereri, cum tot infiniti prope testes uno contextu fateantur plebem cum praedicantibus adeo esse confoederatam ad internationemque catholicorum paratissimam, ut ad minimum suggestum parata sit arma capere et rebellare. Prouti in plurimis locis rebellavit, cum interemptione tot suae Maiestatis fidelium, ut pote publici prothonotarii regni Ioannes Bársony, item tricesimatoris Szenicziensis aliorumque nobilium, Item famulorum regii et capitularis hominum, Item parochi Doychensis, Szent Grotiensis, Puhoiensis et

aliorum passim vulnerationeque domini episcopi Varadiensis et aliorum religiosorum canonicorumque cum eodem existentium. Imo de facto etiam plebs illa adventu rebellium animata per praedicantes internationem catholicorum publice comminari non formidaret, quo in passu referebat se ad fassiones suprascriptorum testium.

/186/ Pari ratione quantum ad conventiculorum celebrationem, ubi procurator partis adversae assereret non sufficere celebrata esse conventicula, sed demonstrari oportere utrum quid mali in conventiculis illis actum et conclusum sit, dicebat hanc quoque impertinentem et insufficientem esse refutationem, dato enim non tamen concesso, etiamsi nihil mali in eiusmodi conventiculis tractatum fuisset, cum tamen ea sub poena notae infidelitatis sint interdicta, ex vi interdicti non licuisset talia celebrasse.

Quod autem conventicula illa fuerint pernicioosa et rebellionem molientia patere manifeste ex eo quod primarios rebelles, uti Stephanum Vitnedium, ad eiusmodi conventicula adhibuerint;

Item quod plerumque nocturno tempore clandestine talia conventicula habuerint;

Item quod in iisdem conventiculis ablegationes partim ad Turcas, partim ad rebelles et Transylvanos instituerint, finitis autem conventiculis adventu rebellium Turcicoque auxilio sese animaverint;

Item quod in illis conventiculis oppugnationem et interceptionem civitatis Viennensis tractaverint;

Item quod sub poena lapidationis et internecionis interdixerint revelationem eorum, quae in eiusmodi conventiculis tractabantur;

Item quod ubi per magistratus moniti fuissent, ne talia conventicula celebrent, monitionem illam cum Turcis communicaverint; Monentes autem interimere voluerint, uti haec omnia manifeste elucerent ex fassionibus testium superius denotatorum neque talia conventicula salvari aut excusari posse per hoc, quod illa non per modum conventiculi, sed ad normam sinodi et congregationis pro bono ipsorum ecclesiae fuerint celebrata. Cum clarum sit ea quae in sinodis tractantur, non debere occultari, revelatioque conclusorum sub poena internecionis prohiberi, quin potius pro futura et perpetua ecclesiae directione typis deberent mandari et divulgari.

Quia vero in conventiculis istis contrarium fuisset factum, ideo exquisitam hanc excusationem, veluti ipsi rationi contrariam, amovendam.

Quo vero ad blasphemiam per studiosum Papensem contra Beatissimam virginem Mariam factam, in ea parte protestabatur solemniter procurator domini actoris, super confessatis, siquidem non negarent factum.

/188/ Ubi autem assereret procurator in causam attractorum paratos fuisse praedicantes et scholae rectorem loci eiusdem, iudicium superinde impendere, verum tale iudicium per catholicos acceptatum non fuisse: ad hoc respondebat idem procurator domini actoris de nullo iure et de nulla lege competere tale iudicium praedicantibus, siquidem schola Papensis non esset academia bullis et aliis

immunitatibus privilegiata ac proinde dictos praedicantes, antelatum blasphemum studiosum competenti magistratui, supremo utpote et vice comitibus, pro ferendo superinde iudicio tradere et assignare debuisse. Quod siquidem non solum facere neglexerunt, imo ad iteratam domini supremi comitis requisitionem, uti testis primus inquisitionis Czornensis fateretur, contumaciter denegarunt, ideo tum ex eo, tum vero, quod studiosus ille sit membrum ecclesiae ipsorum, totam culpam poenamque et reatum eiusdem in memoratos praedicantes redundare.

Quantum autem ad reliquos blasphemos, eatenus quoque non esse sufficientem rationem quod illi non sint praedicantes, sed saeculares. Hinc enim apparet qualiter praedicantes instruant suos auditores, qui nisi audivissent a praedicantibus honori sanctorum et ipsius Beatissimae virginis Mariae multum derogari, nunquam tam temere contra sanctos blasphemare ausi fuissent, praesertim siquidem ipse procurator in causam attractorum in superioribus suis allegationibus recognosceret, auditores omnino dependere in spiritualibus a praedicantibus, velut animarum directoribus.

O pulcram dependentiam, cuius fructus sunt in statum catholicum detonare ipsosque idololatrias, canes papisticos exterminationeque dignos intrepide appellare, in publicas catholicorum processiones irruere, templa profanare, sacerdotes sacrum celebrantes de medio missae e templo expellere, verberare, cruentare et interimere; Venerabile sacramentum per terram sacrilegem dispergere ac in publica catholicorum processione (uti in civitate Bartfensi factum est) in catholicum sacerdotem venerabile sacramentum gestantem irruere, eundem ad terram prostratum, hinc inde per lutum et fimum lancinare, trudere et-trahere, ipsum autem venerabile sacramentum non Deum, sed diabolum appellare.

Quo in puncto reproduxit item procurator domini actoris suprascriptas literas venerabilis capituli Agriensis, in quibus testis primus, /190/ folio 210., circumspectus Augustinus Kisczicz Bartfensis et testis tertius, folio¹⁴³ 211., nobilis Ioannes Szegedi tricesimator Bartfensis nefandum hoc facinus historice et genuine recensent.

Item in venerabile sacramentum iaculari blasphemando: Si Deus catholicorum es, iuva illos, uti Szeniczi factum est, quo in passu referebat se ad testes in attestatoriis venerabilis capituli Strigoniensis denotatos superiusque iam insertos.

Reflectendo se hic ad publicos tumultus et rebellionem Arvensem. Item Puhoviensem in comitatu Trenchiniensi, Thurolukensem et Szenicziensem in comitatu Nittrensi, Bartfensem, Késmarkensem et Cibiniensem in comitatu Scepusiensi. Radvanensem in Zoliensi, Szöptensem in Soproniensi et alibi passim, ubi ad instigationem et animationem praedicantium aliquot millia auditorum eorundem congregata catholicos suae Maiestati fideles eiusdemque militiam et sacerdotes catholicos hostiliter persequabantur, quo in passu referebat se etiam ad testimonia

¹⁴³Egyedül itt hivatkoznak *foliókra*. A tanúváltásoknál a perjegyzőkönyvben a tanúk sor-számát adják meg.

processui anni praeteriti millesimi sexcentissimi septuagesimi tertii inserta, ex quibus civitates quoque montanas in similes seditiones conspirasse manifestum evaderet.

Quo vero ad ablegationes institutas, quas procurator in causam attractorum cuperet ex eo reici, quod non constaret evidenter ex fassionibus testium, utrum ad fideles vel infideles suae Maiestatis sint institutae; Respondebat procurator domini actoris hanc quoque exceptionem nullius esse vigoris. Tum ex eo, quod testes manifeste et clare directeque fateantur tales ablegationes partim ad Turcas, partim ad Transylvanos, partim vero ad rebelles institutas esse, quo in passu referebat se ad fassionem eorundem testium, tum vero quod etiamsi ex testibus elici non posset, utrum ad fideles vel infideles tales ablegationes sint institutae, cum tamen evidens sit tales ablegationes ex clandestinis gravissimeque prohibitis conventiculis secrete, sine scitu catholicorum, imo sub interminatione mortis, siquis talem ablegationem propalaret esse expeditas, clarissimam esse consequentiam tam ex praemissis rationibus, quam vero ex concatenatione eorundem cum Turcis, Transylvanis et rebellibus habita effectoque in multis locis subsecuto; Item ex applausu de felici succesu rebellium; Item ex animatione, quod brevi sint ipsis a Turcis, Transylvanis et rebellibus subsidia ventura aliisque multifariis circumstantiis, de quibus memorati testes sat superque faterentur, non ad suae Maiestatis fideles, /192/ sed ad infideles hostesque eiusdem, praefatorum vero reorum conventorum protectores, in quibus spem firmam ponerent, fuisse institutas.

Pari ratione frustra per procuratorem in causam attractorum illud quoque impugnari, quod non constet, utrum praedicantes vel saeculares applauserint rebellibus, siquidem infiniti prope testes uno ore fateantur tam praedicantes, quam eorum auditores talem applausum habuisse, imo publicas preces (quod sine praedicantibus fieri non soleret) pro felici rebellium adventu institutas esse.

Quantum porro ad perforationem propugnaculi Vesprimiensis, quam procurator in causam attractorum per hoc eludere vellet, quod iam negotium hoc sit sopitum, coram excellentissimo comite domino Montecucoli; Protestabatur procurator domini actoris super confessatis, quod factum illud alias notorium non negarent.

Et quia non constaret coram tribunali negotium hoc esse consopitum simplicique assertioni eatenus ex adverso facta et nullo probabili documento fulcitae locus in iudicio dari non soleret, ideo, in hoc quoque puncto stare probam et assertionem domini actoris;

Subnectendo quod dato non tamen concessio, etiamsi per tales quales sinistras et coloratas informationes factum hoc coram memorato domino comite Montecucoli paliassent, quia tamen concatenata reorum conventorum cum Turcis et rebellibus aliisque suae Maiestatis infidelibus correspondentia (cuius intuitu perfractionem dicti propugnaculi factam fuisse nemo unquam negabit) praefato domino comiti tam clare et evidenter prouti nunc non constitisset, ex eo etiam capite antelatos in causam

attractos a debita poena reatus sui nequaquam enodari, cum fraus et dolus nemini patrocinari soleret.

Ubi autem procurator in causam attractorum parochum Szent Grothiensem non a praedicantibus, sed a quibusdam militibus interemptum esse assereret, ad hoc dicebat procurator domini actoris per talem elusionem minime excusari praedicantes ab hoc sacrilego homicidio. Siquidem manifeste constaret ex fassionibus suprascriptorum testium, parochum illum ad instigationem praedicantium esse interemptum et consequenter necis eiusdem primariam esse causam praedicantes.

Quoad ablegatos duodecim praedicantes ad Turcas, similiter non stare exceptionem procuratoris in causam attractorum frustra eandem /194/ intendere notorium et sceleste hoc facinus subterfugere tali sub praetextu, quod non constet de nominibus et cognominibus illorum praedicantium ablegatorum. Cum enim ex suprarecensitis probis et documentis manifestum sit omnes praedicantes regni huius Hungariae in unum conspirasse et concatenatos esse, non esse amplius necessarium ut demonstretur specificè et nominetenus, a quo et qui praedicantes sint ad Turcam ablegati, sed sufficere ex vi praedeclaratae conspirationis et confoederationis probari antelatos duodecim praedicantes, a reliquis praedicantibus esse ad Turcas ablegatos.

Demum ubi procurator in causam attractorum allegaret literas illas septem vel octo sigillis obsignatas nec vidisse, nec percepisse, neque constare ex fassionibus testium cuinam praedicanti tales exhibitae essent, Ad hoc procurator domini actoris reponerat, non esse sufficientem talem simplicem negativam, ubi contraria adsunt documenta et manifesta indicia.

Unde enim potuissent praedicantes scire plebemque et auditores suos animare, quod certo certius rebelles et Transylvani venient in ipsorum succursum, nisi ex talibus literis; Unde item habuissent notitiam, ubi, quando et qualem successum habuerunt rebelles, quibus praedicantes toties applauserunt, nisi ex talibus literis?

Superaddendo quod etiamsi praefatae literae non praedicantibus, sed eorum auditoribus fuissent allatae, per hoc tamen a crimine rebelliosae correspondentiae praedicantes minime excusari, siquidem auditores ipsorum ex vi confoederationis cum praedicantibus suis habitae superiusque luce meridiana clarius comprobata, minima quaeque, tanto magis tales literas concatenatam eorundem cum rebellibus correspondentiam concernentes praedicantibus manifestare solerent, quem in finem iidem praedicantes primarios et potiores auditores suos ad privata et clandestina sua conventicula adhibere consuevissent.

Quo vero ad literas revendissimorum domini episcopi Agriensis et praepositi Orodienis ratione recursus praedicantium ad Turcas facti emanatas attinet, replicabat procurator domini actoris in vanum fatigari ingenium procuratoris ex adverso in enodatione principalium suorum ab eiusmodi recursu Turcico frustra culpam reicere ad illarum tantum partium praedicantes, in quibus dictae literae sunt emanatae;

/196/ Siquidem clarissime constat ex attestacionibus venerabilis capituli Vesprimiensis et Czornensis praedicantes Transdanubianos ad vezirium Budensem et passam Canisiensem, ex literis item attestatoriis venerabilis capituli Strigoniensis, praedicantes Szeniczienses cum reliquis sibi confoederatis Cisdanubianis praedicantibus ad passam Ujuariensem;

Item ex literis attestatoriis iudicis nobilium et iurati assessoris comitatus Hontensis literisque suprafati domini praepositi Orodienis praedicantes illarum partium cum suis confoederatis ad begum Neogradiensem,

Item ex literis memorati domini episcopi Agriensis praedicantes in partibus dediticiis ad passam Agriensem, Cis autem et ultra Tibiscanos ad Varadiensem adeoque omnes praedicantes regni huius Hungariae ad Turcam Christiani nominis naturalem hostem¹⁴⁴ confugisse per hocque regnum hoc Hungariae, totius christianitatis antimurale, quod a tot saeculis constantissime contra Turcam dimicavit, toties vires Turcarum vicinis suae Maiestatis provinciis inhiantium gloriose repressit, toties tot millia animarum et Christianorum captivorum ex regno hoc Hungariae aliisque provinciis in diram barbarorum captivitatem ductorum de manibus et potestate Turcica liberavit, tot denique gloriosa certamina pro salute et permansione regni huius totiusque christianitatis subivit et sanguinem suum copiose effudit, nunc iam cum publica totius regni pernicie Turcis in perpetuum quasi mancipium offerre statumque totius christianitatis perturbare et in certissimam Turcarum praedam disponere non formidantes.

Nec obstare hic vanam illam procuratoris in causam attractorum argumentationem, ubi diceret apparere vel ex eo praesentes modernos in causam attractorum ad Turcas non confugisse, siquidem illuc recurrentes instabant pro patrocinio, ne videlicet Turca permittat illos ad iudicia haec extraordinaria comparere; cum autem moderni in causam attracti personaliter coram iudicio comparuerint, manifestam esse sequelam ipsos ad Turcas non recurrisset.

Ad quod procurator domini actoris refutabat, non posse bene inferri ex eo quod coram iudicio comparuerint, ergo ad Turcas non confugerunt, cum ex literis suprafati domini episcopi Agriensis luculenter constat, memoratos praedicantes tristem a vezirio Budensi recepisse resolutionem ipsisque per memoratum vezirium demandatum esse, **/198/** ut sese coram iudicio sistant, siquidem non potentia mediante, sed iure impeterentur.

Deinde dupliciter praedicantes ad Turcam recurrisset. Et primo quidem pro auxilio eiusdem contra statum catholicum et suam Maiestatem Sacratissimam, secundo vero, ne ipsos coram iudicio iuri stare permittat.

¹⁴⁴A *hostis naturalis* (természetes ellenség) fogalomra hivatkozásban szintén a törökről alkotott ellenségkép sztereotípiái összegeződnek.

Unde dato non concesso, etiamsi aliqui inveniri possent, quod ratione iudiciariae comparitionis ad Turcam non confugerint, inferri tamen per hoc non posse, quod in altero puncto recursum non fecerint. Ac proinde non stare argumentationem ex adverso factam.

Quibus omnibus per procuratorem domini actoris modo praevio refutatis, tandem pro ultimo referendo se ad praementionatas binas sceleratissimi illius rebellis Vitnedi literas, quas pro basi et fundamento actionis suae ponebat, subnectebat prioribus suis allegationibus lucidissime apparere, tam ex iisdem literis, quam etiam ex praementionatorum tot centenorum testium fassionibus, execrandam illam praedictam cum Vitnedio aliisque rebellionis huius capitibus, item Transylvanis, Turcis et aliis suae Maiestatis hostibus concatenatam confoederationem. Apparere item tam ex iisdem literis et testibus, quam etiam ex subsecutis in plurimis locis effectibus praeconceptam eorundem praedictam, ad extirpandum¹⁴⁵ persequendum et eliminandum statum catholicum regnumque hoc Turcis venundandum execrandam destinationem et deliberationem. Apparere ad rebellandum suae Maiestati paratissimam et determinatam eorundem auditorumque suorum resolutionem. Apparere omnium confusionum, seditio, rebellionum aliorumque malorum et periculorum, quae in regno hoc Hungariae annis praeiitis subsecuta sunt, fontem et originem fuisse et esse praedictas. Apparere denique eosdem, non tantum hic in Hungaria diversas factiones regiaeque Maiestati et toti regno perniciosas machinationes moliri, quin etiam in haereditariis suae Maiestatis provinciis fideles eiusdem subditos ad foedam hanc rebellionis confoederationem disponere confessionisque ipsorum Christianos principes, sicut et regem Galliae diversis iisque falsissimis argumentis et figmentis contra suam Maiestatem concitare et concordiam Christianorum principum per eiusmodi zizania in hostilitatem transmutare et pervertere.

Ac proinde idem procurator domini actoris instabat ulterius etiam praefatas literas Witnedianas, cum suprascriptis testium fassionibus /200/ et in diversis regni huius Hungariae comitatibus subsecutis tot conventiculorum et confoederationum pessimis longoque tempore deplorandis effectibus confrontari confrontatasque una cum reliquis suis documentis, probis, rationibus et argumentis diligenter calculari; ac tandem iuxta leges patrias, in actione sua superius expressas, contra memoratos reos conventos, tanquam pestes patriae, factiosos, rebelles et omnium malorum incentores finale iudicium.

E converso procurator in causam attractorum inhaerendo prioribus suis allegationibus quas hic pro repetitis habebat subnectebat non stare refutationes et argumenta procuratoris domini actoris, siquidem in specie et in individuo contra

¹⁴⁵Az *extirpatio* szót a per kapcsán az uralkodóhoz intézett tiltakozó emlékiratokban az evangélikusok (protestánsok) elleni üldözésekben megmutatkozó szándékosság meghatározására használták.

antelatos in causam attractos nihil probarent, ut autem aliquis vita et bonis suis privetur, necessarium esse crimen illius specificè comprobari et non solum in genere asserere, quod talia crimina sunt per nonnullos facta. Nam ex tali generalitate non bene currit haec consequentia, ergo Paulus suspendatur.¹⁴⁶

Quantum autem ad excessum per Bartenses et alios similes in particulari commissos, dicebat patratores talium criminum omnino puniri debere, cum autem moderni in causam attracti tales excessus nec patrassent, nec in eosdem consensissent, imo velut in longinquo residentes, neque audivissent quidquam de similibus, ideo neque culpandos esse pro factis et excessibus aliorum.

Instando ulterius etiam, siquidem proba procuratoris domini actoris esset respectu comparentium in causam attractorum insufficiens, quatenus ab actione eiusdem iudicialiter absolvantur. Offerendo in supplementum contestandae innocentiae propriis in personis corporale iuramentum.

Procurator vero domini actoris protestando super impertinente instantia et replica ex adverso facta dicebat iam habere superius ad eiusmodi frivolam exceptionem et impertinentem instantiam sufficientem replicam, neque ulteriorem responsionem mereri, siquidem ex suprascriptis probis et documentis constaret manifeste omnes omnino regni huius Hungariae praedicantes concatenatos, confoederatos et implicitos esse huic rebellionì, nemine prorsus excepto. Quo in passu referebat se idem procurator etiam ad reversales ducentorum prope vel ultra praedicantium, velut complicum modernorum in causam attractorum, in quibus ultro recognoscerent sese ministeriis suis /202/ abusos fuisse, plebem ad seditionem concitasse in rebellionemque consensisse. Ac proinde, cum omnes universaliter in rebellionem hanc conspirassent et consensissent, consequenter omnes omnino, nemine excepto, poena contra eiusmodi rebelles sancita puniendos optimeque currere argumentum (quod alias procurator ex adverso impugnare intenderet), nimirum omnes praedicantes regni Hungariae sunt rebelles, ergo et praedicans Poseniensis, Kőszegiensis, Soproniensis et sic de reliquis; Praesertim siquidem nemo reperiatur, qui ex illis contra eiusmodi confoederationem contradixisset aut protestatus fuisset.

Ad quod procurator in causam attractorum iterum reponebat frustra obicere hic contradictionis et protestationis neglectioem, nam per eiusmodi contradictionem declarassent se conscios rebellionis, de qua siquidem nihil ipsis constitisset, consequenter eosdem neque contradicere potuisse.

Procurator autem domini actoris replicabat effrenem esse istam excusationem, contradictio enim ex natura non involvere, sed potius enodare solet contradicentem ab eiusmodi facto et crimine, contra quod peragitur contradictio. Uti recens esset exemplum in causa perduellionis Poseniensium, in qua illi qui non consenserunt in

¹⁴⁶A *Paulus suspendatur* jelentése: amit Péter elkövetett, azért Pál bűnhődjön (Petrus peccavit, ergo Paulus suspendatur).

perduellionem, quin potius contradixerunt, absoluti sunt, reliqui autem consentientes neque contradicentes condemnati:

Ubi autem assereret rebellionem hanc ipsis non constitisse, dicebat assertionem hanc veritati esse contrariam, cum vel ex sola plebis concitatione, adventu rebellium animatione, pro foelici rebellium successu precum institutione aliisque circumstantiis et testium supradecaratorum testimoniis, ad quae se idem procurator domini actoris relegabat, contrarium manifeste appareret.

His itaque pro et contra factis ultro citroque allegationibus, responsionibus, refutationibus et replicis, tandem partes memoratae inhaerentes ab utrinque suis rationibus, probis et documentis, submiserunt earundem calculationem iudicio nostro et deliberationi.

Unde Nos cum praementionatis dominis baronibus, magnatibus, magistris, prothonotariis Tabulaeque Regiae Iudiciariae assessoribus aliisque regni huius ordinariis iudicibus et eorum vices gerentibus, /204/ quos sat frequenti numero ad latus nostrum habuimus, habito inter nos mutuo consilio calculatisque ac diligenter ruminatis universis praedecaratarum ambarum partium praemissis allegationibus, propositionibus et argumentis ac in medium ultro citroque allatis rationibus, documentis et probis, prouti etiam primaevi hac in materia contra alios praedicantes complices instituti et per procuratorem domini actoris reproducti processus genuino tenore in altiore iudicii discussionem assumptis et ponderatis:

Deliberavimus constare manifeste quod licet praementionati in causam attracti ad actionem contra eosdem propositam, partim qualificative, partim vero negative respondissent, eiusmodi tamen qualificativam et negativam responsionem suam nullo penitus evidenti et sufficienti documento comprobassent, tantominus ab impetitione et actione antelati domini actoris sese enodare potuissent.

E converso autem ex praemissis praedecarati domini actoris procuratoris assertionibus, productis documentis aliisque literalibus instrumentis manifestum evaderet sufficienterque comprobatum esset memoratos in causam attractos alioquin ad fidelitatem altememoratae suae Maiestati Sacratissimae eiusdemque sacro diademati illibate observandam ex vi eorundem homagii, veluti caeteros regnicolas et inhabitores regni, tanquam domino et regi eorundem clementissimo obstrictos et obligatos, eiusmodi tamen obligationis suae immemores postposito Dei hominumque ac totius magistratus timore, sed et legum patriarum severitate contempta, ministerio suo depravate abusos contra praetitulatam suam Maiestatem Sacratissimam ac alias quoque eximiae dignitatis personas consequenterque statum regni catholicum, tam in suis publicis concionibus et declamationibus, quam etiam privatis colloquiis, conventiculis et discursibus contumeliose debachari eorundemque honorem, infami Christianoque homine penitus indigna dehonestatione proscindere, Ipsam denique suam Maiestatem Sacratissimam, regem utpote apostolicum ac totum catholicum

statum, fidefragos, impios, idololatrias, canes papisticos, scelerata lingua, impie calumniari et infamare, Et quod magis impium est, contra sanctos et electos Dei, imo ipsam quoque Beatissimam Dei genitricem virginem Mariam depravata licentia invehi, foedis uxoribus suis aequiparare aliasque dictu et auditu indignas et horrendas blasphemias evomere, nil pensi duxissent;

/206/ Et quidem scelestissimum damnandae memoriae Paulum Regium praedicantem Czibiniensem, venerabile sacramentum e ciborio abominabili perfidiae ausu in terram effudisse ibidemque plusquam sacrilegis pedibus in manifestum divinae Maiestatis contemptum conculcasse sacrilegoquo scelere contaminasse; Praeterea vero reliquos praespecificatos in causam attractos diversis temporibus et locis pernicioso conventicula celebrasse, occultas conspirationes fovisse, literas conspirationales a rebellibus partium regni superiorum ac eorundem Transylvanis complicibus, imo et ipsis Turcis ad se recepisse, ipsorum denique rebellionis occultae ligae ac nefariae coniurationis, non solum toti regno Hungariae, verum universae quoque christianitati, cum unione Turcarum attentatae sese complices reddidisse, alios etiam occultae ligae ac detestandae coniurationis interessatos in montanis civitatibus Posonii et aliis convicinis civitatibus, Item Szeniczi, Sobotiszti aliisque adiacentibus locis, imo et ultra Danubianis regni provinciis et civitatibus, ut pote Papae, Iaurini, Soproni, Kőszegini, Wesprimi aliisque circumiacentibus locis commorantes ad eandem rebellionem concitasse, sed et propter eiusmodi depravata conventicula tot legibus regni prohibita tanto occultius celebranda praesidii quoque Vesprimiensis murum in propugnaculo cum evidenti regni adeoque totius christianitatis periculo perfregisse;

Et sic contra praetitulatam caesaream regiamque Maiestatem, prouti et publicum regni statum conspirasse, hostilia quaeque machinando, diversorum comitatum et parochiarum homines ac populos, alioquin suae Maiestati Sacratissimae simili fidelitatis homagio pariformiter adstrictos in occulto ad rebellionem disposuisse et animasse;

Imo ad contestandam maioris perfidiae evidentiam, vicinarum quoque provinciarum facinorosos complices sibi ipsis ad invicem intimasse, tributum a toto regno Turcis pendendum et sese cum rebellibus unius cordis et animi futuros decrevisse ad eosdemque certos ablegatos missitasse;

Insuper autem a rege Galliarum tale tributum praestolatos fuisse et sperasse ac eorundem adventu, favore et assistentia plebem animasse, publicas preces pro felici rebellium adventu instituisse;

Revelationem occultarum nefariarum consultationum et conspirationum suarum sub interminatione lapidationis et horrendae necis severe inhibuisse;

/208/ Cum aliis vero praelibatae suae Maiestatis Sacratissimae et regni infidelibus, iam quidem simili iure mediante condemnatis, rebelliosae videlicet machinationis auctoribus primariisque antesignanis, veluti execrandae commemo-

rationis Stephano Witnedio, Tekelio et Petroczio ac reliquis eiusdem abominandae perfidiae sequacibus, mutuum correspondentiam habuisse, ipsis consilio, auxilio pecuniarioque subsidio et consensu, nec non hospitalitate, applausu ac victu adfuisse;

Literas conspirationales in ordine ad concitandos tumultus et rebellionem erigendam ad exterarum quoque nationes et eorum confessionis principes cum sinistra delatione et expositione missitasse;

Libros famosos, scomaticos, seditionem, conspirationem manifestamque rebellionem redolentes scripsisse, typis mandasse et sub specie quarundam precum, simulato praetextu et adumbrato colore, in plebem divulgasse, distribuisse ac per hoc etiam ad eandem rebellionem auditores suos et populum instigasse; Occultas nihilominus eiusmodi conspirationes, neque benememoratae suae Maiestati Sacratissimae, sed nec eiusdem praecipuis ministris, unquam revelasse;

Praeterea per literas cum Turcis quoque correspondisse ab iisdemque reciproce animatorias recepisse; Et quod longe detestabilius est, eosdem in causam attractos nonnullos praedicantes, complices videlicet suos, iam ad Budensem vezirium, iam vero begum Neogradiensem, imo etiam in Canisiense praesidium, Agriam, Váradinum et Albam Regalem ablegasse eorumdemque Turcarum protectionem, consilium et succursum contra expressam regni legem articulo decimo tertio anni millesimi sexcentissimi quinquagesimi noni¹⁴⁷ sancitam implorasse ac illuc recursum habuisse;

Ad extremum vero, nonnullos etiam ex praetactis in causam attractis sese potius Mahometicae perfidiae et sectae adhaesuros, quam coram praesenti iudicio comparituros, per expressum declarasse;

Ac per haec detestanda eorundem flagitia, praelibato huic regno Hungariae Christiano, veluti aliorum quoque vicinorum regnorum et provinciarum adeoque totius christianitatis antimurali consequenterque ipsis etiam universae christianitatis tot regum et principum regnis ac provinciis extremam ruinam et excidium causare intendisse; Testantibus hoc ipsum subsequens iam earundem sceleratarum dispositionum et conspirationum horrendis et inauditis exemplis, **/210/** signanter vero Szenici et alibi in comitatibus Nitriensi, Trenchiniensi, Arvensi aliisque diversis, tam videlicet partium superiorum regni, quam Cisdanubianarum locis, cum atrocissima plurium innocentium suae Maiestatis Sacratissimae fidelium internecone, nefarie perpetratis;

Propter quae quidem enormia scelera et detestandae perduellionis flagitia memoratos in causam attractos a praelibata sua Maiestate caesarea et regia eiusdemque sacri regni huius diadematis fidelitate illibate observanda defecisse, rebellionis, insurrectionis, internae et externae conspirationis in perniciem praetitulati domini et regis sui clementissimi eiusdemque regni Hungariae, sese contra eandem caesaream et regiam Maiestatem statumque publicum, erectionis conscios, complices

¹⁴⁷A „törökösség” igazolására a törvényi hivatkozás szintén általánosító vádpont.

et cooperatores effecisse, poenas severissimas in legibus et constitutionibus regni superinde sancitas et infligi debitas incurrere non formidando.

Unde praespecificatos in causam attractos, iuxta tenorem et continentias legum patriarum per procuratorem antelati domini actoris praecitatarum ut pote sancti Stephani regis libri 2. capitis 51., Sigismundi imperatoris et regis decreti 1. ad frontem et calcem ac eiusdem decreti 3. articuli 9., operis decreti Tripartiti partis 1., titulorum 13., 14., ibidem et 49. et partis 2. tituli 12. et 51., praeterea anni 1556. articuli 14. et 15.;¹⁴⁸ item anni 1536. articuli 40., nec non 1556. articuli 23., sed et anni 1622, articuli 20. in poena criminis laesae Maiestatis consequenterque notae perpetuae infidelitatis, amissione videlicet capitum et universorum bonorum suorum mobilium, pariter ac immobilium, tam nimirum intra istius regni Hungariae ambitum, quam etiam partibus eidem annexis ac sub iurisdictione sacrae regni Hungariae coronae ubicunque habitorum et existentium, fisco regio applicandorum,

Et nihilominus antelatum Paulum Regium, praedicantem Cibiniensem propter praedeclaratam venerabilis sacramenti indignam et contemptuosam effusionem sacrilegamque conculcationem, ad mentem articuli 7. anni 1553., Et Matthiae regis decreti 6. articuli 61., praevia amputatione ambarum manuum et pedum, tandem viva combustione convinci et aggravari debere – Ipsis quidem praerecensitis universis in causam attractis in poenam demeritam, ut videlicet omnis eorundem posteritas reatus sui poenam et poenalem eorundem /212/ afflictionem in perpetuum lugeat, aliis vero similia fors molituris, terribile ac formidolosum cedat in exemplum et refrenamentum aeviternum.

Qua deliberatione nostra partibusque memoratis pro more solito lata et pronunciata procurator suprafati domini actoris, inhaerendo firmiter eidem deliberationi, subnectebat ulterius, quod siquidem de iure et consuetudine regni huius exigentiaque iustitiae, eiusmodi iudiciariae deliberationes debita quoque executioni demandari solerent ac deberent, alioquin frustra fierent iudicia, nisi debita quoque executioni mandarentur, ideo ut eo competentiùs memorata executio effectui mancipetur, et alias etiam tam de lege et consuetudine in similibus notoriis causis observari solita, in causis criminalibus et tanto eminentius in crimine laesae maiestatis, iuris ordine convicti actutum ad vincula et carceres coniici solerent, postulabat supramentionatos in causam attractos, sententialiter condemnatos, omnes et singulos incarcerari et incaptivari.

Super qua antelati procuratoris instantia deliberavimus, siquidem tum intuitu pluralitatis personarum iudicialiter, ut praefertur, condemnatarum, tum vero ob defectum tot compedum memorati in causam attracti et condemnati, omnes et singuli commode incarcerari non possent; ideo ex speciali gratia sedis istius iudiciariae ita

¹⁴⁸A 14. és 15. törvénycikkek – a ma rendelkezésre álló kiadások alapján a 24. és 25. törvénycikk.

cum iisdem dispensatur, ut nimirum iidem intra ambitum istius civitatis Poseniensis sese contineant, usque ad ulteriorem resolutionem; nemoque eorundem se ex hinc subducere aut discedere praesumat, sub poena executionis iam latae sententiae ipso facto irremissibiliterque et absque ulla dilatione contra tales exequendae.

His itaque iudiciis peractis iterum idem procurator domini actoris, discretos Petrum Sterba, ex Fölső Lehota, Ioannem Nerauni Zolio Lipsensem, Petrum Kajari Sárkeresztüremsem, Andream Obudai Abaiensem, Paulum Udvari in Seregelyes, Stephanum Sári Kajariensem, Stephanum Czene Polgardiensem, Laurentium Kis in Battyán, Ioannem Garanai in Fokszabadi, Michaelem Toth et alterum Michaelem Böllyei, Michaelem Mikoczi in Czajagh, Joannem Böllyei in Fokszabadi, Joannem Ráczkői in Berhida, Petrum Bui in Kiliti, Michaelem Gombai, item praedicantes Pere Martoniensem, Ladaniensem, Langhiensem, Kaloziensem, Horchokiensem, Föl egressiensem, Wain Enyengiensem, Héduégiensem, Csurgoiensem, Bodajkiensem, /214/ Mohaiensem, Mező Szent Györgiensem, Szilasiensem, Lepsinensem, Adandiensem, Cheriensem, Komaromiensem, Keresztes maiorjaiensem, Totiensem, Bosokiensem, Eösküiensem, Marossiensem, Tacziensem postulabat praeforibus iudiciariis ad personaliter comparendum legitime proclamari.

Et siquidem plurimi praedicantium in locis Turcis dediticiis¹⁴⁹ existentes, facto propterea ad Turcas recursu, per comminationes Turcicas, uti ex relatione iudicum citationem praedicantium peragentium appareret manifeste, eiusmodi citationem nefarie et ausu pure rebelli impedire non formidassent, ideo postulabat tales quoque pro citatis et proclamatis haberi ac una cum reliquis contumacibus proscribi et condemnari.

Quibus proclamatis ac nihilominus non comparentibus idem procurator domini actoris solemniter protestabatur super eiusmodi notoria proclamatorum in causam attractorum contumacia; Produxitque coram Nobis novas literas superscripti capituli Vesprimiensis et iudicis nobilium comitatus Zoliensis, ex quibus, tam praefatos praedicantes nominatenus proclamatos, legitime pro praesenti iudiciorum termino fuisse citatos, quam etiam respectu aliorum, qui ob Turcarum comminationem citari non poterant, praefatae citationis impeditioem comprobant.

Et siquidem contra absentes et contumaces omnia iura clamarent, ideo superiora universa sua documenta allegationesque, rationes ac ipsam actionem hoc loci pro repetitis habendo efflagitabat eosdem, tam citatos, quam vero citationem per recursum ad Turcas factum nefarie subterfugientes in totali actione et acquisitione sua convinci, proscribi literasque proscriptionales contra eosdem sibi extradari.

¹⁴⁹Megjegyzendő, hogy ez a *Turcis dediticiis* kifejezés egyetlen előfordulása a szövegben. Utal arra, hogy a hódoltsági területekről is idéztek vádlottakat, s arra, hogy a proscribálást rájuk is kiterjesztették.

Cuius instantia exaudita deliberavimus, siquidem ex suprafatis literis relatoriis constaret manifeste supranominatos praedicantes pro praesenti termino et loco ad ius extraordinarium legitime esse citatos eosdemque nihilominus in manifestum culpabilitatis suae indicium sese a facie iuris et iustitiae contumaciter absentasse: Reliquos vero quo minus ad praesens iudicium citari possint ad Turcas recursum fecisse taliterque per multifarias Turcarum comminationes dictam citationem impedivisse, ex eo eosdem, universos et-singulos in totali actione et acquisitione procuratoris praefati domini actoris /216/ convincendos, proscribendos literasque sententiales et proscriptionales contra eosdem extradandas.

Harum nostrarum literarum vigore et testimonio mediante.

Datum in Curia nostra archiepiscopali Poseniensi, die trigesima mensis aprilis, anno domini millesimo sexcentesimo septuagesimo quarto supradicto.

Georgius Szelepchény
archiepiscopus Strigoniensis

Irodalomjegyzék

Levéltári források (és rövidítései)

Magyarország

Magyar Országos Levéltár **Magyar Kancelláriai Levéltár**

MOL A 35

Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája,
Conceptus expeditionum

MOL A 106 (Hungarica Esterházyana)

Magyar Kancelláriai Levéltár, 1596–1780

Magyar Kamara Archivuma

MOL E 148 (NRA)

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári levéltárak, Magyar Kamara
Archivuma Neo-Registrata Acta (E 148)

MOL E 210 (Misc.)

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári levéltárak, Magyar Kamara
Archivuma, Miscellanea (E 210)

MOL E 211 (Lymbus)

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári levéltárak, Magyar Kamara
Archivuma, Lymbus (E 211)

Magyar Kamara regisztratúrája

MOL E 21 (Ben. res.)

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Ka-
marai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája, Benignae resolutiones (E 21)

MOL E 41 (Litt. ad Cam.)

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája, Litterae ad Cameram exaratae (E 41)

Szepesi Kamarai Levéltár

MOL E 250

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári levéltárak, Szepesi Kamara Levéltára, Szepesi Kamara regisztratúrája Litterae Camerae Posenienis et aliorum (E 250)

Családok, személyek iratai

MOL P 507 (Levelezések)

Magyar Országos Levéltár, Családok személyek iratai A/Levelezések/

A Thököly és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai, 1526–1728

A Thököly szabadságharc levéltára, 1648–1703

MOL G 10. (Tanúvallomások, perek)

A Thököly szabadságharc levéltára, Tanúvallomások, perek. 1671–1689

MOL G 12. (Levelek)

A Thököly szabadságharc levéltára, Levelek. 1672–1691.

Esztergomi Érseki Levéltár

AEV

Archivum ecclesiasticum vetus

Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára

VeML

Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára.

Jegyzőkönyvek (VeML XII. 1/i/aa; *Protocolla Authentica* 3. kötet.)

Pápa Református Egyházkerület Levéltára

Liszkay-Gyűjtemény

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Sárospataki Református Könyvtár, Kézirattár
Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára

Ausztria

Österreichisches Staatsarchiv
Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HHStA UA

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten

Szlovákia

C 211 (Archívna Správa)

Štatny Okresný Archív, Poprad (Kežmarok); (MOL Mikrofilmtár, C 211)

C 219 (Archívna Správa)

Štatny Okresný Archív v Prešove, Archívna Správa (MOL Mikrofilmtár, C 219)

Források, szakirodalom

A kuruc küzdelmek költészete, vál., s. a. r., szerk. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977.

A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzése a kezdetektől 1770-ig (Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700), összeáll./comp. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2003.

A történeti források kiadásának módszertani kérdései, szerk. KENYERES István, Fons, 2000, VII. évfolyam, 1. sz.

A Wesselényi összeesküvés: Beszámoló a perről és a kivégzésekről, Bécs 1671, szerk. W. SALGÓ Ágnes, bev. G. ETÉNYI Nóra, Bp., Helikon–Országos Széchényi Könyvtár, 2005.

ÁGOSTON Gábor, *Információszerzés és kémkedés az Oszmán Birodalomban a 15–17. században = Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk.

- PETERCSÁK Tivadar, BEREZC Márton, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999 (Studia Agriensia, 20), 129–156.
- Ama kegyelemnek mennyei harmatja: A 17. századi magyar puritanizmus irodalmából*, vál., utószó BALOGH Judit, Bp.–Kolozsvár, Harmat/Koinónia, 1995.
- Angol életrajz Zrínyi Miklósról: London, 1664*, bev., szerk., jegyz. KOVÁCS Sándor Iván, kísérőtan. PÉTER Katalin, BENE Sándor, KULCSÁR Péter, ford. BUKOVSZKY Andrea, GÖMÖRI Éva, RAB Andrea, ZAJKÁS Péter, jegyz. KULCSÁR Péter, ill. vál. CENNERNÉ WILHELM Gizella, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1987.
- Árva B. Bethlen Kata Széki Teleki József úr özvegye könyveinek Laistroma = Erdélyi könyvesházak*, III, s. a. r. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, 1994 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 16/3), 24–41. A székelyudvarhelyi Református Kollégium 1747-es kézírata alapján.
- BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája: A honfoglalástól 1950-ig*, Bp., História-MTA Történettudományi Intézete, 1997 (História Könyvtár, Monográfiák, 9/1), 76–78.
- BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom: Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Bp., Balassi Kiadó, 1998, (Humanizmus és Reformáció, 25).
- BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992*, Adattár, Bp., 1996 (História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak, 4).
- BÁN Imre, *Comenius és a magyar szellemi élet = Uő., Esmék és stílusok: Irodalmi tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1976, 157–167.
- BARBARICS Zsuzsa, „*Türck ist mein Nahm in allen Landen...*”: *Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén: A „Türkenfurcht” megjelenése a Habsburg Birodalomban*, Hadtörténelmi Közlemények, 113. évf., 2000, 2. sz., 329–377.
- BARCZA József, *Sáfárság, közösség, türelmesség. A XVII. századi magyar református teológia szociáletikai felelősségvállalása = Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2000 (Egyház és Művelődés), 85–138.
- BARTÓK István, „*Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk*”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998, (Irodalomtudomány és kritika), 184–211.

- BARTÓK István, *A társadalmi rétegződés tükröződése a XVII. századi magyar irodalmi gondolkodásban = Tarnai Andor-émlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, munkatársak Hargittay Emil, Thimár Attila. Bp., Universitas, 1996, 19–29.
- BARTÓK István, MEDGYESI Pál, *Doce preadicare: Az első magyar nyelvű egyházi retorika*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1981, 1. sz., 1–16.
- BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, s. a. r. RITÓÓK Zsigmondné, bev. KLANICZAY Tibor, Bp., 1975. Kézirat.
- BÉLI Gábor, KAJTÁRI István, *Az osztrák(-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században: A Praxis Criminális = Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*, XIX, Pécs, 1988.
- BÉLI Gábor, *Magyar jogtörténet – a tradicionális jog*, Pécs, Dialóg-Campus, 1999.
- BENCZÉDI László, *A prédikátorperек történeti háttere: A lipóti abszolútizmus adó- és valláspolitikájának összefüggései*, I–II, Theologiai Szemle, 1975, 7–8. sz., 199–206, valamint 9–10. sz., 264–267.
- BENCZÉDI László, *A Thököly felkelés és kora*, Bp., Akadémiai, 1983.
- BENCZÉDI László, *A török orientáció a XVII. század végi magyar politikában = Magyarországi végvárok a XVI–XVII. században: Tanulmányok*, szerk. BODÓ Sándor, SZABÓ Jolán, Eger, 1983 (Studia Agriensia, 3), 21–33.
- BENCZÉDI László, *Rendiség abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*, Bp., Akadémiai, 1980 (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat, 91).
- BENCZÉDI László, *Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén*, Történelmi Szemle, 1975, 7–8. sz., 488–502.
- Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása. *Theologiai Szemle*, 1974, 9–10. sz., 607–608., 609–617., 617–621.;
- BENDA Kálmán, *A Habsburg-abszolútizmus és a rendi ellenállás a XVI–XVII. században*, Bp., 1975.
- BENDA Kálmán, *A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata*, Századok, 108(1974).
- BENDA Kálmán, *A törökkor német újságirodalma: A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*, Bp., 1942.
- BENE Sándor, „Hóhérok teátruma”: *A Wesselényi mozgalom perei és a hazai recepció kezdetei = Siralmas jajt érdemlő játék: Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi*

- mozgalomról*, közléteszi és bev. BAJÁKI Rita, szerk., utószó HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1997.
- BENE Sándor, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, 1999.
- BÉRENGER, Jean, *Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején: 1664–1668*, Történelmi Szemle, 1967, 3. sz., 276–291.
- BETHLEN János, *Erdély története: 1629–1673*, ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, utószó, jegyz. JANKOVICS József, a mutatókat összeáll. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Balassi Kiadó, 1993.
- BETHLEN Miklós *Élete leírása magától* = KEMÉNY János és BETHLEN Miklós művei, szöveggond., jegyz. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1980 (Magyar Remekírók), 403–981.
- BETHLEN Miklós *levelei 1677–1698*, összegyűjt., s. a. r., bev., tárgyi jegyz. JANKOVICS József; latinból ford., idegen szavak jegyzéke KULCSÁR Péter, magyar nyelvi jegyz. és szójegyzék NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Próza Emlékek, 6/1–2).
- Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003³.
- Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagományok, irányzatok, módszerek*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Bp., Osiris Kiadó, 2003.
- BITSKEY István, *De Ruyter admirális és a magyar irodalom: Négy száz éve született a magyar gályarabok szabadítója*, Debreceni Szemle, 2007, 15. évf., 2. sz., 164–173.
- BITSKEY István, *História, emlékirat, önvallomás = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., 1987, 69–91.
- BITSKEY István, *Hungariából Rómába: A római Collegium Germanicum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- BITSKEY István, *Pázmány Péter Korán-cáfolata = Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, 1996 (Universitas Csokonai könyvtár, 7), 179–194.
- BITSKEY István, *Retorika és etika Pázmány Péter prédikációiban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1998, 687–695.
- BITSKEY István, *Szellemi élet a kora újkorban = Magyar Művelődéstörténet*, szerk. KÓSA László, Bp., Osiris, 2001².

- BITSKEY István, *Toposzkok és exemplumok régi irodalmunkban*, Debrecen, KLTE Könyvtára, 1994 (Studia Litteraria).
- BITSKEY István, *Virtus és religió: Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1999.
- BOD Péter (1712–1769) bibliográfia, összeáll. NYERGES Judit, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, MTA Irodalomtudományi Intézete, 2002.
- BÓKA Éva, *Európa és az Oszmán Birodalom a XVI–XVII. században: Az európai egyesség gondolat politikai eszmetörténetének kezdetei*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Varietas Europaea).
- BÓNIS György, DEGRÉ Alajos, VARGA Endre, *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Bp., 1961. (Új kiad.: Zalaegerszeg, 1996.)
- BRUCKNER Győző, *A reformáció és az ellenreformáció története a Szepességben*, Bp., 1922.
- BUJTÁS László Zsigmond, *A gályarab prédikátorok és Frans Burman levélváltása (1675–1676) = Lymbus*, Művelődéstörténeti Tár VI, szerk. Monok István, Petneki Áron, Szeged, Scriptum Rt., 1999, 35–74.
- BUJTÁS László Zsigmond, *A megszabadítással kapcsolatos holland vonatkozású levelek a gályarab prédikátorok levéltárában (1676)*, Lymbus, 2005 (internetes hozzáférés: www.mol.gov.hu).
- CHALINE, Olivier, *La reconquête catholique de l'Europe central, XVIe-XVIIIe siecle*, Préface par Guy BEDOUELLE, Paris, Les Éditions du Cerf, 1998 (Histoire du christianisme).
- CZIGÁNY István, *Reform vagy kudarc: Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700*, Bp., Balassi Kiadó, 2004.
- CSÁKY István, *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája 1664–1674*, szövegmond., bev., jegyz. HARGITTAY Emil, Bp., Argumentum, 1992.
- CSÁSZÁR Károly, *Medgyesi Pál élete és működése: Irodalomtörténeti tanulmány*, Bp., 1911.
- CSEREI Mihály, *Erdély históriája (1661–1711)*, s. a. r., bev., jegyz. BÁNKÚTI Imre, Bp., Európa, 1983.
- CSORBA Dávid, *17. századi kálvinista prédikáció-kutatás története*, Egyháztörténeti Szemle, 5. évfolyam, 2004, 1. sz., 79–85.
- CSORBA Dávid, *Történelemfelfogás és írásértelmezés Csúzi Cseh Jakab prédikációiban = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István,

- OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2004 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 424–438.
- DEÁK Farkas, *A bujdosók levéltára*, Bp., Magyar Tudományok Akadémia, 1883.
- DEMKÓ Kálmán, *Lőcse története*, Lőcse, 1897.
- DOMINKOVITS Péter, *Egy kora újkori ügyvéd pályaképe: Szepsy (Zepsey) János*, *Aetas*, 2002, 2–3. sz., 210–231.
- DÜLMEN, Richard van, *A rettenet színháza: Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*, Bp., Századvég–Hajnal István Kör, 1990.
- ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, jegyz. kieg., utószó, bibliogr. MEZEY Barna, Bp., Osiris, 2000 (Milleniumi magyar történelem, Historikusok).
- V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800*, Bp., Balassi Kiadó, 1999.
- EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története: Mohácstól a török kiűzéséig*, Bp., 1946 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, 3.: Hatóság- és Hivataltörténet).
- ERDÉLYI Gyula, *Veszprém város története a török idők alatt*, Veszprém, 1913.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 1669–1674*, XV., szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1892 (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae).
- ESZE Tamás, *Bársony György „Veritas”-a*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1971, 675–678, 684–685.
- G. ETÉNYI Nóra, *A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban*, *Soproni Szemle*, 2000, 1, 32–53.
- G. ETÉNYI Nóra, *Hadszíntér és nyilvánosság: A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*, Bp., Balassi Kiadó, 2003.
- G. ETÉNYI Nóra, *Német hírek – magyar törekvések: A magyar főméltóságok török elleni politikája az 1663–1664-es német újsághírekben = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, közrem. RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998, 346–357.
- FABINY Tibor, *A gyászévtized kutatási problémái a Magyarországi Evangélikus Egyházban*, *Theologiai Szemle*, 1976, 7–8. sz., 193–202.
- FABÓ András, *Az 1662-diki országgyűlés*. Bp., 1873.
- FABÓ András, *Vitnyédi levelei (1652–1664)*, Bp., 1871 (Magyar Történelmi Tár, 16).

- FAZEKAS István, *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1640–1714 között = Egyházak a változó világban*, szerk. BÁRDOS István, G. BEKE Margit, Esztergom, 1991, kiad. Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya.
- FAZEKAS István, *Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*, = Bp., 1994 (A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 7).
- FAZEKAS István, *Falusi közösségek hitváltoztatása a 17. században*, *Vigilia*, 64. évf., 1999, 7. sz., 521–527.
- FAZEKAS István, *Károlyi Árpád iratgyűjteménye a protestáns egyháztörténethez a Haus-, Hof- und Staatsarchivban*, Bp., 1999 (A Ráday Gyűjtemény Évkönyvei, 9), 335–359.
- FEHÉR M. István, A megtört tradíció: A hagyomány létmódja idegenség és ismerőség között, = *Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, I–II, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság, 2004, II, 825–840.
- FITZ József, *A magyar könyv története*. Bp., M. Helikon, 1959.
- FODOR Pál, *Máltai kalózkok, török rabok és francia kereskedők a Földközi-tengeren a 17. század elején*, *Történelmi Szemle*, 1999, 3–4. sz., 369–385.
- FOUCAULT, Michel, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, Bp., 1990 (Társadalomtudományi Könyvtár).
- FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal a mohácsi vésztől a török járom alóli felszabadításig*, I–III, Bp., Szent István Társulat, 1903.
- Frontiers of Faith: Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750*, szerk. ANDOR Eszter, TÓTH István György, Bp., Central European Science Foundation, 2001.
- Galeria omnium sanctorum: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*, szerk. MAKKAI László, közreműk. FABINY Tibor, LADÁNYI Sándor, Bp., M. Helikon, 1976.
- GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, s. a. r. FAZEKAS István, Budapest–Róma, 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae, I/2).
- GECSÉNYI Lajos, „Török áruk” és „görög kereskedők” a 16–17. századi királyi Magyarországon = *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ün-*

- nepére*, szerk. TUSOR Péter, közreműk. RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998, 185–203.
- GOMBÁNÉ LÁBOS Olga, Kecskeméti Alexis János (bevezető tanulmány). = *Kecskeméti Alexis János prédikációs könyve: Dániel próféta könyvének magyarázata*, s. a. r., jegyz. SZUROMI Lajos, Bp., Akadémiai, 1974 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 3), 13–80.
- GULYÁS Pál, *A könyv sorsa Magyarországon*, I–III, Bp., 1961. (Kézirat gyanánt.)
- GUSSAROVA, Tatjana, *A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, közreműk. RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998, 308–319.
- GYÁNI Gábor, *Posztmodern kánon*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003 (Európai Iskola).
- GYÖRI L. János, *Izrael és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi prédikátori irodalomban = Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2000 (Egyház és Művelődés), 29–50.
- GYÖRI L. János, *Mártírum, puritanizmus, retorika: Két XVII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai*, Irodalomtörténet, új folyam, XXXI. évf., 2000, 1. sz., 51–71.
- GYÖRI L. János, *Reformáció, mártírológia, exemplum*, Irodalomtörténet, új folyam, XXXII. évf., 2001, 3. sz., 321–339.
- HAIN Gáspár, *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv: Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung*, kiad. BAL Jeromos, FÖRSTER Jenő, KAUFFMAN Aurél, Lőcse, 1910–1913.
- HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura: az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria).
- HATOS Pál, *Reformáció és történeti hagyomány: A genfi reformációkép változásai a XVI–XX. században a historiográfiai elemzés tükrében*, Bp., Osiris, 2001.
- HAUSNER Gábor, „Zrinyi Miklos Uram Actai”: Vitnyédy István levelesládájából = „Mint sok fát gyümölcssel...”: Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére, Bp., ELTE Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 1997, 59–68.
- HAUSNER Gábor, *Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéről*, Magyar Könyvszemle, 117. évf., 2001, 3. sz., 332–340.

- HEGYI Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1995 (História Könyvtár).
- HELTAI János, „Szent Atyák öröme”: *Medgyesi Pál és Vásárhelyi Dániel hitvitája*, Bp., 1995 (Europa-Danubia-Carpathica 2/A, Annales Cultura-Historia-Philologia), 224–235.
- HELTAI János, *A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete = „Tenger az igaz hitriül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 2005, 251–299.
- HELTAI János, *A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1600–1655) = „Tenger az igaz hitriül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 2005, 115–174.
- HELTAI János, *A szöveg tekintélyének forrásai Magyarországon a barokk kor elején = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, I–II*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2004, II, 678–694.
- HELTAI János, *Alvinczi és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi Kiadó, 1994 (Humanizmus és Reformáció, 21), 155–161.
- HERGER Csabáné, *Rekatolizáció eszköztára Magyarországon a 16–18. században*, Századok, 2001, 4. sz., 871–889.
- HILLER István, *A Habsburg informátorhálózat kiépítése és működése az Oszmán Birodalomban = Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, BERECZ Márton, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999 (Studia Agriensia, 20), 157–167.
- HÓMAN Bálint, *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon = Uő., A történelem útja: Válogatott tanulmányok*, vál., szerk., utószó BUZA János, Bp., Osiris, 2002 (Milleniumi Magyar Történelem, Historikusok), 298–348.
- H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., Universitas, 2004 (Historia Litteraria).
- IMRE Mihály, „Magyarország panasza” – *Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Könyvtár, 5), 143–174.

- JANKOVICS József, *A Bethlen Miklósnak tulajdonított röpiratok szerzőségéről és Ön-életírás és történeti hitelesség: Művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen Miklós-levelezés tükrében = Uő. Ex occidente...: A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Balassi Kiadó, 1999 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok, 3), 119–131, 150–155.
- KALMÁR János, *Az Einrichtungswerk fogadtatása a bécsi udvari főbizottságnál = Tanulmányok a hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből: A szigetvári történeteszkonferencia előadásai*, szerk. SZITA László, Pécs, 1989, 95–116.
- KARÁCSONY András, *Bevezetés a tudásszociológiába*. Bp., Osiris, 1996.
- KÁROLYI Árpád, *A magyar alkotmány felfüggesztése 1973-ban*, Bp., 1883.
- Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16–17. század*, ford. DOMOKOS Pál Péter, ROSDY Pál, VARGA Imre, szerk., előszó, jegyz. TOMISA Ilona. Bp., Osiris, 2002.
- KINCSES Katalin Mária, „Magamat megh fegyveresítvén...”: *Egy felvidéki köznemes, Szirmay András hagyatéka = Uő., Kultusz és hagyomány: Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján*, Bp., Argumentum, 2003, 13–32.
- KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai–MTA Irodalomtudományi Intézet, 1964².
- KOSÁRY Domokos, *A magyar és a rendi politika történetéből*, Bp., Osiris, 2001 (Milleniumi Magyar Történelem, Historikusok). Idézi Uő., *Magyarország Európában*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- KOSÁRY Domokos, *Franciák Magyarországon 1664-ben*, Bp., ELTE BTK, 1989 (Zrínyi-dolgozatok, 6), 51–63.
- KOSÁRY Domokos, *Magyarország és Kelet-Európa a XVI–XVII. században*, Valóság, 1973, 9. sz., 23–33.
- KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység ellensége”: *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, Bp., Akadémiai, 1976.
- KÖPECZI Béla, *Casimir Freschot, az antikvitás és Magyarország*, Magyar Könyvszemle, 117. évf., 2001, 2. sz., 166–172.
- KVACSALA János, *Kalinka Joachim superintendens első vizsgálati fogsága Pozsonyban*, Protestáns Szemle, 1890, 721–743.
- LADÁNYI Sándor, *A gyászévtized történetének forrásai és szakirodalma: Eredmények és feladatok*, Theologiai Szemle, 1975, 1–2. sz., 15–23.

- Levéltárak-kincstárak: Források Magyarország levéltáraiból*, Közreadja BLAZOVICH László, ÉRSZEGI Géza, TURBULY Éva, Budapest–Szeged, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 1988.
- Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, IV, ed. TÓTH István György, Roma–Budapest, 2005 (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes, 4).
- LUFFY Katalin, „A'kik életekkel, erkölcsökkel építenek és tanítanak”: Puritán elvárások az 1660–68 közötti alkalmi beszédekben = *Kegyesség, kultusz, távollátás: Irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. GÁBOR Csilla, SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Sapientia, 2002 (Sapientia Könyvek), 49–61.
- Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., Osiris, 1996.
- Magyar Leveleskönyv*, szerk. BALOGH József, TÓTH László, kiad. H. BALÁZS Éva, Bp., Corvina, 2002.
- Magyar Törvénytár: 1608-1657. évi törvéncikkek*, szerk. MÁRKUS Dezső, Bp., 1900 (Corpus Iuris Hungarici, 3).
- MAURER, J., *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn: Sein Leben und sein Wirken*, Innsbruck, 1887.
- MIKLÓS Ödön, *Holland intervenció a magyar protestantizmus érdekében (1674–1680)*, Pápa, 1918.
- MOLNÁR Antal, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003 (METEM Könyvek, 44).
- MOLNÁR Antal, *A magyar ferencesek hódoltság-képe a XVIII. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2004 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 555–562.
- MOLNÁR Antal, *Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2005 (METEM Könyvek, 49).
- MOLNÁR Szabolcs, *A gúny eszközei Czeglédi István (1620–1671) írásaiban = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, I–II, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2004, I, 98–111.
- MONOK István, *Nemzeti nyelvű olvasmányok a XVI–XVII. századi Magyarországon = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, 1996.

- MULLETT A., Michael, *The Catholic Reformation*, London–New-York, Routledge, 1999.
- NAGY Levente *Zrínyi és Erdély: A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, szerk. FENYŐ István, Bp., Argumentum, 2003 (Irodalomtörténeti füzetek, 154).
- NAGY Levente, *Néhány adat Wittnyédy István erdélyi kapcsolataihoz*, Századok, 1999, 6. sz., 1217–1246.
- NAGY Levente, *Retorika és nemzeti mártírológia a XVII. századi magyar eposzokban = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2004 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 316–330.
- H. NÉMETH István, *A szabad királyi városok mezővárosi politikája a XVII. században, = A mesterség iskolája: Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*, szerk. BÓDY Zsombor, MÁTAY Mónika, TÓTH Árpád, Bp., 2000, 229–243.
- H. NÉMETH István, *Adalékok a felső-magyarországi városszövetség különleges bírói fórumának történetéhez: Johann Stöckel kisszebeni bíró sikkasztási ügye = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, közreműk. RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998, 379–387.
- H. NÉMETH István, *Gondolatok a magyarországi várospolitikai meghatározó tényezőiről a kora újkorban*, Fons, IX. évfolyam, 2002, 1–3. sz., *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, 123–162.
- H. NÉMETH István, *Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban = Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, BERECZ Márton, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999 (Studia Agriensia 20), 117–127.
- H. NÉMETH István, *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, I–II, Bp., Gondolat–Magyar Országos Levéltár, 2004.
- NÉMETH S. Katalin, *Comenius elfelejtett propagandistái: Johann Jakob Redinger és Christian Hoburg*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1997, 1–2. sz., 1–15.
- NÉMETHY Sándor, *A Delegatum Iudicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 történeti és jogászai kritikája*, Theológiai Szemle, 1980, 6. sz., 331–334; 1981, 3. sz., 162–163; 1981, 4. sz., 219–224; 1981, 5. sz., 295–300; 1982, 2. sz., 99–105; 1983, 1. sz., 234–244; 1983, 5. sz., 276–286; 1984, 2. sz., 97–102.

- Oktatás jó elmélkedésre*, a betűhív átiratot közli BENE Sándor, SZABÓ Sándor, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. évf., 2000, 2. sz., 437–476.
- PÁLFFY Géza, *A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században*, *Történelmi Szemle*, 41. évf. 1999, 3–4. sz., 331–367.
- PÁLFFY Géza, *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén: Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez*, Fons, 1997, 5–78.
- PÁLFFY Géza, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*, *Történelmi Szemle*, 1996, 2–3. sz., 163–217.
- PÁLFFY Géza, *Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon = Információ-áramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, BEREZCZ Márton, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999 (*Studia Agriensia*, 20), 33–63.
- PÁLFFY Géza, *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*, Győr, Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára, 1995.
- PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*, I–II, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1876.
- PAULER, *A bujdosók támadása 1672-ben*, *Századok*, 1869, 14–59.
- PÁZMÁNY Péter, *A keresztyén prédikátorokhoz intés = Retorikák a barokk korból, a szemelvényeket vál.*, szerk., zárótanulmány BITSKEY István, (Csokonai Könyvtár, Források, 10), Debrecen, Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 275–282.
- PÉTER Katalin, *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon = Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, 1988, 113–115.
- PÉTER Katalin, *A katolikus megújulás és a protestáns reformáció = Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadtól*, Bp., 1995 (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai, 8) 14–32.
- PÉTER Katalin, *A magyar nyelvű publicisztika kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1973 (*Irodalomtörténeti Füzetek*, 83).
- PÉTER Katalin, *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben*, Bp., 1983, (A Ráday Gyűjtemény Évkönyvei).
- PÉTER Katalin, *A reformáció: kényszer vagy választás?* Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004 (Európai Iskola).

- PÉTER Katalin, *Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVI–XVII. századi Magyarországgal kapcsolatban = Fiatal egyháztörténészek írásai*, szerk. FAZEKAS Csaba, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1999. (www.mek.oszk.hu)
- PÉTER Katalin, *Zrínyi angol rajongói = Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, szerk.: KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 1987 (Zrínyi Könyvtár, 2), 27–63.
- PETRŐCZI Éva, *A váradi biblia helye a magyar puritanizmus irodalmában*, Egyháztörténeti Szemle, 2004, 3. évfolyam, 2. sz., 31–47.
- PETRŐCZI Éva, *Fél-szentek és fél-poéták*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Régi magyar Könyvtár 5)
- PETRŐCZI Éva, *XVII. századi puritán szerzőink magyarságképe = Religió, retorika, nemzetudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2004 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 473–487.
- Rebellion oder Religion?*, hrsg. Peter F. BARTON, László MAKKAI, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977.
- Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század*, szerk., utószó DIENES Dénes, Bp., Osiris, 2001 (Milleniumi Magyar Történelem, Források).
- Régi magyarországi szerzők*, összeáll. PINTÉR Gábor, közreműk. SZABÓ Géza, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1989. (Kézirat gyanánt.)
- Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*, ed. TÓTH István György, Roma–Budapest, 1994 (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes 1)
- Retorikák a reformáció korából*, szerk., vál., s. a. r., az illusztrációkat vál., bev., jegyz., záró tanulmány IMRE Mihály, ford. TÓTH Szilvia, Debrecen, Debreceni Egyetem–Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000 (Csokonai Könyvtár, Források, 5), 455–464.
- RONCHI, Sergio, *A protestantizmus*, Bp., Gondolat, 1991.
- SIENELL, Stefan, *Die Geheime Konferenz Unter Kaiser Leopold I: Personelle Strukturen Und Methoden Zur Politischen Entscheidungsfindung Am Wiener Hof*, Frankfurt, Peter Lang, 2001.
- Siralmas jajt érdemlő játék: Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi mozgalomról*, közlésezi, bev. BAJÁKI Rita, szerk., utószó HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1997.
- SZABÓ András, *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598)*, Debrecen, Hernád Kiadó, 2004 (Nemzet, Egyház, Művelődés, 1).

- SZABÓ István, *Ellenreformáció a végvárakban, 167–1681 = Károlyi Árpád Emlékkönyv*, 1933, 46–461.
- SZABÓ István, *Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból = Egyháztörténet*, I, Bp., 1958, 203–230; II, Bp., 1959, 132–174, 301–370.
- SZAKÁLY Ferenc, *A gyöngyösi ispotály-per 1667–1668 = Archivum*, Eger, 1981, (A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 10), 5–26.
- SZAKÁLY Ferenc, *Hatalmaskodás mint a magyar jogok érvényesítésének eszköze a török által megszállt országrészekben = Rendi társadalom – polgári társadalom, III: Társadalmi konfliktusok, Salgótarján, 1989. június 15–18.*, Szerk. Á. VARGA László, Salgótarján, 1991 (Adatok, Források és Tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 16), 37–44.
- SZAKÁLY Ferenc, *Katolikus hierarchia a török hódoltságban = Egyházak a változó világban: A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31.*, szerk. BÁRDOS István, BEKE Margit, Esztergom, 1991, 245–249.
- SZAKÁLY Ferenc, *Magyar adóztatás a török hódoltságban*, Bp., Akadémiai, 1981.
- SZAKÁLY Ferenc, *Magyar intézmények a török hódoltságban*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1997 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 21).
- SZAKÁLY Ferenc, *Pápa a török korban = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*, szerk. KUBINYI András, Pápa, 1994.
- SZÁSZ Géza, *A francia állam és a protestánsok a 17. században – túréstől tiltásig*, Aetas, 2000, 1–2. sz., 39–61.
- SZILÁGYI Sándor, *Erdély és az északkeleti háború*, Bp., 1890–1891.
- SZILÁGYI Sándor, *Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 1669–1674*, V, Bp., MTA, 1892 (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae).
- TASI Réka, „Könyű volna meg-torkolni”: *Polemikus hang a 17–18. század fordulóján megjelent katolikus prédikációgyűjteményekben = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 2005, 199–216.
- THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története*, I–II, s. a. r. KONCSOL László, Pozsony, Kalligram, 1998.
- TOLNAI Vilmos, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Pannonia könyvek, Pécs, 1922, reprint.

- TÓTH Attila, *Ellenreformáció, abszolutizmus és a városok: Kőszegi tisztújítások 1672 és 1681 között = Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában: Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*, szerk. MAYER László, TILCSIK György, Szombathely, 2003.
- TÓTH G. Péter, *Tanúságtétel vagy tanúvallomás, szerződés vagy jegyzőkönyv: Írásbeliség és szóbeliség kapcsolata a kora újkori magyar büntetőperekben*, Acta Papensia (A pápai református gyűjtemények közleményei), 2002, 1–2. sz., 99–125.
- TÓTH István György, *A szaggatott kapcsolat: A propaganda és a magyarországi missziók, 1622–1700*, Századok, 2004, 843–892.
- TÓTH István György, *Hittérítés vallásszabadság nélkül: Olasz misszionáriusok és magyar nemesurak a 17. századi Magyarországon*, Századok, 135. évf. 2001, 6. sz., 1337–1356.
- TÓTH Sándor László, A „Köprülü-terv”: Szinán nagyvezér tervei 1593–94-ben, Hadtörténelmi Közlemények, 1982, 159–174.
- TÓTH Zsombor, *Hitvita és marginália: Megjegyzések a „(hit)vita antropológiájához” = „Tenger az igaz hitriül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”:* *Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 2005, 175–197.
- Török-magyarokori Állam-okmánytár*, V, szerk. SZILÁDY Áron, SZILÁGYI Sándor, Pest, 1871.
- TUSOR Péter, *A barokk pápaság (1600-1700)*, Bp., Gondolat, 2004.
- TUSOR Péter, *A magyar egyház és Róma a 17. században*, Vigilia, 64. évf., 1999, 7. sz., 503–513.
- TUSOR Péter, *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, Vigilia, 2008, január.
- TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Magyarország – Mária országa: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, CIV. évf., 2000, 5–6. sz., 567–789.
- VARGA J. János, *Habsburg berendezkedési tervek Magyarországon 1688–1689 = Tanulmányok a hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből: A szigetvári történeteszkonferencia előadásai*, szerk. SZITA László, Pécs, 1989, 95–104, 105–116.
- VARGA J. János, *Szervitorok katonai szolgálata a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon*, Bp., 1981, Akadémiai, 98–100.

- S. VARGA Katalin, *Vitetnek ítélőszékre...: Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, Pozsony, Kalligram, 2002. (A latin nyelvű forrás közzététele, a jegyzőkönyv magyarra fordítása, bevezető tanulmány, jegyzetek, mutatók, térképek.)
- R. VÁRKONYI Ágnes *Az elvesztett idő: Zrínyi Miklós nádori emlékirata?*, Hadtörténelmi Közlemények, 113. évf., 2000, 2. sz., 437–476, 269–327.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *A tájékoztatás hatalma = Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, BEREZC Márton, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999 (Studia Agriensia, 20), 9–31.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1661–1674 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., MTA TKI Gazdaság- és Társadalomkutató Csoport, 2002, 423–460.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Apafi-Zrínyi-Comenius: Erdély a nemzetközi török háborúban, 1663-1664 = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SÍPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1996, 502–524.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Bethlen Miklós gróf, az államférfi = Századfordulóink: Tanulmányok, esszék*, Bp., Liget Könyvek, 1999, 210–225.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Comenius éjszakái = Uő., A tűzvész tanúi*, Bp., 1995, 119–132.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Gazdaság és mentalitás: Szirmay András feljegyzései 1688–1718*, Különlenyomat a *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet: Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára* című kötetből, Bp., 2001, 477–501.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Miért sírt Kemény János? = Századfordulóink: Tanulmányok, esszék*, Bp., Liget Könyvek, 1999, 189–209.
- Végvári levelek: Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel, 1660-1682*, s. a. r., bev., jegyz. IZSÉPY Edit, Bp., 1962 (A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai, 17)
- Zala megye archontológiája 1338–2000, I: A kezdetektől a 18. század végéig*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, 2000 (Zalai Gyűjtemény, 50).
- Zrínyi Miklós ismeretlen levelei 1664-ből*, közli NÉMETH S. Katalin, a leveleket ford. S. VARGA Katalin, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 198–201.
- ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, szövegmond., jegyz. KOVÁCS Sándor Iván (költői művek), KULCSÁR Péter (prózai művek), HAUSNER Gábor (levelek, iratok munkája), szerk., utószó KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Kortárs Könyvkiadó, 2003 (Magyar Remekírók, Új folyam).

ZRÍNYI Miklós *Válogatott levelei*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Balassi, 1997 (Régi Magyar Könyvtár, Források, 6).

Zrínyi Péter, *Frangepán Ferenc Kristóf és Nádasdy Ferenc grófok elleni tanúvallatás*, közli RÁTH Károly = *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, III, Győr, 1897, kiad. RÁTH Károly, RÓMER Flóris, (1863:) 315–320, (1865:) 66–74, 329–340.

ZSILINSZKY Mihály, *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvénycikkek története*, Bp., 1890.

ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai 1647–1687*, III, Bp., A Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai, 1893.

Névmutató

A Névmutató tartalmazza a Függelékben közölt perjegyzőkönyv teljes névanyagát is, azaz a perbe idézettek nevét. Nevük után (...) -ben a vádlottak, ill. tanúk megnevezésekor használt latin szó (*praedicans, testis*) utal erre.

- Ábrahám János (Ioannes Abraham praedicans) 189
Abudi István (Stephanus Abudi praedicans) 190
Achádi János (Iohannes Achádi praedicans) 150
Ács Mihály 75
Acsády Bonifác 62
Agner Dániel (Daniel Agner praedicans) 189
Ágoston Balázs (Blasius Agoston praedicans) 188
Ajikai Gergely (Gregorius Ajikai praedicans) 191
Alattyáni Sámuel (Samuel Alattyáni praedicans) 190
Albini István (Stephanus Albinus praedicans) 193
Alistáli György (Georgius Alistali praedicans) 188, 192
Alistáli István (Stephanus Alistali praedicans) 159
Alistáli Péter (Petrus Alistali praedicans) 150
Alman Pál (Paulus Alman praedicans) 57, 159
Altovidi (pápai nuncius) 130
Amenius János (Ioannes Amenius praedicans) 159
Ampringen, Johann Caspar 40, 57
Andorján Anna (testis) 88, 204
Antalfi János 14
Antalovich Péter (testis) 177
Antoni Dániel (Daniel Antonius praedicans) 188, 193
Apáczai Csere János 129
Apafi Mihály 18, 30, 42, 46, 47, 49, 60, 67, 68, 71, 110, 112, 123, 126, 129, 131, 132, 134, 142
Áros Mihály (Michael Aros praedicans) 151
Árvai József 14
Árvai Márton (Martinus Arvai praedicans) 191
Árvay András (Andreas Arvay praedicans) 186
Augustini János (Ioannes Augustini praedicans) 190
Bacsek [?] 82
Bagossy Márton 77, 141
Bajáki Rita 9

- Bajza Mihály (Michael Bajza
praedicans) 158
- Bak Borbála 22, 56
- Bal Jeromos 58
- Balázs Éva, H. 68
- Balázs Mihály 6, 123
- Bálint Ágnes 141
- Bálint Tamás (testis) 203
- Balog István (Stephanus Balog
praedicans) 159
- Balogh József 68
- Balogh Judit 141
- Bánffy Dénes 131
- Bánóczky Gergely (testis) 199
- Baranyay Mihály (testis) 177
- Barbarics Zsuzsa 113
- Bárdos István 98
- Barsi János (Ioannes Barsi praedicans)
189
- Bársony György 19, 58, 69, 70, 90,
107, 108, 172, 178
- Bársony János 19, 70, 103, 215
- Bartal Antal 55
- Bartasovics Timót (Thimotheus
Bartasovics praedicans) 188
- Bartholomey János (Ioannes
Bartholomey praedicans) 188, 193
- Barton, Peter F. 16
- Basirius (Basire) Izsák 129
- Báthori Mihály 62
- Báthorkeszi Mihály (Michael
Bathorkeszi praedicans) 189
- Báthory Zsófia 43, 131, 140, 172
- Bátori Jeromos (Jeremias Bátori
praedicans) 190, 193
- Bátorkeszi István (Stephanus
Batorkeszi praedicans) 75, 91, 150,
161
- Batthyány Kristóf 56
- Batthyány Lajos 200
- Baxay (Baksay) Ferenc (testis) 178
- Bayer János (Ioannes Bayer
praedicans) 58, 159
- Bayly, Lewis 141
- Becher, Joachim 50
- Beke Margit, G. 98
- Béki István (testis) 176
- Bél Mátyás 13, 14
- Béli Gábor 11
- Belinyi Valér (Valerianus Belinius
praedicans) 159
- Belobradenus Pál (Paulus
Belobradenus praedicans) 187, 192
- Benczédi László 43, 48, 50, 62, 70,
107, 110
- Bende János (testis) 56, 88, 196, 207
- Bene Sándor 8, 9, 33, 34, 45, 51, 75,
98, 116, 125
- Benedeki Mátyás (Matthias Benedeki
praedicans) 187, 192
- Benkovics Ágoston 70, 96
- Berdóczy György (testis) 109
- Berecz Márton 125
- Bereghszász László (Ladislaus
Bereghszász praedicans) 191
- Berekszász [Beregszászi]
István (Stephanus Berekszász
praedicans) 14, 126, 190, 193
- Berekszász János (Ioannes
Berekszász praedicans) 191, 193
- Bérenger, Jean 45
- Bertieri, Giovanni 21
- Bertóthi Sámuel (testis) 78, 93, 196
- Bessenczy Mózes (Moyses Bessenczy
praedicans) 191
- Bessenyei József 6
- Beszerményi Márton (Martinus
Beszerményi praedicans) 191
- Bethlen Gábor 114

- Bethlen János 46–48, 60, 66, 67, 70, 71, 109, 116, 123, 131, 132
- Bethlen Kata 13, 102, 179
- Bethlen Miklós (Nicolaus Bethlen) 14, 30, 31, 46–49, 70, 71, 95, 110, 116, 123–131, 164, 181
- Bezerédi István (testis) 201
- Bihari Imre 14
- Bitskey István 8, 9, 21, 55, 108, 113
- Blanár György (Georgius Blanár praedicans) 160
- Blaty András (Andreas Blaty praedicans) 190, 193
- Blazovich László 76
- Bliska András (Andreas Bliska praedicans) 187
- Bocskay István 47, 89, 95
- Bod Péter 13
- Bodich István (Stephanus Bodich praedicans) 191, 193
- Bodó Sándor 48
- Bogdán Mihály (Michael Bogdan praedicans) 189
- Bohus György (Georgius Bohus praedicans) 189
- Bóka Éva 130
- Bonsy, Pierre de 130
- Boly György (Georgius Boly praedicans) 191
- Bonfini 110
- Borbéli Dávid (David Borbeli praedicans) 160
- Borbély István (testis) 90, 198
- Borbély Miklós (Nicolaus Borbély praedicans) 186
- Bor(c)hidai Miklós (Nicolaus Borchidai praedicans) 193
- Bors János (testis) 197
- Bory Mihály 47
- Bossuet, Jacques-Bénigne 62, 108
- Botka Ferenc 77, 207
- Böllyei János (Joannes Böllyei praedicans) 227
- Böllyei Mihály (Michael Böllyei praedicans) 227
- Brunigh (Bruininx), Hammel Gerard van 8
- Bucsi István (Stephanus Bucsi praedicans) 191
- Budeumini György (Georgius Budeumini praedicans) 158
- Budovinus János (Ioannes Budouinus praedicans) 158
- Bugány Miklós (Nicolaus Bugany praedicans) 191
- Buj Péter (Petrus Bui praedicans) 227
- Burius János 124
- Caulides Márton (Martinus Caulides praedicans) 191
- Chalupka Máttyás (Matthias Chalupka praedicans) 188
- Chék Mózes (Moyzes Chék praedicans) 187
- Cherisz Péter (testis) 175
- Chisko István (Stephanus Chisko praedicans) 188
- Chok János (Ioannes Chok praedicans) 186
- Chonka Mihály (testis) 200
- Ciprianus [?], pater 85, 195
- Comenius, Amos Johannes 42, 47, 139
- Coriári Miklós (Nicolaus Coriari praedicans) 190
- Czaban Illés (Elias Czabanus praedicans) 192
- Czabány Gáspár (Caspar Czabany praedicans) 187

- Czabler Jakab (Iacobus Czabler
praedicans) 158
- Czagány György (Georgius Czagany
praedicans) 188
- Czapko Mihály (Michael Czapko
praedicans) 158
- Czeglédi István 31, 67, 68, 77, 89, 95–
97, 120, 141, 142, 187, 196
- Czeglédi Péter (Petrus Czeglédi
praedicans) 187, 192
- Czeglédi Zsuzsanna 88
- Czene István (Stephanus Czene
praedicans) 227
- Czermák Mihály (testis) 93, 178
- Czesznik György (testis) 178
- Czigány István 56, 206
- Cziglédy István (Stephanus Cziglédy
praedicans) 191
- Cziglerinus [?] (praedicans) 188
- Czitneki Mihály (Michael Czitneki
praedicans) 190
- Czonár Pál (testis) 198
- Csabai István (Stephanus Csabai
praedicans) 189
- Csajtai János (Ioannes Csajtai
praedicans) 159
- Csáky Ferenc 54
- Csáky István 70
- Csáky Pál 92
- Csapó Benedek (Benedictus Csapo
praedicans) 160
- Csapó György 53
- Csatai Miklós (Nicolaus Csatai
praedicans) 188
- Csopaki Imre (Emericus Csopaki
praedicans) 187
- Csorba Dávid 142
- Csurgó Márton (Martinus Csurgo
praedicans) 187
- Csutka János (Ioannes Csutka
praedicans) 189, 193
- Csúzi [Cseh] Jakab (Iacobus Csuzi
praedicans) 59, 75, 175, 188, 193
- Csúzi Pál (testis) 90, 197
- Damiakovics Péter (Petrus
Damiakovics praedicans) 159
- Damiani Péter (Petrus Damiani
praedicans) 158
- Dán Miklós (Nicolaus Dan
praedicans) 159, 193
- Danich András (testis) 200
- Danóczy János (Ioannes Danoczy
praedicans) 188
- Deák Farkas 124
- Deák Pál (Paulus Deak praedicans)
159
- Deák Péter 81, 176
- Deáki András (Andreas Deáki
praedicans) 191
- Debreczeni Ember Pál 13
- Debreczeni Mihály (Michael
Debreczeni praedicans) 191
- Déczi Péter (Petrus Déczi praedicans)
191
- Decsy György (Georgius Decsy
praedicans) 191
- Dely János (Ioannes Dely praedicans)
187
- Dentulinus Tamás (Thomas
Dentulinus praedicans) 190
- Deőri András 32
- Dés Imre (testis) 78, 200
- Desőfi Ádám (testis) 195
- Dobuczki István (Stephanus Dobuczki
praedicans) 191
- Dominkovits Péter 114, 116
- Doroticius Zsigmond (Sigismundus
Doroticius praedicans) 190, 193

- Dömölki András (testis) 204
Dóry Pál (testis) 78, 205
Drabik Miklós (Nicolaus Drabicius) 67, 115, 137, 139, 152
Dubitius János (Ioannes Dubitius praedicans) 190
Dulovic [?] György (Georgius Duloviczenum praedicans) 159
Dülmen, Richard van 7
- Eccard Ábrahám (Abrahamus Eccardus praedicans) 57, 159
Ecsedy Judit, V. 138
Edvi Illés Gergely (Georgius Illés praedicans) 150, 193
Eggard Krisztián (Christianus Eggard praedicans) 191
Egry Márton (Martinus Egry praedicans) 159
Elexeny János (Ioannes Elexeny praedicans) 158
Ember Győző 65
Endrédy Dániel (Daniel Endredy praedicans) 187
Eperjessi István (testis) 199
Erdélyi Géza 19
Erdélyi János 14
Ernest Pál (testis) 88, 206
Érsek Erzsébet 88
Érsek Márton (testis) 198
Érszegi Géza 76
Esterházy Pál 41, 56, 62, 110, 148
Eszterházy Károly 21
- Fabiany Jakab (Iacobus Fabiany praedicans) 187, 192
Fabiany János (Ioannes Fabiany praedicans) 193
Fabiny Tibor 11, 16
Fabó András 13, 114, 124, 126
- Fábri György, nagylámi (Georgius Fabri praedicans) 188
Fabricius Mátyás (Matthias Fabricius praedicans) 190
Fabricius Miklós (Nicolaus Fabricius praedicans) 189, 193
Fábry (Cigin) György, keszihóci (Georgius Fabry praedicans) 187, 193
Fábry György, középpalójtai (Georgius Fabry praedicans) 187, 193
Famelici Mátyás (Matthias Famelici praedicans) 158
Farkasdi Dániel (Daniel Farkasdi praedicans) 150, 161
Fazekas Csaba 129
Fazekas István 7, 8, 15, 59, 69, 98, 101, 141
Feigius, Joannes Constantinus 124
Fekete Gergely (Gregorius Fekete praedicans) 159
Felek János (testis) 208
Feley Jakab (Iacobus Felei praedicans) 188
Ferenc, Xavéri Szent 101, 208
Ferencz Anna 19
Festicsek 200
Fidicius István (Stephanus Fidicius praedicans) 188, 193
Fierer Mihály (testis) 202
Fileki István (Stephanus Fileki praedicans) 193
Finczfalvai [?] András (Andreas Finczfalvai praedicans) 191
Fodor János 59
Fodor János (testis) 78, 108, 203
Fodor Pál 7, 33
Fontanus János (Ioannes Fontanus praedicans) 58, 159

- Forgách Ádám 40, 41, 148
 Fóris Ferenc lásd Otrokócsi Fóris Ferenc (Franciscus Foris praedicans)
 Földvári András (Andreas Földvari praedicans) 189, 192
 Fördös Tamás (testis) 202
 Fördöss István (Stephanus Fördöss praedicans) 159
 Förster Jenő 58
 Fövényessi János (Ioannes Fövényessi praedicans) 159
 Francisci István (Stephanus Francisci praedicans) 158
 Francisci Sámuel (Samuel Francisci praedicans) 190, 193
 Frangepán Ferenc Kristóf 75, 120
 Freid Godefrid (Godefridus Fraid praedicans) 187
 Freschot, Casimir 137, 138
 Frigyes Vilmos, I. 31, 131, 170
- Gábor Csilla 62
 Gábor Mátyás (Matthias Gabor praedicans) 193
 Gajtner [Gärtner?] Menyhért (Melchior Gajtnerus praedicans) 57, 159
 Gál Imre (Emericus Gál praedicans) 187
 Gál István (Stephanus Gál praedicans) 150
 Gál János (testis) 88, 176
 Galgoczy Péter (testis) 178
 Galla Ferenc 141
 Galli András (Andreas Galli praedicans) 101, 158
 Garampi, Giuseppe 21
 Garanai János (Ioannem Garanai praedicans) 227
 Gazzaniga, Pietro 21
- Gecsényi Lajos 122
 Gere János (Ioannes Gere praedicans) 188
 Gervasio, Agostino 21
 Ginter [Günter] András (Andreas Ginterus praedicans) 158
 Glosius [János] (praedicans) 188
 Glovinszki János (Ioannes Glovinszki praedicans) 193
 Gnedelius Mihály (Michael Gnedelius praedicans) 57, 159
 Goisz Mihály (Michael Goisz praedicans) 188
 Gombai Mihály (Michael Gombai praedicans) 227
 Gorub (Gurub) Péter (testis) 120, 196, 205
 Gömöri [Kanta] Pál (Paulus Gömöri praedicans) 190, 193
 Gömöri István 68
 Gömöri János (Ioannes Gömöri praedicans) 190, 193
 Gregoriades Mátyás (Matthias Gregoriade praedicans) 189, 193
 Gremonville, Jacques 45, 129
 Gresner [Illyés] (praedicans) 63, 187
 Grosz János (Ioannes Grosz praedicans) 159
 Gubasóczy János 41, 148
 Gussarova, Tatjana 10, 114
- Gyáni Gábor 16
 Gyarmati Márton (Martinus Gyarmati praedicans) 187
 Győri János (testis) 78, 202
 Győri L. János 141
 Győri Zsuzsanna 88, 89
 Győry Mihály (Michael Győry praedicans) 189, 192

- Győry Péter (Petrus Győry
praedicans) 188
Gyulafi László 46
- Hadikius János, [id.] (Ioannes
Hadikius praedicans) 189, 193
Hain Gáspár 58, 65, 70, 103
Halassi [Sámuel] (praedicans) 190
Halassy(i) András (Andreas Halassi
praedicans) 186, 190, 192
Haleczius András (Andreas Haleczius
praedicans) 159
Haller Balázs lásd Köpeczi Haller Ba-
lázs (Blasius Haller praedicans)
Hankoczy Bálint (testis) 174
Hargittay Emil 6, 9, 70
Harsányi [Móricz] István (Stephanus
Harsanyi praedicans) 76, 188, 193
Harsányi Jakab 31, 131, 132, 135, 142
Hatazy Mózes (Moyses Hatazy
praedicans) 187
Hausner Gábor 47, 62
Haycius Fülöp (Philippus Haycius
praedicans) 58, 159
Hayszler [Heisler] Menyhért Ferdi-
nánd [?] 161
Hefflinger Márton (testis) 208
Hegedűs Katalin 89
Hegedűs László 14
Hegyí Klára 48, 51, 52
Heister, Gottfried 12, 43, 109
Heiszler József 14
Heltai János 6, 51
Helyes István (Stephanus Helyes
praedicans) 187
Herdina András (Andreas Herdina
praedicans) 188
Hevenes Gábor 13
Heverkovich János (Ioannes
Heverkovich praedicans) 160
- Hocher, Johann Paul 50, 59, 63
Hodoli Ádám (Adamus Hodoli
praedicans) 160
Hodossy Mihály (testis) 201
Hodosi Sámuel 11
Holló Zsigmond 43, 70, 108
Hollósi Mátyás (Matthias Hollóssi
praedicans) 175
Hori Mátyás (Matthias Hori
praedicans) 193
Horváth Dániel (Daniel Horvath
praedicans) 159
Horváth Gergely (testis) 88, 177
Horváth György 100, 148
Horváth György (testis) 78, 204
Horváth János (testis) 195
Horváth Judit 88, 89
Horváth Katalin 88
Horváth Mihály (testis) 197
Horváth Miklós (testis) 202
Hörnigk, Philipp Wilhelm von 50
Hrabéczy Nikodém (Nicomemus
Hrabéczy praedicans) 190
Hrabovszki Miklós (Nicolaus
Hrabovszki praedicans) 193
Hubacsek György (testis) 178
Hubert Gabriella, H. 138
Humboldt, Wilhelm von 16
Hunnius Pál (Paulus Hunnius
praedicans) 190
Húsvéth György (testis) 88, 206
Huszár Mátyás (testis) 93, 175
Huszár Sebestyén (Sebastianus Huszár
praedicans) 187, 192
Husztai Mihály (Michael Huszti
praedicans) 190, 191, 193
- Idrany János (Ioannes Idrany
praedicans) 191
Illés Balázs (testis) 205

- Illés Gergely lásd Edvi Illés Gergely
(Georgius Illés praedicans)
- Imre Mihály 112
- Inney Albert (Albertus Inney
praedicans) 190
- Institoris György (Georgius Institoris
praedicans) 190
- Isaac d'Hisseau 108
- Ispán Ferenc 37, 47, 76, 153
- István Miklós (Nicolaus István
praedicans) 191
- István, I. Szent 39, 154, 226
- Ivánczi György (Georgius Ivánczi
praedicans) 159
- Izsépy Edit 54
- Jablonzai Mihály (Michael
Iablonzai praedicans) 191
- Jablonzay János (Ioannes Iablonzay
praedicans) 126, 190, 193
- Jakab, II. 137
- Jakó Zsigmond 42
- Janeczka János (testis) 178
- Jankovics József 6, 9, 30, 60, 68, 69,
71, 110, 114, 124, 127, 128, 130,
132
- János Fülöp, mainzi választófejedelem
46
- Jánosy István (Stephanus Ianosy
praedicans) 190
- Jaskovszki Sztaniszláv (testis) 175
- Johannides András (Andreas
Ioannides praedicans) 190, 193
- Johannides Fülöp (Philippus Ioannides
praedicans) 189, 193
- Johannides György (Georgius
Ioannides praedicans) 160, 161
- Johannides János (Ioannes Ioannides
praedicans) 187, 193
- Jós Gergely [Joós György] (Gregorius
Jós praedicans) 187, 192
- Kajári Péter (Petrus Kajari praedicans)
227
- Kalas Márton (Martinus Kalas
praedicans) 190
- Kalinka Joachim 115, 137, 152
- Kállai István (Stephanus Kallay
praedicans) 191, 193
- Kálnai Péter (Petrus Kalnai
praedicans) 139, 190, 193
- Kaposi [Juhász] István (Stephanus
Kaposi praedicans) 76, 188, 193
- Kapossi lásd Kaposi István
- Kapriny Izsák (Isacus Kapriny
praedicans) 190
- Kapy Gábor (testis) 140, 195
- Kapy György 127
- Karácsony András 108
- Karasznai Mihály (Michael Karasznai
praedicans) 193
- Károly, II. 129
- Károlyi Árpád 15
- Károlyi Gergely (Gregorius Károlyi
praedicans) 191
- Károlyi László, nagykárolyi 41, 148
- Káthay Ferenc 120
- Katona István 13, 125, 126
- Katter Balázs (Blasius Katter
praedicans) 190
- Kauffmann Aurél 58
- Kaurinszky János (Ioannes
Kaurinszky praedicans) 188, 193
- Kazár András (Andreas Kazár
praedicans) 158
- Kazicius János (Ioannes Kazicius,
praedicans) 158
- Kazinczy Ferenc 12

- Keczer Ambrus (Ambrosius Keczer) 30, 37, 89, 95, 109, 126, 128, 153, 162, 164, 165, 167
- Keczer András (Andreas Keczer) 47, 76
- Keczer Menyhért (Melchior Keczer) 47, 95, 109, 127
- Kecske Miklós (Nicolaus Kecske praedicans) 191
- Kecskeméthy István (Stephanus Kecskeméthy praedicans) 190
- Kecskeméti Soós János 138, 139
- Kelecsény István (Stephanus Kelecsény praedicans) 191
- Kellio Miklós (Nicolaus Kellio) 139
- Kelőcz Lőrinc (Laurentius Kelőcz praedicans) 187, 193
- Kemeczey István (praedicans) 190
- Kemel János (Ioannes Kemel praedicans) 158
- Kemény János 143
- Kende Gábor 47
- Keresztúri [Bíró] Pál 129
- Keresztury István (Stephanus Keresztury praedicans) 190
- Keresztury János (Ioannes Keresztury praedicans) 190
- Keristész Gergely (Gregorius Keristész praedicans) 159
- Kéry Balázs 186
- Kerznarich György 174
- Keszteffy Mihály 175
- Keviczki Máttyás (Matthias Keviczki praedicans) 190
- Khárosi [Hkarosi] István (Stephanus Hkarosi praedicans) 188
- Kincses Katalin Mária 12, 14
- Kinperger János (testis) 94, 208
- Kis Lőrinc (praedicans) 227
- Kisczicz Ágoston (testis) 217
- Klajn Mihály (Michael Klajn praedicans) 159
- Klanicza Márton 13
- Klementis Timót (Timothaeus Clementis praedicans) 190
- Klesz [Klesch] Dániel (Daniel Klesz praedicans) 58, 159
- Klesz [Klesch] Kristóf (Christophorus Klesz praedicans) 58, 159
- Klimes-Szmik Katalin 124
- Klobusiczky András 44, 47
- Knapp Éva 101
- Kocsi Csergő Bálint 13, 53, 97, 139, 161
- Koledány János (Ioannes Koledany praedicans) 190
- Kollonich Lipót (Kollonitsch, Leopold) 31, 40, 41, 43, 60, 65, 70, 98, 103–105, 107, 108, 148
- Kolosváry György (Georgius Kolosvary praedicans) 190
- Kolumbi András (Andreas Kolumbi praedicans) 188
- Komáromi [Süllye] István (Stephanus Komaromi praedicans) 75, 188, 189, 192
- Komáromi Csipkés György 69
- Komáromi János (Ioannes Komaromi praedicans) 159
- Komáromi Miklós (Nicolaus Komaromi praedicans) 188
- Komáromy Erzsébet 88
- Komáromy Mihály (Michael Komaromi praedicans) 191
- Komjáthy István (Stephanus Komiathy praedicans) 189
- Koncsol László 15
- Kondor Gergely (testis) 199
- Koppány János (testis) 78, 203

- Kóródi János (Ioannes Korodi
praedicans) 159, 193
- Korponai Miklós (testis) 78, 93, 196
- Korradó Sámuel (Samuel Korradó
praedicans) 160
- Kósa László 9
- Kosseleck, Reinhart 79
- Kosáry Domokos 45, 46
- Koszteleczy Sámuel (Samuel
Koszteleczy praedicans) 189, 193
- Kovách István (testis) 205
- Kovách János (Ioannes Kovách
praedicans) 159
- Kovács András 42
- Kovács Mihály (Michael Kovács
praedicans) 160
- Kovács Sándor Iván 47
- Kovácsnai Péter 31, 124, 126, 129–
131, 141, 167, 174
- Kovay Miklós (testis) 202
- Kozdi Mihály (Michael Kozdi
praedicans) 191
- Kökényesdy Pál (Paulus Kökényesdy
praedicans) 190
- Könczöl András (Andreas Könczol
praedicans) 187
- Köpeczi Balázs 126
- Köpeczi Béla 110, 124, 137
- Köpeczi Haller Balázs (Blasius Haller
praedicans) 193
- Köprülü Ahmed 47
- Körmendy György (Georgius
Körmendy praedicans) 188, 192
- Körmendy János (Ioannes Körmendy
praedicans) 191
- Körösi Gergely (Gregorius Körösi
praedicans) 190
- Körössi András (Andreas Körössi
praedicans) 191
- Kőszeghi [Gáspár] István (Stephanus
Kőszeghi praedicans) 191
- Kraufte Gergely (testis) 174
- Kray Pál (Paulus Kray praedicans)
158
- Krisan Márton (Martinus Krisan
praedicans) 189
- Krmann, Daniel 64
- Krokovics Márton (testis) 178
- Krotkovszky Márton (testis) 175
- Krudi Márton (Martinus Krudi
praedicans) 188, 193
- Kulcsár Péter 6, 30
- Kun István (Stephanus Kun
praedicans) 187
- Kun János (testis) 206
- Kust András (testis) 78, 177
- Kücsük Mehmed 52, 53
- Labsánszky János (Lapsánszky) 31,
107
- Ladányi Gedeon 14, 17–19
- Ladányi Sándor 11, 15
- Ladi Illyés (Elias Ladi praedicans) 188
- Ladiner [Ladiver] Illés (Elias Ladiner
praedicans) 12, 190
- Ladmóczi István (Stephanus
Ladmoczi praedicans) 190, 193
- Lajos, XIV. 45, 46, 48, 62, 107, 129,
130, 133
- Lakatgyártó János (testis) 94, 208
- Lakatgyártó Márton (testis) 201, 202
- Lakfeld [Langsfeld?] Krisztián
(Christianus Lakfeld praedicans)
58, 159
- Laki János (Ioannes Laki praedicans)
159
- Lakoczy Gáspár (testis) 177
- Lampe, Friedrich Adolf 13

- Lany Dániel (Daniel Lany praedicans) 189
- Lany János (Ioannes Lany praedicans) 188, 190, 193
- Lany Pál (Paulus Lany praedicans) 193
- Lányi Mihály 64
- Laskói András 92, 93
- Laszkai András (testis) 78, 207, 209
- Laszkay András 92
- Laszkay Lőrinc (Laurentius Laszkay praedicans) 191
- László János (testis) 78, 204
- Laurokovic Márton (testis) 208
- Lazany Miklós (Nicolaus Lazany praedicans) 158
- Leclerc, Jean 137
- Ledenyi István (Stephanus Ledenyi praedicans) 193
- Légrádi István (Stephanum Legradi praedicans) 160
- Leibniz, Gottfried 108
- Lenti János (Ioannes Lenti praedicans) 191
- Leporinus Miklós (Nicolaus Leporinus praedicans) 188, 193
- Lévay István, szentmihályi (Stephanus Levay praedicans) 187
- Lévay István, tisztatényői (Stephanus Lévay praedicans) 190
- Lévay János (Ioannes Levay praedicans) 188, 190
- Lévay Márton (Martinus Lévay praedicans) 187
- Lichner Pál 124
- Liefmann[?] Mihály (Michael Liffmanus praedicans) 191
- Lindvai János 193
- Lipót, I. (Leopoldus) 8–10, 19, 20, 24, 40, 45, 46, 48, 56, 57, 60, 66–68, 70, 74, 107, 120, 130, 131, 147, 149, 175
- Lippay György 42, 61, 129
- Liszkay József 97
- Literáti Máté (Matthaeus Literatus praedicans) 150
- Literáti Tamás (Thomas Literatus praedicans) 188
- Lobkowitz, Wenzel Eusebius (Lobkovich) 43, 50, 164
- Locke, John 137
- Lorántffy Zsuzsanna 141, 196
- Losonczy Farkas János 91, 205
- Losonczy István (Stephanus Losonczy praedicans) 91, 92, 119, 205
- Lovcsany György (Georgius Loucsany praedicans) 188, 193
- Lubajgerter Keresztély (testis) 111, 208
- Lubomirski, Stanislaw 57, 70, 99
- Luffy Katalin 62, 141
- Lukács [Sámuel] (Lucas praedicans) 189
- Lupi György (Georgius Lupi praedicans) 187, 192
- Lupi János (Ioannes Lupi praedicans) 187
- Lusperger Márton (testis) 176
- Machiavelli, Niccolo 48
- Magor Éva 88, 201
- Magyar Dániel (Daniel Magyar praedicans) 188
- Magyar Judit 88
- Magyar Mihály (Michael Magyar praedicans) 160
- Magyari István 55
- Magyari János (Ioannes Magyari praedicans) 188
- Mahalik János 82, 178

Mahner Márton (Martinus Mahner
 praedicans) 159
 Majláth Miklós 66, 98, 100, 148
 Majthényi János 40, 41, 148
 Makkai László 11, 16
 Maklári Pap Lajos 14
 Maksay Ferenc 76
 Malar [Moller?] Dániel (Daniel Malar
 praedicans) 188, 193
 Malosy Mihály (Michael Malosy
 praedicans) 191
 Mark György (testis) 78, 94, 197
 Márkus Dezső 39
 Marosi János, csabai (Ioannes Marosy
 praedicans) 191
 Marosi János, péceli (Ioannes Marosi
 praedicans) 191
 Marosi János, tóti (Ioannes Marosi
 praedicans) 191
 Marossy György (Georgius Marossy
 praedicans) 191
 Martius György (Georgius Martius
 praedicans) 188
 Marton János (testis) 200
 Martonfalvi György 141, 142
 Martonfay István (testis) 207
 Marussy István, kispéri (Stephanus
 Marussy praedicans) 189
 Marussy Miklós (Nicolaus Marussy
 praedicans) 188, 189
 Marusy András, jenői (Andreas
 Marusy praedicans) 179, 188
 Marusy István, unyi (Stephanus
 Marusy praedicans) 189
 Maruty István, szemerei (Stephanus
 Maruty praedicans) 188, 189
 Maruty Mihály, bicskei Michael
 Maruty (praedicans) 189
 Matthiades Miklós (Nicolaus
 Matthiades praedicans) 190
 Mátyás, I. 39, 144, 154, 226
 Mátyási Ferenc (testis) 78, 178
 Maurer, J. 103
 Medgyesi Pál (Paulus Meggyesi) 31,
 54, 96, 97, 141, 142, 196
 Megyery János (Ioannes Megyery
 praedicans) 191
 Megyeski György (Georgius
 Megyeski praedicans) 191
 Melczer István (testis) 196
 Melczer Lajos (testis) 195
 Melekrius János (Ioannes Melekrius
 praedicans) 159
 Mensatoris István (Stephanus
 Mensatoris praedicans) 189
 Mészáros János (testis) 78, 201
 Mészáros Mátyás (testis) 94, 209
 Mezey Barna 6, 51
 Mezey István 101, 208
 Mezőlaki Sámuel (Mezőlaki
 praedicans) 188
 Mihalko Gáspár (testis) 96, 97, 196
 Miklós Dezső 13, 53, 120
 Mikóczi Mihály (Michael Mikoczi
 praedicans) 227
 Mikolics Balázs [id.], (Blasius
 Mikolics praedicans) 160
 Miller, pater 63
 Minder [Mendel?] Tamás (Thomas
 Minder praedicans) 150
 Miskoczy Mihály (Michael Miskoczi
 praedicans) 160
 Miskolczi [Bodnár] Mihály (Michael
 Miskolczi praedicans) 188, 193
 Miskolczi István (Stephanus
 Miskolczi praedicans) 189
 Mítuch János (Ioannes Mítuch
 praedicans) 189, 193
 Mogyoróssi György (testis) 94, 209

- Mohácsi Ferenc (Franciscus Mohácsi
praedicans) 188
- Mohácsi István (Stephanus Mohacsi
praedicans) 187
- Mohamed, IV. 175
- Mol Farkas (testis) 177
- Molitoris Miklós (Nicolaus Molitoris
praedicans) 190, 193
- Moller György (testis) 177
- Molnár Antal 52, 98
- Molnár Szabolcs 68
- Mollyár György (Georgius Mollyár
praedicans) 191
- Monok István 13, 160
- Montecuccoli, Raimondo
(Montecuculi) 56, 111, 164, 211,
218
- Mora, Alessandro 130
- Morvay Pál (testis) 93, 180
- Mosóczy Sámuel (Samuel Mosoczy
praedicans) 191
- Mossoni Márton (Martinus Mossoni
praedicans) 187
- Motka Jakab (testis) 210
- Motosonszki Anna (testis) 89
- Mráz Péter (Petrus Mráz praedicans)
188
- Murányallyai Pál (Paulus Muranyalljai
praedicans) 190
- Nadányi János 47
- Nádasdy család 200
- Nádasdy Ferenc 60, 62, 75, 114, 116,
120
- Nádasdy György (testis) 200
- Nagy András (Andreas Nagy
praedicans) 159
- Nagy Ferenc, Lessenyei 27, 95, 100,
156, 157, 161, 162, 194
- Nagy György, Csernátoni (Georgius
Nagy praedicans) 190
- Nagy Imre (testis) 200
- Nagy János (testis) 207
- Nagy József 14, 127
- Nagy Levente 33, 44–46, 114
- Nagy Péter (testis) 202
- Nagyari Benedek 130
- Nagyczenki István (Stephanus Nagy
Czenki praedicans) 150, 161
- Náray Benedek (testis) 78, 205
- Negyedi György (Georgius Negyedi
praedicans) 189
- Nemes János 127
- Németh István (Stephanus Németh
praedicans) 188, 192
- Németh István, H. 60, 67
- Németh Noémi 13
- Némethi György (Georgius Nemethi
praedicans) 160, 161, 186, 192
- Némethi István (praedicans) 159
- Némethy Sándor 9
- Nényei Gáborné 30
- Neoskovi(us) Mihály (Michael
Neoscovius praedicans) 58, 159
- Nerauni János (Ioannes Nerauni
praedicans) 227
- Nicolaiides Márton (Martinus
Nicolaiides praedicans) 203
- Nicolaiides Márton (testis) 158
- Nidosius Sámuel (Samuel Nidosius
praedicans) 187
- Nigriny János (Ioannes Nigriny
praedicans) 189, 193
- Nikléczi Boldizsár (Balthasar
Nikletius praedicans) 188, 193
- Nikléczi Sámuel (Samuel Nikletius
praedicans) 188, 192, 193
- Nógrádi János (Ioannes Nogradi
praedicans) 189

Nokel [Nobel?] Daniel 63
 Novák Márton (Martinus Novak
 praedicans) 158
 Nyerges Judit 60, 68

 Óbudai András, abai (Andreas Obudai
 praedicans) 227
 Óbuday András, hartyáni (Andreas
 Obuday praedicans) 191
 Odiczius Israel (Israel Odiczius
 praedicans) 158
 Ohernyal Márton (Martinus Ohernyal
 praedicans) 189, 193
 Ondreikovich Bálint 193
 Óni Mátyás (Matthias Oni praedicans)
 160
 Orbán István 17, 63, 68, 150
 Orosz Pál 77
 Oroszi János (Ioannes Oroszi
 praedicans) 189
 Oroszi Pál (Paulus Oroszi praedicans)
 188
 Osztrosith (Osztrosich) Mátyás 101,
 115, 137
 Otrókócsi Fóris Ferenc (Franciscus
 Foris praedicans) 190, 193
 Oxsenstierna, Bergt Gabrielson 8

 Örvényi Tamás (Thomas Örvényi
 praedicans) 189
 Ötvös György (testis) 88, 208

 Pálffy Géza 7, 33, 59, 92, 93, 180
 Pálffy Miklós 41, 148
 Pálffy Tamás 41, 43, 60, 148, 150
 Palonsai István (testis) 204
 Palovicz Pál (testis) 78, 202
 Pályi Dániel (Daniel Paly praedicans)
 187

 Pályi György (Georgius Palyi
 praedicans) 151
 Pápai János (Ioannes Pápai
 praedicans) 191
 Pápay Mihály (Michael Pápay
 praedicans) 187
 Paroszlay Pál (Paulus Paroszlay
 praedicans) 190
 Pásztay Pál (testis) 78, 204
 Patai János (Ioannes Patai praedicans)
 191
 Patay Márton (Martinus Patay
 praedicans) 190
 Patyi Mihály (Michael Patyi
 praedicans) 187
 Pauler Gyula 15, 33, 77, 89, 93, 109,
 110, 120, 125, 126, 132, 139
 Paulinus György (Georgius Paulinus
 praedicans) 190
 Paulinyi János (Ioannes Paulinyi
 praedicans) 160, 193
 Pavercsik Ilona 138
 Pázmány Péter 55, 113
 Péchváradi Dániel (Daniel Pechváradi
 praedicans) 191
 Péchy Gábor (testis) 195
 Pelikán Ignác (testis) 208
 Péter Katalin 6, 7, 33, 40, 45, 67, 115,
 129, 143
 Petercsák Tivadar 125
 Peterman György (Georgius Peterman
 praedicans) 187, 192
 Petesházy János (testis) 196
 Pethő Zsigmond 56
 Petki Sámuel (Samuel Petkius
 praedicans) 190, 193
 Petri János (Ioannes Petri praedicans)
 188
 Petróczi Éva 131

- Petróczy István 37, 59, 60, 77, 81, 109, 110, 116, 125, 225
- Pfaifer [Pfeiffer?] Márton (Martinus Pfayfer praedicans) 158
- Pika Gáspár 103
- Pilárik István [id.], (Stephanus Pilarik praedicans) 190
- Pintér Miklós (testis) 210
- Piri (Pyri) István 179, 180
- Pitho Ádám (Adamus Pitho praedicans) 191
- Platiny Mátyás (Matthias Platiny praedicans) 158
- Pongrácz János 91
- Pontel Dániel 177
- Popradinus [Popradius] Ádám (Adamus Podradinus praedicans) 58, 159
- Poroszlai Miklós (Nicolaus Poroszlai praedicans) 191
- Póсахázi János 69
- Pottyondi Ferenc (testis) 78, 204
- Prihradny Mihály (Michael Prihradny praedicans) 188
- Puczín Éva Rosina (testis) 88, 177
- Pudmay Pál (testis) 177
- Putnoki György (Georgius Putnoki praedicans) 191
- Püspöki János (Ioannes Püspöki praedicans) 191
- Rab János (Ioannes Rab praedicans) 158
- Rác Ferenc (testis) 78, 94, 206
- Rác Károly 14, 15, 18, 101, 128
- Ráczkői János (Ioannes Ráczkői praedicans) 227
- Ráczkövi István (Stephanus Raczkövi praedicans) 187
- Radakovich Miklós (testis) 209
- Radinszki György (Georgius Radinszki praedicans) 190
- Rafaides János (Ioannes Rafaides praedicans) 189, 193
- Ragyel János (Ioannes Ragyel praedicans) 159
- Rajczi András (Andreas Raiczi praedicans) 159, 193
- Rakicsányi János (Ioannes Rakicsanyi praedicans) 160
- Rakitka Márton (Martinus Rakitka praedicans) 188
- Rákóczi Ferenc, I. (Franciscus Rákóczi) 49, 75, 138, 164, 172
- Rákóczi György, I. 141
- Rákóczi György, II. 43, 45, 131, 172
- Ráth Károly 15, 75, 90, 109, 175, 196
- Rátkay Imre (Emericus Rátkay praedicans) 189
- Regius János (Ioannis Regius praedicans) 158
- Regius Pál (Paulus Regius praedicans) 36, 38, 39, 101, 102, 158, 224, 226
- Revidi János (Ioannes Revidi praedicans) 189
- Rézler Farkas 27 156
- Ribini János 14
- Richno, Franz 70
- Rimaszombati [Kis] János (Ioannes Rimaszombati praedicans) 191, 193
- Risius János (Ioannes Risius praedicans) 190
- Ritko János (testis) 210
- Roboz Benedek 89
- Rómer Flóris 15, 75
- Rotarides János (Ioannes Rotarides praedicans) 158
- Rottal János (Rottal, Johann) 8, 12, 43, 59, 66, 109, 110, 120, 127

- Rozgonyi János (praedicans) 189
 Rudény Máté (Matthaeus Rudény praedicans) 189
 Ruyter de, Michiel Adriaenszoon 6, 8
 Ruzanich Mihály (Michael Ruzanich praedicans) 150
 Ruziny György (Georgius Ruziny praedicans) 187, 193
- Sajószentpéteri István 142
 Sajószentpétery Gergely (Gregorius Sájó Szent Petery praedicans) 190
 Sallay János (Ioannes Sallay praedicans) 188
 Sályi Mihály (Michaelis Sály praedicans) 150
 Samarius Márton (Martinus Samarius praedicans) 189
 Sándor Gergely 27, 120, 156
 Sári István (Stephanus Sári praedicans) 227
 Sarkadi Nagy Mihály 17, 18
 Sarnóczay András (Andreas Sarnoczay praedicans) 189
 Sarnóczay György (Georgius Sarnoczay) 208
 Sartoris György (testis) 203
 Schlechta János (Ioannes Schlechta praedicans) 187
 Schleinier János (Ioannes Schleinier praedicans) 188
 Schmal András 13
 Schmidelius Mátyás (Matthias Schmidelius praedicans) 190, 193
 Schnatinger János (Ioannes Schnatinger praedicans) 58, 159
 Schröder, Wilhelm von 50
 Schwartner Márton 22
 Schwarzenberg, Adolf 50
- Scultéti Dániel (Daniel Sculteti praedicans) 159
 Scultéti [Jakab] János (Ioannes Sculteti praedicans) 193
 Scultéty Márton (Martinus Scultety praedicans) 189, 193
 Segnyei István 127
 Selley András (Andreas Selley praedicans) 188
 Selyem Zsuzsa 62
 Séllyei [M.] István (Stephanus Sellyei praedicans) 14, 27, 97, 139, 150, 151, 155–157, 160
 Sennyei István (Stephanus Sennyei praedicans) 43, 148, 191
 Sennyei János (testis) 177
 Sennyey István veszprémi püspök 41, 203
 Serari Márton (Martinus Serarius praedicans) 189
 Seres Katalin (testis) 176
 Serpilius Ágoston (Augustinus Serpilius praedicans) 159
 Serpilius János, [ifj.] 60, 79, 117, 174
 Simeghi János (testis) 199
 Simoncsich András (testis) 199
 Simoncsics Mihály (testis) 78, 196, 202
 Simonides Jakab (Iacobus Simonides praedicans) 159, 161
 Sinzendorf von, Ludwig 50
 Sípos Gábor 42
 Siviczki András (Andreas Siviczki praedicans) 189, 193
 Skriczkovics János (testis) 208
 Somodi János 192
 Somogyi Péter (Petrus Somogyi praedicans) 150
 Spankau, Paris von 59, 126, 196

- Specko Dániel (Daniel Specko
praedicans) 193
- Spotko Dániel (Daniel Spotko
praedicans) 193
- Spetkius Gábor (Gabriel Spetkius
praedicans) 188, 193
- Spinola, Christophorus de Royas y 50,
121
- Stephanides János (Ioannes
Stephanides praedicans) 161, 187
- Stephanides Sámuel (Samuel
Stephanides praedicans) 150, 161
- Stephanovich Sámuel (Samuel
Stephanovich praedicans) 158
- Sterba Péter (Petrus Sterba
praedicans) 227
- Strassaldo, Karl von 11
- Strobel Tamás (testis) 195
- Suri Lőrinc 139
- Svarcz András (Andreas Svarcz
praedicans) 58, 159
- Svonovics Sámuel (Samuel Svonovics
praedicans) 159
- Szabari Mihály (testis) 199
- Szabatka Máté (Matthaeus Szabatka
praedicans) 189
- Szabó [?] 101, 208
- Szabó András 6, 139
- Szabó György (testis) 78, 201
- Szabó István 15, 41, 48, 59, 69, 75,
103, 108, 111, 203
- Szabó János (testis) 78, 89, 199
- Szabó Jolán 48
- Szabó Károly 15, 31
- Szabó Sándor 45
- Szadai András (Andreas Szadai
praedicans) lásd Szodói [Balogh]
András (praedicans)
- Szakállos István (testis) 94, 209
- Szakállos János (testis) 202
- Szakály Ferenc 43, 48
- Száky János, [ekeli] (Ioannes Szaki
praedicans) 139
- Száki János, id., szenci (Ioannes Szaki
praedicans) 189
- Szакmáry János (Ioannee Szakmary
praedicans) 150
- Szakony János (testis) 209
- Szakonyi Mátyás (Matthiam Szákony
praedicans) 159
- Szalaczi János (praedicans Ioannes
Szalaczi) 190
- Szalai Judit 89
- Szalamonváry János (testis) 88, 206
- Szalánky István (Stephanus Szalánky
praedicans) 187
- Szallai János (Ioannes Szallai
praedicans) 190, 193
- Szalóczi Mihály (Michael Szalóczi
praedicans) 190, 193
- Szalontai István 68, 197
- Szanati Márton (testis) 203
- Szántó (Jugi) Miklós (praedicans) 187
- Szarándy János Ioannes Szarándy
(praedicans) 191
- Szász Géza 63, 130
- Szatzmárnémeti Mihály 69
- Szatzmáry Mihály (praedicans) 193
- Széchényi György 40, 43, 60, 148
- Széczei István (Stephanus Széczei
praedicans) 189
- Szecsei [Szczy?] János (Ioannes
Szécsei praedicans) 160, 161
- Szécsey János, sági (Ioannes Szécsey
praedicans) 186
- Szegedi János 217
- Szegedy Ferenc, egri püspök 43, 58,
59, 70, 108, 211

- Szelepcsényi [Szelepcheny] György (Georgius Szelepchény) 17, 18, 20, 21, 24, 25, 40, 43, 51–53, 56, 59, 63–65, 68, 72, 99, 107, 108, 111, 112, 121, 147, 149, 228
- Szenci Fekete István 198, 203
- Szenci István (Stephanus Szenci praedicans) 159
- Szenci János, szentgróti (Ioannes Szenci praedicans) 160, 187
- Szendrey [Szedeki] György (Georgio Szendrey praedicans) 193
- Szendrey Márton (Martinus Szendrey praedicans) 190, 193
- Szenieni Gergely (Gregorius Szenieni praedicans) 188
- Szentandrás Pál (Paulus Szent András praedicans) 190
- Szente György (testis) 176
- Szentgyörgyi János (Ioannes Szent Györgyi praedicans) 187
- Szentgyörgyi Máté (Matthaeus Szent Györgyi praedicans) 191
- Szentkirályi András (Andreas Szent királyi praedicans) 190, 193
- Szentmiklósi János, [id.] (Ioannes Szent Miklósi praedicans) 186, 192
- Szentpéteri János (Ioannes Szent Péteri praedicans) 190
- Szentpéteri Márton (Martinus Szent Peteri praedicans) 188
- Szentpétery [Mangó] István, id., simonyi (Stephanus Szent Petery praedicans) 190, 193
- Szentpétery István ifj., jánosi (Stephanus Szent Petery junior praedicans) 190, 193
- Szepessy Pál 47, 81, 95, 110, 176
- Szepsy János 114
- Szeremley Gábor 14
- Sziderinus György (Georgius Sziderinus praedicans) 158
- Szigyártó János 201
- Szilágyi Sándor 13, 15, 132, 134
- Szili István (Stephanus Szili praedicans) 187
- Szillisi János (Ioannes Szillisi praedicans) 190
- Szilvási István (Stephanus Szilvasi praedicans) 193
- Szimonidesz Lajos 13, 102, 179
- Szinai György 94, 209
- Szinán (basa) 47
- Szinti Zsigmond 204
- Szirmay András 12
- Szirmay István 95
- Szmalich Pál (testis) 174
- Szobicz [Szowits] Kristóf 60, 174
- Szoboszlai Mihály (Michael Szoboszlai praedicans) 190
- Szodói [Balogh] András (Andreas Szadai praedicans) 189, 193
- Szoklich Jeromos (Jeremias Szoklich praedicans) 159
- Szokolai János (Ioannes Szokolai praedicans) 191
- Szokolai Pál (Paulus Szokolai praedicans) 187
- Szokolay István (Stephanus Szokolay praedicans) 191
- Szokolyai István (Stephanus Szokolyai praedicans) 191
- Szomódi János (Ioannes Somodi praedicans) 53, 126, 188
- Szőcs Gergely 77
- Szőcs János (Ioannes Szeőcz) 37, 60, 77, 153
- Szödény Mihály (Michael Szödény praedicans) 191

- Szöllőssi István (Stephanus Szüllőssi
praedicans) 77, 189
- Szölövényi János (Ioannes Szölövényi
(praedicans) 188
- Szőnyi [Virág] János (Ioannes Szűnyi
praedicans) 189
- Szőnyi János (testis) 176
- Szőnyi Nagy István 11
- Sztankay Lajos (testis) 78, 195
- Szvecz András (Ioannes Szvecz
praedicans) 160
- Takách Tamás 209
- Tallján Gergely (testis) 78, 207
- Tan Gergely (testis) 78, 198
- Tarczali Péter (Petrus Tarczali
praedicans) 191
- Tarka Erzsébet (testis) 88, 202
- Tarnóczy Márton (Martinus Tarnoczy
praedicans) 189
- Tasi Réka 51, 79
- Tassy János 77
- Tatay Benedek (testis) 78, 204
- Tatay István (testis) 78, 204
- Tatay [Pap] Sámuel (Samuel Tatay
praedicans) 191, 193
- Teleki József 13
- Teleki Mihály 31, 47, 49, 116, 126,
127, 131
- Terci (Terczy) Mihály 179, 180
- Thoma György (Georgius Thoma
praedicans) 158
- Thököly Imre 47, 97
- Thököly (Tekeli) István 37, 49, 67, 95,
109, 116, 117, 125, 126, 129, 225
- Thuri György (testis) 203
- Thúróczy János (Ioannes Thúróczy
praedicans) 191, 193
- Thury Etele 15, 63
- Tinkovich János (Ioannes Tinkovich
(praedicans) 188, 193
- Tischer György (Georgius Tischer
praedicans) 191
- Tischer Mihály (Michael Tischer
praedicans) 159
- Tolnai Dali János 130
- Tolnai István, vázsonykői (Stephanus
Tolnai praedicans) 159, 208
- Tolnay István, szelei, (Stephanus
Tolnay praedicans) 191
- Tolnay János (Ioannes Tolnay
praedicans) 189
- Tonk Sándor 42
- Torma Mihály (testis) 208
- Tornai [Miklós?], pati (praedicans)
188
- Tornay Dávid (David Tornay
praedicans) 187
- Torner Ignác 20
- Tóth István György 33, 57, 62, 70, 96,
179
- Tóth László 68
- Tóth Mihály (Michael Toth
praedicans) 227
- Tóth Sándor László 47, 52
- Tóth Zsombor 79
- Tököli István (Stephanus Tököli
praedicans) 190, 193
- Török Ferenc 76
- Török István 77, 94, 207, 209,
- Trisan György (testis) 210
- Turbuly Éva 76
- Turdicz Miklós (testis) 197
- Turenne de, Henri 62, 129
- Turi Gergely 201
- Turniczai Balázs (Blasius Turniczai
praedicans) 186, 192
- Turoczi Miklós (testis) 201

- Turóczi Végh András (Andreas Végh praedicans) 188, 193
 Tusor Péter 7, 10, 121
 Tüskés Gábor 101
- Udlind Godefrid (Godefridus Udlind praedicans) 58, 159
 Udvarhely Márton (testis) 210
 Udvari Pál (Paulus Udvari praedicans) 227
 Új András (Andreas Uj praedicans) 150
 Újlaki János (Ioannes Ujlaki praedicans) 159
 Ujvári János, mezőörsi (Ioannes Ujvári praedicans) 192
 Ujvári János, tótvázsonyi (Ioannes Ujvári praedicans) 159, 161, 186
 Újvári Tamás (Thomas Újvári) praedicans) 186
 Újváry István (Stephanus Újváry praedicans) 189
 Ungvári István (Stephanus Ungvári praedicans) 191
 Ungváry Gergely (testis) 175
 Urbanovich András (Andreas Urbanovich praedicans) 190, 193
 Urbanovics Jakab (Iacobus Urbanovics praedicans) 190
 Űrményi László (Ladislaus Űrményi praedicans) 188
- Váczy János (Ioannes Váczy praedicans) 191
 Vadászy Mihály (Michael Vadaszy praedicans) 190
 Vágási István (Stephanus Vágási praedicans) 190
 Vagner János (Ioannes Vagner praedicans) 188, 193
- Vajsz [Weisz] Tóbiás (praedicans) 58, 159
 Valentiny Ádám (Adamus Valentiny praedicans) 188, 193
 van Poot, Abraham 31
 Vanoviczi János 70
 Váradi Mihály (Michael Váradi praedicans) 191
 Váradi Virginas István 127
 Varga Ambrus (testis) 78, 198
 Varga András 13
 Varga György (testis) 78, 199
 Varga Imre 11
 Varga J. János 125
 Varga Katalin, S. 9, 11, 12, 18, 22, 26, 30, 32, 48, 63, 77, 90, 97, 101–104, 125, 129, 132, 141
 Varga Mátyás (testis) 176
 Várkonyi Ágnes, R. 6, 33, 42, 45, 49–51, 125, 129, 137, 143
 Varsányi György (Georgius Varsány praedicans) 188
 Vásárhely Sámuel (Samuel Vásárhely praedicans) 191
 Vásárhelyi Judit, P. 60
 Veczei János (Ioannes Veczei praedicans) 191
 Veczey Péter (Petrus Veczey praedicans) 189
 Veczey Tamás (Thomas Veczey praedicans) 188
 Végh András (Andreas Végh praedicans) lásd Turóczi Végh András
 Vépy Benedek 210
 Veszeli János Ignác (testis) 177
 Vicsán János (Ioannes Vicsán praedicans) 190
 Vidman Balázs (testis) 101, 208

- Vietoris János (Ioannes Vietoris
praedicans) 187, 189
- Vigil [Eöri] János (Ioannes Vigil
praedicans) 159, 193
- Vincze Ferenc (Franciscus Vincze
praedicans) 159, 204
- Vincze Ferenc (testis) 93
- Virga Pál (Paulus Virga praedicans)
189
- Visnyovszky Gáspár (Caspar
Visnyovszky praedicans) 189, 193
- Vitalis Pál (Paulus Vitalis praedicans)
159
- Vitnyédi István (Vitn(y)edius,
Witnedius, Vittnyedy, Wittnyédy,
Wyttnedii) 21, 24, 30, 31, 33, 37,
44, 45, 47, 49, 67, 74, 86, 89, 95,
104, 109, 114–121, 124–129, 137,
139, 147, 150, 153, 162–164, 166,
167, 174, 180–184, 195, 197–199,
202–205, 209, 212, 215, 216, 221,
225
- Vizliczeny János (Ioannes Vizliczenus
praedicans) 158
- Volkra Otto Ferdinand 43, 70, 108,
125
- Vörösmarti János (Ioannes Vörösmarti
praedicans) 75, 150
- Vörösmarty Mihály, pápai (Michael
Vörösmarty praedicans) 150
- Vöröstói Pál (praedicans) 189
- Wásárhely István (testis) 78, 201
- Weber, Max 141
- Werbóczy István 154
- Wesselényi Ferenc 9, 10, 12, 15, 23,
33, 34, 42–45, 47, 49, 50, 60, 70,
74, 76, 89, 93, 100, 109, 110, 115,
120, 121, 126, 138
- Wing, Donald 126
- Zábojnik György (Georgius Zábojnik
praedicans) 187, 192
- Zábrághi János (Ioannes Zábrághi
praedicans) 159
- Zábrághi Péter (testis) 94, 209
- Záhorszki Keresztély (Christianus
Záhorszki praedicans) 189
- Zakmári Mihály (Michaelis Zakmári
praedicans) 150
- Zaporczki János (Ioannes Zaporczki
testis) 78, 175
- Zarkóczi István (Stephanus Zarkoczi
praedicans) 189
- Zaskaliczky András (Andreas
Zaskaliczky praedicans) 190
- Zaturides Mátyás (Matthias Zaturides
praedicans) 190, 193
- Zatureczki Keresztély (praedicans)
193
- Zeltenraich József (Iosephus
Zeltenraich praedicans) 58, 159
- Zichy István 176
- Zichy Pál 73, 91, 205, 207
- Zolnai István (Stephanus Zolnai
praedicans) 193
- Zombori István 7
- Zrínyi család 130
- Zrínyi Miklós 42, 44–47, 49, 62, 69,
114–116, 121, 129, 143, 144
- Zrínyi Péter (Zrini Péter) 49, 75, 120,
121, 126, 130, 131, 138
- Zsédenyi István (Sedenyi, Zsedényi)
187, 193
- Zsigmond (luxemburgi), magyar ki-
rály 39, 154, 226
- Zsilinszky Mihály 9
- Zsolnai István 159

Helynévmutató

Kurzív kiemeléssel jelzem a helynevek előfordulását a per latin nyelvű jegyzőkönyvében, a *comitatus* megnevezésével együtt, ahol ezt is feltüntetik. (Nem kevés ugyanakkor a hódoltsági területekre eső helynevek száma.) Elhagyom viszont az azonosítás megkönnyítésére latinul is áttemelt földrajzi nevek mellől a hozzájuk értendő *praedicans* jelzőt. E helynevek ugyanis mindig a prédikátorok jelzőjeként íródtak be a jegyzőkönyvbe, azaz megjelölve a helységet, ahol híveikkel élnek.

- Aba (*Abaiensis*, [Fejér vm.] 227
Abafalva (*Abafalvensis*, Gömör vm.),
Abovce, SK 190
Abelova (*Abelova*, Nógrád vm.),
Ábelfalva 188
Abony (*Abaniensis*, Pest-Pilis-Solt
vm.) 191
Ács (*Acs*, Komárom vm.) 188, 192
Acsa (*Acsaiensis*, Pest-Pilis-Solt vm.)
191
Acsád (*Aczad*, Komárom vm.),
Nagyacsád 189
Ádánd (*Adandensis*, Veszprém vm.)
227
Agárd (*Agardiensis*, Nógrád vm.)
Ősagárd 188
Aggtelek (*Agtelekiensis*, Torna vm.)
191
Ajka (*Ajkaiensis*, Veszprém vm.) 159
Alásony (*Alasoniensis*, Veszprém
vm.), Nagyalásony 159
Alatka (*Alatkiensis*, Pest-Pilis-Solt
vm.) 190
- Almás (*Almas*, Komárom vm.),
Dunaalmás 188
Alsónémedi [?] (*Alsó Nervegyensis*,
Pest-Pilis-Solt vm.) 191
Alsóörs (*alsó Eörs*, Veszprém vm.)
187
Alsópribel (*also Prubeliensis*, Hont
vm.), Príbelce, SK 188
Alsósztrégova (*Alsó Stregova*, Nógrád
vm.), Dolná Strehová, SK 188
Alsóvárad (*Also Váradiensis*, Bars
vm.), Tekovský Hrádok, SK 189
Amsterdam, NL 137
Arad (*Orodiensis*) Arad, R 210, 214,
219, 220
Árma [puszta] (*Armensis*, Bars vm.),
Arma, SK 189
Árva[-Váralja] (*Árva* vm.), Oravský
Podzámok, SK 103, 109
Assakürt (*Aszakörtensis*, Nyitra vm.),
Nové Sady, SK 189
Ászár (*Aszar*, Komárom vm.), Kisbér-
Ászár 189

- Aszófő (*Aszó fő, Veszprém vm.*) 187
 Átány (*Ataniensis, Pest-Pilis-Solt vm.*)
 190
- Bagonya (*Bagonya, Hont vm.*),
 Bohunice, SK 187
- Bagota (*Bagota, Komárom vm.*) 188
- Baj (*Bay, Komárom vm.*) 189
- Bajcs (*Baicz, Komárom vm.*) 188
- Bajka (*Paykayensis, Bars vm.*), Bajka,
 SK 189
- Bajna (*Bajnensis, Nyitra vm.*), Bojná,
 SK 189
- Bakabánya (*Bakabaniensis, Hont
 vm.*), Pukanec, SK 187
- Balaton (districtus Balaton) 200
- Balog (*Baloghiensis, Gömör vm.*),
 Vel'ky Blh, SK 190
- Bana (*Bana, Komárom vm.*) 188
- Bánhida (*Banhida, Komárom vm.*),
 Tatabánya(-Bánhida) 189
- Baracska (*Paraczkaiensis, Bars vm.*),
 Bardoňovo, SK 189
- Baradna (*Bradensis, Gömör vm.*),
 Brádno, SK 190
- Barnag (*Barnagiensis, Veszprém vm.*)
 159
- Bars (*Barsensis, Bars vm.*), Tekov, SK
 187
- Bártfa (*civitas Bart[h]fensis, Sáros
 vm.*), Bardejov, SK 36, 56–59, 66,
 74, 93, 96, 101, 102, 125, 152,
 158, 217, 222
- Bát (*Báth, Hont vm.*), Bátovce, SK
 187, 189
- Battyán (*Battyán, [Fejér vm.]*),
 Szabadbattyán 227
- Bazin (*Baziniensis, Pozsony vm.*),
 Bösing, Pezinok, SK 177
- Bécs (*civitas Vienna*), Wien, A 8, 13,
 21, 52, 90, 120, 126, 129, 134,
 150, 155, 167, 168, 184, 205, 216
- Bécsújhely (Wiener Neustadt), A
- Beje (*Beiensis, Gömör vm.*), Behynce
 SK 190
- Béla (*Belensis, Szepes vm.*), Spišská
 Belá, SK 58, 159
- Belesz (*Blesoviensis, Nyitra vm.*),
 Blesovce, SK 189
- Bellus (*Belusensis, Trencsén vm.*),
 Beluša, SK 190
- Berencs (*Nyitra vm.*), Branč, SK 97,
 99, 178
- Beret (*Beretensis, Torna vm.*), 191
- Berhida (*Berhida, Veszprém vm.*) 227
- Berzevice (*Berzeuiczensis, Sáros vm.*)
 Brezovica nad Torysou, SK 195
- Berzseny (*Berzeny, Hont vm.*), Nagy-
 börsöny 187
- Besztercebánya (*Neosolium,
 Neosoliensis, Zólyom vm.*), Banská
 Bystrica, SK 187
- Betlenfalva (*Betlenfalvensis, Szepes
 vm.*), Betlanovce, SK 159
- Betlér (*Gömör vm.*), Betliar, SK 14,
 19
- Bicske (*Bicske, Komárom vm.*) 189
- Binóc (*Binoczensis, Trencsén [Po-
 zsony] vm.*), Bíňovce, SK 190
- Bisztra (*Bisztreensis, Gömör vm.*),
 Ratkovské Bystré, SK 190
- Bodajk (*Bodajkiensis, [Fejér vm.]*)
 227
- Bodina (*Budinensis, Trencsén vm.*),
 Bodiná, SK 190
- Bodonyhely [?] (*Badaseliensis, Sopron
 vm.*) 151
- Bogyá (*Komárom vm.*), Bodza, SK
 175

- Bokod (*Bokod, Komárom vm.*) 188
- Boldogasszonydörgicse (*Boldogh Aszony Dörgicze, Veszprém vm.*), Dörgicse 187
- Bolesó (*Bolesoviensis, Trencsén vm.*), Bolešov, SK 190
- Bologna (*Bonona*), I 138
- Borfő [Tegzesborfő?] (*fűzes borfő, Hont vm.*), Brhlovce, SK 195
- Boroszló (Baraszló), Wrocław, PO 165
- Boroszló (Breslau), Brestov, SK 101
- Bossány (*Nagy Bossaniensis, Nyitra vm.*), [Velké] Bošany, SK 189
- Bot (*Batha, Komárom vm.*), Etyek(-Bot) 189
- Boszsók (*Bosokiensis, Vas vm.*), 227
- Brassó (*Corona*), Brasov, R 110
- Breznóbánya (*Zólyom vm.*), Brezno, SK 75, 89, 120
- Brogyán (*Brogyániensis, Bars vm.*), Brodzany, SK 189
- Buccari, Bakar, HR 7
- Bucsány (*Bucsanodiensis, Nyitra vm.*), Bučany, SK 190
- Buda (*Pest-Pilis-Solt vm.*) 38, 81, 153, 175, 176, 194, 201, 220, 225
- Budaháza (*Ung vm.*), Budince, SK 76
- Bugyikfalva (*Budekfalvensis, Gömör vm.*), Budíkovany, SK 190
- Bura (*Buraiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Tiszabura 190
- Busóc (*Busoczensis, Szepes vm.*), Bušovce, SK 159
- Cambridge, UK 142
- Cegléd (*Czégghlediensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Céke[?] (*Czekloviensis, Zemplén vm.*), Cejkov, SK 192
- Csaba (*Czabaiensis, Pest vm.*), Rákospcsaba 191
- Csaca (*Czacza, Trencsén vm.*), Čadca, SK 190
- Csajág (*Czajagh, Veszprém vm.*) 227
- Csáktornya (*Tschakturn, Zala vm.*), Čakovec, HR 129, 130
- Csall (*Czolochiensis, Hont vm.*), Čelovce, SK 188
- Császárr (*Czászár, Komárom vm.*) 189
- Csemő (*Czemőiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Csepreg (*Sopron vm.*) 62
- Cseri (*Czeriensis, Hont vm.*), Cerovo, SK 188
- Csermend (*Csermendensis, Nyitra vm.*), Čermany, SK 189
- Csicser (*Also Cziczieriensis, Ungvár vm.*), Čičarovce, SK 191
- Csicser (*Főlső Cziczieriensis, Ungvár vm.*), Čičarovce, SK 191
- Csicsó (*Cziczó, Veszprém vm.*), Balatoncsicsó 187
- Csikvánd (*Csikvandiensis, Győr vm.*) 150
- Csoltó (*Czoltoiensis, Gömör vm.*), Čoltovo, SK 191
- Csopak (*Czopak, Veszprém vm.*) 187
- Csór (*Cheriensis, [Fejér vm.]*) 227
- Csorna (*Sopron vm.*) 85, 90, 217, 220
- Csögle (*Czeeglensis, Veszprém vm.*) 159
- Csőnge (*Czöngeiensis, Czöngeiensis, Vas vm.*) 159
- Csővár (*Czővariensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Csurgó (*Csurgoiensis, [Fejér vm.]*), Fehérvárcsurgó 227
- Csúzz (*Czud, Komárom vm.*), Dubník, SK 189

- Dabrony (*Dobroviensis, Veszprém vm.*) 159
- Dacsólám (*Daycsolaiensis, Hont vm.*), Dačov Lom, SK 188
- Dáka (*Daka, Veszprém vm.*) 200
- Danzig, Gedanum (*Danczka*), Gdansk, PO 165
- Debrecen (*Debreczen, [Bihar vm.]*) 11, 16, 89, 130, 140, 160, 195
- Derencsény (*Derencziensis, Gömör vm.*), Drienčany, SK 190
- Dereszlény (*Deresliensis, Bars vm.*), Ondrejovce, SK 189
- Devecser (*Devecseriensis, Veszprém vm.*) 159
- Dezsér (*Desericzensis, Trencsén vm.*), Dežerice, SK 189
- Divékújfalu (*Dévik Ujfaluiensis, Nyitra vm.*), Diviacka Nová Ves, SK 189
- Dobóca (*Doboczensis, Gömör vm.*), Dubovec, SK 190
- Dobra (*Dobrensis, Zemplén vm.*), Dobrá nad Ondavou, SK 192
- Dócs (*Doychensis, Nyitra vm.*), Dojč, SK 177, 178, 215
- Dörgicse (*Veszprém vm.*) 193
- Dravec (*Dreueczensis, Szepes vm.*), Dravce, SK 158
- Dréno (*Dreno, Hont vm.*), Drieňovo, SK 188
- Duna (*Danubius*) 143, 168
- Dunamocs (*Mocsa, Esztergom vm.*), Moča, SK 53
- Durand (*Tvarosnensis, Szepes vm.*), Tvarožná, SK 57, 159
- Eberhard (*Pozsony vm.*), Malinovo, SK 99
- Eger (*Agria, [Heves vm.]*) 20, 21, 38, 90, 95, 96, 107, 127, 153, 192, 194, 195, 210, 211, 212, 214, 217, 219, 220, 225
- Egerszeg (*Egerszegiensis, Torna vm.*), Égerszög 191
- Egyed (*Egyediensis, Sopron vm.*) 150
- Ekel (*Komárom vm.*), Okoličná na Ostrove, SK 139
- Endréd (*Kis Endrediensis, Bars vm.*), [Male-]Ondrejovce, SK 189
- Endréd (*Nagy Endrediensis, Bars vm.*), [Velke-]Ondrejovce, SK 189
- Ény (*Enniensis, Bars vm.*), Iňa, SK 189
- Enyicke, [*Abauj-Torna*] Haniska, SK 59
- Enying (*Wain Enyengiensis, Veszprém vm.*) 227
- Eperjes (*Sáros vm.*), Prešov, SK 12, 30, 56–59, 93, 101, 110, 114, 125, 126, 139, 153, 158, 159, 164–166, 190
- Érsekújvár (*Neuheusel, Nyitra vm.*), Nové Zámky, SK 38, 42, 52, 153, 178
- Esztergom (*Gran, Esztergom vm.*) 9, 11, 20, 21, 24, 31, 40, 42, 53, 61, 79, 82, 89, 92, 99, 147, 160, 182, 192, 210, 220
- Ete (*Ethe, Komárom vm.*) 189
- Fakóvezekény (*Fakoueczekiensis, Bars vm.*), Plavé Vozokany, SK 189
- Farád (*Faradiensis, Sopron vm.*) 151
- Farkasfalva (*Farkasfalvensis, Szepes vm.*), Vlková, SK 159
- Fegyvernek (*Fegyvernekiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190

- Felka (*Felka, Szepes vm.*), Velká[-Poprad], SK 58, 159
- Felpéc (*Főpelczensis, Győr vm.*) 186
- Felsőlehota (*Főlső Lehota, Zólyom vm.*), Horná Lehota, SK 227
- Felsőörs (*Főlső Eőrs, Veszprém vm.*) 187
- Felsőpetény (*felső Patén, Nógrád vm.*) 188
- Felsőrakonca (*főlső Rakoncza, Hont vm.*), Horné Rykynčice, SK 187
- Felsősipék (*felső Sipik, Hont vm.*), Šipice, SK 187
- Felsősztrégova (*felső Stregoua, Nógrád vm.*), Horná Strehová, SK 188
- Felsővály (*Felső Valiensis, Gömör vm.*), Vyšné Valice, SK 191
- Felsőváradi (*Főlső Váradiensis, Bars vm.*), Tekovský Hrádok, SK 187, 189
- Felsővásárd (*Főlső Vásárdiensis, Nyitra vm.*), Horné Trhovište, SK 189
- Fogaras (*Fogaras vm.*), Făgăras, RO 132
- Fokszabadi (*Fokszabadi, Veszprém vm.*), Balatonszabadi (Fokszabadi) 227
- Földvár (*Földvariensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Tiszaföldvár 190
- Főlegres/[Pusztægres] (*Föl Egressiensis, [Fejér vm.]*), Sárbo-gárd 227
- Franeker, Frjentsjer, NL 129
- Frivald (*Frivaldensis, Trencsén vm.*), Rajecká Lesná, SK 190
- Fülek (fortalitium) (*Filekiensis, Nógrád vm.*), Fil'akovo, SK 105, 111, 112, 188
- Fülöpszállás (*Felepszalasiensis, Pest-Pilis-Solt vm. [Felső-Kiskunság]*) 191
- Füred (*Főrediensis, Veszprém vm.*), Balatonfüred 187
- Füss (*Fúsiensis, Bars vm.*), Trávnica, SK 189
- Füzesgyarmat (*fűzes Gyarmath, Hont vm.*), Hontianska Vrbica, SK 187
- Gálszécs (*Zemplén vm.*), Sečovce, SK 77
- Genf, Geneve, CH 238
- Gomba (*Gombaiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Gödöllő (*Gődősiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Gömör (*Gömőriensis, Gömör vm.*), Gemer, SK 186, 191
- Gönc [*Torna vm.*] 69
- Gönyű (*Goniensis, Győr vm.*) 159
- Görgő (*Görgőiensis, Szepes vm.*), Spišský Hrhov, SK 158, 191
- Görgő (*Görgőiensis, Torna vm.*), Hrhov, SK 191
- Görzsöny (*Görsonensis, Veszprém vm.*), Nemesgörzsöny 150
- Guta, Gúta (*Komárom vm.*), Kolárovo, SK 112
- Gyarmat (*Gyarmatiensis, Győr vm.*) 150
- Gyermely (*Gyermely, Komárom vm.*) 189
- Gyömöre (*Gömőriensis, Győr vm.*) 191
- Gyömrő (*Gyömrőiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Gyöngyös (*Gyöngyőssiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 160, 190

- Győr (*Iauriensis, Győr vm.*) 36, 75, 92, 106, 148, 155, 156, 165, 166, 177, 182, 224
- Györk (*Györkiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Hévízgyörk 191
- Gyulafehérvár (*Alba Julia*), RO 60, 71, 132, 171
- Hagymáskér/Hajmáskér (*Hagymáskériensis, Veszprém vm.*) 187
- Hanva (*Hannaiensis, Gömör vm.*), Chanava, SK 190
- Harikóc/Harikov (*Harikoviensis, Szepes vm.*), Harichovce, SK 158
- Harmac (*Harmadiensis, Gömör vm.*), Chrámec, SK 190
- Hartyán (*Hartyanensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Váchartyán 191
- Hegyi[?] (*Hagynensis, Zemplén vm.*), Zemplinske Kopčany, SK 192
- Heidelberg (*Heidelberga*), D 129
- Henye (*Henye, Veszprém vm.*), Balatonhenye 187
- Héreg (*Heregh, Komárom vm.*) 188
- Hetény (*Hetény, Komárom vm.*), Chotůň, SK 188
- Hídvég (*Hédvéghiensis, Veszprém vm.*), Balatonhídvég 227
- Hídvégardó (*Hidvegardaiensis, Torna vm.*) 191
- Hotyka (*Hottykaiensis, Zemplén vm.*), Makkoshotyka 192
- Högyész (*Hegyiesiensis, Vas vm.*), Kemeneshögyész 159
- Hölgyes (*Hölgyes, Vas vm.*), Kemeneshögyész 203
- Hörcsök (*Horchokiensis, [Fejér vm.]*), Kálóz 227
- Hrabóc [Izbugyarabóc] (*Hraboczensis, Zemplén vm.*), Hrabovec, SK 191
- Hricsó [Ricsó] (*Hrichoviensis, Trencsén vm.*), Hričov, SK 190
- Igló (*Igloviensis, Szepes vm.*), Spišská Nová Ves, SK 57, 159
- Igmánd (*Igmand, Komárom vm.*), Nagyigmánd 188
- Ilava (*Trencsén vm.*), Ilava, SK 137, 152
- Izsák (*Isákiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Izsákfa (*Isakfalvensis, Vas vm.*), Celldömölk (Izsákfa) 159
- Izsép [Magyarizsép?] (*Izepsiensis, Zemplén vm.*), Nižný Žipov, SK 192
- Jamnik (*Jamniczensis, Szepes vm.*), Jamník, SK 159
- Jánosháza (*Jánosházaiensis, Vas vm.*) 160
- Jánoshida (*Ianoshidensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Jánosi (*Ianosiensis, Gömör vm.*), Rimavské Janovce, SK 190
- Jászberény (*Iaszbiriniensis, Pest-Pilis-Solt [Jászság] vm.*) 190
- Jenő (*Ieineiensis, Ienő, Nógrád vm.*), Diósjenő 52, 83, 84, 179, 188
- Jóka (*Iokaiensis, Pozsony vm.*), Jelka, SK 188
- Kádárta (*Kadartensis, Veszprém vm.*), Veszprém(-Kádárta) 187, 208
- Kajal (*Kajaliensis, Pozsony vm.*), Kajal, SK 191
- Kajár (*Kajariensis, Győr vm.*), Kajárpéc 177, 186

- Kajár (*Kajariensis, Veszprém vm.*),
Balatonfőkajár 177, 227
- Kajászószentpéter (*Kajaszó Szent Péter, Komárom vm.*), Kajászó 189
- Káld (*Kadensis, Vas vm.*) 160
- Kakaslomnic (*Kakas Lomnicensis, Szepes vm.*), Vel'ká Lomnica, SK 159
- Kálna (*Kalnensis, Bars vm.*), Kálna nad Hronom, SK 187, 189
- Kálnó (*Kalnensis, Nógrád vm.*) 188
- Kálosa (*Kalásiensis, Gömör vm.*), Kaloša, SK 190
- Kálóz (*Kaloziensis, [Fejér vm.]*) 227
- Kandia (*Candia, Török Birodalom*), Iráklion, G 89
- Kanizsa (*Canisiensis, [Zala megye]*), Nagykanizsa 38, 111, 153, 197, 213, 219, 220, 225
- Káposztafalva (*Chaposztafalvensis, Szepes vm.*), Hrabušice, SK 158
- Kapuvár (*Sopron vm.*) 99
- Kassa (*Cassovia, Torna vm.*), Košice, SK 11, 47, 56–59, 67, 93, 108, 111, 120, 164–166, 191, 196, 211
- Kasza (Trencsén vm.), Košeca, SK 109
- Káta (*Kataiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Nagykáta 191
- Kazsó [Kazsu] (*Kasuriensis, Zemplén vm.*), Kožuchov, SK 192
- Kecskemét (*Kécskemetenis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Kelemér (*Gömör vm.*) 193
- Kemenec [Felső] (*Kamenecensis, Bars vm.*), Kemenec, SK 189
- Kemenesalja (*praedicans de Kemenyesallja, [Vas vm.]*) 151
- Kenderes (*Kenderesiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Kenyeri (*Kényériensis, Vas vm.*), Magyarkenyeri 159
- Kerencs (*Krencensis, Nyitra vm.*), Krnčá, SK 189
- Kerepes (*Kerepesiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Kerepestarcsa 191
- Keresztes (*Keresztes majorjaiensis, Komárom vm.*), Sárkeresztes 227
- Keresztfalu (*Keresztfalvensis, Szepes vm.*), Krížová Ves, SK 159
- Keresztur [Németkeresztúr] (*Kereszturiensis, Sopron vm.*) 77, 159
- Keresztúr (*Kereszturiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Rákoskeresztúr 191
- Kerta (*Kertensis, Veszprém vm.*) 159
- Késmárk (*Késmarkiensis, Szepes vm.*), Kezmarok, SK 57–59, 63, 66, 74, 80, 89, 129, 149, 159, 174, 217
- Keszi (*Kesziensis, Komárom vm.*), Vel'ké Kosihy, SK 82, 177
- Keszihóc (*Keszihocz, Hont vm.*), Kosihovce, SK 187, 193
- Kéthely (*Kesztheliensis, Sopron vm.*) 159
- Kéthely (*Kethely, Komárom vm.*), Vérteskethely 189
- Kéttornyúlak (*Két Tornyalakensis, Veszprém vm.*) 159
- Kiéte (*Kiatensis, Gömör vm.*), Kyjatice, SK 190
- Kiliti (*Kiliti, Veszprém vm.*), Balatonkiliti 227
- Kisbér (*Kisbőr, Komárom vm.*) 189
- Kisér (*Kiseriensis Pest-Pilis-Solt vm. [Jászság]*), Jászkisér 191
- Kisgörbő (*Kis Görbő, Zala vm.*) 187
- Kiskoszmály (*Kis Koszmaliensis, Bars vm.*), Malé Kozmálovce, SK 189
- Kisköre (*Kis Kőveiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190

- Kismánya (*Kis Manyaiensis, Nyitra vm.*), Maňa, SK
- Kismarót (*Kis Marot, Hont vm. Esztergom vm.*), Pilis-Soltmarót 187
- Kissalló (*Kis Sarló, Bars vm.*), Tekovské Lužany, SK 187
- Kissomlyó (*Kissomlóiensis, Vas vm.*) 160
- Kiszellő (*Kis Zelő, Nógrád vm.*), Malé Zlievce, SK 188
- Kisszeben (*Czibiniensis, Cibiniensis, Sebinienis, Sáros vm.*), Sabinov, SK 36, 44, 56, 57–59, 66, 74, 84, 85, 89, 93, 96, 101, 102, 152, 158, 195, 196, 212, 217, 224, 226
- Kiszucaújhely (*Kiszucza Ujhel, Trencsén vm.*), Kysucké Nové Mesto, SK 190
- Klenóc (*Klenoczensis, Gömör vm.*), Klenovec, SK 188
- Kocs (*Kocs, Komárom vm.*) 91, 189, 205
- Kolozsvár (*Claudiopolis*), Cluj-Napoca, RO 31, 130, 174, 182
- Komárom (*Komárom vm.*) 81, 89, 92, 93, 97, 122, 165, 166, 175, 176, 185, 188, 227
- Komját (*Komiathensis, Nyitra vm.*), Komjatice, SK 189
- Konstantinápoly (*Isztambul*), Istanbul, T 44, 142
- Konszka (*Konszka, Trencsén vm.*), Kanská, SK 190
- Kormossó (*Kormosoniensis, Hont vm.*), [Kráľovce-]Krnišov, SK 187
- Korompa (*Krompach, Szepes vm.*), Krompachy, SK 70
- Koros (*Korosiensis, Nyitra vm.*), Krušovce, SK 189
- Korpona (*Carpona, Hont vm.*), Krupina, SK 56, 111, 210
- Kosd (*Kozd, Nógrád vm.*) 188
- Kotessó (*Kotyesoviensis, Trencsén vm.*), Kotešová, SK 190
- Kovácsi (*Kovacsensis, Veszprém vm.*), Pápakovácsi 150
- Köln (Colonia), D 46
- Körmend (*Körmöndiensis, Vas vm.*) 160
- Körmöcbánya, (*Cremnicium, Kremnitz*), Kremnica, SK 63, 75
- Környe (*Kernyó, Komárom vm.*) 189
- Kőszeg, Güns (*Kőszegiensis, Vas vm.*) 36, 56, 98, 165, 166, 198, 203, 222, 224
- Kővágó (*Küvago, Veszprém vm.*), Kővágóörs 187
- Kövi (*Köviensis, Gömör vm.*), Kameňany, SK 190
- Középiszkáz (*pagus Közepső Iskaz, Veszprém vm.*), Iszkáz 200
- Középpalajta (*Közép Palotensis, Hont vm.*), Stredné Plachtince, SK 187, 188
- Kunszentmiklós (*Kunt Szent Miklosiensis, Pest-Pilis-Solt vm.[Felső-Kiskunság]*) 191
- Lábatlan (*Laboszlán, Komárom vm.*) 189
- Ladány (*Ladaniensis, [Fejér vm.]*), Nádasdladány 227
- Ladány (*Ledin, Bars vm.*), Mýtne Ludany, SK 187
- Láng (*Langhiensi, [Fejér vm.]*), Kis-láng 227
- Lapispatak [?] (*Lapidensis, Sáros vm.*), Ploské, SK 127, 158

- Lászlóháza (*Lászlóházensis, Pest-Pilis-Solt vm. [Felső-Kiskunság]*), Kiskunlacháza 191
- Lasztóc (*Lasztóczensis, Zemplén vm.*), Lastovce, SK 192
- Lasztomér (*Lasztomirensis, Zemplén vm.*), Lastomír, SK 192
- Ledény (*Ledin, Hont vm.*), Ladzany, SK 187
- Lednice, (*Trencsén vm.*), Lednica, SK 67, 115, 137
- Leibic (*Libicensis, Szepes vm.*), L'ubica, SK 57, 159
- Leiden, (*Lugdunum*), NL 129
- Lekér (*Lokeriensis, Bars vm.*), Hronovce, SK 187
- Lelesz (*Zemplén vm.*), Leles, SK 95, 96
- Lepsény (*Lepsinensis, Veszpém vm.*) 227
- Leszkóc (*Leszkoviensis, Zemplén vm.*), Lieskovec, SK 192
- Lest (*Lest, Nógrád vm.*), Lešť, SK 188
- Léva (*Lévensis, Bars vm.*), Levice, SK 92, 106, 111, 112, 187
- Lévárd (*Lévardiensis, Nyitra [Pozsony] vm.*), Leváre, SK 83, 160, 177
- Likava (*Árva vm.*), Likava, SK 109, 121
- Lipce (Leipzig), D 13
- Lipótvár (*Leopoldstadt, Nyitra vm.*), Leopoldov, SK 97, 99
- London (Londres), GB 129
- Losonc (*oppidum Losoncz, Nógrád vm.*) 59, 188
- Lót (*Lotensis, Bars vm.*), Veľké Lovce, SK 189
- Lőcse (*Leuchovia, Leuchouiensis, Szepes vm.*), Levoča, SK 8, 56–58, 63, 65, 66, 74, 89, 93, 110, 120, 149, 164, 166
- Lőd (*Lodiensis, Veszprém vm.*), Kislőd 150
- Lök [Garamlök] (*Lőkeriensis, Bars vm.*), Lok, SK 189
- Lubló (*Lublyo, Szepes vm.*), Stará Ľubovňa, SK 166
- Lucska (*Lucskensis, Zemplén vm.*), Lúčky, SK 192
- Ludány (*Ludaniensis, Bars vm.*), Mýtne Ludany, SK 101, 187
- Madar (*Madar, Komárom vm.*), Modrany, SK 188
- Magasi (*Magasiensis, Vas vm.*), Kemenesmagasi 159, 203
- Magyargencs (*Magyargenczensis, Vas vm.*) 159
- Mainz (Moguntia), D 46
- Maklár (*Maklariensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Malomsok (*Malomsokiensis, Veszprém vm.*) 150
- Mándok (*Szabolcs vm.*) 77
- Mány (*Maninensis, Komárom vm.*) 189
- Maros (*Marosiensis, Hont vm.*), Nagymaros 187
- Maros (*Marossiensis, Veszprém vm.*), Balatonszabadi (Siómaros) 227
- Marosfalva (*Marosfalvensis, Bars vm.*), Marušová, SK 189
- Martonfalva (*Martonfalvensis, Nyitra vm.*), Lúčna nad Žitavou, SK 189
- Martos (*Martos, Komárom vm.*), Martovce, SK 188
- Maskova (*Mascoviensis, Nógrád vm.*), Mašková, SK 187

- Mateóc/Macejovce (*Maceiovicensis*, Szepes vm.), Matejovce, SK 58, 159
- Matyasóc (*Matyasoviczensis*, Zemplén vm.), Ondavské Matiašovce, SK 192
- Mecenzéf (*Meczensifiensis*, Szepes [*Abauj-Torna*] vm.), Medzev, SK 158
- Megyerics (*Megyeres*, Komárom vm.), Čalovec, SK 189
- Ménhárd (*Vierbavienis*, Szepes vm.), Vrbov, SK 58
- Mérges (*Mergesiensis*, Győr vm.) 151
- Merse (*Merse*, Vas vm.) 203
- Méznevelő (*Meznevoliensis*, Hont vm.), Medovarce, SK 187
- Mezőörs (*Mező örs*, Győr vm.) 186
- Mezőszentgyörgy (*Mező Szent Györgiensis*, Veszprém vm.) 227
- Miezgóc (*Misgoczensis*, Trencsén vm.), Miezgovce, SK 189
- Mihályfalva (*Mihalyfalvensis*, Vas vm.), Kemenesmihályfa 159
- Mihályi (*Michaliensis*, Sopron vm.) 159
- Mindszent (*Mindszent*, Győr vm.), Györmindszent 186
- Mocs (*Mocha*, Esztergom/Komárom vm.), Moča, SK 53–56
- Miskolc (*Borsod* vm.) 32
- Modor (*Modrensis*, Pozsony vm.), Modra, SK 56, 83, 177
- Mogyoród (*Mogyorodensis*, Pest-Pilis-Solt vm.) 191
- Moha (*Mohaiensis*, [*Fejér*] vm.) 94, 209, 227
- Mohi (*Mohiensis*, Bars vm.), Mochovce, SK 187, 189
- Monor (*Monoriensis*, Pest-Pilis-Solt vm.) 191
- Mór (*Mor*, [*Fejér* vm.]) 189
- Mórichida (*Moriczhidensis*, Győr vm.) 150
- Murány (Murányalja, Gömör vm.), Murán, SK 109, 115, 116, 121
- Nádlány (*Nagy Lany*, Nyitra vm.), Nadlice, SK 189
- Nagybarát (*Nagy Baratensis*, Győr vm.), Győrújbarát 186
- Nagydomása (*Nagy Domasaiensis*, Zemplén vm.), Velká Domaša, SK 191
- Nagykázmér (*Zemplén* vm.), Kazimír, SK 96
- Nagykoszmály (*Nagy Koszmaliensis*, Bars vm.), Velké Kozmálovce, SK 189
- Nagykürtös (*Nagy Kúrtes*, Nógrád vm.), Velký Krtíš, SK 188
- Nagylám (*Nagy Lam*, Nógrád vm.), Velký Lom, SK 188, 193
- Nagylibercse (*Nagy Liberczensis*, Nógrád vm.), Luboreč, SK 188
- Nagymihály (*Nagymihaliensis*, Zemplén vm.), Michalovce, SK 77, 192
- Nagypécsely (*Nagy Péczel*, Veszprém vm.), Pécsely (Nagypécsely) 187
- Nagyrév (*Nagy Révensis*, Pest-Pilis-Solt [*Külső-Szolnok*] vm.) 190
- Nagysáró (*Nagy Sárosiensis*, Bars vm.), Velké Šárovce, SK 189
- Nagysitke (*Nagy Szitke*, Vas vm.), Sitke 159
- Nagyszelezsény (*Nagy Szeleseniensis*, Bars vm.), Sľažany, SK 187

- Nagyszombat, (*Tyrnavia, Pozsony vm.*), Trnava, SK 40, 56, 91, 98, 99, 106, 205
- Nagyszöllős lásd Szőlős
- Nagytenna (*Nagy Tenna, Hont vm.*), Horné Terany, SK 187
- Nagytura (*Nagy Turensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Tura 190
- Nagyugróc (*Nagy Ugroc, Bars vm.*), Velké Uherce, SK 187
- Nantes, FR 63
- Nápoly (Neapolis), Napoli, I 7, 8, 14, 137
- Naprágy (*Nabradiensis, Gömör vm.*), Neporadza, SK 190
- Naszály (*Naszal, Komárom vm.*) 189
- Némedi (*Nemedensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Kismémedi 191
- Nemesbába (*Nemes Bábensis, Vas vm.*), Boba 159, 160
- Nemesdömölk (*Nemes Dömölkensis, Vas vm.*), Celldömölk 159
- Németi (*Némethi, Hont vm.*), Hontianske Nemce, SK 210
- Németszecsöd (*Nemet Szecsodiensis, Vas vm.*) 160
- Nemsó (*Nemsouiensis, Trencsén vm.*), Nemšová, SK 190
- Néved (*Nevediensis, Bars vm.*), Nevidzany, SK 189
- Nezsider (Neusiedl am See), A 120
- Nógrád (*Neogradinum, Nógrád vm.*) 38, 84, 153, 179, 180, 182, 194, 210, 220
- Nyárád (*Nyaradiensis, Veszprém vm.*) 159
- Nyitraszerdahely (*Nitra Szerdaheliensis, Nyitra vm.*), Nitrianska Streda, SK 189
- Nyustya (*Nyusztienis, Gömör vm.*), Hnúšť'a, SK 188
- Ócsa (*Oczaiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Ógyalla (*Angyala, Komárom vm.*), Hurbanovo [Komárňanská], SK 188
- Olaszi (*Olasziensis, Szepes vm.*), Spišské Vlarchy, SK 58, 159
- Ónod (*Borsod vm.*) 111
- Osgyán (*Osgyaniensis, Gömör vm.*), Ožd'any, SK 188
- Ostffyasszonyfa (*Oszt Aszonyfalvensis, Oszty Aszonffalua, Oszffy Aszonyfalvensis, Vas vm.*) 88, 159, 204
- Osztró (*Osztrachiczensis, Nyitra vm.*), Ostrov, SK 189
- Osztrópatak (*Osztropatakiensis, Sáros vm.*), Ostrovany, SK 195
- Otrokocs (*Otrokoczensis, Gömör vm.*), Otročok, SK 190
- Ozdin (*Osdiniensis, Nógrád vm.*), Ozdín, SK 188
- Ozor (*Ozoroczensis, Trencsén vm.*), Horné Ozorovce, SK 190
- Öcsöd (*Eczegiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Öskü (*Eösküiensis, Veszprém vm.*) 227
- Pákozdi (*Pakosd, Komárom vm.*) 189
- Palota (*Palotaiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Rákospalota 191
- Pánd (*Pandensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Pápa (*Papensis, Veszprém vm.*) 36, 37, 62, 74, 75, 82, 89, 101, 103, 111,

- 120, 150–152, 155, 165, 166, 176, 197–202, 207, 210, 213, 216, 224
- Papkeszi (*Papkesziensis, Veszprém vm.*) 73, 202
- Párizs (Paris), FR 129
- Pásztó (*Pasztóiensis, Nyitra vm.*), Pastuchov, SK 189
- Pat (*Patensis, Komárom vm.*) 188
- Pécel (*Pécseleiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Pécsújfalu 196
- Peklény (*Peklinensis, Sáros vm.*), Kecerovské[?] Pekľany, SK 158
- Peklény (*Peklinensis, Sáros vm.*), Ruské Pekľany, SK 191
- Pelsőc (*Pelsőczyensis, Gömör vm.*), Plešivec SK 175, 191
- Perbete (*Perbete, Komárom vm.*) 188
- Peremarton (*Pere Martoniensis, Veszprém vm.*) 227
- Pereszlény (*Pereszleniensis, Hont vm.*), Preseľany nad Ipľom, SK 210
- Peresztég (*Peresteghiensis, Vas vm.*), Hosszúperesztég 160
- Perőc [Perőcsény] (*Perőcz, Hont vm.*), Lednické Rovné, SK 187
- Pest (*Pest-Pilis-Solt vm.*) 81, 176
- Pfalz, Palatinus Rheni, D 46
- Podluzsány (*Podluzensis, Trencsén vm.*), Podlužany, SK 189
- Polány (*Polyaniensis, Veszprém vm.*) 150
- Polgárdi (*Polgardiensis, [Fejér vm.]*) 227
- Poltár (*Poltariensis, Nógrád vm.*), Poltár, SK 188
- Pongyelok (*Pongyeloczensis, Gömör vm.*), Hrnčiarska Ves, SK 188
- Poprád (*Popradiensis, Szepes vm.*), Poprad, SK 58, 159
- Poroszló (*Porosloiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Porúbka (*Poluczkaicensis, Zemplén vm.*), Porubka, SK 191
- Pozba (*Poszbensis, Bars vm.*), Pozba, SK 189
- Pozsony (*Posonium*), Pressburg (alt: Preßburg), Bratislava, SK 7, 8, 10, 12, 18, 21–23, 29, 36, 43, 56–58, 63, 65, 67, 68, 74, 84, 90, 97–99, 101, 112, 118, 129, 148, 149, 164, 179, 180, 182, 192, 200, 210, 222, 224, 227
- Pravotíc (*Prauoticzensis, Trencsén vm.*), Pravotice, SK 189
- Precsén (*Precziniensis, Trencsén vm.*), Prečín, SK 190
- Prencsfalva (*Princzfalvensis, Hont vm.*), Prenčov, SK 187
- Puhó (*Puho, Trencsén vm.*), Puchov, SK 37, 103, 152, 215, 217
- Pusztafödémés (*Pusztafödimesiensis, Pozsony vm.*), Pusté Úľany, SK 191
- Pusztaszikszó (*Pusztaszikszó Szoiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Füzesabony(-Pusztaszikszó) 191
- Putnok (*Putnokiensis, Gömör vm.*) 190
- Quintoforum, Donnersmarkt, (*Quintoforensis, Szepes vm.*), Spišský Štvrtok, SK 159
- Rád (*Rad, Nógrád vm.*) 188
- Radvány (*Roduán, Komárom vm.*), Radvaň nad Dunajom, SK 188, 217

- Ráhó (*Rahoviensis, Gömör vm.*),
Hrachovo, SK 188
- Rajec (*Rajczensis, Trencsén vm.*),
Rajec, SK 190
- Rákos (*Rakosiensis, Gömör vm.*),
Rákoš, SK 190
- Raszlavica (*Raszlaviczensis, Sáros vm.*),
Nižné Raslavice, SK 158
- Ratkó (*Ratkouiensis, Gömör vm.*),
Ratková, SK 190
- Rátót (*Ratotensis, Veszprém vm.*),
Veszprém(-Gyulafirátót) 187
- Rátót (*Ratotensis, Pest-Pilis-Solt vm.*),
Vácrátót 191
- Répás (*Repasiensis, Szepes vm.*),
Vyšné Repaše, SK 159
- Réti (*Réthensis, Győr vm.*), Tárnokréti
159
- Rétság (*Rétság, Nógrád vm.*) 188
- Ribník (*Ribnikensis, Gömör vm.*),
Rybník, SK 190
- Richvald (*Richualdiensis, Szepes vm.*),
Veľká Lesná, SK
- Rimaszécs (*Rima Szecsis, Gömör vm.*),
Rimavská Seč, SK 190
- Rimaszombat (*Rimaszombathiensis, Gömör vm.*),
Rimavská Sobota, SK 76, 188
- Roff (*Roffiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*),
Tiszaroff 190
- Rohonc (Rehnitz), A 99
- Románfalva (*Romanfalvensis, Nyitra vm.*),
Rumanová, SK 189
- Rózsahegy, Rosenberg
(*Rosebergensis, Trencsén [Liptó] vm.*),
Ružomberok, SK 190
- Rovenszko (*Roventshensis, Nyitra vm.*),
Rovensko, SK 160
- Runya (*Runnyaiensis, Gömör vm.*),
Rumince, SK 190
- Ruszkínovce (*Ruskinoviczensis, Szepes vm.*),
Ruskinovce, SK 57, 159
- Ság (*Ságh, Győr vm.*), Gyórság 186
- Ság (*Sagiensis, Nyitra vm.*),
Sasinkovo, SK 189
- Ság (*Ságiensis, Vas vm.*) 159
- Ság (*Signiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*),
Tápióság 191
- Sajókeszi (*Sajókesziensis, Gömör vm.*),
Kesovce, SK 191
- Sárkeresztúr (*Sárkereszturensis, [Fejér vm.]*) 227
- Sárospatak (*Sáros Patakina, Zemplén vm.*) 13, 18–20, 49, 68, 121, 124, 139, 140, 171
- Sárvár (*Vas vm.*) 99, 114
- Seregélyes (*Seregelyes, [Fejér vm.]*) 227
- Serke (*Serkeiensis, Gömör vm.*),
Širkovce, SK 190
- Setétkút (*Setétkutensis, Bars vm.*),
Jesenské, SK 189
- Simonyi (*Simoniensis, Gömör vm.*),
Šimonovce, SK 189, 190
- Simonyi (*Simonyensis, Vas vm.*),
Nagysimonyi 159
- Sissó (*Sissoviensis, Nyitra vm.*), Šišov,
SK 189
- Sókút (*Sokutiensis, Zemplén vm.*), Sol',
SK 191
- Sopron (*Soproniensis, Sopron vm.*) 36, 56, 57, 60, 66, 89, 91, 98, 114, 129, 149, 165, 166, 174, 204, 222, 224
- Söpte (*Szöptensis, Sopron vm.*) 37, 63, 103, 152, 217
- Strázsa (*Strasensis, Szepes vm.*),
Stráže pod Tatrami, SK 58

- Szabadszállás (*Szabadszalasensis, Pest-Pilis-Solt vm. [Felső-Kiskunság]*) 191
- Szacsúr (*Szacsuriensis, Zemplén vm.*), Sačurov, SK 192
- Szada (*Szádaiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Szádok (*Szádokiensis, Nyitra vm.*), Klátova Nová Ves, SK 189
- Szák (*Szák, Komárom vm.*), Szákszend 189
- Szakmár (*Zakmariensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 191
- Szalóc (*Szalocziensis, Gömör vm.*), Slavec, SK 191
- Szárberény (*Zárbereniensis, Veszprém vm.*), Vörösberény 187
- Szarvaskend (*Szarvaskendensis, Vas vm.*) 160
- Szatmárnémeti (*Szatmár vm.*), Satu Mare, RO 111, 125
- Szecse (*Szeczensis, Bars vm.*), Dolná Seč, SK 187
- Szécskeresztúr (*Szécs Keresturiensis, Zemplén vm.*), Zemplínska Teplica, SK 191
- Szegvár (*Szegvár, Zala vm.*), Zalaszegvár 187
- Székesfehérvár (*Alba Regia, [Fejér vm.]*) 38, 194, 225
- Szele (*Szeleiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Tápiószele 191
- Szemere (*Semeriensis, Győr vm.*), Győrszemere 150, 188
- Szend (*Szendiensis, Komárom vm.*), Szákszend 188
- Szend (*Szendiensis, Borsod vm.*), Rakacszend 191
- Szendrő (*Szendrőiensis, Borsod vm.*) 121, 191
- Szenice (*Szenicz(i)ensis, Nyitra vm.*), Senica, SK 36, 37, 44, 83, 89, 101, 103, 106, 152, 162, 165, 166, 177, 178, 190, 217, 220, 224
- Szenna (*Szenna, Nógrád vm.*), Nógrádszena 188
- Szentandrás (*Szent Andradiensis, Szepes vm.*), Hórka, SK 159
- Szentandrás (*Szent Andradiensis, Sopron vm.*), Rábaszentandrás 150, 193
- Szent Antal (*Szent Antal, Hont vm.*), Antol, SK 187
- Szenterzsébet (*Szent Erzsébet, Komárom vm.*) 188
- Szentgál (*Szent Galiensis, Veszprém vm.*) 150
- Szentgrót (*Szent Groth, Szent Grothiensis, Veszprém vm.*), Zalaszentgrót 37, 89, 90, 103, 111, 152, 187, 197, 213, 215, 219
- Szentgyörgy (*Szent Györgyiensis, Bars vm.*), Jur nad Hronom, SK 189
- Szentistván (*Szent Istvaniensis, Veszprém vm.*), Királyszentistván 187
- Szentkirály (*Szent Kiraliensis, Gömör vm.*), Král', SK 190
- Szentkirály (*Szent Kiraliensis, Veszprém vm.*), Szentkirályszabadja 187
- Szentmárton (*Szent Martoniensis, Vas vm.*), Kemenesszentmárton 159, 203
- Szentmihály (*Szent Mihaliensis, Veszprém vm.*), Herend 187
- Szentmihályúr (*Szent Mihály Uriensis, Nyitra vm.*), Michal nad Žitavou, SK 189

- Szentpéter (*Szent Péter, Nógrád vm.*),
Nógrádszentpéter 188
- Szerecseny (*Szerecseniensis, Győr
vm.*) 186
- Szergény [?] (*Szörgyeniensis, Győr
vm.*) 159
- Szikszó (*Torna vm.*) 11
- Szilás (*Szilasiensis, Komárom vm.*),
Brestovec, SK 227
- Szilsárkány (*Szilsarkaniensis, Sopron
vm.*) 159
- Szilvágý (*Szilvagyieniensis, Zala vm.*) 94,
209
- Szinna (*Szinensis, Zemplén vm.*),
Seňa, SK 191
- Szinóbánya (*Srinio Bányaiensis, Nóg-
rád vm.*), Cinobaňa, SK 188
- Szirák (*Szirakensis, Nógrád vm.*) 188
- Szkálnok [Alsó-] (*Szkalniczensis,
Gömör vm.*), Nižné Skálnik, SK
188
- Szkáros (*Gömör vm.*) Skerešovo, SK
190, 193
- Szlatina (*Szlatinensis, Nyitra vm.*),
Slatina nad Bebravou, SK 189, 193
- Szmlonic (*Smolnitzensis, Szepes vm.*),
Smolenice, SK 158
- Szob (*Szobiensis, Hont vm.*) 187
- Szobotist (*Szobotisch, Nyitra vm.*),
Sobotište, SK 36, 37, 103, 152,
165, 166, 224
- Szokolya (*Szokolaiensis, Hont vm.*)
187
- Szombathely [Szepesszombathely]
(*Szombatheliensis, Szepes vm.*),
Spišská Sobota [Poprad], SK 58,
159
- Szomód (*Sornod, Komárom vm.*) 188
- Szód (*Szódiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*)
191
- Szölös (*Nagy Szölösiensis, Veszprém
vm.*), Somlósözölös 159, 201
- Szölös [Nagyszölös] (*oppidum Szölös,
Ugocsa vm.*), Vinohranyiv, U 36,
52, 74, 103, 152, 188
- Szőny, Brigetio (*Szőny, Komárom
vm.*), Komárom-Szőny 176, 188
- Sztrázsa (*Strasensis, Szepes vm.*),
Strážky, SK 159
- Szúcsa (*Szuchensis, Trencsén vm.*),
Dolná Súča, SK 190
- Szuha (*Alsó Szuهايensis, Gömör vm.*),
Alsószuha 190
- Szuha (*Felső Szuهايensis, Gömör
vm.*), Vel'ká Suchá, SK 190
- Szulyó (*Szuloviensis, Trencsén vm.*),
Súl'ov-Hradná, SK 190
- Tabajd (*Tabard, Komárom vm.*) 189
- Tác (*Tacziensis*) 227
- Takácsi (*Takacsiensis, Veszprém vm.*)
86, 150, 201
- Tamási (*Tamasiensis, Gömör vm.*),
Tomášovce, SK 190
- Táp (*Tap, Győr vm.*) 186
- Tápiószentmárton (*Tapio Szent
Martoniensis, Pest-Pilis-Solt vm.*)
191
- Tápszentmiklós (*Tap Sz. Miklós, Győr
vm.*) 186
- Tarcsa (*Tarcsaiensis, Pest-Pilis-Solt
vm.*), Kistarcsa 191
- Tarján (*Tarjan, Komárom vm.*) 189
- Tarnóc (*Tarnaty, Nógrád vm.*),
Ipolytarnóc 188
- Taskony (*Taxoniensis, Pest-Pilis-Solt
vm.*) 190
- Tass (*Tasensis, Pest-Pilis-Solt vm.*)
191

- Tata (*Tata, Komárom vm.*) 81, 176, 189, 196
- Temesvár, (*Temesvarinum, Temes vm.*), Timișoara, RO
- Terebes (*Terebesiensis, Zemplén vm.*), Trebisov, SK 192
- Tergenye (*Tergenye possessio, Hont vm.*), Trhyňa, SK 187
- Teszér (*Theszér, Hont vm.*), Hontianske Tesáre, SK 187
- Tet (*Téthensis, Győr vm.*) 150
- Tevel (*Teveliensis, Veszprém vm.*), Adásztevel 150
- Tihany (*Tihaniensis, Veszprém vm.*) 187
- Tisza (*fluvius Tibiscus*) 22, 49, 220
- Tizsakürt (*Tizsakürtensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Tizsanána (*Tizsananiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Tizsaszalók (*Tisza Szalokiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Abádszalók 190
- Tizsatenyő (*Tisza Tevőnensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Tiszavarsány (*Tisza Varsaniensis, Pest-Pilis-Solt vm.*) 190
- Tizsolc (*Tizsolczensis, Gömör vm.*), Tisovec, SK 188
- Toporc (*Toporcensis, Szepes vm.*), Toporec, SK 159
- Torna (*Torna vm.*), Turňa nad Bodvou, SK 11
- Tornalja (*Tornalyaiensis, Gömör vm.*), Tornaľa, SK 191
- Toronya (*Kis-*) (*Alsó Toroniensis, Zemplén vm.*), Malá Trňa, SK 192
- Toronya (*Nagy-*) (*Felső Toroniensis, Zemplén vm.*), Veľká Trňa, SK 192
- Tószeg-Palágy[?] (*Tószeghi Paladiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Tószeg 191
- Tótbaka (*Tóth Baka, Hont vm.*), Devičany, SK 187
- Tótfalva (*Tótfalvensis, Szepes vm.*), Slovenská Ves, SK 159
- Tóti (*Totiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Vácegres 227
- Tóti (*Toty, Veszprém vm.*), Káptalan-tóti 191
- Tótsok [Tósok] (*Tot Sokiensis*), Ajka-Tótsokberénd 187
- Tótsók (*Tot Sokiensis, Nyitra vm.*), Šalgovce, SK 189
- Tótvázsony (*Totvasoniensis, Veszprém vm.*) 159
- Tőre (*Kis Toreiensis, Bars vm.*), Turá, SK 189
- Tőre (*Nagy Toreiensis, Bars vm.*), Turá, SK 189
- Trencsén (*Trenchinium, Trencsén vm.*), Trenčín, SK 164
- Trier, D 46
- Trieszt (Trieste), I 7
- Turicska (*Turiczkaensis, Nógrád vm.*), Turíčky, SK 188
- Túrna (*Turnensis, Trencsén vm.*), Trenčianska Turná, SK 190
- Turócszentmárton (*Szent Martoniensis de Thuocz, Turóc vm.*), Martin, SK 190
- Turoluka (*Thurolukensis, Nyitra vm.*), Turá Lúka, SK 37, 64, 83, 89, 90, 101, 103, 106, 152, 162, 178, 197, 217
- Turopolya (*Turopolja, Nógrád vm.*), Lešť, SK 188

- Udvard (*Udvard, Komárom vm.*),
Dvory nad Žitavou, SK 188
- Ug (*Ugensis, Pest-Pilis-Solt vm.*),
Tiszaug 190
- Ugróc [Zayugróc] (*Ugroczensis, Trencsén vm.*), Uhrovec, SK 189
- Uhorszka (*Uhorhakaiensis, Nógrád vm.*), Uhorské, SK 188
- Újbánya (*Ujbánya, Bars vm.*), Nová Baňa, SK 187
- Újlak [Bodzásújlak] (*Ujlakiensis, Zemplén vm.*), Novosad, SK 192
- Újvár (*Uj variensis, Zemplén vm.*),
Abaújvár 178, 192
- Úny (*Uny, Komárom vm.*) 189
- Utrecht, Ultrajectum, NL 13, 129
- Uzapanyit (*Uzapanitensis, Gömör vm.*), Uzovská Panica, SK 190
- Üllő (*Ullyeiensis, Pest-Pilis-Solt vm.*)
191
- Vác (*Vacziensis, Pest-Pilis-Solt vm.*)
191
- Vámos (*Wamossiensis, Veszprém vm.*), Nemesvámos 159
- Ványa (*Vanyaiensis, Pest-Pilis-Solt vm. [Külső-Szolnok]*), Dévaványa
190
- Várad, Nagyvárad (*Varad*), Oradea,
RO 38, 48, 52, 130, 153, 172, 178,
187, 194, 211, 216, 220, 225
- Váralja [Szepesváralja], Kirchdrauf
(*Varallaiensis, Szepes vm.*),
Spisské Podhradie, SK 58, 159
- Várpalota (*Palota, Veszprém vm.*) 198
- Varsány (*Varsaniensis, Hont vm.*),
Kalinčiakovo, SK 187
- Vásárhely (*Vásárhely, Váasarheliensis, Veszprém vm.*), Somlóvásárhely
200, 201
- Vásárosfalu (*Vásárosfalvensis, Sopron vm.*) 159
- Vasdínyye (*Vasdínyye, Pest-Pilis-Solt vm.*), Tínyye 189
- Vázsonykő (*Wasonkőiensis, Veszprém vm.*), Nagyvázsony 111, 159, 209
- Velence, Venezia, I 7
- Verbóc (*Nyitra vm.*), Vrbovce, SK 64
- Verbov (*Vierbaviensis, Szepes vm.*),
Vrbov, SK 159
- Vereb (*Veréb, Komárom vm.*) 189
- Verőce (*Verőcze, Nógrád vm.*),
Nógrádverőce 188
- Veszprém (*Vesprimiensis, Veszprém vm.*) 36, 75, 89, 90, 91, 106, 111,
112, 150, 161, 165, 166, 202, 206–
209, 211, 213, 220, 224
- Vid (*Komárom vm.*) 188
- Vidernik/Viderinc (*Viderinczensis, Szepes vm.*), Vydrník, SK 158
- Vinyola (*Vinolajensis, Veszprém vm.*),
Vilonya 187
- Vörösalma (*Vörös Alma, Sáros vm.*),
Červenica pri Sabinove, SK 158
- Vörösháza (*Vöröshaziensis, Pest-Pilis-Solt vm.*), Veresegyháza 191
- Wittenberg (Saxonum Leucorea), D
101, 159
- Zámor (*Zamor Komárom vm.*),
Pusztazámor 189
- Závod (*Zauodensis, Sáros vm.*),
Závadka, SK 158
- Zólyomlipcse (*Zolio Lipcsensis, Zólyom vm.*), Slovenské Lupča, SK
227
- Zubogy (*Zubogiensis, Gömör vm.*)
190
- Zürich, Tigurum, CH 63

- Zsalobina (*Salobinensis*, *Zemplén vm.*), Žalobín, SK 192
- Zsámbék (*Sambekiensis*, *Pest-Pilis-Solt vm.*) 176
- Zsámbokrét (*Zambokretensis*, *Nyitra vm.*), Žabokreky nad Nitrou, SK 189
- Zsarnóca (*Bars vm.*), Žarnovica, SK 52
- Zsebeháza (*Sebehazensis*, *Sopron vm.*) 159
- Zselíz (*Zilizensis*, *Bars vm.*), Želiezovce, SK 189
- Zsember (*Semberiensis*, *Hont vm.*), Žemberovce, SK 187
- Zsip (*Sipensis*, *Gömör vm.*), Žip, SK 190
- Zsitvatorok, Radvaň nad Dunajom, SK 54
- Zsolna, Sillein (*Solnensis*, *Trencsén vm.*), Žilina, SK 190

Melléklet

Repleta Fidei Re-
sponsio ad Responsio-
nem Prædicationum.

missabat pro Absolutione eorundem, reservando utroque sua faculta-
tem. **S** conuerso Procurator Dni Actoris, p̄ntes (sando super
eiusmodi contestatione hinc partem (negatiue) partem vero qualifi-
catori ex aduerso facta, dicebat nullam p̄mitus sufficientem exco-
municatorem hanc aduersam allegasse, per se solum
do Actionem contra le proprietatem recipit. Ubi autem (par-
tim negatiue partem vero affirmatiue allegaret Procurator Reorum
conuersum, ipse semper Reales sive Catholicos ex parte, pro sua Ma-
jestate fideliter orasset, cum Infidelibus, Rebelligis, et Turcis non
correspondere, et sic similia; eadem respondebat Procurator Dni
Actoris, non sufficere id nudis, et simplicibus uerbis afferere, ve-
rum sufficientibus probis, et documentis comprobari debere quod
ipsum iusti Procurator in causam attractorum statim in missa hanc
faciat, eo ipso le, prefatorum Principales suos obnoxios Axiomib,
et gravaminum contra le propositorum efficiet; siquidem iuxta
Leges Regni qualificanti et affirmanti incumbere proba. Cete-
rum, ubi idem Procurator Reorum conuersum seu in causam
attractorum, probam Actionis Procuratori Dni Actoris defici-
ret, et submitteret, licet ex vi Privilegiorum Fiscalium eandem
in partem aduersam rejicere possit, nihilominus tamen non de-
neceat, sed tantum de meliori esse, ut videlicet vel exinde ut-
roque tantorum criminum, et cetera evidentissima (sicut in do-
cuerat, cum interpretis nihilominus Protestatione, et videlicet
per sua Juribus, et Quibus suis Fiscalibus derogari videatur,
retulit le primo tam ad duas illas Locos Sessorali quondam
Stephani

Strebam Vitneji, in nuptio Rebellis, Prædicatorum seu Catechizarum
 Lutheranarum, et Calvinianarum in unum conspiratione ad Nicolaum Bellin
 et Ambrosium Schütz, quam etiam ad Affatorem, et alia
 dula, in Judicio Anno præterito celebratis ex Sibiria, et Judicialiter
 tiana Dvortshigj mbertas. Quorum quidem Literarum Vitnedianarum

Litera Rebellis Vitnyedij, ex quibus demonstratur Prædicatorum Rebellis Comphitas.

et primarum quidem, notis seu (laudibus) scriptarum genuinis i Saratse
 liscrat. Tenore Domini Domini Nicolao Bellin (i. ut) Dm et Fr
 michi confidentissimo. O. M. a. Minigrah jo. Kholmæ Coela. Exijt
 16. 38. 16. 27. 25. 8. 99. 818. 70. 748. 45.

12 v e huy 12 a b a d s a i u n k o t v.
 37. 45. 16. 576. 37. 12. 15. 12. 14. 36. 12. 17. 39. 28. 25. 32. 38. 45.

16. 34. 31. 28. 25. 16. 26. 32. 26. 38. 12. 26. 27. 12. 44. 39. 25. 32. 3.

mak a d o z u n k Ordil Orzagal e f a j 12 i v.
 12. 14. 32. 44. 39. 28. 25. 15. 8. 16. 11. 43. 37. 22. 45.

ö k bezvntk Franziakivaly meß a d e i a a3 a d o
 31. 28. 69. 17. 6. 71. 12. 14. 17. 22. 12. 10. 12. 14. 32.

r. Franziakivety ätral o f e t a l t ä huy h n em
 38. 17. 8. 4. 6. 32. 18. 16. 34. 12. 26. 38. 12. 58. 59. 80.

j2 d n a m a i u n k i s meß u d g i u
 12. 14. 28. 12. 27. 12. 17. 39. 28. 25. 22. 36. 77. 12. 14. 19. 39.

k sbak k e 12 e n l e f g e n Minien Lobkowitz
 25. 51. 25. 16. 37. 16. 28. 26. 16. 19. 16. 28. 73. 211.

b o l o n d 12 a v a i t u l nem k e
 15. 32. 26. 32. 28. 14. 37. 12. 45. 12. 22. 38. 39. 26. 80. 25. 16.

l t a z t a n j. s c s a m i s Monte
 26. 38. 12. 34. 38. 12. 28. 23. 36. 16. 27. 12. 27. 22. 36. 26. 22.

cuculul. b a n e m i o e n io volna huy h n
 21. 12. 28. 16. 27. 22. 17. 16. 28. 11. 99. 58. 59.

Ordil Orzagal
 158.

Erdelely országhoz SZ e n r c o r o n a ritkon
158 37. 16. 28. 38. 13. 32. 34. 32. 28. 12. 95.

Svelet i r n a P r e d i k a t o
70. 22. 34. 28. 12. 33. 34. 16. 14. 22. 25. 12. 38. 32.

r o k n a k minden f e l e i d d i s
34. 32. 25. 28. 12. 25. 73. 18. 16. 26. 16. 11. 14. 22. 36.

p o n a l n a k a b k ö s s e g e r 121
33. 32. 28. 12. 26. 28. 12. 25. 10. 25. 31. 36. 16. 17. 16. 38. 137.

a b a d o r a s 121 fog f e l e i v e t t f o g
10. 12. 14. 32. 34. 12. 36. 137. 58. 18. 16. 17. 22. 45. 16. 34. 38. 18. 32. 17.

i a n m i t o r i e l a d a t i k. Evangelicus status id
22. 12. 28. 77. 22. 16. 26. 12. 14. 12. 38. 22. 25. 145. M.

el r e n d e l t e i Durainculvaló földes, Sopron, és
△ 34. 16. 28. 14. 16. 26. 38. 16. 154. 283. A.

k ö z e g i f ö P r e d i c a t o r o
25. 31. 37. 16. 17. 22. 18. 31. 33. 34. 16. 14. 22. 13. 12. 38. 32. 34. 32.

k r a b i r t u k. Dánya Varoslat. Jöhm. Kattat
25. 34. 12. 15. 22. 37. 38. 39. 25. 122. 266. 131.

Erőjeit, Löbcs, Trencht, A r v a r, Gy p r o r
148. 215. 330. 12. 34. 45. 12. 38. 24. 33. 38. 32. 38.

T u r o c z t, és az r ü b i r o d a v
38. 29. 34. 32. 13. 44. 38. 10. 28. 41. 15. 22. 38. 84. 45.

a l o ö s s e k e k és az s e n i.
12. 26. 32. 33. 31. 36. 33. 16. 25. 16. 25. 10. 36. 16. 28. 22.

o r o k k e p s z e n t a z t j á k. Mli
22. 34. 32. 25. 25. 16. 37. 16. 28. 38. 12. 34. 38. 23. 12. 25. 74.

mindnyolc P r o D E O. E c c l e s i a, e r
75. 33. 34. 32. 14. 16. 32. 16. 13. 26. 16. 36. 22. 12. 16. 78.

L i.
26. 22.

Libertate pugnatu r
26. 22. 15. 16. 24. 24. 12. 38. 16. 33. 39. 17. 28. 12. 34. 39. 34. 22. 16. 38

m o r i t u r i e s a 3 P a p i s t a e b e
27. 22. 24. 22. 28. 39. 34. 22. 10. 10. 33. 12. 33. 22. 36. 38. 12. 16. 15. 16.

k e t m i g t a n i t j u e d a k k e p i e l m e t e b
25. 16. 38. 11. 38. 12. 28. 22. 28. 23. 41. 25. 51

n e m u l a s a n s t y d u r a n o r t a l e s s u l u l t s a g f a b
28. 16. 27. 39. 26. 12. 36. 12. 28. 202 0 184

P a h o b y f e r a b e t m e g s k e l i e f r e n i d e
273. 71 25. 16. 26. 22. 16. 37. 38. 16. 28. 22. 14. 16.

b i r t a t m i s k e l I t t e n v
15. 22. 37. 38. 12. 38. 29. 22. 36. 25. 16. 26. 22. 36. 38. 16. 28. 45.

e l u n k k i e l e n u n t S t e p h a n u s V i n o
16. 26. 39. 24. 25. 25. 22. 16. 26. 16. 28. 37. 28. 25.

Translatio la-
tina Literarum
Vingebianarum

Translatio autem eandem genum sentu sonabat
in hac verba: Hanc hanc May. Dominacionis pice Literas Episcopi
km accepit; sancte conclusum est ut libertates nostras proprio sanguine
defendamus, Turcarum Imperatori Tributum demus, cum Regno Tran-
sylvanie unus cordis sumus. Rex Francie, messaret Tributum,
per Legatum Gallicum iam oblatum; Quod si non messaret, christiani
proi dabimus, modo sit in paratu. Omnes & obkoviccy ipsam sermo-
nes non sunt curandi, nec falsus Montecuculy, sed valde bonum est et,
si Transylvanie sacra corona occulte Literas scriberet Praedicatoribus
ad omnes Partes, ut bene disponerent Plebem, et ad Tributum, et ut
Arma capias quando hieum elabitur. Evangelicus status bene iam
rem dispositus. Transdanubianam Terram Longocombibus, et Lofen-
giedibus preciosis Praedicatoribus committimus Montanas civitates,
Posonium, Astouiam, Eprijestinum, Lucsoniam, Trencsinum, Arvam,
Lipoviam,

A mellékelt faksimile átírása a könyv 163–164. lapján található, azzal a különbséggel, hogy az ún. Vitnyédi István-féle, eredetileg titkosírással avagy jelkulcsokkal írt (koholt) levélnek ott csak a jegyzőkönyvbe magyarul beillesztett (majd ugyanott latinra fordítva is közölt) sorai, itt pedig a jelkulcsai is tanulmányozhatók. A Szelepcsényi György érsek, magyarországi helytartó, a rendkívüli bíróság (*iudicium extraordinarium*) elnöke aláírásával hitelesített eredeti példány jelzete, amelyből a kiemelt szövegrészek vannak: Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Religionaria, 1790/4. (11v, 12r-v, 13r lapok).

Rezümé

A vizsgált latin nyelvű szöveg jog-, köz- és egyháztörténeti forrás. Dolgozatom e forrás textológiai problémáival, a textus értelmezésével foglalkozik levéltári, kéziratári források és a szakirodalom legújabb eredményei felhasználásával. Értelmezésem során a szövegalkotó által használt kódot vagy inkább e kódok készletét próbáltam megközelíteni választott nézőpontom, a filológiai vizsgálat keretében.

A történeti emlékezet „gályarabperként” tartja számon azt a peres eljárást, amelyet a hatalom 1674-ben Pozsonyban protestáns prédikátorok és iskolamesterek ellen folytatott le. A jegyzőkönyvben a klasszikus perrendtartásnak megfelelően három fél szerepel: a felperest képviselő ügyész, a vádlottakat képviselő ügyvédek és maga a törvényszék.

A prédikátorok elleni vád a következőkben foglalható össze: a beidézettek túllépték szolgálatuk megszabott kereteit, de mindenekelett istenkáromlás (*blasphemia*) bűntettét követték el a katolikusok ellen és ezzel királyuk, a katolikus rend, a szentek és legfőképpen Szűz Mária ellen vétettek. Ezen felül a prédikátorok lázadók is, akik híveiket úgyszintén lázadásra buzdították, amit a végvárakra is kiterjedő rebelliók bizonyítanak. Vád továbbá, hogy gyűléseket tartottak, felkelőkkel leveleztek és lázítottak; mindezek mögött pedig országvesztő „törökösségük” áll. Gúnyiratokat írtak és nyomtattak, hamisan tájékoztatták a külországi fejedelmeket.

A vádak általánosítóak, tehát személyi bizonyítottság nélkül valamennyi vádlottra érvényesek. A jegyzőkönyv mint „önálló textus”, s egyben mint történeti forrás, tükrözi a 17. századi Magyarország megosztottságának, az egyházak konfesszionális identitása merev határainak az egyház és az állam, a vallás és a társadalom újradefiniálásának kritikus szakaszából. Még tágabb kontextusban az abszolutista államberendezkedés kiépítésének folyamatából, amikor a vasvári békét követő országos elégedetlenség ellenhatásaként az uralkodó felségsértési perekben számolt le ellenfeleivel.

A perszöveg kétségtelenül új megvilágításba helyez eddig nem pontosan ismert tényeket, a szövegtudományi vizsgálat pedig a perfolyamatok mögött zajló differenciált jelenségekhez – az 1664 utáni főúri, nemesi szövetségkeresés, a Habsburg-ellenességben rejlő kezdeti egyházak-felettség, a nemzetközi erőviszonyok változásai, a kormányzati intézkedések miatt felerősödő protestáns ellenállás, a korabeli „európai konföderációs” gondolatok, a törökkel való külön-szövetség tervezetei, az Erdély példájában a követendő példát látó elméletek és befolyásuk – szolgáltathat újabb vizsgálati szempontokat.

Summary

The historical literature records the legal prosecution against Protestant preachers in Pozsony (Pressburg, now Bratislava in Slovakia) in spring 1674 as the „galley-slave lawsuit”. The consequences of the action are commonly known: many pastore had to leave their fold or had been forced out from the country, and after a humiliating confinement, many of them had been condemned to the galleys and set free only by the Dutch admiral de Ruyter on the 11th of February, 1676.

In 1999, a fortunate accident and the scientific determination supported my postgraduate course: I found an authentic archival document of a legal prosecution against Protestants preachers and teachers. The scientific public opinion did not know the primary source. One of the laterly duplicate exemplars – with many mistakes – was published in 1863.

This recently-found document of the so-called „galley slave lawsuit” is a complicated source from the second part of the seventeenth century. I followed a philological approach. Philology is fundamentally the correct interpretation of the texts, and a way to reach an understanding of both what a text can and what it cannot mean.

The text of the large process became the subject of my research program. My project required a special double scientific attitude: in 1999, I decided to publish the text, to complete the textual analysis and to translate this complicated text into Hungarian. My bilingual book with my textual criticism and textual commentary was published in 2002. The title „*Summoned to appear on trial...*” cites a fragmentary line of a lament of the days.

This volume presents the recently found Latin protocollum of the 1674 action, authenticated by the signature and seal of archbishop of Esztergom, György Szelepcsényi, the president of the tribunal. The intricate and very complicated juristic text was published in Hungarian for the first time.

The argumentations of the main characters (the prosecuting attorney, the accused and the counsel for the deference), the refinedness of their repartees exceed the form of a protocollum and turn the events into real drama.

I continued to carry out my research on this theme: the dissertation summarized my examinations and contributions. Among other things I examined the context, the progression of the process, the historical circumstances, and the different contemporary sources. Unfortunately, the archival sources of the period have been little explored, so the existing literature is often based on incomplete information.

The lawsuits – there were a row of such actions after 1674 – and their consequences, including the labour at the galleys became symbols of the persecution of Protestants in Hungary in the historical remembrance. The lawsuits and their consequences were widely used in developing different constructions concerning the far flung history of the Wesselényi Plot, the execution of the Hungarian magnates, the hopes in connection with the Principality of Transylvania and the Sublime Porte; the historical literature of later ages used them in the debates which intended to explain the phenomena of

the absolutism of Emperor Leopold I and combined them with the antecedents of the Kuruts movement.

The elaboration of the theme, the historical deliberation of the far-reaching antecedents and consequences of the lawsuits, together with the European references, is an old debt of the Hungarian and European ecclesiastical history.